

ISSN 2010-5517

Jahon **ADABIYOTI**

Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publitsistik jurnal

Avqust – 2020

Лев Бакст.
“Менада образи”

Jahon ADABIYOTI

Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publitsistik jurnal

Alisher Navoiy
nomidagi
O'zbekiston MK

Жамоатчилик кенгаши:

Сирожиiddин САЙИИД
Наим КАРИМОВ
Иномжон МАЖИДОВ
Иbroxим ҒАФУРОВ
Эркин АЪЗАМОВ
Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ
Хуршид ДЎСТМУҲАММАД
Шухрат РИЗАЕВ
Минҳожиддин МИРЗО
Баҳодир КАРИМОВ
Зухриддин ИСОМИДДИНОВ
Муҳиддин ОМОН

МУАССИСЛАР:

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

Журнал

1997 йил июндан
чиқа бошлаган

Бош муҳаррир:

Аҳмаджон
МЕЛИБОЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Муҳиддин РАҲИМ
Назира ЖЎРАЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Алишер ОТАБОЕВ
Даврон РАЖАБ
Мафтуна
МУҲАММАДАМИНОВА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

Алишер НАВОИЙ. Ишқ аро васлинг тилаб... <i>(Рус ва инглиз тилларига В.Тихомиров, Қ.Маъмуров тарж.)</i>	3
--	---

НАСР

Э.М.РЕМАРК. Қарзга олинган умр. Роман. <i>(Рус тилидан Д.Собирова тарж.)</i>	8
М.АРРЕГИ. Диего Алонсо. Ҳикоя. <i>(Рус тилидан тарж.)</i>	51
У.УТЕЎЛИЕВ. Бақачаноқли кулбадаги қария. Новелла.	73
К.Р.БУЛЛА. Болаларни асраган шер. Қисса. <i>(Инглиз тилидан С.Содиқова тарж.)</i>	96
М.ТАЙМУР. Салом пошонинг холаси. Ҳикоя. <i>(Рус тилидан Ё.Иноғомов тарж.)</i>	126
У.МЭККИН. Ойимтилла. Ҳикоя. <i>(Рус тилидан А.Файзуллаев тарж.)</i>	133
Ж.БЁРЖЕР. Сукунат таржимаси. Эссе. <i>(Инглиз тилидан М.Музаффар тарж.)</i>	140

САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА

А.АЗИМОВ. Фазодаги Можаро. Ҳикоя. <i>(Рус тилидан А.Отабоев тарж.)</i>	59
Ж.ЯФФЕ. Онамнинг тилаги. Ҳикоя. <i>(Рус тилидан А.Отабоев тарж.)</i>	66
Ш.БРОНТЕ. Жейн Эйр. Роман. <i>(Рус тилидан Ш.Ахророва тарж.)</i>	161

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Ёш таржимонлар ижодидан.	117
-------------------------------	-----

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Ш. ҲОЖИЕВА. Чўлпон ва жаҳон адабий-эстетик тафаккури.	86
Ш.ҚОРАЕВ. Самоъ йиғинлари ва Алишер Навоий.	144
Ш.ТЕМИРОВА. Изтироблар тимсоли.	153
У.УСМОНОВ. Француз адабиётида шарқ талкини.	156

ЭССЕ

С.АЛИЖОНОВА. Эссе ҳақида эссе.	148
Муковамизда.	204
Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмуни.	206

NAVOIY SABOQLARI

Алишер НАВОИЙ

(1441–1501)

ИШҚ АРО ВАСЛИНГ ТИЛАБ...

*Ишқ аро васлинг тилаб, ҳажрингда бўлдум дарднок
Хаста янглигим, ҳаёт уммидидин бўлғай ҳалок.*

*Йўқ ажаб, гар ул қуёш навҳангга боқмас, эй кўнгул,
Ўтқа не ғам гарчи куйган нола айлар дарднок.*

*Текканин еткач, очар пайкони кўксум чокининг,
Ул калид ўлмиш, ажал дарвозаси гўё бу чок.*

*Айлар эрдуқ пок ишқ ўтига куймак орзу,
Шукрилиллаҳ, оқибат куйдурди ишқинг бизни пок.*

*Солди май ул ҳур шавқин кўнғлума, эй боғбон,
Бердинг ўхшар парвариш кавсар зилоли бирла ток.*

*Ишқ аро дўзахдин, эй носих, мени кўрқутмаким,
Ҳажр ўтин кўрган самандарга шарардин қайда бок.*

*То танинг авжи ҳаёт устидадур, сен хок бўл,
Истасангим авж тутқайсен танинг бўлганда хок.*

*Эй Навоий, шоми ғамдин айру йўқтур субҳи васл,
Оқ эрур, лекин қорартур ҳар нени ранг этса зок.*

(“Ғаройиб ус-сигар”, 324-газал)

ЛУҒАТ:

Навҳа – нола, йиғи

Носих – насихатгўй

Пайкон – камон ўқидаги учли темир, тиканнинг ўткир учи

Пок – 1) пок, тоза, соф; 2) бутунлай, тамоман, буткул

Кавсар – жаннат булоғи

Самандар – олов ичида яшовчи афсонавий жонивор

Бок – қўрқув, хавф, ваҳм

Шарар – учқун, ёлқин

Зок – чарм қорайтириш учун ишлатиладиган бўёқ

Байтларнинг насрий баёни

Дилнавоз ЮСУПОВА шарҳи

1. Ишқ аро висолингни тилаб, ҳижронингда дардга чалиндим, бу худди яшамоклик умидида ҳалок бўлган беморни эслатади.

2. Эй кўнгил, агар ул куёш сенинг оху нолаларингга кулоқ солмаса, ажабланма, чунки куйган киши қанча дод-фарёд солса ҳам, бундан оловга не ғам?!

3. Унинг ўқи кўксим чокига етгач, уни очиб юборади. Кўксим чоки – ажал дарвозаси, ўқи эса бу дарвозанинг калитидек гўё.

4. Пок муҳаббат ўтида куймакни орзу қилардик, Аллоҳга шукурлар бўлсинким, оқибатда ишқинг бизни буткул ёкиб юборди.

5. Май ул хурнинг шавқини кўнглимга солди. Эй боғбон, токни кавсар суви билан парвариш қилганга ўхшайсан.

6. Эй насиҳатгўй, мен – ошикни дўзах олови билан кўрқитма. Ҳижрон оловини кўрган самандар учқундан кўрқармиди?!

7. Жисминг тупроққа топширилгандан кейин юқори мақомга эришмоқни истасанг, жисмингда ҳаёт жўш уриб турган чоғда тупроқдек хоксор бўл.

8. Эй Навоий, висол тонги ғам шомидан айри эмас, зок (бўёқ)нинг ранги оқ бўлса ҳам, бўяган нарсасини қорайтиргани каби бунинг рангини ҳам қорайтирибди.

Ғазалнинг умумий мазмун-моҳияти

Алишер Навоийнинг ушбу ғазали ошикона мавзуда бўлиб, ташбих ва тимсолларга бойлиги билан алоҳида ажралиб туради. Унинг деярли ҳар бир байтида лирик қаҳрамоннинг руҳий ҳолати муайян табиат ёки турмуш ҳодисаси билан уйғунликда талқин қилинганлигини кўрамиз. Шу маънода мазкур ғазални услубан шарҳи ҳол йўналишига мансуб ғазал деб баҳолаш ҳам мумкин. Ғазалнинг ўзига хос яна бир жиҳати шундаки, унда мурожаат объекти ўрни билан ўзгариб туради. Агар матлаъ ва тўртинчи байтда *нидо* санъати (лирик қаҳрамоннинг атрофдаги нарса-ҳодисалар, буюмлар, шахс ёки ўзига мурожаати)нинг объекти бевосита ёр билан боғлиқ бўлса, ушбу санъатнинг иккинчи байтда кўнглига, бешинчи байтда боғбонга, олтинчи байтда носих (насиҳатгўй)га, олтинчи байтда умуман барчага, еттинчи байтда шоирга мурожаат орқали вужудга келганлигини кузатишимиз мумкин.

Ғазал матлаъси ошик руҳий ҳолатининг ноанъанавий тарздаги шарҳи билан бошланади:

*Ишқ аро васлинг тилаб, ҳажрингда бўлдум дарднок
Хаста янглиғим, ҳаёт уммидидин бўлғай ҳалок.*

Унга кўра, ошик ёрининг висолини тилаган эди, лекин бу висол насиб этмади ва у ёр ҳижронида дардга чалинди. Бу ҳол сўнгги нафасигача

яшаш иштиёки билан ёнган беморнинг охир-оқибат шифо топмай, вафот этиши билан боғлиқ ҳодисани эслатади.

Иккинчи байтда шарҳи ҳол ёрдан кўнгилга ёзгириш кайфиятида давом этади:

*Йўқ ажаб, гар ул қуёш навҳангга боқмас, эй кўнгул,
Ўтқа не ғам гарчи куйган нола айлар дарднок.*

Эй кўнгил, ул қуёш, яъни ишқида биз ошиқларни куйдирувчи ёр оху нолаларимизга эътибор қаратмаса, ажабланма, — дейди шоир, ахир, оловда ёнаётган кишининг фарёдлари оловга таъсир қилармиди, у ёндиришда давом этаверади-ку! Бу ўринда қуёш истиораси орқали ҳақиқий ишқ йўлидаги изтироблар баёни ҳам ўз ифодаси топганки, бу Навоий услубига хос ҳолат, зеро, унинг ғазалларида кўп ҳолларда зоҳирий ишқ билан ботиний ишқ чегаралари бирлашиб кетади.

Навбатдаги байтда ажойиб тасвирга гувоҳ бўламиз:

*Текканин етказ, очар пайкони кўксум чокининг,
Ул калид ўлмиш, ажал дарвозаси гўё бу чок.*

Ёрнинг нигоҳи ошиқнинг ишқ ўтидан яраланган кўксидаги чокни очиб юборади, оғриқ азобидан ошиқ ўлар ҳолатга етади. Беихтиёр кўз ўнгимизда қизил дарвоза ва унинг калит билан очилиш ҳолати гавдаланади.

Ошиқ анчадан бери пок ва юксак ишқни орзу қиларди. Аллоҳнинг инояти билан унга шундай ишқ насиб этди: ошиқ пок муҳаббат оловида тамоман кул бўлиш мартабасига эришди:

*Айлар эрдук пок ишқ ўтига куймак орзу,
Шукрилиллаҳ, оқибат куйдурди ишқинг бизни пок.*

Байтда Аллоҳга шукроналик туйғуси *тажнис* ва *ийҳом* (байт ёки мисрада икки хил маънони ифода этиш) санъатлари билан уйғунликда ажойиб лисоний жозиба касб этган. Яъни пок ишқ орзусидаги ошиқ ишқ ўтида тамоман куйди ёки пок ишқ орзусидаги ошиқни оқибатда ишқ поклади.

Навбатдаги байт аввалги байтнинг мантикий давоми бўлиб, унда лирик қаҳрамон энди боғбонга мурожаат қилади:

*Солди май ул ҳур шавқин кўнглума, эй боғбон,
Бердинг ўхшар парвариш кавсар зилоли бирла ток.*

Ишқ майи ошиқнинг кўнглига ул ҳурнинг шавқини солди. Бундан ҳайратланган ошиқ боғбонга мурожаат қилади: Эй боғбон, токни кавсар суви билан парвариш қилганмисан?

Маълумки, ҳурлар жаннатда яшайдиган пок қизлар бўлиб, ривоятларга кўра, улар тақводорлар ва чин ошиқларгагина насиб этади. Шундай экан, пок ишқ ўтида куйган ва покланган ошиқнинг кўнгли ҳурнинг шавқи билан тўлиши бежиз эмас. Зеро, ошиқ ичган май кавсар суви билан парвариш қилинган токнинг узумидан тайёрланган, бошқача айтганда, ишқ Яратганининг ўзига қаратилгандагина ҳақиқийдир.

Кейинги байтларда ҳам ишқнинг моҳияти билан боғлиқ талқинлар давом этади. Олтинчи байтда лирик қаҳрамон носихга мурожаат қилар экан, ундан ишқ йўлида дўзах билан кўрқитмасликни сўрайди, зеро, ҳижрон ўтини кўрган самандар учун учкун кўрқинчли эмас:

*Ишқ аро дўзахдин, эй носих, мени кўрқутмаким,
Ҳажр ўтин кўрган самандарга шарардин қайда бок.*

Маълумки, мумтоз адабиётдаги талқинга кўра, самандар – ўтда ёнмаслик хислати билан шуҳрат топган афсонавий жонивор бўлиб, Навоий ижодида рамзий маънода умрбоқийлик ва ишқ маъносида қўлланилади. “Фарҳод ва Ширин” достонида Фарҳодга унинг устози Сухайло ҳаким нафс рамзи бўлмиш аждаҳони енгилш, унинг ўтини қайтариш учун самандар ёғини берганини эсласак, ушбу тимсолнинг хусусияти янада яққолроқ намоён бўлади. Демак, Навоий юқоридаги байтда ҳақиқий ишқнинг моҳиятидан бебаҳра бўлган, фақат зоҳирга қараб иш тутувчи насихатгўйларга қарата, Яратганнынг васлидан тўсувчи ҳижрон оловида куйган ҳақиқий ошиқ (самандар) учун дўзах учкуни кўрқинчли эмас демоқчи бўлади.

Мақтадан аввалги байт анъанавий мавъиза йўналишига эга бўлиб, моҳиятан бани башариятга қаратилган:

*То танинг авжи ҳаёт устидадур, сен хок бўл,
Истасангким авж тутқайсен танинг бўлганда хок.*

Яъни агар жисминг тупроққа топширилгандан кейин ҳам баланд мақомларга эришмоқни истасанг, жисмингда ҳаёт жўш уриб турган чоғда тупроқдек хоксор бўл.

Мақтада Навоий ҳаёт ва борлиқ қонуниятини поэтик талқин қилар экан, *тамсил* (биринчи мисрада айтилган фикрга иккинчи мисрада табиатдан ёки ҳаётдан мисол келтириш) ва *тазод* санъатлари воситасида ҳар қандай субҳнинг шоми, ҳар қандай висолнинг ҳижрони борлигига ишора қилади, зеро, зок – чармни қорайтириш учун ишлатиладиган бўёқнинг ранги оқ бўлса ҳам, охир-оқибат ўз бўяган нарсасини қорайтиради.

Ғазал рус тилига мутаржим Владимир Тихомиров томонидан аслиятдаги каби саккиз байт ҳажмида ўгирилган. Таржимоннинг ғазалга хос қофияланиш тизими ва ритмик оҳангни сақлашга интилиши таржиманинг муваффақиятини таъминлаган омиллардандир. Гарчи таржимада баъзи ўринлар, хусусан, ғазал матлаъсида мазмундан четга чиқиш кузатилса-да, В.Тихомиров умумий ҳолатда ғазалнинг асосий мазмун-моҳиятини рус китобхонига етказиб беришга эришган.

Ғазалнинг русча таржимаси

Таржимон – Владимир ТИХОМИРОВ

*Я жажду близости твоей – приди, моя отрада!
Приди: я – тот, кто жизни ждет, испив от чаши яда.*

*В костре сгорает человек – огню и горя мало!
И я горю, и мой палач мне не подарит взгляда.*

*И двери смерти отворив, стрела мне грудь пронзила!
Стрела, что ключ, и рана – дверь, и грудь моя – ограда.*

*Аллах мне ниспослал любовь – и плоть испепелилась,
И сгунила в огне душа, стреле небесной рада.*

*Я страстью сердце утолил, как влагой Каусара:
Не в райском ли саду выросла та ветка винограда?*

*Как саламандра, я в огне не знаю искры страха,
Молю! Оставь меня в любви, не избавляй от ада.*

*Пока твоя бунтует плоть, ты – прахом будь ничтожным,
А станет прахом плоть – грядет душе твоей награда.*

*Без тьмы разлуки, Навои, не будет утра встречи,
Так белую берут сурьму, коль красить черным надо.*

Ғазалнинг инглизча таржимаси

Таржимон – Қосимбой МАЪМУРОВ

IN LOVE TO DATE WITH YOU....

*In love to date with you I desired, in missing sick I grew,
It reminds of the sick who died from hope to live too.*

*Alas, if that sun wouldn't listen to your woes, hey soul,
Why the fire should grieve though the burnt woes do.*

*When her arrow reached my breast stitch, opened it,
It was a key, as if the stitch was a gate to death due.*

*To burn in fire of the pure love we used to dream much,
Thanks to God, your love burnt us completely, it's true.*

*Hey gardener, desire of that angel this wine caused me,
As if with paradise spring water the grapes you grew,*

*Hey adviser, with hell's fire don't try to frighten me,
How should Samandar¹ fear of a fire spark, phew.*

*If you want top status after submitting yourself to earth,
Be as modest as earth though you have king's life due.*

*Hey Navoi, dawn dating is not separate from sad dust,
Though white, the paint blackens as it makes paints too.*

(“Wonders of childhood”, ghazal No 324 by Alisher Navoi)

¹ Samandar – a mystic inflammable creature which lives in fire

Эрих Мария РЕМАРК

(1898 – 1970)

ҚАРЗГА ОЛИНГАН УМР

*Рус тилидан
Дилфуза СОБИРОВА
таржимаси*

Эрих Мария Ремарк (Эрих Пауль Ремарк) – йигирманчи асрнинг машхур немис ёзувчиларидан бири. У 1898 йил 22 июнь куни Оснабрюкда таваллуд топган.

Ремарк ёшликдан Стефан Цвейг, Томас Манн, Фёдор Достоевский, Марсель Пруст ва Иоганн Гётеларнинг ижодига қизиққан. 1916 йили ҳарбий хизматга чақирилади ва хизмат тугамай, Ғарбий фронтга ўтади. Урушда чап оёғи ва ўнг қўлидан яраланган. Урушдан кейин ўқитувчи бўлиб ишлайди. Онасининг вафотидан кейин унинг шарафига исмини ўзгартиради.

1921 йилдан бошлаб “Echo Continental” журналида муҳаррир бўлиб ишлай бошлаган Ремарк 1925 йилда Ильза Ютта Замбонага уйланади. Ютта узоқ йиллар сил касаллигидан азият чекади. Айнан у Ремаркнинг “Қарзга олинган умр”, “Уч оғайни” каби бир неча асарларига прототип бўлган. Ремарк 1957 йилда рафиқаси билан расман ажрашган бўлса-да, бир умр унга даволаниш учун пул юбориб туради. Ҳатто унга 50 минг доллар мерос қолдиради. Ёзувчи 25 сентябрь куни 1970 йилда Швейцарияда вафот этади.

* * *

Қарзга олинган умр. Умрки, ҳеч нарсага ачинмайсан, чунки энди йўқотадиган нарсанинг ўзи йўқ.

Бу – ўлимга маҳкумлигингни била туриб севиш.

Бу – ҳар қандай вазиятда ҳам қувонч учун сабаб топа олиш.

Бу – мусибат чегарасида севиниш ва ҳалокат чегарасида таваккал қилиш.

Келажак йўқ. Ўлим шунчаки сўз эмас, ҳақиқат.

Ҳаёт эса давом этмоқда. Ҳаёт гўзал!..

Машинасини йўлаклари қордан тозаланган ёнилғи куйиш шохобчаси олдида тўхтатган Клерфэ сигнални босди.

Телефон симёғочларида қарғалар совуқ қағиллар, шохобча ортидаги кичик устахонада кимдир темирга ишлов берарди. Тақиллаган овоз тиниб, у ердан ўн олти ёшлардаги қизил свитер кийган, кўзойнакли йигитча чиқиб келди.

– Бакни тўлдир, – деди Клерфэ машинадан туша туриб.

– Олий нав бўлсинми?

– Ҳа. Бу ерда овқатланадиган жой борми?

Йигитча бармоғи билан йўлнинг нариги бетини кўрсатди.

– У ерда меҳмонхона бор. Бугун тушликка гўшт билан қарам қовуришган.

Меҳмонхона ошхонасининг ҳавоси алмаштирилмаганидан узоқ киш нафаси ва эски пиво ҳиди димиқиб қолганди.

Клерфэ швейцарча пиширилган гўшт, вазерон пишлоғи ва бир графин оқ эгле буюрди ва овқатни айвонга олиб чиқишни тайинлади. Ҳаво илиқ эди. Осмон бепоён ва кўм-кўк бўлиб, газак ўт гулини эслатарди.

– Машинангизни ювиб берайми? – қичқирди шохобчадаги йигитча. “Қария” нгизнинг юзи кўринмай қолибди-ку.

– Йўқ. Фақат ойнасини артиб қўйсанг бўлди.

Машина бир неча кундан буён ювилмагани билиниб турарди. Шаррос қуйган ёмғирдан кейин Сен-Рафаэле қирғоқларидаги қизил чанг ёпишиб, худди машина устидан мато қоплангандек туюларди. Йўлда орқа балонларидан оҳак ва лой сачратган юк машиналари автомобилни янада “безаганди”.

“Бу ерларга нега келдим ўзи? – ўйлади Клерфэ. – Чанғида учишга кеч бўлган. Демак ҳамдардлик. Ҳамдардлик ёмон ҳамроҳ, айниқса, у саёҳат учун мақсад бўлса ундан ҳам ёмон”.

У ўрнидан турди.

– Бу километрларми? – сўради қизил свитерли йигитча спидометрни кўрсатиб.

– Йўқ, миллар.

Йигитча хуштак чалиб юборди.

– Альп томонларга қайси шамол учирди? Нега бу тулпорингиз билан автойўлда эмассиз?

Клерфэ унга ўтирилди. У кўзойнакнинг ялтиллаб турган ойналари, қанқайган бурун, хуснбузарлар ва шалпанг қулоқларни кўрди – қаршисида болалик дилгирлигини ўсмирликка алмаштирган жонзот турарди.

– Ҳамма қилган ишимиз ҳам тўғри бўлавермайди, йигитча. Лекин кўпинча ҳаёт завқи шунда бўлади. Тушундингми?

– Йўқ, – деди йигитча бурнини жийириб.

– Исмнинг нима?

– Геринг.

– Нима?

– Геринг, – Йигитчанинг оғзини таноби қочди. – Исмим Губрет.

– Ановининг қариндошимисан...

– Йўқ, – унинг гапини бўлди Губрет. – Биз базеллик Геринглармиз. Агар ановилардан бўлганимда бензин қуйиб ўтирармидим. Катта нафақа олиб юрардим мазза қилиб.

Клерфэ унга синовчан тикилди.

– Бугун ғалати кун бўлди, – деди у бироздан сўнг. – Сенга ўхшаганини учратаман деб ўйламагандим. Омадингни берсин, йигитча, мени қойил қолдирдинг.

– Сиз эса мени қойил қолдирмадингиз. Сиз пойгачисиз, тўғрими?

– Қаердан билдинг?

Губерт Геринг лой босган радиаторда зўрға кўриниб турган рақамларга ишора қилди.

– Файласуф чикиб қолдинг-ку, сен! – Клерфэ машинага ўтирди. – Балки одамзотни бахтсизликдан қутқариш учун сени ҳозирдан қамоққа тақиб қўйиш керакдир. Бош вазир бўлиб кетсанг кейин кеч бўлади.

У моторни ўчирди.

– Пул тўлашни унутдингиз, – деди Губерт. – Қирқ икки танга-чақани тўлаб қўйинг.

– Танга-чақа?! – Клерфэ унга пул узатди. – Бу гапинг билан мени бироз тинчлантирдинг, Губерт, – деди у. – Пулга эркалатувчи ном берадиган мамлакатда ирқчилик бўлмайди.

Машина қийналмасдан тоққа кўтарилди, тўсатдан Клерфэ кўз ўнгида отаётган тонг ёруғида хира жилваланган кўм-кўк водий манзараси ястанди, у ёқ-бу ёққа сочилган қишлоқ уйчалари, оқ томли меҳмонхона ва черков бинолари илк чироқлари билан кўзга ташланарди.

Клерфэ ўнқир-чўнқир йўлдан пастга қараб юриб бораркан, свечалар тоб ташлаганини сезди. Бироз кулоқ солиб туриб, бир неча марта моторни ўчириб ёндирди. “Ёғни алмаштириш керак” ўйлади у ва тўғри йўлга тушиши билан машинани тўхтатди. Капотни очиб, бир неча марта қўл акселераторини босди.

Шу лаҳзада бир неча от етовида унга қараб учиб келаётган чанага кўзи тушди, мотор гувиллаганидан хурккан отлар олд оёқларини кўтариб, чанани ағдаришга бир баҳя қолганида, Клерфэ чакқонлик билан отлар томонга сакраб, юганидан тутди, кейин от туёқлари остида қолиб кетмаслик учун юганга осилиб олди. Бир-икки сапчиган отлар тинчланишди. Жониворлар тинмай титрар, бурунларидан буғ чиқарди, кўзлари худди ёввойи ҳайвонникидек бесаранжом эди. Клерфэ отларни бир неча лаҳза тутиб туриб кейин қайишни аста қўйиб юборди. Жониворлар ўрнидан жилмади лекин бир-икки пишқириб кўнғироқларини жаранглатиб қўйишди.

Баланд бўйли, бошига мўйнали шапка кийган эркак чанадан тушмади. У Клерфэга эътибор бермади ҳам. Унинг ортида чана дастасига маҳкам ёпишганча бир аёл ўтирарди. У куёшда қорайган, кўзлари шаффоф ҳаво рангда эди.

– Сизни чўчитиб юборганимдан афсусдаман, – деди Клерфэ. – Бутун дунёда отлар аллақачон машиналарга кўникиб қолишган деб ўйларканман...

Эркак тизгинни бўшатиб, Клерфэга ярим ўгирилиб ўтирди.

– Ҳа, лекин бунақа шовкин соладиган машиналарга эмас, – деди у совуққонлик билан. – Уларни ўзим ҳам тўхтата олардим, лекин барибир ёрдамингиз учун раҳмат. Эгнингизга лой сачрамади деб умид қиламан.

Клерфэ уст-бошини кўздан кечириб бўлиб нигоҳини эркакка қаратди. Совуқ, кибрли чехра ва кинояли жилмайиб турган кимсага кўзи тушди. Нотаниш эркак Клерфэга ўзингдан қаҳрамон ясамоқчимидинг, деб устидан кулаётгандек қараб турарди.

Анчадан буён ҳеч ким Клерфэда бир қарашда бу қадар нохуш таассурот қолдирмаганди.

– Йўқ, лойга беланмадим, – жавоб берди у хотиржам. – Мени лойга белаш осон эмас.

Клерфэ яна бир бор жувонга кўз ташлади. “Мана гап қаерда, – ўйлади у. – Хонимни ёнида ўзини кўрсатмоқчи”. У мийиғида жилмайганча машинаси томон юрди.

* * *

“Монтана” санаторийси қишлоқ устида жойлашганди. Клерфэ айлан-ма йўллар билан, чанғичиларни, спорт чанаси ва ёрқин рангда кийинган аёлларни ортда қолдириб, секин-аста тоққа кўтарила бошлади. У ўзининг собиқ шериги Хольманни кўргани келганди бу ерга. Бир йилча илгари унинг тоби қочган, Италияда бўлиб ўтган минг миллик пойгадан кейин қон туфлай бошлагач, врач унга сил ташхисини қўйганди. Хольман аввалига кулди. Агар бу ташхис рост бўлса, демак бир ҳовуч дори беришади, кўпроқ укол қилишади-ю, шу билан тузалиб кетаман деб ўйлаганди. Лекин кўп ўтмай дори-дармонлар у ўйлагандек ҳар нарсага қодир эмаслиги, айниқса, уруш йилларида вояга етган ва тўйиб овқатланмаган одамларга таъсири қутилгандек бўлмаслиги маълум бўлди. Охири врач Хольманни тоққа жўнатди, эскича усулда – тоза ҳаво, хотиржамлик ва қуёш билан даволанишни тавсия қилди.

Аввалига қаттиқ қаршилик қилган Хольман кейин қўнди. Лекин икки ойга мўлжалланган муолажа эса салкам бир йилга чўзилиб кетди.

Машина тўхташи билан Хольман унга пешвоз югурди. Клерфэ уни кўриб ҳайратланди, тўғриси, у Хольманни тўшакка михланиб ётган бўлса керак деб ўйлаганди.

– Клерфэ! – кичқирди Хольман. – Йўқ, адашмадим. Мотор овозидан танидим! У худди қари “Жузеппе”дек наъра тортди. Сизларни кўрганимга ишонгим келмаяпти! – у тўлқинланиб Клерфэнинг қўлини силтарди. – Мана буни сюрприз деса бўлади. Яна қари шер “Жузеппе” билан келибсан-а! Бу “Жузеппе”нинг ўзими ёки укасими?

– “Жузеппе”нинг ўзи, – деганча машинадан тушди Клерфэ. – Ҳозир нафақага чиққан бўлса-да, ҳамон ёш хонимлардек инжиқлигини қўймаган. Мен уни фирмадан сотиб олдим. У эса яхшилигимни билмай, йўлга чиқишим билан свечаларга мой соча бошлайди. Феъли чатоқ қарияни.

Хольман кулиб юборди. У машина ёнидан кета олмасди. Бу “қария”да камида ўн марта пойгада қатнашган.

Клерфэ Хольманга тикилди.

– Кўринишинг яхши, – деди у. – Мен сени ётиб қолган бўлсанг керак деб ўйлагандим. Бу – санаторийга эмас, меҳмонхонага ўхшаркан.

– Буларнинг барчаси муолажага қиради. Амалий психология. Тоғда икита сўз тақиқланади – касаллик ва ўлим. Биттаси урфдан қолган, иккинчиси эса ўта табиий.

Клерфэ кулиб юборди:

– Худди биздагидек экан-да. Тўғрими?

– Ҳа, пастдаги ҳаётимизга ўхшаб кетади. – Хольман машинадан кўз узиб деди:

– Клерфэ ичкарига кир, Бирор нима ичасанми?

– Ичишга нима бор?

– Расман фақат шарбат ва минерал сув. Норасман эса, – Хольман ён чўнтагига шапатилади, – япалоқ идишдаги жин ва коньяклар бор, уларни яшириш осон, қолаверса, улар туфайли апельсин шарбати кўнгилни янада равшан қилади. Қаердан келяпсан?

– Монте-Карлодан.

Хольман тўхтади.

– Пойга бўлдимми?

– Спорт хабарларини ўқимаяпсан чоғи?

Хольман кўзини олиб қочди.

– Бошида ўқиб турдим. Кейинги ойларда йиғиштирдим. Аҳмоқлик, тўғрими?

– Йўқ, – деди Клерфэ. – Тўғри қиласан! Яна рулга ўтирсанг ўқишни бошлайсан.

– Монте-Карлога сен билан ким борди?

– Торриани.

– Торриани? Энди доим у билан боряпсанми?

– Йўқ, – деди Клерфэ, – гоҳ у билан, гоҳ бошқаси билан юрибман. Сени кутяпман.

У ёлгон гапирётганди. Ярим йилдан буён Торриани билан шерик эди. Хольман спорт хабарларини ўқимаётган экан, уни бемалол алдаш мумкин.

– Ҳаммамиз сени кутяпмиз, – қўшиб қўйди у.

– Ростданми? Мени унутиб юбормадингларми?

– Эсинг жойидами?

Хольман қувончдан ял-ял ёнди.

– Монте-Карлодаги пойга қандай бўлди?

– Яхши деб бўлмайди. Поршенлар айланмай қолиб, ўйиндан чиқдим.

– “Жузеппе” биланми?

– Йўқ, укаси билан.

Хольман кулиб юборди. У учун энг яхши дори – Клерфэ унинг ўрнини эгаллаган пойгачи билан мағлубиятга учрагани ҳақидаги хабар эди. У саволларини яна давом эттирмоқчийди, унинг олдинги завқ-шавқи қайтганди. Лекин Клерфэ қўлини кўтарди.

– Тоғда иккита сўз тақиқланган экан, унинг ёнига яна биттасини қўшамиз. Пойга. У ҳақда гаплашмаймиз.

– Э-э, Клерфэ! Бу мумкин эмас! Нега ахир?

– Мен чарчадим. Бу ерга бир-икки кун дам олиш ва пойга сўзини эшитмаслик учун келдим. Жин урсин! Одамларни яшин тезлигида учишга мажбур қиладиган тез юрар машиналар ҳақида ҳам эшитишни истамайман.

Хольман унга синчков тикилди:

– Бирор гап бўлдимми?

– Йўқ, шунчаки иримчиман. Шартномам муддати тугаяпти, ҳали уни узайтиришмади. Бор гап шу.

– Клерфэ, – деди Хольман босиқлик билан, – ким ҳалокатга учради?

– Сильва.

– Ўлдими?

– Ҳозирча тирик. Агар омади чопса, оёқ ампутацияси билан кутулади. Лекин доим ёнида юрадиган алвасти, сохта баронесса уни бориб кўришдан бош тортапти. Казинода ўтирганча, хўнг-хўнг йиғлайди. Унга ногирон керакмас... Энди кетдик, менга ичишга жин бергин...

Улар ойна ёнидан жой олишди. Апельсин шарбати ичишгач, Клерфэ стол тагидан унинг стаканига жин қуйди.

– Худди мактаб давридагидек. Охирги марта мактабда шундай қилганим эсимда. Бунгаям беш йил бўлгандир.

Хольман ундан япалоқ идишни олиб қўйди.

– Меҳмонларга спиртли ичимлик берилади. Лекин шуниси қулай.

Клерфэ атрофга аланглади:

– Бу ердагиларнинг ҳаммаси беморми?

– Йўқ. Меҳмонлар ҳам бор.

– Рангпарлари хасталар бўлса керак?

– Аксинча. Улар соппа-соғлар. Эндигина тоққа кўтарилишди, шунинг учун ҳам рангпар. Қанча муддатга келдинг?

– Икки-уч кунга. Қаерга жойлашсам бўлади?

– “Палас-отел”га. У ерда яхши қовоқхона бор.

Клерфэ ойнадан қараб, боя машинадан кўриқиб кетган чанали отларни кўрди. Улар эшикка яқинлашишди. Остонада ётган ит мўйнали шапка кийган эркак томон отилди.

– Ким бу? – сўради Клерфэ.

– Аёлми?

– Йўқ, эркак?

– Борис Волков деган рус.

– Советларданми?

– Йўқ, муҳожир. На камбағал, на собиқ князлардан. Отаси қатл этилишидан аввал Лондонда ҳисоб рақами очган, онасининг ҳар бири олча данагидек келадиган бир ҳовуч зумради бор эди. Уларни ютиб олиб ўтганми ёки корсетига тикканми ҳеч ким билмайди.

Клерфэ жилмайди:

– Буларни қаердан биласан?

– Бу ерда қанча узоқ яшасанг, аҳоли ҳақида шунча кўп маълумотга эга бўласан, – истехзоли жилмайди Хольман. – Икки ҳафтадан кейин спорт мавсуми тугайди, биз йил охиригача бу кичик қишлоқда ёлғиз қоламиз.

Қора кийимли, паст бўйли кишилар Клерфэ ва Хольманга туртилиб уларнинг ёнидан ўтиб кетишди. Столларига жойлашишгач, испан тилида суҳбатлаша бошлашди.

– Кичкина қишлоқча бўлса-да, турли миллатлар бор экан, – деди Клерфэ.

– Гапингда жон бор. Ажал ҳеч қачон миллат танламайди.

Клерфэ чанадан тушаётган аёлдан кўзини олиб, Хольманга тикилди.

– Сенга нима бўлди? – сўради у. – Ҳалиям дунё қайғусими?

Хольман бош чайқади:

– Йўқ. Лекин баъзида менга бу бино катта зиндондек туюлади. Ёруғ, шинаям бўлса ҳам, барибир зиндон.

Клерфэ жавоб бермади. У бошқа қамоқхоналарни ҳам, Хольман нега бундай хаёлга борганини ҳам биларди. Ҳамма гап машинада эди. У Жузеппедан хавотирда. Клерфэ яна ойнага қаради. Қуёш жуда пастлаб, қорни бамисоли қондек қип-қизил тусда товлантирарди. Рус билан аёл остонада гаплашиб туришарди.

– Хотиними? – сўради Клерфэ.

– Йўқ.

– Ўзимам шунақа деб ўйлагандим. Аёл бетобми?

– Ҳа. Эркак ҳам.

– Уларга қараб касал деб ўйламайсан.

– Хар доим шундай. Бу дард одамни маълум муддат худди гулдек яш-
натиб юборади. Бу ҳолат адойи тамом бўлгунингча давом этади. Лекин у
пайтга келиб, ҳеч ким сенга қарамай қўяди.

Остонадагилар ичкарига киришди. Клерфэга улар уришиб қолгандек
туюлди. Рус эркак аёлга оҳиста, лекин қатъият билан нимадир деди. Аёл
бош чайқаганча тез-тез лифт томон юрди. Ҳамроҳи унинг ортидан бориш
учун қадам ташлади-ю кейин ортига ўгирилиб чанаси томон юрди.

– У бу ерда яшамайдими? – сўради Клерфэ.

– Йўқ. Шу атрофда уйи бор.

Стаканни бўшатган Клерфэ ўрнидан турди.

– Меҳмонхонага бораман, ювиниб олай. Қаерда бирга овқатлансак
бўлади?

– Шу ерда. Мен ҳам ёнингда бўламан. Бир ҳафтадан буён тана
ҳароратим жойида. Фақат куёш ботгандан кейин чиқишга рухсат йўқ.
Овқатлари ёмон эмас. Касалхонанинг овқатига ўхшамайди. Меҳмонларга
енгил вино ҳам беришади.

– Майли. Қачон?

– Қачон истасанг? Тўққизда ухлашга ётамиз. Худди болалардек.

– Худди аскарлардек, дегин. Ухламасанг – таъзирингни ейсан! Жиддий
пойга олдидан ҳам вақтли ухлардинг-ку.

Хольманнинг юзи ёришди.

– Ҳа-ҳа, шундай деса ҳам бўлади.

Аёл яна холлда пайдо бўлди. У ташқарига йўл олганида оқ сочли хоним
уни тўхтатди ва шошиб нималарнидир тушунтира бошлади. Аёл жаҳл би-
лан орқага ўтирилди ва Хольманга кўзи тушиб, унга яқинлаша бошлади.

– Тимсоҳой чикқани қўймапти, – деди у. – Кеча ҳароратинг баланд
эди, дейди. Чанада ҳам учолмас эканман. Агар яна бир марта шундай
қилсам, Далай-Ламага айтиб берармиш...

Шундан кейин Клерфэни сезиб жим бўлди.

– Лилиан бу Клерфэ, – деди Хольман. – Сизга у ҳақда гапиргандим.
Дўстим кутилмаганда ташриф буюрди.

Аёл тиник нигоҳларини унга тикди.

– Қаердан келдингиз?

– Ривьередан.

Клерфэ аёл нега буни сўраганини тушунмади. У яна Хольманга
ўтирилди.

– Тимсоҳой менга ўрнингга ёт деди, – давом этди тўлқинланиб. – Бо-
рис ҳам. Сиз-чи? Ётмайсизми?

– Тўққизгача ётмайман.

– Менам келаман. Кечки назоратдан сўнг. Мени қамаб қўйишларига
йўл қўймайман! Айниқса, бугун тунда.

Аёл паришонлик билан Клерфэга бош силкиб холлдан чиқди.

– Бу гапларнинг бари сенга худди хитой тилидек қийин туюлаётган-
дир? Далай Лама – бу профессоримиз. Тимсоҳой эса катта ҳамшира.

– Бу аёл ким?

– Исми Лилиан Дюнкерк. Сенга айтмадимми? У белгиялик, онаси
француз бўлган, ота-онаси ўлиб кетишган.

– Чиройли аёл экан. Нега арзимас нарсага ҳам жаҳли чиқяпти?

Хольман бир муддат жим қолди.

– Хар гал санаторийда бирор кимса вафот этса, шундай бўлади, – деди у хижолат тортгандек. – Чунки кимнингдир ўлими ҳаётингни бир парчасини олиб кетади... Унинг дугонаси вафот этди.

* * *

Санаторийнинг юқори қавати сира меҳмонхонага ўхшамасди, у касалхона эди.

Лилиан Дюнкерк дугонаси Агнес Сомервилл ўлган хона ёнида тўхтади. Ичкаридан шовқинни эшитиб, эшикни очди.

Тобутни олиб кетишганди. Дераза ойналари очик, иккита бакувват фаррош пол юварди. Сув шалоплар, лизол ва совун ҳиди анқирди, мебеллар сурилган, кучли чироқ нури хонанинг ҳамма бурчагини ёритиб юборганди.

Лилиан остонада туриб қолди. Аввалига у бошқа хонага кириб қолдим деб ўйлади. Кейин шкафга иткитилган кичик духоба айикчани кўрди. Уни мархума кўз қорачиғидек асрарди.

– Уни олиб кетишдими? – сўради у.

Фаррошлардан бири қаддини ростлади.

– Ўн саккизинчи хонадагиними? Йўқ, уни еттинчига кўчиришди. У ёқдан кечкурун олиб кетишади. Бу ерни йиғиштиряпмиз, эртага янги бемор келади.

– Раҳмат.

Лилиан эшикни ёпиб, йўлак бўйлаб юриб кетди. У еттинчи рақамли хонани биларди. Бу кичик хонача бўлиб, юк лифти ёнида жойлашганди. Унга мархумларни ташишарди. “Худди жомадон каби”, ўйлади Лилиан. Кейин ўлгандан асар ҳам қолмаслиги учун совун ва лизол билан ҳамма жойни ювиб чиқишади.

Лилиан Дюнкерк яна ўз хонасида эди. Марказий иситиш тизимидан гувуллаган товуш келар, барча чироқлар ёкилганди.

“Мен ақлдан озяпман, – ўйлади у. – Тундан кўрқяпман. Ўзимдан ҳам кўрқяпман. Нима қилай? Уйку дори ичиб, чироқни ўчирмай ухласамми? Балки Борисга қўнғироқ қилиб, у билан гаплашсам-чи?”

Шу ҳаёлда телефонга қўл чўзди-ю, лекин гўшакни кўтармади. У Борис нима дейишини ва ўша сўзлари ҳақиқат бўлишини ҳам биларди. Лекин бундан нима фойда? Фақат ақлга таяниб яшаб бўлмайди. Инсоният туйғу билан яшайди, туйғуларга эса ким ҳақлигининг фарқи йўқ.

Лилиан дераза ёнидаги креслога чўкди.

“Ёшим йигирма тўртда, – ўйлади у. – Агнес билан ёшимиз тенг. Лекин Агнес ўлди. Тўрт йилдан буён тоғда яшайман. Ундан олдин тўрт йил уруш бўлди. Ҳаёт ҳақида нималарни биламан? Вайроналар, Бельгиядан қувғин, кўзёшлари, кўркув, ота-онамнинг ўлими, очлик, кейин яна очлик ва қочоқлик сабаб келиб чиққан касаллик. Унгача ёш бола эдим. Тунда шаҳарлар қандай кўринишда бўлишини аллақачон унутиб юбордим. Кўча ва майдонларни нурафшон этувчи чироқлар ёғдуси ҳақида нималарни биламан? Фақат тўсилган деразалар, коронғида портлаган бомбалар ёмғирини биламан, холос. Мен фақат хужум, пана жой қидириш ва қаҳратонни эслаб қолганман. Хона совуқ бўлса-да, бир бўлак нон топилса, шунинг ўзи бахт бўлиб қолганди, ўқ тегмайдиган пана жой топиш – бахт. Кейин эса санаторийга тушдим”.

Лилиан деразага диққат билан тикилди. Пастда хизматчи ва таъминловчиларга мўлжалланган чаналар турарди. Сал нарида крематорий чаналари. Ҳадемай Агнес Сомервиллни олиб кетишади. Бир йил илгари у ўз оёқлари билан санаторийнинг асосий эшигидан мўйналарга бурканиб, қўлида катта гулдаста билан кириб келганди. Энди эса санаторийни хизматчиларга мўлжалланган орқа эшикдан тарк этипти, худди қарзини тўламаган мижоздек. Бор-йўғи олти ҳафта олдин у Лилиан билан саёҳатга чиқиш учун режалар тузганди.

Саёҳат! Қўл етмас хаёл, сароб.

Телефон жириглади.

У шошилмай гўшакни олди.

– Ҳа, Борис, ўзимни яхши ҳис этипман... Ҳа, биламан, шундай туюляпти. Чунки ҳаммамиз бир жойда яшаймиз... Ҳа, кўпчилик тузалиб кетади... Ҳа, ҳа... Янги дорилар... Тўғри, пастда, шаҳарларда ўлаётган одамлар фозиси бу ёқдагидан кўра кўпроқ... Урушда миллионлаб одамлар ўлганини ҳам биламан... Борис, бу биз учун табиий ҳол, ўлим жуда кўп. Тўғри, кўникишимиз керак, биламан, баъзилар учун бу қийин... Борис, ишон, ўзимни яхши тутаяпман... Албатта... йўк, келма, ҳа, сени яхши кўраман, Борис, – Лилиан гўшакни қўйди.

– Ўзимни яхши ҳис қиляпман, – шивирлади у ва соатга қаради.

Вақт тўққизга яқинлашиб қолганди. Олдинда туганмас тун. У ўрнидан турди. Нима бўлса ҳам ёлғиз қолмаслик лозим! Ошхонада ҳали одамлар бўлиши керак.

Хольман ва Клерфэдан ташқари ошхонада жанубий америкаликлар – икки эркак ва битта семиз аёл ўтирарди. Учаласи ҳам қора кийинган, тилини ютгандек жим эди. Улар хонага осифлиқ ёрқин лампа остида ўтиришар, узокроқ қараганда қора кўланкага ўхшашарди.

– Улар боготалик, – деди Хольман. – Кўзойнак таққан эркакнинг қизи ўлим тўшагида ётипти. Унга телефон орқали хабар беришган. Қариндошлари келганидан кейин қиз бироз ўнгланди. Энди уларнинг боши қотган: кетишни ҳам, қолишни ҳам билишмаяпти.

– Нега? Фақат онаси қолиб, бошқалар кетаверса ҳам бўлади-ку?

– Семиз аёл – онаси эмас. Ўғай. Мануэла бу ерда шу аёлнинг пулига яшайди. Аслида улардан ҳеч ким қолмоқчи эмас, ҳатто отаси ҳам. Улар аллақачон Мануэлани унутиб юборишган. Беш йилдан буён қизга Боготадан чек жўнатишади, Мануэла эса шу ерда яшайди ва ҳар ой уларга хат ёзади. Отаси билан ўғай онасининг ўз фарзандлари бор, Мануэла буни билмайди. Мануэланинг ахволи оғирлашиб қолмагунча ҳаммаси яхши кетаётганди. Қиз оғирлашгач, обрўларини ўйлаб келишга мажбур бўлишди. Аёл эрининг бир ўзини жўнатишни истамаган. У ўлгудек рашкчи, қолаверса, ўта семизлигини ҳам билади. Ҳамроҳ сифатида укасини ҳам ўзи билан ола келган. Боготада ўғай она Мануэлани уйдан ҳайдаган деган гаплар юрибди. Шу баҳонада ўғай қизини яхши кўришини кўрсатиб қўймоқчи. Шундан маълумки, гап фақат рашкда ҳам, обрў ҳақида ҳам эмас. Агар бир ўзи қайтса, одамлар яна гапиришади. Мана нима учун кетишмаяпти!

– Мануэла-чи?

– Булар келгач, тўсатдан қизга меҳрлари товланиб қолди. Шўрлик Мануэла... Умрида меҳр кўрмагани учун ўзини шундай бахтли ҳис қилдики,

натижада соғая бошлади. Қариндошлари эса сабрсизликдан кун сайин семиришяпти. Менимча, асабийликдан очликни ҳис қилиб, тинмай ширинлик ейишяпти-ёв. Бир ҳафтадан кейин тезроқ ўлмагани учун Мануэлани ёмон кўра бошлашади.

– Ёки бу жойлар маъқул келиб, бирор қандолатчилик дўкони сотиб олиб, шу кишлокда ўрнашиб қолишади, – деди Клерфэ.

Хольман кулди:

– Намунча хаёлларинг нохуш бўлмаса.

Клерфэ бош чайқади:

– Хаёлим эмас, тажрибам нохуш.

Учта семиз бирваракайига ўрнидан туриб, миқ этмасдан оғир қадамлар билан эшикка йўналишди. Улар остонага етганда, ошхонага отилиб кирган Лилианга урилиб кетишларига сал қолди. Лилиан шундай вазоҳат билан бостириб кирдики, семиз аёл кўрканидан орқага тисарилди.

У шошиб Хольман ва Клерфэ ўтирган столга яқинлашди.

– Мен арвоҳга ўхшайманми? – шивирлади у. – Балки ўхшарман?! Халитдан-а?

Лилиан сумкачасидан кўзгу олди.

– Йўқ, – деди Хольман.

Лилиан кўзгуга қаради.

“Ҳозир у олдингидан бошқача”, ўйлади Клерфэ. Юзи асабдан буришмаган, силлиқ, кўзларидаги шаффофлик ҳам йўқолган. Лилиан кўзгусини бекитди.

– Нега бундай қиялпман? – тўнғиллади у. – Тимсохой шу ердамиди?

– Йўқ, – жавоб берди Хольман, – бизни ҳайдаш учун ҳозир ҳар дақиқада пайдо бўлиши мумкин.

– Бугун тунда эшикка Жозеф қоровул бўлади. Чиқишимиз мумкин. Қочамиз, – шивирлади Лилиан. – Биз билан кетасизми?

– Қаерга? – сўради Клерфэ.

– “Палас-бар”га, – деди Хольман. – Биз баъзан сабру бардошимиз ту-гаганда шундай қиламиз... Хизматчилар эшигидан чиқиб “Палас-бар”га, катта ҳаёт томонга қочамиз.

– “Палас-бар”да арзирли ҳеч нарса йўқ. Ҳозир ўша ердан келяпман.

– Бизга арзирли нарса бўлиши шарт эмас. Ҳеч зоғ бўлмаса ҳам майли. Бизни санаторийдан ташқарида бўлаётган ҳамма нарса қизиқтиради. Бу ерда арзимас нарсаларга хурсанд бўлишга ҳам ўрганасан киши.

– Чиқишимиз мумкин, – деди Лилиан Дюнкерк. – Мен қарадим, бизни ҳеч ким кузатмаяпти.

– Иложим йўқ, Лилиан, – деди Хольман. – Бугун тунда хароратим ошди. Негалигини Худо билади! Қаердан пайдо бўлди, ҳайронман! Менимча, ҳаммасига шу ярамас пойга машинасини кўрганим сабаб бўлса керак.

Лилиан Дюнкерк унга қаҳр билан тикилди. Фаррош пайдо бўлиб, пол артиш учун стулларни стол устига қўя бошлади.

– Ҳатто баланд ҳарорат билан ҳам қочган пайтларимиз бўлган, – деди Лилиан.

– Бугун боргим келмаяпти, Лилиан.

– Шу эски, лойга ботган пойга машинаси сабабми?

– Ҳа, унинг учун ҳам, – деди Хольман хижолат тортиб. – Уни яна ҳайдагим келяпти. Бир пайтлар яна машина ҳайдашим мумкинлигига ишонмай қўйгандим. Энди эса... Борис сиз билан бора олмайдими?

– Борис мени ухлаяпти деб ўйлаяпти. Бугун кундузи уни чанада учишга мажбур қилгандим. Энди кўнмайди.

Фаррош пардаларни сурди. Тўсатдан деразадан ой нури билан нурафшон бўлган тоғ, қоп-қора ўрмон ва ҳамма ёқни қоплаган оппоқ қор кўринди. Буларнинг ҳаммаси бепоён ва кимсасизликдан хувуллаб ётгандек кўринарди.

Улкан залда мунғайиб ўтирган уч киши ўта ғариб кўринарди. Фаррош лампаларни ўчира бошлади. Ҳар бир лампа ўчганида хона ичига табиатнинг бир парчаси кириб келгандек туюларди.

– Мана Тимсоҳой ҳам келди, – деди Хольман. Катта ҳамшира эшик ёнида пайдо бўлди. Клерфэ Лилианнинг асабийлашганини сизди. Ҳамшира уларга яқинлашди. Совуқ нигоҳ ташлаб, бакуват тишларини кўрсатиб жилмайди:

– Ҳар доимгидек тунги саёҳатни бошладингизми? Дам оладиган пайт бўлди, жаноблар! – У Лилиан ҳамон ўрнига ётмагани ҳақида оғиз очмади. – Дам олиш вақти бўлди! – такрорлади у. – Ҳамма ўрнига ётсин! Тез! Эртага ҳам кун бор.

Лилиан ўрнидан турди.

– Бунга ишончингиз комилми?

– Юз фоиз, – деди ҳамшира совуқ тиржайиб. – Сиз учун Дюнкерк хоним, уйку дори тайёрланган, столингизда. Худди Морфей кучоғида ётгандек ором олиб ухлайсиз.

– Бизнинг Тимсоҳойимиз сийқаси чиққан жумлалар қироличаси, – деди Хольман. – Бу ҳалиям тузук гапиргани. Бу соғлиқ ҳимоячилари касалхонага тушган одамлар билан нега бунчалик хушмуомала сўзлашишаркан? Худдики, беморлар гўдак ёки аҳмоқдай.

– Улар танлаган касблари учун биздан ўч олишмоқда, – деди Лилиан нафрат билан. – Агар ресторан хизматчилари ва ҳамширалардан бу ҳуқуқ тортиб олинса, улар норасоликдан ўлиб қолса ажабмас.

Улар холлда лифт ёнида туришарди.

– Қаерга кетяпсизлар? – сўради Лилиан Клерфэдан. У жавоб беришга шошилмади.

– “Палас-бар”га, – деди бироздан сўнг.

– Мени ҳам ўзингиз билан ола кетасизми?

У яна жавобга ошиқмади. Чана билан тўқнашув кўз олдидан ўтди. Руснинг кибрли қарашини эслади.

– Нега олиб кетмас эканмиз? – деди Клерфэ.

Чана отел ёнида тўхтади. Клерфэ Лилиан енгил пойабзал кийиб чиққанини сизди. У қизни бир неча қадам наригача кўтариб борди. Қиз аввалига қаршилиқ қилди, кейин эса таслим бўлди, Клерфэ остонага етгач, Лилианни ерга қўйди.

– Мана! – деди у. – Ипак пойабзалларни кутқариб қолдик. Барга кирамизми?

– Ҳа. Бирор нима ичишим керак.

Барда одам кўп эди. Юзи кизариб кетган чанғичилар оғир ботинкаларда ракс майдончасида гурсиллаб ўйнашарди. Оркестр жуда баланд овозда куй чаларди.

Официант бар пештахтаси ёнига кичикроқ стол ва иккита стулни сурди.

– Сизга ўтган галгидек ароқми? – сўради у Клерфэдан.

– Йўқ, глинтвейн ёки бордо, – Клерфэ Лилянга қаради: – Сизга-чи?

– Менга ароқ, – жавоб берди у.

– Демак, бордо, – деди Клерфэ. – Менга бир ёрдамингиз керак, овқатдан кейин спиртли ичимлик ичолмайман.

Лилян унга шубҳаланиб қаради: у ўзига худди касалдек муомала қиладиганларни ёқтирмасди.

– Рост, – деди Клерфэ. – Ароқни эртага истаганингизча ичамиз. Бир-икки шишасини санаторийга ҳам яширинча киритиб юбораман. Бугун эса шеваль буюртма қиламиз. Бу вино шу қадар енгилки, уни Францияда жуда яхши кўришади.

– Сиз Вьенне виносини ичганмисиз?

– Ҳа, – деди Клерфэ.

У ёлғон гапирганди, “Отель де Пирамид”да монтраше ичганди.

– Яхши.

Официант яқинлашиб шивирлади:

– Жаноб, сизни телефонга чақиришяпти. Кабина эшикнинг ўнг томонида.

Клерфэ ўрнидан турди:

– Сиз унғача минг тўққиз юз ўттиз еттинчи йилги шевални келтириб очиб туринг, – деди ва кабина томон кетди.

– Санаторияданми? – асабийлашиб сўради Лилян, у қайтиб келгач.

– Йўқ, Канндаги касалхонадан кўнғироқ қилишди. Бир танишим оламдан ўтибди.

– Кетишингиз керакми?

– Йўқ, – жавоб берди Клерфэ. – Нима десам экан, бу у учун бахт...

– Бахт?!

– Ҳа. У пойгада ҳалокатга учраган, ўлмаганида барибир бир умр мажруҳ бўлиб қоларди.

Лилян унга синчков тикилди.

– Мажруҳлар ҳам яшашни истайди, шуни ҳеч ўйлаб кўрганмисиз? – сўради у.

Клерфэ дарров жавоб бермади. Унинг кулоқлари остида аёл кишининг умидсизликка тушган, чинқироқ овози акс-садо берарди: “Энди мен нима қилай? Сильва менга ҳеч нарса қолдирмади! Келиб, менга ёрдам беринглар! Бир чақасиз қолдим! Ҳаммасига сизлар айбдорсиз! Сизлар ва лаънати пойғаларинг айбдор!”

У нохуш хотираларни хаёлидан қувди.

– Ҳаммаси қайси нуқтадан қарашга боғлиқ, – деди у Лилянга тикилиб. – Танишим барча механиклар билан ўйнашиб юрадиган бир аёлни телбаларча севарди. Жуда қони қайноқ пойғачи эди, лекин доим ўртамиёна даражада юрарди. Бу ҳаётда пойгада ютиш ва шу аёлдан бошқа ҳеч нарсани яхши кўрмаган. Бошқа ҳеч нарсани хоҳламаган ҳам. Ва у ҳақиқатни билмай вафот этди. У оёғидан айрилганида севгилиси ҳатто юзига қарашдан ҳам бош тортди, ҳайриятки, ўзи бундан беҳабар ҳолда вафот этди. У бахтлилигича ҳаётдан кўз юмди.

– Шундай деб ўйлайсизми? Балки ҳеч нарсаса қарамай, яшашни истаган бўлса-чи?

– Билмадим, – деди Клерфэ гапини йўқотиб. – Лекин мен бундан-да, бахтсизроқ ўлим топганларни биламан. Сиз-чи?

– Биламан, – деди қайсарлик билан Лилиан. – Лекин уларнинг барчаси имкон бўлганда яна яшаган бўларди.

Клерфэ бир зум жим бўлди. “Нималар ҳақида гаплашяпман ўзи? – ўйлади у. Ва ким билан? Бу гапларни ўзимни ишонтириш учун айтмаяпманми? Сильванинг хотини телефонда шу қадар совуқ овозда чинқирдики...”

– Такдирдан ҳеч ким қочиб қутула олмайди? – деди у бесабрлик билан. – Қачон ажали етишини ҳам ҳеч ким билмайди. Шундай экан вақт билан савдолашишдан не наф? Бизнинг келажагимиз кейинги нафасгача давом этади, холос. Кейин нима бўлишини ҳеч ким билмайди. Охирида бизни кутадиган нарса фақат умид ва сароб.

– Ичамизми?

– Ана, Борис келяпти! – деди Лилиан. – Буни башорат қилсам ҳам бўларди!

Клерфэ русни Лилиандан олдин кўрди. Волков одамлар кўп бўлган пештахта оралаб бир-бир босиб, секин юриб келарди. У Клерфэни кўрса ҳам, кўрмаганга олди.

– Чана сени кутяпти, Лилиан, – деди у.

Қиз Волковга ўтирилди. Унинг юзи куёшда тобланган бўлса-да, оқариб кетди. Қошлари чимирилди. Танаси худди сакрашга тайёрланаётган мушукниқидек таранг тортилди.

– Чанани жўнатиб юбор, Борис, – деди у хотиржам. – Бу Клерфэ. У билан бугун кундузи танишгандинг.

Клерфэ одатдан кўра биров совуққонлик билан ўрнидан кўзгалди.

– Наҳотки? – сўради Волков такаббурлик билан. – Ҳа-я, дарҳақиқат. Маъзур тутасиз, – у Клерфэга кўз ташлаб қўйди. – Сиз отларни хуркитиб юборган спорт машинасида эдингиз, шундайми?

Унинг гап оҳангидан Клерфэ яширин масхарани сизди. У жавоб бермади.

– Балки ёдингдан кўтарилгандир, эртага рентгентга боришинг керак, – деди Волков Лилианга ўтирилиб.

– Унутганим йўқ, Борис.

– Дам олишинг ва ухлашинг керак.

– Биламан. Лекин бугун кечқурун санаторийда бунинг иложи йўқ.

У худди ёш болага тушунтиргандек дона-дона қилиб гапирарди.

Бу ғазабни босишнинг ягона йўли эди. Клерфэ русга ачиниб кетди. Волковнинг ўзи ўзини ноқулай вазиятга туширганди.

– Ўтиришни истамайсизми? – таклиф қилди у Волковга.

– Раҳмат, – жавоб берди совуққина қилиб рус, худди қаршисида “яна нима хизмат”, деб официант тургандек.

У ҳам Клерфэнинг овозидаги киноя оҳангини сезганди.

– Мен бу ерда бир кишини кутиб турибман, – деди у Лилианга мурожаат қилиб. – Агар унғача фикрингдан қайтиб қолсанг, чаналар...

– Йўқ, Борис! – Лилиан икки қўллаб сумкачасига ёпишиб олди. – Яна биров шу ерда қолмоқчиман.

Волков Клерфэнинг жонига тегиб улгурганиди.

– Дюнкерк хонимни бу ерга мен олиб келдим, – деди у хотиржам. – Назаримда уни қайтариб олиб бориб қўйишга қурбим етади.

Волков қаддини ростлади.

– Мени нотўғри тушунапсиз, деб қўрқаман, – деди у қуруққина қилиб, – лекин бу мавзуда гапиришдан фойда йўқ.

У Лилианга енгил таъзим қилиб пештахта ёнига қайтди.

Клерфэ жойига ўтирди. У ўзидан ёзғирарди: “Нега бу машмашага аранлашдим? Энди йигирма ёшли йигитча эмасман-ку!”

– Нега у билан кета қолмаяпсиз? – сўради у.

– Мендан қутулмоқчимисиз?

Клерфэ жилмайди. Агар шу саволни бошқа аёл берганида таннозлик қияпти деб ёқтирмаган бўларди. Қизифи, Лилианнинг тилидан бу сўзлар унчалик қўпол эшитилмади ва у Клерфэнинг олдида қаддини йўқотмади.

– Йўқ, – деди Клерфэ.

– Унда кетмаймиз. – Қиз пештахта томонга кўз ташлаб олди. – Борис ҳам қолди, – шивирлади у алам билан. – Мени қўриқлаяпти. Ён беради деб ўйлаяпти.

Клерфэ бутилкани олиб, ўзига ва унга ярим рюмкадан қуйди.

– Яхши. Келинг унда ким кўпроқ ўтириш ўйнаймиз.

Лилиан унга қаради:

– Сиз тушунмаяпсиз, буни рашкка алоқаси йўқ, – эътироз билдирди у.

– Шундайми? Унақада мен рашк нималигини билмас эканман.

Лилиан унга жаҳл билан қараб қўйди.

“Ўзига нималарни раво кўряпти бу келгинди, дўстларининг ўлими ҳақида худди спорт янгилигидек бемалол гапирадиган бу азамат бирор нимани англашга қодирми ўзи?”

– Волков бахтсиз, у бемор ва у мен ҳақимда қайғуряпти, – деди совуққина қилиб. – Одам соғлом бўлса ўзининг устунлигини ҳис қилиши осон.

Клерфэ бутилкани нари сурди. “Маккора қиз холисликни сақлаб қолмоқчи, – ўйлади у, уни бу ерга олиб келганим учун миннатдорлик билдириш ўрнига менга ташланаяпти!”

– Балки, – деди у бефарқлик билан. – Наҳотки, соғлом бўлиш жиноят бўлса?

Энди қизнинг кўзларида бошқа маъно мавжланди.

– Албатта, йўқ, – тўнғиллади. – Нима деяётганимни ўзим ҳам билмаяпман. Яхшиси, кета қолай.

У столдан сумкачасини олди-ю, лекин ўрнидан турмади.

– Рюмкангиздагини хўплаб ҳам қўймадингиз, – деди Клерфэ. – Ахир ўзингиз ичмасам бўлмайди дедингиз-ку!

– Ҳа, лекин...

– Тортинмай айтаверинг. Мен дарров хафа бўладиганлардан эмасман.

– Шунақаи? Бизда эса ҳамма аразчи.

– Мен унақа эмасман. Энди эса рюмкангиздагини ичинг.

У индамай ичди.

Улар кўчага чиққанда қор ёғарди. Борис аллақачон кўздан йўқолган. Чанаси ҳам кўринмасди. Улар тоққа чирмашган йўл бўйлаб кета бошлашди. Отлар бўйнидаги кўнғироқ майин жирингларди. Бироздан кейин

бошқа бир кўнғироқ овози эшитилди. Извошчи отларни чирок ёнида тўхтатиб, қаршисидан келаётган чанага йўл берди. Тоғдан тушиб келаётган пастгина арава уларнинг ёнидан овозсиз ўтди, унда устига қора клеёнка ёпилган узун кути бор эди.

Клерфэ Лилианнинг кўллари мушт бўлиб тугилганини кўрди. Аравадаги брезент тагидан гуллар кўриниб турарди. Аравакаш чўқиниб олиб, йўлида давом этди.

Ҳамма ўз хаёллари билан йўлида давом этди, чана санаторийнинг ён эшигига келиб тўхтади. Электр чироғи қорда сариқ доғ ҳосил қилганди.

Бу сариқ доира ичида бир қанча яшил барглار ётарди.

Лилиан Дюнкерк Клерфэга ўгирилди.

– Ҳеч нарса ёрдам бермайди, – деди у киноя билан жилмайиб. – Бир муддат буни эсдан чиқарасан... Лекин буткул қочиб кутулиб бўлмайди. У эшикни очди.

– Раҳмат, – шивирлади у.

– Яхши суҳбатдош бўлолмаганим учун узр. Лекин бугун кечқурун ёлғиз қололмаслигимни билардим.

– Мен ҳам.

– Сиз нега?

– Худди сиз айтган сабабга кўра. Канндан кўнғироқ бўлганини боя сизга айтдим.

– Лекин сиз буни бахт дедингиз-ку.

– Бахтни турлича тушуниш мумкин. Хуллас, гапирса гап кўп.

Клерфэ кўлини чўнтагига тикди.

– Мана сизга ароқ. Хайрли тун.

Қорда бир соатча сайр қилгач, Клерфэнинг кўзи ўрмон чеккасидаги тўртбурчак бинога тушди. Унинг гумбазсимон тоmidан қора тун кўтариларди. Клерфэнинг кўнглини нохуш хаёллар чулғади. У бу ўйлардан халос бўлиш учун бир неча йил умрини бесамар сарфлаганди.

– Анови нима? – сўради у дўкон ёнида қор кураётган йигитчадан.

– Уми? Крематорий, жаноб! – йигитча белкуракка таянди. – Энди ундан кўп фойдаланишмаяпти. Лекин илгари, Биринчи жаҳон урушидан олдин, бу ерда жуда кўп одам вафот этарди. Қишда биласиз, ерни кавлаш қийин. Крематорий анча қулай. Бу қирк йилдан буён турибди.

– Демак, буни дунёда крематорий урфга кирмасидан олдин қурган экансизлар-да?

Йигитча Клерфэга тушунмай тикилди.

– Биз ҳар қандай соҳада доимо олдинда юрганмиз, жаноб. – У тўртбурчак бинога қовоғини уюб тикилди, энди ундан енгил тутун кўтариларди. – Ҳақиқатдан ҳам ҳозир крематорий урфга кирган.

– Шуни айтаман-да, – маъқуллади Клерфэ. – Нафақат бу ерда.

Йигитча тасдиқ маъносида бош силкиди.

– Отамнинг айтишича, одамлар ўлимга нисбатан ҳурматни йўқотишган. Бунга иккита жаҳон уруши сабаб бўлган.

Тутун тўхтади. Клерфэ сигарет ёкди. Тушунарсиз сабабга кўра тутун чиқиб турган пайтда чеккиси келмади. У йигитга ҳам сигарет узатди.

– Отангиз нима иш билан шуғулланади?

– Биз гул сотамиз. Агар сизга бирор нарса керак бўлса, билиб қўйинг, бизда, қишлоқдаги олибсотарлардан кўра арзон. Молларимиз ҳам яхши. Бугун эрталаб бир дунё янги мол келди.

Клерфэ ўйланиб қолди. Бельгиялик исёнкор қизга гул жўнатса нима бўлади? Балки манман руснинг баттар жаҳли чиқар? У дўкончага кирди. Дўкон аянчли аҳволда эди, бир-иккита бошқаларидан ажралиб турган гулдастани айтмаганда, гуллар ҳам ўртамиёна. Клерфэ гулдондаги ок настарин ва орхидеянинг катта новдасига кўзи тушди.

– Яп-янги! – деди паст бўйли киши. – Бугун келтирилди. Бу аъло навли орхидея. Камида икки ҳафта сўлимай туради. Ноёб нав.

– Уларни ўраб беринг, – деди Клерфэ чўнтагидан Лилиан барда унутиб қолдирган кўлқопни чиқараркан. – Буни ҳам ўраб беринг. Конверт ёки қоғоз топиладими?

* * *

Санаторийда сукунат ҳукмрон эди. Лилианнинг қаршисида Клерфэ совға қилган ароқ идиши турарди.

Кўнғироқ жиринглади.

Лилиан гўшакни олди.

– Ҳа, Борис... Йўқ, албатта, йўқ... Агар шундай йўл тутганимизда ҳозир қай аҳволда бўлардик... албатта, кел... ҳа, бир ўзим. Тонг саҳарлаб ким ҳам келарди ёнимга?

Лилиан яна балконга чиқди. Бир хаёли ароқни бекитмоқчи ҳам бўлди-ю кейин фикридан қайтиб, бутилкани очди.

Ичимлик муздек эди.

– Хайрли тонг, Борис, – деди у эшик ёпилиб очилганини эшитиб. – Мен ичяпман. Ичасанми? Унда стакан ола кел.

Шезлонгга чўзилганча уни кута бошлади. Волков стакан кўтариб, балконга чиқди. Лилиан енгил тортиб хўрсинди: “Худога шукр, насиҳат ўқимади”. Волков ўзига ичимлик куйди. Лилиан стаканини тутди, унга ҳам тўлдириб куйди.

– Нега ичяпсан, азизам? – сўради рус. – Рентгендан кўрқяпсанми?

– Йўқ, Борис, ҳаётдан завқланияпман.

У қизга ҳайрон бўлиб тикилди:

– Далай-Лама рентген ҳақида бирор нима дедими?

– Йўқ. Нима ҳам дерди? Ҳеч нарсани билишни истамайман.

– Тўғри қиласан, – деди Волков. – Шунинг учун ичамиз.

У бир кўтаришда стаканини бўшатиб, бутилкани олиб қўйди.

– Менга яна озроқ куйгин, стаканлар кичкина.

– Бемалол.

Лилиан уни кузата бошлади. У Бориснинг “ичма” дея фикридан қайтаришини кутарди. Лекин Борис ақлли эди, қизнинг хаёлидан ўтаётганларни илғаганиди.

– Яна қуяйми? – сўради у.

– Йўқ. – Лилиан стакандагини ичмай столга қўйди. – Борис, – деди у. – Биз бир-биримизни жуда яхши биламиз. Мен сени, сен мени яхши тушунамиз, бизнинг фожиамиз ҳам шунда.

– Ҳақсан, – деди Волков. – Буюк фожа!

Лилиан кўзини юмди.

– Баъзида жуда аҳмоқона бирор ишга қўл ургим келади. Нимадир қилиб, бу шиша қафасни синдирсаму, кейин бошим оққан томонга қараб кетсам...

– Мен ҳам, – деди Волков.

Лилиан кўзини очди:

– Сен ҳам?

– Ҳамманинг шундай қилгиси келади, азизам, – деди Волков.

– Нега унда шундай қилмайсан?

– Чунки барибир ҳеч нарса ўзгармайди. Унда ўзимни қафасда ўтирганимни янада кучлироқ ҳис қилган бўлардим.

– Биламан, Борис. Мен ҳам шу ҳақда гапиряпман. Негалигини ўзинг биласан. Рентгендан кўрқяпман, лекин кўрқувимни кўрсатишни истамайман.

У моторнинг гувуллаганини Борисдан олдин эшитди. Клерфэнинг машинаси айлана йўлдан юриб, санаторийга етиб келгач, тўхтади.

– Нега уни ёқтирмайсан?

Волков бир зум жим қолди. Унинг бироз букчайган елкалари кумушранг осмон фонида қора доғдек кўринарди. У қўлидаги стаканни айлан-тирар, шишага тушиб синган нурдан стакан биллурдек товланарди.

Волков жилмайди:

– Балки бир пайтлар унга ўхшаш бўлганим учундир.

– Шу сабаб бўла оладими?

– Нега бўлмас экан? Ўша пайтларни эсимга солишларини хоҳламайман.

Қачон кетаркан?

– Билмадим, балки эртага кетар.

– У ердан келган одамлар ўзлари билан доим беҳаловатлик олиб келишади.

Лилиан кўзини юмди.

– Уйкунг келяптими? – сўради Волков.

– Ҳа. Ичимлик элитяпти.

Нимёпик кўзлари остидан Волковнинг шезлонг ёнидан ўтиб кетганини кўрди.

Лилиан қаттиқ ҳаяжонланарди, у ухлай олмасди. Ётиш, китоб ўқишни ҳам истамасди. “Ҳаммаси арокдан”, ўйлади у.

Бироздан кейин ўрнидан туриб пастга тушди.

Клерфэни ёлғиз кўриб ҳайратланди. Уни Хольман билан келган деб ўйлаганди. Клерфэ кўча эшиги ёнидаги ўриндикда ўтирарди.

– Машинангиз қани? – сўради у. – Мотор овозини эшитгандек бўлдим.

– Машинани йўлда қолдирдим. Тепага чиқа олмадим.

– Хольман сабабми?

– Ҳа, – деди Клерфэ.

– Қани ўзи?

Шу маҳал моторнинг гувуллагани эшитилди.

– Анови томонда. “Жузеппе”ни синаб кўряпти, – деди Клерфэ.

Лилиан ўрнидан туриб, санаторий эшиги тагидаги майдон четига яқинлашди.

У арча дарахтлари ортидан секинлик билан кўтарилиб келаётган машинани кўрди.

– У келяпти! – кичқирди қиз Клерфэга қараб. – Уни тўхтатинг!

– Нега? Машина ҳайдашни унутмаган ҳали.

– Бунинг учун эмас! У зотилжамга йўлиқиши мумкин.

– Иссиқ кийинган-ку.

– Усти очик спорт машинаси ҳайдайдиган даражада иссиқ эмас. Тўхтатинг, уни!

Қалтис тик йўллардан кўтарилган машина санаторийни ортада қолдирди.

– Тўхтатинг дедим! – қичқирди Лилиан. – У худди телбалардек ҳайдаяпти. Оқибати ёмон бўлиши мумкин.

У йўлнинг ўртасига югуриб чиқди.

– Эҳтиёт бўлинг, у сизни уриб кетади-ку, – Клерфэ жонҳолатда қизни четга тортди.

Лахза ўтмай машина санаторий ёнидан қайрилиб, гувуллаганча тоғдан пастга қараб учиб кетди. Рулдаги Хольман кулганча уларга қараб қўл силтаб ўтди.

– Кечикдингиз, – деди Клерфэ Лилианнинг қўлини қўйиб юбораркан.

– Уни тўхтатиш керак эди! Нега тўхтатмадингиз?

– Бу ерда яшаган даврида Хольман қачон ҳозиргидек кулган ё хурсанд бўлганини кўргансиз? Мен кўрмаганман.

– Кечкурун кулишга холи қолмайди... Ҳарорати ошиб кетади.

– Мен тақиқланган нарсанинг фойдасига ишонаман. Бу ҳам терапия, – деди Клерфэ. – Сиз ишонмайсизми?

– Бошқалар учун ишонмайман.

Клерфэ кулиб қўйди.

– Хольман сиз ўйлагандек метин иродали эмас, интизомига ҳам ҳавас қилиб бўлмайди. Кеча кечкурун ҳам тинчгина ухлагани йўқ. Ухладим деди-ю, ортимиздан “Жузеппе” турган гаражга югурди. Ўша ерда пойга уюштирган. Менга гаражда ишлайдиган йигитлар айтишди. Машинадан тушганида жуда кайфияти ёмон экан, йигитларнинг айтишича, у худди ойпарастдек тинмай гўлдиармиш. Шунинг учун бугун эрталаб машинани олиб келдим ва Хольманга уни ҳайдашинг мумкин дедим.

– Демак бунга уни ўзингиз ундабсиз-да?

– Мен унга калитни бериб, “Жузеппе” қаерда турганини айтдим, – деди Клерфэ. – Унга шунинг ўзи етарли бўлди.

Клерфэ Лилианни кўтариб, ёнидаги ўриндиққа ўтқизди.

– У қайтгунча кутиб турасизми? Лекин у ҳали-бери қайтмаса керак.

Лилиан жавоб бермади; лекин кетмади ҳам. Клерфэ унга қаради. “Накадар ёш, – ўйлади у. – Кечкурун бироз ёши каттадек кўринганди. Қизик, одатда акси бўларди”.

– Интизомли бўлиш, мақтовга лойиқ ҳислат, – деди Клерфэ. – Лекин баъзида у панд бериши ҳам мумкин. Иродали одам қоқилиб кетса чиройли кўринмайди. Баъзида одамийликни унутмаган ҳам яхши. Ундан кўра Хольман таваккал қилсин, бироз шамолласа ҳам майли. Кейин ўзига ишончи ҳам ортади. Бу эҳтиёт бўлиб ўзини ногирон санагандан кўра яхшироқ. Наҳотки, фикримга қўшилмасангиз?

Лилиан тўсатдан Клерфэга нисбатан нафрати қўзиганини ҳис қилди.

– Шамоллаш бу ерда ўлим билан баробар! – деди у ғазаб билан. – Лекин бу сизни қизиқтирмайди-ку, тўғрими? Сизга нима фарқи бор? Сиз бемалол “ўлим – у учун бахт эди” дейишингиз мумкин, чунки у машина ҳайдаб, ўзини буюк пойгачи бўламан деб ишонтирди-ку.

Лилиан гапини тугатиб бўлмасдан, гапирганига пушаймон еди.

Клерфэ индамади.

Яна машинанинг овози эшитилди, кейин ўзи ҳам кўзга ташланди. Кичкина машина худди ўқдек қишлоқ орқасидан учиб ўтиб, довонга олиб борадиган шоссе томон ўтиб кетди.

– Унинг ўрнида бўлганингизда нима қилардингиз? – сўради Лилиан.

Клерфэ унга ўтирилди:

– Менми? Менимча ортга қайтмасдим. Довондан пастга қараб ҳайдардим.

Қиз синчковлик билан тикилди:

– Кейин-чи?

– Кейин охириги марта ўзимдаги бор ғайратни ишга солардим, ҳаётга худди душманам ёки жазманамга ташлангандек отилардим, токи йиқилмагунимча... Бу яхшироқ... – У тутилди. – Бироқ, балки мен ҳам йиғлаб нола қилардим, эмаклаб тақдирдан яна бир соат, бир кун, бир дақиқа умр тилаб олган бўлармидим... Кўз ўнгимда мен кутмаган одамлар шундай йўл тутишган. Ҳеч ким келажакда нима бўлишини билмайдди. – У Лилианга тикилди. – Ахир сиз эмасми кеча кечкурун, ҳамманинг яшагиси келади, ҳатто ногироннинг ҳам, ҳатто энг ёмон шароитда бўлса ҳам, деган.

– Ҳа, – деди Лилиан унинг нигоҳига дош бера олмай. – Лекин ўзингиз менга кечаги кун – узок ўтмиш демаганмидингиз?

Узокдан яна моторнинг овози эшитилди. Овоз тез яқинлашарди.

– Хольман қайтпти, – деди Клерфэ.

– Ҳа, қайтпти, – такрорлади Лилиан кинояли жилмайиб.

У довондан пастга юрмади.

Клерфэ унга кўз қирини ташлади.

– Сизга жуда чиройли эканингизни айтишганми сира?

– Ҳа, – деди Лилиан, унинг нигоҳига дош бериб, ўрнидан тураётди.

– Қолаверса, ҳозиргидан чиройлироқ тарзда айтишган.

* * *

Лилиан коронғи хонага киришни ёмон кўрарди, шу сабаб ҳар доим чирокни ўчирмас, лекин навбатчи ҳамшира доим уни ўчириб қўярди.

Бу гал ҳам шу такрорланди.

Лилиан чирокни ёқди.

Столда оқ лента билан ўралган картон қути турарди.

“Гуллар, – ўйлади у. – Кимдан? Албатта, Борисдан бўлса керак, бошқа кимдан ҳам бўларди?”

У қутини лентадан бўшатди, қопқоғини очиб папирос қоғозини чиқарди... ва титраганча гулларни қутиси билан полга отиб юборди.

Қутидаги оқ орхидея эди...

Гуллар гилам устида сочилиб кетди. Ёнидаги кора қўлқоп, худди узилиб ётган қўлдек кўринарди. Лилиан орхидеялардан кўз узолмай қолди. Уларни олдин кўрганига шубҳа йўқ. Лилиан гулларни санади, ҳаммаси тўғри, улар худди шунча эди. Бунақа орхидеяларни бу ердаги гул дўконига сотишмасди. Ахир унинг ўзи шундай гулларни қидирган ва тополмагач, Цюрихга буюртма берганди-ку! Ҳозир полда сочилиб ётган бу гулларни унинг ўзи Агнесс Сомервиллнинг тобути устига қўйганди.

Лилиан гул новдасини худди илондан ҳазар қилгандек секин сурди. Кейин деразани очиб, гулларни қоғоз билан тутганча, ташқарига улоқтирди. Қутини гуллар орқасидан отди.

Орхидеяларни улоқтирган Лилиан Клерфэнинг хатини кўрмади. Бу ҳодиса унга нариги дунёдан ишорадек туюлди. Қора қўлқоп қаердан келганини ҳам тушунмади, у ўз қўлқопини эслолмади. Уни ҳам полдан олиб, шошганча деразадан улоқтирди.

“Жуда асабий бўлиб боряпман, – ўйлади у. – Йўқ жойдан нариги дунё асоратлари кўзимга кўриняпти. Бу гуллар оддий гул дўконидан сотиб олингани кундек равшан, уни арвоҳлар у дунёдан йўлламаган-ку. Энди эса улар ерпарчин бўлиб қорда ётибди”.

Лилиан ойнага яқин бориб қаради ва кичкириб юборишдан ўзини зўрға тийди. Орхидеялар йўқ эди. Енгил туман бўлгани билан у қорни кўриб турар, атроф жимжит бўлиб, гулни олган ҳеч зоғ кўринмасди. Қути ҳам йўқолганди. Ҳаммаси худди ҳавога сингиб кетгандек кўздан ғойиб бўлганди. Қорда фақат қўлқоп ялпайиб ётарди. Кичкина, қоп-қора, юракка ваҳима соладиган қўлқоп.

Лилиан ойнани очди. “Бу ердан кетиш керак, – ўйлади у. – Лекин қаерга? Бориснинг ёнигами? Унинг жавоби маълум. Балки иккинчи қаватга, Долорес Пальмеснинг ёнига бориш керакдир. Долореснинг хонасига бугун яширинча бир неча киши тўпланишади, у ерда патефон ва пластинка бўлади ва ҳар доимгидек асабий, завқсиз базм уюштиришади. Нима қилсин? Балки Хольманнинг ёнига борар, у нима дейишини ҳам биларди. Йўқ, у санаторийдан бутунлай кетиши керак.

У бир қарорга келолмай қийналарди. Кейин “Палас отел”га қўнғироқ қилиб Клерфэни сўради.

Бироздан кейин йигит телефонни олди.

– Мени олиб кетгани кела оласизми? – сўради у.

– Ҳозирми?

– Ҳа.

– Яхши. Тезда етиб бораман.

У пастга тушганда, Клерфэ хизматчилар эшиги ёнида турарди.

– Менинг гулларим бу ерга қаердан келиб қолди? – сўради у.

Лилиан унинг нигоҳи қаратилган томонга ўтирилди. Ундан бир неча метр нарида қорда бояги гуллар ётарди. Қути ҳам шу ерда эди. Лилиан ундан кўз узмади. Кейин тепадан қараганда қорда оқ гуллар ва оқ қути кўринмаганини тушуниб етди.

– Бу сизникими? – сўради у. – Сиз менга гул юборганмидингиз?

– Ҳа, – деди Клерфэ. – Кўриниб турибдики, гулларим сизга ёқмаган.

– Уларни қаердан олдингиз?

Клерфэ унга хайрон бўлиб қаради.

– Бугун кундузи гул дўконидан сотиб олдим. Нега сўраяпсиз?

– Орхидеялар... Кеча Агнеснинг тобути устига қўйган орхидеяларим булар... Ўхшаш бўлиши мумкин эмас... Айнан ўзи... айнан!

– Бу ёғи ғалати бўлди-ку! – бош чайқади Клерфэ. – Ё тавба! Энди тушундим! – кичкириб юборди у қутилмаганда. – Бу гулларни мен крематорий яқинидаги дўкондан сотиб олгандим. Ҳаммаси тушунарли. Крематорийда ишлайдиган уддабуронлардан бири уларни ёқиб юбориш ўрнига олиб қолган. Ўзим ҳам хайрон бўлдим, бу қадар ноёб гуллар бун-

дай ночор дўконга қаердан келиб қолди деб. Демак, бунақа ишларни олдин ҳам қилишган! Оббо, шоввозлар-ей! Бунақалар ҳеч нарсани исроф қилишмайди. Ёлғонлари фош бўлиши эҳтимоли кам. Гулларнинг барчасини эса эслаб қолиб бўлмайди. Қаранг-а, бу ерда битта-ю битта орхидея новдаси бўлишини-ю, ва у яна ўзингизга қайтиб келишини ким ўйлабди дейсиз. Мингтадан биттада учрайдиган ҳолат... – Клерфэ шундай дея Лилианнинг қўлидан тутди, қиз дир-дир титрарди. – Энди нима қиламиз? Эсанкираб ўтираверамизми ёки одамларнинг уддабуронлигига қойил қолиб, куламмизми? Менимча, бирор нима ичиб олишимиз керак. Кетдик.

– Беъманилик, – тўнғиллади Лилиан.

– Бошқа бемаъни ҳолатлардан кўп ҳам фарқ қилмайди, – деди Клерфэ. – Бир гал қочиш учун яқиндагина ўлдирилган одамнинг кийимларини кийишга мажбур бўлганман. Шундан бошқа чорам йўқ эди, аксинча, қоча олмасдим, қочмасам, мени ўлдиришарди. Ҳалигача қилган ишимни ўйласам, асабим бузилади. Энг ёмони, кийимда ҳали эгасининг тафти бор эди. Кийим иссиқлигини кутмагандим, лекин жасад совуб улгурмаган экан. Мен унинг ҳамма либоси, ҳатто ич кийимини ҳам кийишга мажбур бўлгандим. Мурда менга ўз тафтини берди, лекин кўркүвдан акашак бўлишимга бир баҳя қолди. Бахтимга тасодифан ўликнинг бармоғини пичоқ билан кесиб юбордим. Бундан ваҳимага тушиб, ўзимни қўлга олдим. Кетдик.

– Гуллар-чи? – шивирлади Лилиан. – Уларни бу ерда қолдириб бўлмайди.

– Нега? – деди Клерфэ. – Ахир, бу гулларнинг на сизга, на менга ва на ўлган қизга алоқаси бор. Эртага сизга бошқа гулдаста юбораман. Эсингиздан чиқаринг! Мана қўлқопингиз.

Клерфэ чана томонга ўгирилди ва извошчининг нигоҳига кўзи тушди. У хотиржам, лекин кизикиш билан орхидеяларга қараб турарди. Клерфэ ҳозир уларни меҳмонхонага кузатиб қўйгач, гулларни олгани қайтиб келишини тушунди. Худо билади, бу гуллар яна қаерда пайдо бўлади?

– Биз ўликлардан кўркмаслигимиз керак, – деди у чаналар илонизи йўлдан учиб кетаётган маҳал.

– Кўп нарсаси қилмаслигимиз керак, – тўнғиллади Лилиан.

Клерфэ унинг ҳамон ҳаяжонда эканини сизди.

– Ўлган одамнинг кийимини кийиб, тунни кутиб дарё бўйида бир неча соат ётганман, – деди у. – Ҳалиям ғижиниб ётган бўлсам-да, бирдан аскарлигимда кийган кийимим ҳам марҳумларга тегишли бўлганини тушундим. Бизнинг тилимиз, билимимиз, бахтиёр ва тушкун онларимиз ва ҳатто Худо ҳақидаги тушунчамиз ҳам, буларнинг замирида бир ҳақиқат ётади: биз ҳайвонларга берилмаган, фақат инсонга хос ақл сабаб ўлим ҳақлигини англадик.

“Бу ғалати тун бўлди. Мен қочиш ҳақида ўйламагандим, тушкунликка тушмаслик учун ўлим ҳақида ўй сурдим, бу кўнглимга бироз таскин берганди” ўйлади Лилиан.

Клерфэ Лилиан сўзларига диққат билан кулоқ солаётганини кўрди. Қиз олдинга энгашганча унга тикилиб турарди.

Чана отел ёнида тўхтади. Қорни босмаслик учун остонага бир неча тахта ташланганди. Лилиан тушди. Спортчилар оғир чанғи ботинкалари билан у ёқдан, бу ёққа юришар, новдадек нозик Лилиан олдинга энгаш-

ганча пальтосини бағрига босиб, пошнали туфлида ўтиб бораркан, худди фариштадек нафис кўринарди.

Клерфэ унинг ортидан эргашди. “Нималар деяпман ўзи?” ўйлади у. — Ахир Хольман бу мавзулар тақикланганини айтиб, огоҳлантирганди-ку. Лекин бу ёшгина қиз нукул ўлим ҳақида гапираркан. Балки уни ажалдан бошқа нарса қизиқтирмас. Менимча, бу мавзу юкумли бўлса керак”.

Шунга қарамай, бу мулоқот бир соат олдин Лидия Морелли билан телефондаги суҳбатидан кўра маънилироқ эди. Лидия Морелли уни Римга қайтишга ундаганди, у аёлларга хос макрларнинг барчасидан хабардор ва биттасини ҳам қолдирмай ишлатадиганлардан эди.

— Келинг, бугун окшом фақат беҳуда гапларни гаплашамиз, — деди Лилиан.

* * *

Адёл теп-текислигидан қариянинг танаси йўқдек туюларди. Унинг юзи азобдан буришган, лекин киртайган кўзларининг ёлқини сўнмаганди. Ёғимланган сигарет қоғозини эслатувчи териси остидан томирлари шишиб турарди. Қария тор хонада, ингичка каравотда ётарди. Каравот ёнидаги тумбочкада шахмат тахтаси турибди. Чолнинг исми Рихтер бўлиб, ёши саксонда. У умрининг йигирма йилини шу санаторийда ўтказган. Барча ходимлар Рихтер билан фахрланишарди. Шифокорларга иродасиз беморлар учраб қолса, улар доим Рихтерни намуна қилиб кўрсатишарди. У шифокорлар учун хазинанинг ўзи эди. Рихтер ўлим тўшагида ётарди, лекин ажалдан дарак йўқ эди.

Лилиан унинг бош томонида ўтирарди.

— Бу ёққа қаранг, — деди Рихтер, шахмат тахтасига ишора қилиб. — Худди этикдўзга ўхшаб ўйнайди-я. Ҳайронман Реньегга нима бўлди?

Шахмат Рихтернинг жону дили. Уруш пайти Рихтернинг “Монтана”-даги шерикларининг барчаси ёки кўчиб кетишди ёки вафот этишди.

Бир неча ой Рихтер билан шахмат ўйнайдиган одам бўлмади, у ҳамма нарсага бефарқ бўлиб, озиб-тўзиб кетди. Шундан сўнг бош шифокор Цюрих шахмат клуби аъзолари билан гаплашиб, уларни Рихтер билан ўйнашга кўндирди.

Аввалига бесабр Рихтер ўз юришларини телефонда айтиб турарди, лекин бу жуда қимматга тушгач, почтага рози бўлди.

Мактублар узоқ йўл босгани сабаб Рихтер икки кунда бир юриш қила оларди, холос.

Кейин Ренье пайдо бўлди. У Рихтер билан бир қўл шахмат ўйнаши билан қария ўзини бахтиёр ҳис қилди. Ва ниҳоят унга муносиб рақиб топилганди. Лекин немисларнинг ҳарбий асирлар лагеридан қайтган Ренье Рихтернинг немислигини билгач, у билан ўйнашдан бош тортди.

Рихтер яна дармонсизлана бошлади. Ренье ҳам ётиб қолди.

Иккаласи ҳам шахматни деб ўлиб турган бўлса-да, қайсарликни қўйишмасди. Вазиятдан чиқиш йўлини ямайкалик ҳабаш топди. У ҳам касал эди. Ҳабаш ўрнида ётганча Рихтер ва Реньенинг ҳар бирига алоҳида-алоҳида хат ёзди ва иккаласига ҳам ички телефон орқали шахмат ўйнашни таклиф қилди.

Иккаласи ҳам хурсанд бўлишди. Лекин битта муаммо бор эди, ҳабаш шахмат ўйнашни билмасди. Лекин кўп ўтмай бу вазиятдан чиқиш йўлини ҳам ўзи топди. У Рихтерга қарши оқ доналар билан, Реньегга қарши эса қора доналар билан ўйнай бошлади.

Аслида унда шахматнинг донаси ҳам йўқ эди. Унинг вазифаси Ренье ва Рихтернинг юришларини ўзиники қилиб, уларга етказиб туришдан иборат эди.

Уруш тугагач, кўп ўтмай ҳабаш вафот этди. Ренье ва Рихтер ҳам қашшоқлашгани сабабли телефонсиз хонага кўчиб ўтишга мажбур бўлишди. Энди уларнинг бири учинчи қаватда, иккинчиси иккинчи қаватда яшарди.

Ҳабашнинг вазифаси Тимсоҳойга ўтди, юришларни палата ҳамширалари айтиб туришарди. Иккала рақиб ҳали ҳам ҳабаш билан ўйнапмиз деб ўйлашарди, уларга томоғи оғригани сабаб ҳабаш гапиролмайдиган бўлиб қолган дейишганди. Реньегга туриб юришга рухсат берилмагунча, ҳаммаси яхши кетаётганди. Ўрнидан туриши билан у биринчи ўринда ҳабаш билан учрашишни истади ва шундан кейин барчаси фош бўлди.

Бу вақтга келиб Ренье уруш ҳақидаги аламларини биров унутганди. Рихтернинг қариндошлари Германияда парвоз вақти вафот этганини эшитиб, у билан ярашди ва икки шерик бир-бири билан бемалол шахмат ўйнай бошлашди.

Кейин Рихтер билан Реньенинг яна тоби қочди ва энди уларга бошқа беморлар баҳоли кудрат ёрдам бера бошлашди. Шу жумладан, Лилиан ҳам.

Уч ҳафта олдин Ренье вафот этди. Бу пайтда Рихтернинг ҳам аҳволи оғир эди, шу сабаб унга шеригининг ўлими ҳақидаги хабарни айтишга ҳеч ким журъат қилолмади.

Рихтерни кимдир алдаб туриши керак эди, бу ролга Тимсоҳой киришди. Охирги пайтларда у ўйинни сал-пал ўрганиб олганди, лекин табиийки, Рихтер учун жиддий рақиб бўлолмасди. Ҳамон Ренье билан ўйнапман деб ўйлайдиган Рихтерни кучли шахматчининг тўсатдан думбулга айланиб қолгани ҳайратга соларди.

– Сиз шахмат ўйнашни ўрганишингиз керак, – деди Рихтер Лилианга. – Истасангиз ўргатаман. Тез ўрганасиз.

Лилиан бош чайқади. Рихтернинг кўм-кўк кўзларида кўркүв ярқ этди. У Ренье ўлиб, шериксиз қолишдан кўрқарди.

– Ишонаверинг, – деди Рихтер. – Шахмат фикрлашингизни буткул ўзгартириб юборади. Бу ўйин одамзоддан жуда узокда... Иккиланиш ва соғинчдан ҳам... Бу жуда абстракт ўйин, одамни тинчлантиради. Шахмат оламида ташвишлар ҳам... ўлим ҳам йўқ. У ёрдам беради. Бизга шу керак-ку, тўғрими? Биз бир нарсани истаймиз, тонггача омон бўлишни...

– Ҳа, – деди Лилиан. – Бу ердагилар кўп нарса хоҳлашмайди.

– Хўш, бугундан бошлаймизми? – сўради Рихтер.

– Йўқ, – деди ҳафсаласиз Лилиан. – Энди бундан маъни йўқ. Бу ерда кўп яшамайман.

– Кетяпсизми?

– Ҳа, кетяпман.

“Нималар деяпман?” ўз гапидан ўзи чўчиб кетди Лилиан.

– Соғайдингизми?

Қариянинг хириллаган овози қахрли чиқди, худдики Лилиан уни алдаб қочиб кетмоқчидек.

– Мен бутунлай кетмаяпман, – шошиб қўшимча қилди у. – Бир муддат бўлмайман, кейин қайтиб келаман.

– Ҳамма қайтиб келади, – деди Рихтер бироз тинчланиб. – Ҳамма.

– Юришингизни Реньегга етказайми?

– Фойдаси йўқ. Унга мот қўйдим десам ҳам бўлади. Реньегга айтинг бошидан бошлаганимиз яхши.

“Ҳа, бошидан бошлаган маъкул”, ўйлади қиз.

Тушдан сўнг Лилиан ёш ҳамширадан сўнгги рентген суратларини кўрсатишни сўради. У эшикни ёпишга ҳам улгурмай, Лилиан қора суратни олди ва чироққа тескари тутиб кўздан кечира бошлади. У суратдаги белгиларни яхши тушунмасди, лекин Далай Лама унга бир неча марта қора доғларни кўрсатганини эслайди. Охирги пайтларда у кўрсатмай қўйганди.

Лилиан суратга, унинг ялтироқ кулранг қора сиртига тикилди: ҳаёти шу суратга боғлиқ эди.

Мана елка суяги, мана умуртқаси ва бутун скелети, улар ўртасида тушунарсиз машъум нарса кўзга ташланар, айнан шу нарса соғлиқ ёки касалликдан далолат эди. У ўзининг олдинги суратларини чаплашиб кетган кулранг доғларни эслади ва уларни қидирди. Ўша доғларни бу суратда ҳам бор эди, фақат улар бироз катталашгандек эди.

Лилиан кескин ўгирилди. Тилларанг абажур остидан тилларанг нур бир текис таралиб турарди. Хонада сукунат ҳукмрон эди, Лилианнинг ҳаёлида сукунат жавоби йўқ саволга ундан жавоб кутаётгандек эди. У кўзгуга ўгирилди.

– Хўш, натижалар қандай? – орқасидан ёш ҳамширанинг овози эшитилди. Резина шиппақда сассиз юриб келган ҳамшира суратни олиб кетгани кирганди.

– Охирги икки ойда икки килога оздим, – деди Лилиан.

– Кўпам безовта бўлманг. Кўпроқ овқат енг. Анча тузалиб ҳам қолдингиз.

– Сиз сира касал бўлганмисиз?

– Йўқ, ҳеч қачон, агар қизамиқ ва қизилчани ҳисобга олмаса. Сиз ҳам тез орада кўрмагандек бўп кетасиз, – одатга кўра деди ҳамшира. – Кузда хуружлар бўлиб туради.

– Баҳорда ҳам, – ачиқ жилмайди Лилиан. – Ёзда ҳам, кузда ҳам.

– Тинчланишга ҳаракат қилинг. Профессорнинг айтганларини ҳам бажариш керак!

– Ҳа, худди шундай қиламан, – деди Лилиан бирдан сабри тугаб.

– Кўпроқ овқатланинг. Шунда тезроқ йўқотган вазнингиз ўрнини тўлдирасиз. – Ҳамшира остонада турарди. – Бугундан бошланг. Кечки овқатга ванил қайлали, шоколадли суфле.

Ҳамшира кетди, Лилиан эса ҳамон ҳаракатсиз туради. Нахотки бу бир дақиқа илгари кирган хонаси бўлса?

Эшик тақиллаб, Хольман кирди.

– Клерфэ эртага кетади. Бугун тунда ой тўлади. Шу сабаб “Тоғдаги кулба”да одатдагидек байрам. Юринг, қочиб ўша ерга борамиз. Ахир бу

Клерфэ билан охирги окшом. Шундай окшомни бу ерда ғамбода ўтказиб зарилми? Юринг, биз билан.

Лириан жавоб бермади.

– Долорес Пальмер ва Шарль Ней ҳам бормокчи, – деди Хольман. – Агар биз бу ердан соат ўнда қочиб чиқсак, кейин айна муолажа пайти қайтиб келамиз. У бугун тунги соат биргача ишлайди.

– Сиз ўзгарибсиз, – ёқтирмайгина деди Лириан. – Олдин анча эҳтиёткор эдингиз.

Хольман кулиб юборди:

– Ҳали яна бўларман. Эртадан бошлаб. Клерфэ кетади-ю, яна сукунат ва жимлик чўқади. Эртадан бошлаб энг эҳтиёткор ва итоаткор мижозга айланаман. Сиз-чи? Хўш, соат ўнда сизни олиб кетгани келайми?

– Ҳа.

– Яхши. Демак бугун нишонлаймиз.

– Айнан нимани? – сўради Лириан.

Хольман шошиб қолди.

– Ҳар ким ўзининг бирор байрамини нишонлайди, – деди у. – Масалан, ҳали тириклигимизни. “Жузеппе” келганини. Ой тўлганини...

– ...ва эртадан итоаткор мижозга айланишимизни.

– Нима бўпти, бунисига ҳам розиман!

Холман кетди.

“Эртага, – ўйлади Лириан. – Эртага санаторийнинг одатий юмушлари бизни киприк қокмай ютиб юборади, худди тинмай ёғётган ҳўл қорни ютаётган ер каби, юмшоқ ва сокин, барча тирик жонни кўмиб бораётган қор каби... Фақат мени эмас, – ўйлади у. – Фақат мени эмас”.

“Тоғдаги кулба” ёрқин нур сочарди. У қишлоқдан анча баландликда жойлашган; ҳар ойда бир марта ой тўлганда у туни билан ишларди шу тунда мижозлар машғалалар кўтариб айланиб юришарди.

Санатория беморлари учун “Тоғдаги кулба”да бўладиган байрамлар худди маскарад каби эди. Шарль Ней ва Хольман ўзларини ҳеч ким танимаслиги учун мўйлов ёпиштириб олишганди. Соҳибжамол Долорес эса сочларига тўрли шарф ташлаб, юзига вуаль тутиб олганди.

Лириан шарф ҳам вуаль ҳам тақишни истамасди. У ўзининг кундалик киядиган кўк шим ва мўйнали жакетида эди.

У жуда безовта кўринарди. Бу тунда қандайдир драматизм бор эди: ой гоҳ булут парчалари орасидан чиқиб келар, гоҳ яна беркинарди, булутларнинг соялари оппоқ тоғ ёнбағирларига тўшалар ва нишабликлар жонлангандек бўларди, худди улкан фламинго бакувват қанотлари билан осмон узра учиб юргандек туюларди.

– Қачон кетмокчисиз? – сўради Лириан Клерфэдан.

– Эртага тушдан кейин. Кеч тушгунча довондан ўтиб олишим керак. – У қизнинг кўзига тикилди. – Мен билан кетасизми?

– Ҳа, – жавоб берди қиз.

Клерфэ кулиб юборди, у қизнинг гапига ишонмади.

– Яхши, – деди у. – Фақат кўп нарсаси олманг.

– Менга кўп нарсанинг кераги ҳам йўқ. Қаерга борамиз?

– Энг аввало сиз жинингиздан баттар ёмон кўрадиган қордан узоқроққа кетамиз. Лаго Маджиордаги Тессинга борганимиз яхши. Баҳор ўша ердан бошланади. Ҳозир у ерда ҳамма нарсаси гуллаган.

- Кейин қаерга борамиз?
- Парижга.
- Яхши, – деди жиддий Лилиан.
- Эй, Худо, – шивирлади Хольман. – Далай Лама келди! Ана эшик ёнида турибди!

Тўрталаси баравар тепакал, рангпар, кулранг костюм кийган профессор томонга ўгирилишди.

У “Тоғдаги кулба”да ҳукм сураётган қувноқ саросимага кўз ташлади. Кейин эшикдан узоқ бўлмаган жойдаги стол томонга юрди.

- Балки туёғимизни шиқиллатармиз, – хавотирланиб сўради Хольман.
- У сизни танитайди, – деди Лилиан. – Мўйловингиз бор-ку.
- Сизни-чи? Долоресни-чи?
- Агар ўгирилиб ўтирсак, у Лилиан ва Долоресни орқасидан кўради, – деди Шарль Ней. – Шунда қизларни ҳам танитайди.
- Барибир танийди! Унинг кўзи рентген. Лекин уриниб кўрсак бўларкан. Лилиан, менинг жойимга ўтиринг.

Лилиан бош чайқади.

– Сиз-чи, Долорес?

Бир лаҳза ўйланиб турган Долорес ўрнидан туриб, Далай Ламага тескари ўгирилиб ўтирди. Лилиан врачга тикилди, у ҳам қизга қараб турарди.

- Кулгили! – деди у. – Бу ерда беихтиёр масхарабозга айланасан.
- Барча одамлар кулгили, – эътироз билдирди Клерфэ. – Агар шундай қабул қилинса, яшаш осонроқ бўлади.
- Эртага соат неччида кетасиз? – қўққисдан сўради Лилиан.

У қизга қараб ҳаммасини тушунди.

- Қачон хоҳласангиз, – жавоб берди у.
- Яхши. Унда мени олиб кетгани соат бешда келинг.
- Волков кирганда Лилиан жомадонини тайёрлаётганди.
- Йўл бўлсин, азизам? – сўради у. – Тараддуднинг нима кераги бор?

Барибир бир-икки кундан кейин жомадонингни бўшатасан. У илгари ҳам бир-икки марта йўл тадоригини кўрган. Ҳар йили баҳор ва кузда худди қушлар каби бу ердан узоқларга учиб кетиш истаги пайдо бўлади. Шундан кейин бир неча кун баъзан бир ҳафтагача Лилианнинг хонасида жомадон гоҳ пайдо бўлар, гоҳ йўқолар, бу унинг журъатини йўқотиб, фикридан қайтмағунича давом этарди.

- Мен кетяпман, Борис, – деди у. – Бу гал ростдан кетаман.
- У эшик кесақисига суянганча жилмайиб турарди.
- Биламан, азизам.
- Борис! – кичқирди у. – Бас қил. Энди ҳеч нима ёрдам бермайди. Мен барибир кетаман!

– Яхши, азизам.

Лилиан Бориснинг мулойим муносабати уни худди ўргимчак тўридек ўраб, фалаж қилаётганини ҳис қилди.

– Мен Клерфэ билан кетяпман, – деди у. – Бугун!

Бориснинг юзи ўзгарди.

– Ўзим кетмоқчийдим, лекин журъатим етмай қолишидан чўчиб, унга ҳамроҳ бўляпман. Бир ўзим буларнинг барчасига қарши кураша олмайман.

– Менга қарши, – деди Волков.

У эшикдан узоқлашиб, жомадонлар ёнига келди. Қизнинг кўйлаклари, свитерлари ва туфлиларига кўз ташлади, бирдан қалбида қаттиқ оғриқ турди. Яқин дўстини кўмиб келиб энди ўзини қўлга олганда тўсатдан уни ёдга соладиган бирор буюмни кўриб қолганда бўладиган қалб оғириғи эди бу.

Волков Лилиан ростдан кетмоқчилигини тушунди.

– Азизам, – деди у нафаси қайтиб. – Сен кетмаслигинг керак.

– Кетишим керак, Борис. Сенга ёзмокчи эдим. Мана қара, – у столда турган қоғоз солинадиган саватчани кўрсатди. – Лекин ёзолмадим. Қўлимдан келмади. Бекорга овора бўлма, буни тушунтириб беролмайман. Кейин хайрлашмасдан кетмокчи ҳам бўлдим, етиб борганимдан кейин ёзаман деб ўйладим, лекин бундай қилолмасдим. Мени қийнама, Борис...

“Мени қийнама, – ўйлади у. – Улар доим шундай дейишади. Ожизлик ва ўзини яхши кўриш тимсоли бўлган аёллар, бировга озор бераётганликларини ўйлаб ҳам кўришмайди. Агар ўйлаганларида ундан ҳам баттар бўлиши мумкин, чунки уларнинг шафқат туйғуси худди сафдошлари бомба портлашидан ўлим билан олишиб ётган, ўзи эса омон қолган аскарни кига ўхшаб кетади, бу шафқат худди “Худога шукур менга тегмади, мен омон қолдим” деяётгандек...”

– Клерфэ билан кетяпсанми?

– Бу ердан Клерфэ билан бирга кетаман, – деди Лилиан юраги сиқилиб – У мени Парижга олиб бориб қўяди. Парижда ҳар ким ўз йўлидан кетади. У ерда амаким яшайди. Пулларим унда. Мен Парижда қоламан.

Бу ҳақиқатдан узоқлигини ўзи ҳам биларди, лекин ҳозир гапларига ўзи ҳам ишонарди.

– Мени тушун, Борис, – деди у.

– Нега сени тушунишларини истайсан? Ахир кетяпсан-ку, шунинг ўзи етарли эмасми?

Лилиан бошини эгди.

– Ҳа, шунинг ўзи етарли. Аяма, ур яна.

“Ур яна, – ўйлади у. – Нақ юрагингга ханжар уриб оғриқдан титраб турганингга “ур яна” деб нола қилади, худдики сен қотилдек.

– Мен сени урмаяпман.

– Сен билан қолишимни истаяпсанми?

– Шу ерда қолишингни истаяпман. Фарқи шунда. “Мен ҳам ёлғон гапиряпман, – ўйлади у. – У ёнимда қолишини истайман, чунки ундан бошқа ҳеч кимим йўқ – уни йўқотсам ҳеч нарсам қолмайди. Эй, Худо, уни йўқотмаслигим керак!”

– Мен ҳаётингни худди кадрини йўқотган пулдек у ёкдан-бу ёкка итқитишингни истамайман.

– Бу шунчаки гап, Борис, – эътироз билдирди Лилиан. – Агар маҳкумга бир йил озодликда яшаб, кейин қамоқда ўлиб чириб кет, дея таклиф қилишса, сенингча у нима қилади?

– Сен қамоқда эмассан, азизам. Сен ўзинг ҳаёт деб атайдиган нарса ҳақида нотўғри тасаввурдасан, – деди Волков.

– Албатта. Ахир мен ҳаётни билмайман-да. Тўғрироғи, унинг фақат бир томонини биламан – уруш, ёлғон ва муҳтожлик. Агар иккинчи томонидан ҳафсалам пир бўлган тақдирда ҳам, у мен билган биринчи то-

монидан кўра ёмон бўлмайди. Мен билган ҳаётдан кўра бошқача ҳаёт ҳам бўлиши керак, мен билмайдиган, китоблар, мусиқа ва картиналар тилида гапирадиган, мени ҳаяжонга соладиган, ўзига тортадиган томони ҳам бўлса керак... — У жим бўлди. — Бу ҳақда бошқа гаплашмайлик, Борис. Гапларим сохта чиқяпти. Тилимга кўчиши билан сохтага айланыпти. Сўзларим ханжардек. Лекин сени хафа қилишни истамасам-да, ҳар бир сўзим ҳақоратдек жаранглаяпти. Агар ўзим рост гапираётганимга ишонсам-да, ҳаётда ҳаммаси бошқача бўлиши мумкин. Ўзинг кўриб турибсан-ку, мен ҳеч нарсани тушунмайман.

Қиз унга қаради.

Кўзларида сўниб бораётган муҳаббат, шафқат ва шу билан бирга адоват бор эди, чунки рус уни тўхтатиб қолишни истаяпти ва у унутишни истаган нарса ҳақида гапиришга мажбур қияпти.

— Унда Клерфэ кетаверсин, бир неча кундан кейин сени жалб қилган биринчи учраган одамнинг орқасидан эргашиб кетавериш қанчалик нодонлик бўлишига ўзинг амин бўласан.

— Борис, — хўрсинди Лилиан. — Наҳотки, ҳамма гап фақат бегона эркакда бўлса?

Волков жавоб бермади. “Аҳмоқман, — ўйлади у. — Уни ўзимдан совутиш учун кўлимдан келган барча ишни қиялман! Нега жилмайиб сен ҳақсан демаялман? Нега синовдан ўтган усулдан фойдаланмаялман? Тутиб қолмоқчи бўлган — йўкотади-ку. Ким табассум билан қўйиб юборса, ўшанга маҳкамроқ ёпишишади ўзи. Наҳотки, шуни унутган бўлсам?”

— Йўк, — деди у. — Гап фақат бошқа эркакда бўлмаслиги ҳам мумкин. Агар шундай бўладиган бўлса, нега мендан бирга кетамизми деб сўрамаялсан?

— Сендан?

“Нотўғри гапирдим, — ўйлади. — Яна хато қилдим. Нега ёпишиб олдим?

— Бу гапни кўя турайлик, — деди.

— Ўзим билан ҳеч нарса олмоқчи эмасман, Борис. — давом этди у. — Сени яхши кўраман, лекин ўзим билан ҳеч нарса олмоқчи эмасман!

— Ҳаммасини унутмоқчимисан?

“Яна бир хато”, ўйлади умидсизликка тушиб.

— Билмадим, — деди Лилиан хомуш. — Ўзим билан бирор нарса олиб кетишимнинг иложи йўк. Ҳаётимни мураккаблаштира.

Волков қотиб қолди. У жавоб бермаслиги кераклигини биларди, лекин шунга қарамай, тушунтиргиси келарди. Яъни, иккаласининг санокли кунлари қолганини, вақти келиб умри поёнига етаётганида ҳозир кадрига етмаётган дамлари у учун энг қадрлиси бўлишини тушунтиришни жуда истарди. Ўшанда қаттиқ афсусланиши, ҳатто тиз чўкиб ҳозир зерикарли туюлган кунларини яна бир кун, ҳеч бўлмаса, бир соатга узайтиргин деб ёлворишини айтгиси келди. Лекин у бошқа нарсани ҳам биларди, агар ҳозир кўнглидан ўтаётганларини айтса, ҳаммаси ўта чучмал эшитилиши мумкин.

— Алвидо, Лилиан, — деди у.

— Мени кечир, Борис.

— Муҳаббатда кечириладиган нарса йўк, — жилмайди у.

Лилиан хаёлларини жамлашга уринарди. Қўққисдан пайдо бўлган ҳамшира уни Далай Лама чақираётганини айтди.

Профессордан хушбўй совун ва антисептик бельем ҳиди келиб туради.

– Сизни кеча “Тоғдаги кулба”да кўрдим, – гап бошлади у совуққина оҳангда.

Лилиан индамай бош силкиди.

– Ташқарига чиқиш мумкин эмаслигини биласизми?

– Албатта, биламан.

Далай Ламанинг рангпар юзи бир лаҳзага қизарди.

– Демак, буйруққа бўйсунмаслик сиз учун одатий ҳол, шундайми? Унақада сиздан санаторийни тарк этишни сўрашга мажбурман. Эҳтимол, дидингизга мос келадиған бошқа бир жой кидириб кўрасиз.

Лилиан яна жавоб бермади. Далай Ламанинг кинояси унинг диққатини оширди.

– Мен катта ҳамшира билан гаплашдим, – қизнинг сукутини кўрқув деб тушунган профессор гапида давом этди. – Унинг айтишича, бундай ҳолат биринчи марта рўй бермаётган экан. У сизни бир неча марта огоҳлантирган бўлишига қарамай, эътибор бермабсиз. Бундай ишлар санаторийнинг нуфузига тўғри келмайди...

– Тушунаман, – унинг гапини бўлди Лилиан. – Бугун кечкурун санаторийни тарк этаман.

Далай Лама шошиб қолди.

– Бу қадар шошишингиз шартмас, – деди у бироз жимликдан сўнг. – Ўзингизга мос жой топунигизча кутиб туришингиз мумкин. Ёки топиб қўйганмисиз?

– Йўк.

Профессор гапини йўқотиб қўйди. У кўзёшлар ва кечиринг, яна бир бор имкон беринг деган илтижоларни кутганди.

– Фрейлейн Дюнкерк, нега ўз саломатлигингизга ўзингиз зиён етказаяпсиз? – сўради у ниҳоят.

– Барча қоидаларга амал қилиб яшаганимда ҳам аҳволим ўнганмади.

– Тўсатдан ахволингиз оғирлашгани учун барча тартибларни бузиш керакми? – жаҳл қилди профессор. – Бу нодонлигингиз қимматга тушади. – Далай Лама қаҳрли кўрингани билан ўзини меҳрибон деб ҳисобларди. – Бу беҳуда ўйларни бошингиздан чиқариб ташланг.

У қизни елкасидан тутиб секин силкиди.

– Энди эса хонангизга бориб, бугундан бошлаб барча тартибларга амал қилинг.

Лилиан елкасини силтаб, профессорнинг қўлини сикди.

– Барибир тартибларга амал қилмайман, – деди у хотиржам. – Шунинг учун санаторийдан кетганим маъқул деб ўйлайман.

Далай Лама билан суҳбат Лилианни кўрқитиш ўрнига фикрини янада қатъийлаштирди. Бу суҳбат Борис учун қийналаётган виждонини азобдан халос этди. Чунки унинг кетишдан бошқа чораси қолмаганди. У ўзини худди узоқ захирада ўтириб, сўнг жангга кирган аскардек ҳис қиларди. Ортга йўл йўк. Айнан шу уни олға юришга, қонли жангга ва ҳатто ўлимга ҳам тик бокишга ундарди.

– Ортиқча муаммо ясаманг, – ўшқирди Далай Лама. – Бу атрофда бошқа санаторий йўқ-ку, қаерга борасиз?

У кизнинг қаршисида турар, санаторий соҳибининг тобора сабри тугаб борарди, тўғри, у кизга кетавер деди, лекин бу қайсар мушук шу гапни ушлаб олиб, энди қайтиб олишини кутяпти.

– Бизнинг тартибларимиз... Аслида улар кўпмас, қолаверса, сизларнинг фойдангиз учун ўрнатилган, – қизишди у. – Қандай кунларга қолдик, санаторияда анархия ҳукмрон бўлмаса, бошқа чораси борми? Ахир бу қамоқ эмас-ку ёки сиз бошқача фикрдамисиз?

Лилиан жилмайди.

– Фикрингизга қўшиламан, – деди у. – Энди мен сизнинг беморингиз эмасман. Мен билан ёш бола ёки маҳкума билан гаплашгандек эмас, одамдек гаплашишингиз мумкин.

Жомадонлар йўлга тахт эди.

– Бугун кечкурун, – ўйлади Лилиан, – тоғлардан узокка кетаман. Анча йиллардан буён уни биринчи марта мавҳум онларни кутиш завқи камраб олди. У йиллар давомида кутиладиган ширин орзулар, мўъжизаларни эмас, балки бир неча соатдан кейин юз берадиган нарсани бетоқатлик билан кутарди. Ўтмиш ва келажак тарозининг палласида тенг турарди. Лилиан нафақат ёлғизликни, балки ҳамма нарсдан мосуволикни ҳис қиларди. У ўзи билан ҳеч нарса олмади ва қаерга кетаётганини ҳам билмасди.

У Волковнинг яна келишидан чўчиса-да, уни яна бир бор кўришни истарди. Бирдан эшикнинг тирналгани ва секин ғингшиган товуш эшитилди. Лилиан эшикни очиши билан хонага Волковнинг овчаркаси отилиб кирди. Лекин унинг ўзи кўринмади. Эшикни ёпган Лилиан оппоқ йўлак бўйлаб худди ўғридек аланглаб кета бошлади. У ҳеч кимга кўринмай холлдан чикиб олмоқчи эди, аммо катта ҳамшира уни лифт олдида кутиб турарди.

– Профессор қолишингиз мумкинлигини яна бир бор айтиб қўйишимни тайинлади.

– Раҳмат, – деди Лилиан ва йўлида давом этди.

– Эсингизни йиғинг, Дэнкерк хоним. Аҳволингиз қандайлиги ўзингизга маълум. Ҳозир иклим ўзгартирмаслигингиз керак. Ёзда балки...

Лилиан йўлидан қолмади.

Столда бридж ўйнаб ўтирган бир неча киши бошини кўтариб қаради, холлда бошқа ҳеч ким йўқ эди. Санаторийда ҳозир дам олиш соати.

Борис келмапти. Хольман уни остонада кутиб турарди.

– Агар ростдан ҳам кетишга қарор қилган экансиз, ҳеч бўлмаса поездда кетинг, – деди катта ҳамшира.

Лилиан бир сўз демай унга пўстини ва жун рўмолини кўрсатди. Тимсоҳой энсасини қотириб қўл силтади:

– Бу кутқара олмайди! Ўзингизни атайлаб нобуд қилмоқчимисиз?

– Бошқалар бундай қилмайдими? Биз секин юрамиз. Қолаверса, йўл ҳам узок эмас.

У яна бир қадам ташласа бўлди.

– Сизни огоҳлантирдик, – деди ҳамшира ясама бефарқ овозда. – Биз айбдор эмасмиз ва сиздан қўлимизни ювиб, қўлтиғимизга урдик.

– Қўлингизни ювиб нима қиласиз, шундоқ ҳам стерилланган-ку. Хайр! Ҳаммаси учун раҳмат сизга.

У ташкарига чикди. Қор жуда каттиқ учкунлаётганидан кўзлари камашиб кетди.

– Хайр, Хольман!

– Кўришгунча, Лилиан. Яқинда ортингиздан етиб бораман.

Хольман тинмай куларди. “Худога шукр, – ўйлади у. – Менга насиҳат ўқишни бас қилишди”. Хольман унга пўстинини кийишга ёрдам берди, рўмолини ҳам ўраб қўйди.

– Секин ҳайдайман, – деди Клерфэ. – Қуёш ботса, машина томини кўтариб қўяман. Икки ёнингиз эса шамолдан ҳимояланган.

– Яхши, – деди у. – Кетсак бўладими?

– Ҳеч нарсани унутмадингизми?

– Йўқ.

– Агар унутсангиз ҳам жўнатиб юборишади.

Бу нарса Лилианнинг ҳаёлига келмаганди, эшитиб бироз тинчланди. Чунки кетсам санаторий билан боғлаб турган барча ришталар узилади, деб ўйлаганди.

– Ҳа, ростдан ҳам жўнатиб юборишларини илтимос қилиш мумкин-ку, – деди Лилиан.

Машина йўлга тушди. Хольман уларга қўл силтаб қолди. Борис эса қорасини кўрсатмади.

Лилиан атрофга қаради. Боягина қуёшли айвонда ҳеч ким йўқ эди, тўсатдан одамлар пайдо бўлишди. Шезлонгларда ётган беморлар ўрнидан туриб, оёқ учида кўтарилганча уларни кузатиб туришарди. Санаторийнинг махфий телеграфи бўлган воқеани одамларга оқизмай-томизмай етказган ва энди мотор овозини эшитганлар ўрнидан туриб, пастга қарашарди. Кўм-кўк осмон фонида борган сари одамларнинг занжири ингичкалашиб борарди.

– Буқалар жангини томоша қилиш учун йиғилган томошабинларга ўхшашади-я, – деди Клерфэ.

– Ҳа, – қўшилди Лилиан. – Унда биз киммиз? Буқаларми ёки матодорлар?

– Ўзингни матодор деб ўйласанг-да, ҳар доим бука бўлишга тўғри келади.

Машина оппоқ дарадан эмаклагандек кетиб борар, дара устида зангори осмон худди жилғадек жилваланади. Довон ортда қолди, лекин йўлнинг икки томонини ҳамон баландлиги икки метрга етадиган қор тепалар қуршаб турарди. Уларнинг ортидан ҳеч нимани кўриб бўлмасди. Қаерга кўз ташлама ҳамма жойда қор, деворлар ва кўм-кўк осмон чизиги кўринади, холос. Лилиан ўзини ўриндиққа ташлаганча ўтирар, баъзан юқори ва пастни фарқламай қоларди, қаер оппоқ, қайси томон кўм-кўк билиб бўлмасди.

Кейин атрофни елим ва игнабаргли дарахтлар ҳиди тутди ва кўккисидан уларнинг рўпарасида жигарранг пасткам уйчалардан иборат кичик қишлоқча пайдо бўлди. Клерфэ машинасини бензоколонка олдида тўхтатди.

– Оёғимизнинг чигалини бироз ёзсак ҳам бўлар. Йўл очиқми? – сўради у ёқилғи қуйиш жойидаги йигитчадан.

– Саломат бўлинг!

– Нима? – Клерфэ йигитчага қаради. – Ие, ошна биз танишмиз-ку! Исминг Гербертмиди ёки Гельмут...

– Губерт.

Йигитча ёқилғи станцияси олдидаги икки устунга ёпиштирилган катта темир пештахтага ишора қилди.

Г. ГЕРИНГ.

АВТОМОБИЛЛАР ТАЪМИРИ ВА ГАРАЖ

– Бу эски пештахтами? – сўради Клерфэ.

– Йўқ, яп-янги.

– Нега исмингни тўлиқ ёзмадинг?

– Шуниси маъқул. Исминни Герман деб ўйлашсин дедим-да.

– Назаримда фамилиянгни ўзгартирсанг ёки ҳеч бўлмаса бу қадар катта ҳарфлар билан ёзмасанг яхши бўларди.

– Ие, шундоқ ҳам шу пайтгача нодон бўлган эканман, – деди у. – Айниқса энди, немис машиналари яна пайдо бўлгандан кейин ҳам фамилиямдан фойдаланмасам, бўлмас. Қанақа чойчақа олаётганимни тасаввур ҳам қила олмайсиз. Йўқ, жаноб бу мен учун даромад манбаи, ўзгартирмайман.

Клерфэ унинг чарм курткасига қаради.

– Бу ҳам шу даромад манбаиданми?

– Бу ҳали ҳаммаси эмас. Мавсум тугагунча чанғи ботинкаси ва пальтолик ҳам бўлволаман. Гапимга ишонаверинг.

– Балки адашаётгандирсан. Кўпчилик айнан шу фамилиянг учун чойчақа бермай ўтиб кетаётгандир.

Йигитча истехзоли ишшайиб, машина ғилдиракларига занжир ташлади.

– Бу ерга яна қайтиб келиб қишки спорт турлари билан шуғулланишни истаганлар ундай қилмайди. Умуман олганда хавотирга ўрин йўқ. Бировлар энди у йўқлигидан хурсанд бўлиб беришяпти, бошқалар у билан боғлиқ ёқимли хотиралари бўлгани учун. Бу пештахта осилгандан кейин анча-мунча нарсани ўргандим. Сизга бензин керакми, жаноб?

– Ҳа, керак, – деди Клерфэ, – нақд етмиш литр. Лекин уни сендан эмас, бошқа бирор сенчалик уddaбуррон бўлмагандан сотиб оламан.

Бир соатлар йўл юришгач, қор ортда қолди. Далалар қоп-қора ва захтоб бўлиб, майсазорларда ўтган йилги майсалар сарғайиб кўринарди.

– Тўхтатайми, дам оласизми? – сўради Клерфэ.

– Ҳозирча йўқ.

– Қор қувиб етволади деб кўрқяпсизми?

Лилиан бош силкиди.

– Қорни қайтиб кўргим келмаяпти.

– Келаси кишгача кўрмайсиз.

Лилиан жавоб бермади. “Келаси кишгача”, ўйлади у. Қиш унга худди юлдузлардек олис туюлди. Унинг қўли ҳеч қачон етмайдиган даражада олис.

– Балки бирор нима ичармиз? – сўради Клерфэ.

– Майли, Лаго Мажиорега қачон етамиз?

– Бир неча соатдан кейин. Қоронғи тушганда.

Клерфэ машинани қишлоқ меҳмонхонаси ёнида тўхтатди. Улар меҳмонларга ажратилган хонага киришганда ёшгина официант қиз чироқни ёқди. Хона деворларига буғу ва кушларнинг тасвири туширилган гравюралар осилган эди.

– Қорнингиз очмадими? – сўради Клерфэ. – Ўзи бирор нима еганми-дингиз?

– Ҳеч нима.

– Ўзим ҳам шунақа бўлса керак деб ўйлагандим. – У официантга ўтирилди. – Нимангиз бор?

– Саями, колбасалар ва шубликлар.

– Икки ҳисса шублик ва бир неча бўлак қора нон. Яна ёғ ва вино ҳам олиб келинг. Фендан борми?

– Ҳа, бор.

– Унда бизга фендан. Ўзингиз нима ичасиз?

– Сливянка, агар қарши бўлмасангиз, – деди қиз.

– Қарши эмасман.

Лилиан дераза ёнидаги бурчакда ўтирганча, Клерфэ билан қизнинг суҳбатига кулоқ соларди.

Чирокнинг қизил нури тоқчадаги шиша идишларга урилиб, яшил ва қизғиш товланарди. Дераза ортидаги дарахтларнинг қоп-қора сояси тунги яшил осмонга бўй чўзган, қишлоқ уйларида илк чироклар йилтиллаб бошлаганди. Ҳаммаси сокин ва табиий кўринарди. Бу оқшом исённи ҳам, кўрқувни ҳам билмасди. Лилиан ҳам шу оқшомнинг бир қисмига айланиб, хотиржам тортиб қолгандек эди. Кутулди! Шунини ўйлагани сари нафаси бўғзига тикилгудек бўларди.

– Шублик, бу – қишлоқ ёғли колбасалари, – тушунтирди Клерфэ. – Жуда мазали. Балки сизга ёқмаслиги мумкин.

– Менга ҳамма нарсга ёқади.

Официант шаффоф вино келтирди ва кичик стаканларга қуйди. Кейин ўзига аталган ичимликни кўтариб:

– Саломатлигингиз учун! – деди.

Улар стаканларни бўшатишди. Шундан кейин Клерфэ меҳмонхонани томоша қилди ва унинг анча ғарибона эканига эътибор берди.

– Бу ҳали Париж эмас, – деди у жилмайиб.

– Мен учун бу Париж атрофидаги биринчи шаҳар.

Тун ойдин, юлдузлар порлаб турарди. Клерфэ “Жузеппе”ни перрондаги юк палатформаларининг бирига юклади. Унинг машинасидан ташқари тоннел орқали иккита лимузин ва қизил рангли спорт машинаси ҳам кетиши керак эди.

– Машинада қолишни истайсизми ёки вагонга чиқамизми? – сўради Клерфэ

– Бу ерда қолсак устимиз кир бўлмайдими?

– Йўқ. Бу электровоз.

Темирўлчи силжиб кетмаслиги учун машина ғилдираклари остига колодка қўйди. Бошқа йўловчилар ҳам машиналарида қолишди. Иккала лимузиннинг ҳам тепа чироғи ёниб турарди.

Вагонлар уланди, поезд Сен-Готард тоннелига қараб юриб кетди.

Тоннел деворлари нам эди. Чироклар ёнгинасидан шамолдек зувиллаб ўтиб турарди. Бироздан кейин Лилианнинг назарида у чуқур шахтага тушиб бораётгандек туюла бошлади. Ҳаво оғир ва намиққандек эди. Поезд шовқини эса минг қайта акс-садо бергандек бўларди.

Лилианнинг кўзи устида липиллаб турган лимузин чироклари унга худди дўзахга йўл кўрсатаётгандек ўхшаб туюлди.

– Бу бало қачон тугайди? – қичқирди у.

– Чорак соатдан кейин. Сен-Готард – Европадаги энг узун тоннеллардан бири.

Клерфэ унга меҳмонхонада тўлдириб олган япалоқ флягасини узатди. – Бунга ўргансангиз бўларди. Маълумотларга кўра, яқинда шу тарзда яшашни бошлаймиз. Олдин бомбадан сақлайдиган жойлар кейин ер ости шаҳарлари.

– Қаердан чиқамиз?

– Айролодан. У ердан Италия бир кадам.

Биринчи окшомнинг ўзидаёқ Лилианни хавотир эгаллаб олаётганди. У афсус ва пушаймонлик қоронғиликдан чиқиб келган каламушлардек бостириб келишини кутарди. Лекин ернинг ғулдираётган тошли қорнида юриш барча хаёлларини миясидан чиқариб ташлади.

Қаттиқ кўркув исканжасига олди. Бу ҳар бир ер устида яшайдиган тирик жонга хос, тириклай кўмилишдан кўркув ҳисси эди. У осмон ва ёруғликни интиқиб кутишдан бошқа ҳар қандай туйғуни унутди.

“Мунча тез ўзгармаса ҳамма нарсаси, – ўйлади у. – Бир неча соат олдин баланд тоғ тепасида эдим ва пастга тушишни истардим. Энди ер остида кетиб боряпман, лекин тезроқ юқорига чиқишни истаяпман.

Лимузинларнинг биридан учиб чиққан қоғоз парчаси уларнинг олд ойнасига ёпишиб қолди.

– Ҳар доим ва ҳар қаерда кавш қайтарадиган одамлар бор, – деди Клерфэ. – Улар ҳатто дўзахга ҳам ўзлари билан бутерброд олволишади.

У кўлини чиқариб, ойнага ёпишган қоғозни олиб ташлади.

Яна бир қоғоз ёнгинасидан учиб ўтди. Лилиан кулиб юборди. Унинг ортидан катта бир нарсаси келиб машина ойнасига урилди.

– Булочка, – деди Клерфэ. – Бу жаноблар фақат қолбасасини еб, нони ташлаб юборишаркан. Қорни тўйиб қолган, нонкўрлар.

Лилиан қулай жойлашиб олди. Тоннелда сирли нимадир бор эди. Ўша сирли нимадир қизга ёпишиб қолган ҳамма нарсани бир сидра ечиб олаётгандек эди. Қаттиқ шовқин тирноқлари билан Лилианнинг ўтмишини сидириб ташлагандек бўлди. Санаторий жойлашган эски сайёра бир умрга ортда қолди. Дарёни икки марта кечиб ўтиш мумкин бўлмаганидек ортга йўл йўқ. У тўсатдан ер қаъридан отилиб чиққан, бир вақтнинг ўзида қулаётган ва олдинга судраётган янги сайёрада пайдо бўлди. Хаёлида фақат бир нарсаси айланарди: у қутулиб чиқди! У тирик!

Сўнгги дақиқаларда назарида уни худди узун ерости йўлидан судраб кетишаётгандек туюлди, қулаётган деворлар бошига тегай-тегай деб олдинга, қутилмаганда ўра охирида пайдо бўлган нурга қараб катта тезликда яқинлашиб борарди.

У қотиб қолди. Бир муддатдан кейин шовқин ўрнига одатий тақиллаган товуш эшитилди ва ҳаммаси тинчиб қолди. Поезд тўхтади. У энгил ҳаракатланадиган кулранг ялтироқ булут билан қопланганди. Бу еростининг совуқ ўлик ҳавоси билан алмашган ҳаёт шаббодаси эди. Бироздан сўнг Лилиан ёмғир ёғаётганини сизди. У машина томига секин урилаётган томчилар шовқинига қулоқ тутди, энгил ҳаводан нафас олди ва кафтини ёмғирга тутди.

– Аксинча бўлгани яхши эди, – деди Клерфэ. – У ерда ёмғир, бу ерда эса ҳаво очик бўлганида эди. Ҳафсалангиз пир бўлдимиз?

У бош чайқади.

– Ўтган йилнинг октябридан буён ёмғир кўрганим йўқ.

Клерфэ унга қаради.

– Унда бошқа гап. Тўрт йилдан буён тоғдан тушмадингизми? Бу худди қайта туғилишга, яъни хотиралар билан бирга қайта туғилишга ўхшайди.

– Уруш, ўлим, қочиш, вайронагарчилик хотиралари билан туғилган. Қалбимнинг туб-тубида эса болалик аллақачон йўқолган. У шунчалар узокда қолиб кетганки, бошқа хотиралар қават-қават бўлиб уни босиб қолгандек.

Клерфэ машинасини шоссе томонга бурди.

– Шу ердан бензин оламиз, қонли хотираларни сотиб бойийдиган Губерт Герингдан эмас.

У калитни механикка бериб, Лилианга ўтирилди.

– Сизга ҳавасим келяпти. Ёшлик ғайратини сақлаб қолган ҳолда ҳаммасини қайтадан бошлаш имкониятингиз бор.

Поезд кетди, унинг қизил чироқлари ёмғир девори ортига бекинди. Механик калитни қайтариб олиб келди. Машина орқаси билан юриб шоссега чиқди. Клерфэ қайрилиб олиш учун тормозни боса туриб, Лилианга кўз ташлади. У шовқин солаётган ёмғир томчиларидан пана бўлиш учун тепаси ёпилган машинанинг бир бурчагида хира чироқ нурлари остида мунғайиб ўтирарди. Унинг юзи машинанинг соати, тезлиги ва масофа ўлчагич ускуналари, чироқлари нури ёруғида худди шу барча ускуналарга ва вақт измига бўйсунмасдек кўринди. Лилиан нақд ажалнинг ўзи билан кимўзар ўйнаётганди.

Клерфэ тўсатдан бу пойга олдида бошқа барча автомобиль пойгалари болалар ўйинидек бўлиб кўринишини тушунди.

“Уни Парижга олиб бориб қўйишим билан, йўқотаман”, ўйлади у.

– Парижда нима қилиш ҳақида ўйлаб кўрдингизми? – сўради Клерфэ.

– У ерда амаким яшайди. Пулларимни ҳам у бошқаради. Шу пайтгача менга ҳар ойга етадиган даражада маблағ юбориб турарди. Энди ҳамма пулимни олмоқчиман. Катта машмаша бўлса керак ҳали. У мени ҳалиям ўн олти ёш деб ўйлайди.

– Ўзи неча ёшдасиз?

– Йигирма тўртга саксонни қўшинг.

Клерфэ кулиб юборди.

– Ажойиб. Бир пайтлар мен ҳам ўттиз олти плюс саксонга киргандим... урушдан қайтган йилларим.

Лилиан у томонга ўтирилди.

– Кейин нима бўлди? – сўради у тезгина.

– Кейин қиркка кирдим, – деди Клерфэ тезликни ошириб.

Машина шоссе бўйлаб пастга қараб юра бошлади. Шу маҳал орқадан бошқа моторнинг гувуллагани эшитилди. Бу ўша тоннел орқали бирга ўтиб келган қизил спорт машинаси эди. Унинг ҳайдовчиси бензин қуйиш учун бироз тўхтаган, энди эса худди тўртта эмас, ўн олти цилиндири бордек гувулларди.

– Бунақалар ўзгармайди. Пойга қилмоқчи. Келинг, кўзини мошдек очиб кўямиз. Ёки хомхаёлларини бузмаганимиз маъкулми? Дунёдаги энг тезюар машинага эгаман деб ўйлай қолсинми?

– Майли, ўйлай қолсин.

– Яхши.

Клерфэ “Жузеппе”ни тўхтатди. Қизил машина ҳам тўхтаб, ҳайдовчиси сигнал чалди. У бемалол ўтиб кетаверса ҳам бўларди, жой мўл эди. Лекин у нима қилиб бўлса-да, пойга уюштирмоқчи.

– Нима ҳам дердик, – деди Клерфэ ва яна моторни ўт олдирди. Одамзод шунақа, ажал билан ўйнашгиси келади.

Файдога етгунча қизил машина уларнинг изидан қолмади. У Клерфэни қувиб ўтишга роса уринди.

– У ажалини қувиб юрибди.

Клерфэ машинани тўхтатди-ю, шу заҳоти яна газни босди.

– Ҳе, этикдўз! Бизни қувиб ўтаман деб, келиб урилишига сал қолди. Клерфэ машинасини йўлнинг ўнг томонига олиб, бензоколонка олдида тўхтатди. Бу гал қизил машина тўхтамади. У гувуллаганча уларнинг ёнгинасидан учиб ўтиб кетди. Ҳайдовчи уларга ғижиниб қараб, қўл силтаб қўйди.

Бирдан атрофга сукунат чўкди. Ирмоқнинг шилдираши ва ёмғирнинг майин шивалашидан бошқа ҳеч нарса эшитилмасди. “Мана буни бахт деса бўлади, – ўйлади Лилиан. – Ҳаёт чиғирикларидан олдинги бир дақиқалик сукунат”.

Бу тунни, жилғанинг майин шилдираши ва ҳўл ялтироқ шоссени у бир умр унутмайди,

Кўп юрмасдан қалин туман қопламига дуч келишди. Клерфэ кичик чироқларини ҳам ёкди. У жуда секин юрарди. Бироздан кейин яна йўл четлари кўрина бошлади. Юз метр олдинда туманни ёмғир ювиб кетган бўлиб, кейин яна туманга шўнғишди.

Улар эндигина туманни ёриб чиқишганда, Клерфэ туйқус тормозни босди. Улардан сал нарида бир ғилдираги тўсиқдан ошиб, жарга осилган қизил спорт машинаси турарди. Машина олдида соппа-соғ ҳайдовчини кўриб бироз енгил тортишди.

– Мана буни омад деса бўлади, – деди Клерфэ.

– Омад? – алам билан бўкириб юборди ҳайдовчи.

– Машинам-чи? Аҳволини қаранг. Камига суғурта ҳам қилинмаган. Қўлим ҳам лат еди!

– Қўлингиз чиққан бўлиши мумкин, бу ваҳима қилишга арзимамайди. Қимирлаяптими? Омон қолганингизга хурсанд бўлсангиз-чи?

Клефрэ тушиб, пачақланган машинага кўз ташлади.

– Баъзан шунақа тўсиқларнинг ҳам фойдаси тегади.

– Ҳаммасига сиз айбдорсиз, – пишқирди жабрланувчи. – Мени тез ҳайдашга сиз мажбур қилдингиз! Ҳаммасига сиз жавобгарсиз. Нега мени ўтказиб юбормадингиз? Нега пойга уюштирдингиз?..

Лилиан кулиб юборди.

– Бу хоним нега куляпти? – сўради довдираб қолган ҳайдовчи.

– Буни сизга алоқаси йўқ. Бугун бахтли кун экан, сизга бир нарсани тушунтириб қўймоқчиман: хоним бошқа сайёрадан тушган, хали бизнинг одатларимизни билмайди. У жонингиз омон қолганига хурсанд бўлиш ўрнига машина учун йиғлаётганингизга куляпти. Хоним бунақа нарсаларга умуман тушунмайди. Мен эса аксинча, сизга қойил қоляпман. Яқин атрофдаги қишлоқдан сизга машина юбораман, олиб кетишади.

– Шошманг! Бундай осон кутула олмайсиз! Қувлашмачоқ ўйнашга мени сиз мажбур қилдингиз. Агар сиз бўлмаганингизда, мен хотиржам хайдардим...

– Ҳамма айбни бой берилган урушга тўнкашни маслаҳат бераман, – деди Клерфэ.

Ҳайдовчи “Жузеппе”нинг рақамларига қаради.

– Французларники! Пулларимни қандай оламан энди? – у қалам ва бир парча қоғоз тутган чап қўлини ҳар тарафга силтарди. – Менга рақамингиз керак! Менга рақамингизни ёзиб беринг! Кўрмаяпсизми, чап қўлда ёзолмайман.

– Ўрганинг. Мен бундан баттар нарсаларга ҳам ўрганганман.

Клерфэ яна машинага ўтирди. Ҳайдовчи унинг изидан қолмай келаверди.

– Жавобгарликдан қочмоқчимисиз?

– Ҳа. Лекин сизни олиб кетгани машина юбораман.

– Нима? Мени шу ёмғирда кўчада қолдирмоқчимисиз?

– Ҳа. Чунки машинам икки ўринли. Чуқур-чуқур нафас олинг, тоғларни томоша қилинг, омон қолганингиз учун Худога шуқур қилинг ва сиздан кўра яхшироқ одамлар ҳам бу ҳаётдан кўз юмгани ҳақида ўйланг.

Улар бурилишлардан бирма-бир ўтиб пастга тушиб боришарди.

– Бу зерикарли йўл, – деди Клерфэ. – у Локарногача чўзилган. Кейин қўл бошланади. Чарчамадингизми?

Лилиан бош чайқади.

“Чарчадим! – ўйлади у. – Зерикдим ҳам. Наҳотки, ёнимда ўтирган бу буқадек бақувват одам изтироб чекаётганимни сезмаётган бўлса? Менга нима бўлаётганини наҳотки тушунмаса? Мен тасаввур қилган дунё шакли бирдан эрий бошлагани ва мен билан сўзлаша бошлаганини сезмаяпти? Ёмғирлар ҳам, нам қоялар ҳам, водийлару оловлар ҳам гапира бошлаганини наҳотки билмаяпти?”

Наҳотки, энди ҳеч қачон табиат билан худди Тангрининг бешигида ётгандек уйғун бўла олмаслигим, бу дунё қаршисидаги қўрқувим худди митти қушчаникидек бўлишини англаганимни, бу кўчалар, дарахтлар, машиналар, қишлоқ меҳмонхоналари, дераза ортидан эшитилган гитара товуши, Осония, Крециано, Кларо, Кастионева Беллинцона каби исмлар мен учун ҳеч қачон бўлмагандек изсиз йўқолишини тушунмайди? Худди элак каби ҳамма нарсани йўқотишимни, тутиб қололмаслигимни англамаяптими? Ҳеч нарсани узоқ ушлаб қолишга қодир эмаслигимни билмаяптими?”

– Ҳаёт билан биринчи учрашувингиз маъқул бўлдими? – сўради Клерфэ. – Шахсий мулки учун кўзёш тўкадиган, ҳаётини бир чақага ҳам олмайдиган одам-чи? Ёқдимми?

– У аҳмоқ экан.

– Ҳали бунақа аҳмоқларнинг кўпини кўрасиз.

“Мен ўзимни англамоқчиман, – ўйлади Лилиан. – Бошқалар билан нима ишим бор”.

– Бу ерда турфа хиллик бор, – деди у Клерфэга. – У ёқда, тоғда, ҳар бир одам ўз ҳаётини жуда муҳим деб ҳисобларди. Мен ҳам.

Кўчалар, чироқлар машинанинг ёнгинасидан ўкдек учиб ўтарди. Кўп ўтмай катта майдон кўринди.

– Ўн дақиқадан кейин етиб келамиз, – деди Клерфэ. – Бу Локарно.

Гулдираб ўтган трамвай уларнинг йўлини тўсиб туриб қолди. Клерфэ сўкинди. Лилиан трамвайга худдики меъморий ёдгорликни кўргандек тикилди. Трамвай кўрмаганига тўрт йил бўлибди.

Тўсатдан олдиларида кумушранг, беҳаловат ва кенг кўл ястанди. Ёмғир тинди. Паст сузиб бораётган булутлар ой атрофидан югуриб ўтишди. Сокин қирғоқдаги майдон кўринди.

– Қаерда тўхтаймиз? – сўради Лилиан.

– Қирғоқ бўйидаги “Тамаро” отелида.

– Бу ердаги отелларни қаердан биласиз?

– Урушдан кейин бу ерда бир йил яшаганман, – деди Клерфэ. – Эртага эрталаб сизга бу ҳақда гапириб бераман.

У машинасини кичик меҳмонхона олдида тўхтатиб, жомадонларни туширди.

– Бу отел эгасининг катта кутубхонаси бор. Уни олим деса ҳам бўлади. Тоғдаги отелда эса Сезанн, Утрилло ва Тулуз-Лотрекнинг картиналари осилган. Бу ернинг одамлари шунақа! Истасангиз, ҳозироқ овқатлангани борамиз.

– Қаерга?

– Бриссагога, Италия чегарасида. Бу ердан ўн дақиқалик йўл. Ресторан “Жардино” деб аталади.

Лилиан атрофга аланглади.

– Бу ерда глициния гулларкан!

Клерфэ машинасини баланд тош зина олдида қўйди. Улар кичик ресторанчага кўтарилишди. У вино, гўшт, қисқичбақа, гуруч ва пишлоқ буюрттирди.

– Сиз бу ерда яшаганмисиз? – сўради Лилиан.

– Ҳа, салкам бир йил. Урушдан кейин. Бир неча кун қоламан деб ўйлагандим, узоқ қолиб кетдим. Бу мен учун муолажа эди. Дарддан фориғ бўлишим керак эди. Мен ҳеч иш қилмасдан қуёшда тобланиб ётганча даволанганман. Соатлаб осмонга, кўлга боқиб, кўзларим битта нуқтага тикилишни бас қилмагунча ҳаммасини унутишга ҳаракат қилганман.

Лилиан енгил итальян виносидан ичди. Назарида бутун олам дам олаётгандек эди.

– Бу ерда жуда мазали таом тайёрлашаркан. Ёки мен адашяпманми?

– Йўқ, ҳақсиз. Эгаси ҳар қандай катта отелда шеф ошпаз бўлса арзийди.

У стаканни столга қўйди.

– Мен бахтлиман, Клерфэ, – деди у. – Очиғини айтишим керак, бу сўзнинг маъносини эсдан чиқараётгандим.

– Сизни тушунаман.

* * *

Лилиан ўз хонасининг деразаси ёнида турарди. Дераза ортидан кўл кўринарди. Тун. Шамол. Баҳор шамоли дарахтлар ва дарё сатхларига урилиб шовқин соларди. Клерфэ хонага кириб қизни қучди.

– Кўркмайсанми?

– Нимадан?

– Касалим юқишидан.

– Мен бошқа нарсадан, пойга пайти икки юз километр тезликда кетаётганимда олд гилдирагимнинг покришкаси ёрилиб кетишидан кўрқаман.

Шу дамда Лилиан бир-бирига жуда ўхшаш эканликларини англади.

Иккаласи ҳам толейи кулмаган одамлар эди. Клерфэнинг келажаги навбатдаги пойгагача, Лилианники эса кейинги қон йўталгача ястаниб ётарди.

– Бу ҳақда битта ҳикоя бор. Парижга бир асирни қатл этиш учун олиб келишади. Совуқ бўлгани учун йўл чўзилиб кетади. Йўлда аскарлар исиниб олиш учун вино ичишга тўхташади. Улар раҳм қилиб ўлимга ҳукм қилинган асирга ҳам ичкилик беришади. У бутилкани кўлига олади ва аскарларга тикилиб, шундай дейди: “Умид қиламанки, ҳеч бирингизнинг юкумли касалингиз йўқ”. Шундан кейингина винодан ичади. Ярим сотдан кейин бошидан жудо бўлади. Бу воқеани ўн ёшлигимда бувим айтиб бергандилар. Бувим ҳар куни бир бутилка вино ичарди. Уни ёш ўлиб кетади деб башорат қилишганди, лекин у ҳамон тирик. Башоратчилари эса аллақачон ўлиб кетишди. Бардан шампан виноси олиб чиққандим. Айтишларича, у баҳорда одатдагидан қаттиқроқ кўпирар экан. Шампан виноси табиат уйғонаётганини ҳис қилармиш.

Клерфэ бутилкани тоқчага қўйди, лекин кейин у ердан яна олди.

– Бу ерга қўйиш мумкин эмас. Ой нури шампан виноси ифорини ўлдиради. Буни ҳам бувимдан билиб олганман.

У эшик томонга юрди.

– Клерфэ, – чақирди Лилиан. У ўгирилди.

– Мен у ердан ёлғиз қолиш учун кетмаганман, – деди.

* * *

Уларнинг қаршисида Париж шахрига туташган кулрангсимон хунук, ёмғирга ўранган ҳудудлар ястаниб ётарди. Лекин йўл юришгани сайин шаҳар уларни ўзига шайдо қиларди. Худди Утрилло ва Писсарронинг картиналарида тасвирлангандек чорраҳа ва кўчалар йилт этиб ўтиб борар, кулранг кумуш рангга айланиб борар эди. Тўсатдан дарёга дуч келишди, ундаги кўприклар, юк кемалари ва куртак оча бошлаган дарахтлар, қаторлашган китоб дўкончалари ва Сенанинг ўнг қирғоғидаги тош бинолар кўзга ташланди.

– Шу ердан Марию Антуанеттани олиб кетишган, – деди Клерфэ, – бошидан жудо қилиш учун. Шу жой рўпарасидаги ресторанда мазали таомлар тайёрлашади. Назаримда, бу ерда очлик билан тарих бир-бирига боғлиқ шекилли. Қаерда тўхташимизни хоҳлайсан?

– Ана у ерда, – деди Лилиан нариги қирғоқдаги айвони ёруғ кичик отелга ишора қилиб.

– Бу отелни биласанми?

– Қаердан ҳам билардим?

– Шу ерда яшагансан-ку.

– Бу ерда яшаган пайтимиз биз сабзавот дўкони ертўласида яширинганмиз.

– Балки ўн олтинчи округ тарафларда ёки амакингникида қолганинг яхшидир?

– Амаким шундай зикнаки, ўзи ҳам бир хонали уйда яшаётган бўлса керак. Отелга бориб, бўш хонаси борми йўқлигини сўрайлик. Парижнинг қаерида яшайсиз?

– “Риц” отелида.

– Ўзим ҳам шунақа бўлса керак деб ўйлагандим, – деди Лилиан.

– Бошқа жойда яшашга ҳам пулим етади.

Улар Сен-Мишель бульвари кўприги ва Гранд Огюстен кирғокларидан ўтиб, Биссон отели ёнида тўхташди. Улар машинадан тушиши билан отел эшигида жомадон кўтарган хизматчилар пайдо бўлишди.

– Кимдир кетяпти шекилли, менга хона ҳам бўшади.

– Ростдан ҳам шу отелда қолмоқчимисан? Биринчи бўлиб шу отелга кўзинг тушгани учунми?

Лилиан бош силкиди:

– Ҳа. Умуман олганда, ҳеч кимнинг маслаҳатига қулоқ солмай, шунчаки яшамоқчиман.

Бўш хона топилди. Лилианнинг бахтига у иккинчи қаватда эди. Отелда лифт йўқ экан. Зина эски бўлиб, пиллапоялари едирилиб кетган. Кичик хонанинг мебеллари кам, аммо каравоти чаккимас, ваннахонаси ҳам бор эди. Жиҳозлар янги, лекин арзон, фақат барокко услубидаги столни ҳисобга олмаганда. Бу стол хонада худди хизматкорлар орасидаги шахзодага ўхшаб кўринарди.

Хона гулқозлари эски, электр чироғи ҳам хирагина эди, лекин деразадан дарё жилваланиб кўринар, кирғокда Париж Муқаддас она черкови кўнғироқхонаси кўзга ташланарди.

– Истаган пайтингда бу ердан кетишинг мумкин, – деди Клерфэ.

– Қаерга? Сенинг ёнингга “Риц”гами?

– Менинг ёнимга эмас, шунчаки “Риц”га, – жавоб берди Клерфэ. – Уруш пайти у ерда бошқа фамилия билан соқол қўйволиб, энг арзон хоналарида ярим йилча яшаганман. Отелнинг иккинчи ярмида ойналари Вандом майдонига қараган хоналарда юқори мартабали нацистлар яшашарди. Жуда таҳликали дамлар эди.

Хизматчи жомадонларни олиб кирди.

– Кечкурун сени олиб кетгани келайми, бирга овқатланамизми? – сўради Клерфэ кета туриб.

– Шунақаям аҳмоқона савол бўладими? Албатта, кел, – деди Лилиан.

– Яхши. Соат тўққиз бўладими?

– Бўлади.

Қиз унинг ортидан қараб қолди. Парижга йўлга чиққанларидан буён у бирор марта Асконда кечган тун ҳақида оғиз очмади. “Француз тили жуда қулай, – ўйлади у. – Сендан сизга ўтиш ёки аксинча гапириш жуда ўнғай, худди сўз ўйинидек”. “Жезеппе”моторининг қаттиқ товушини эшитиб, дераза ёнига яқинлашди.

– Мишель бульварида яшил чироқ ёнди. Худди този итлар галасидек машиналар оқими “Жузеппе”нинг ортидан қувишарди. Лилиан бунча кўп машинани олдин қачон кўрганини эслай олмади. Уруш пайти машиналар кам эди. У чуқур хўрсинди. “Мен ҳали бундай деразалардан кўп қарайман, – ўйлади у. – Улар ҳаётга қараган деразалар бўлади!”

Лилиан жомадонларини бўшатди. У ўзи билан жуда кам нарса олганди. Пули ҳам кам эди. Амакисига кўнғироқ қилганди, ҳеч ким гўшакни

кўтармади. Қайта-қайта қилавергач, бегона овоз жавоб берди. Амакиси анча йиллардан буён телефондан воз кечган экан. У бирдан ваҳимага тушди. “Наҳотки вафот этган бўлса?” – ўйлади у. Таажжуб, ҳар доим унинг хаёлига биринчи бўлиб шу фикр келади. Балки кўчиб кетгандир? У манзиллар китобини сўради. Отелда фақат эски китоб мавжуд эди, урушнинг биринчи йилларида чоп этилгани, янгиси уларда йўқ экан. Парижда ҳамон кўмир кам эди. Кечга яқин хона совуб кетди ва қиз пальтосини эгнига ташлади.

Деразадан хонага лойга беланган ғира-шира қоронғилик судралиб киб келди. Лилиан бу манзара тушкунликка солишини яхши биларди. Бироз исиниш учун ванна қабул қилиб, ўрнига кирди. Йўлга чиққандан буён биринчи марта ёлғиз қолди... Пули нари борса бир ҳафтага етади. Қоронғи тушиши билан кўркув чулғаб олиб, ёлғизлик ҳиссини кучайтирди. Амакисини энди қаердан топади? Балки бир неча ҳафтага кетгандир, балки бахтсиз ҳодиса рўй бергандир. Балки Клерфэ ҳам бу катта шаҳарда изсиз йўқолар, бирор отелга жойлашсаю, бошқа у ҳақда қайта эшитмаса ҳам, кўрмаса ҳам, кейин нима қилади? Лилиан титраб кетди.

Ҳақиқий ҳаёт совуқ ва ёлғизлик билан тўқнаш келган Лилианнинг барча романтик орзуларини кулга айлантирди.

Шу дамда санаторийнинг иссиқ хонасида марказий иситиш тизими кувурлари секин гувиллаб ишлаб турибди...

Эшик тақиллади. Йўлакда иккита ўрам тутган хат ташувчи турарди. Унинг кўлида гул бор эди. Уларни фақат Клерфэ юборган бўлиши мумкин. Ғира-шира қоронғиликда у хат ташувчига яхшигина чойчақа берди. Иккинчи ўрамдагиси жун адёл эди. “Бу сизга керак бўлади” – деб ёзганди Клерфэ. – Парижда ҳали кўмир кам”.

Лилиан адёл ўрамини очди, унинг орасида иккита лампочка турарди. “Франциядаги отел эгалари электр энергиясини тежашади. Маслаҳатим, хонангиздаги лампочкаларни буларга алмаштиринг, кўрасиз, ҳаёт кўзингизга ёруғроқ кўринади”.

Қиз Клерфэнинг унинг маслаҳатига амал қилди. Энди ҳеч бўлмаса ўқиш учун шароит топилди. Хат ташувчи газета ҳам олиб келганди. У газеталарни кўздан кечирди-да, кўп ўтмай четга ташлади. Хабарлар ичида унга тааллуқли гаплар йўқ. Унинг вақти кам эди. Барибир кейинги йил ким президент бўлиши ва қайси партиянинг қўли баланд келишини кўрмайди. Бу нарсалар уни қизиқтирмасди. Уни фақат бир нарсa – ўз шахсий ҳаёти қизиқтирарди. Лилиан кийинди. Амакисининг олдинги манзили унда сақланиб қолганди, ярим йил илгари амакиси ўша манзилдан мактуб юборганди. Ўша ерга бориб суриштириш керак.

Амакиси ҳамон ўша уйда яшар фақат телефон тутмаётганди.

– Пулларингми? – сўради амакиси. – Ўзинг биласан, ҳар ой Швейцарияга – сенга пул жўнатиб турардим. Жўнатмаларга рухсат олиш жуда қийин. Худди шундай Францияда ҳам ҳар ой пул бериб туришим мумкин. Қайси манзилга юбориб турай?

– Мен ҳар ой олмоқчи эмасман. Ҳаммасини бирдан олмоқчиман.

– Нега?

– Ўзимга кийим-кечак харид қилмоқчиман.

Қария унга анқайиб қаради.

– Худди отангга ўхшайсан. Агар у...

– Отам аллақачон дунёдан ўтган, Гастон амаки.

Гастон ўзининг кексалик сабаб буришган қўлларига тикилди.

– Пулинг кўп эмас... Бу ерда нима қилмоқчисан? Қани энди, менда Швейцарияда яшаш имкони бўлса? Бу – ахир, бахт-ку!

– Мен Швейцарияда эмас, касалхонада яшадим.

– Сен пулнинг ҳисобини билмайсан. Бир-икки ҳафтага қолмай тагига сув қўясан. Йўқотиб қўйишинг ҳам мумкин...

– Эҳтимол, – деди Лилиан. Амакиси унга қўрқа-писа қараб олди.

– Уларни ҳаммасини ишлатиб юборсанг, кейин нима бўлади?

– Қўркманг, сизга оғирлигим тушмайди.

– Турмушга чиқсанг бўларди.

Лилиан кулиб юборди. У амакисининг муддаосини тушунди. У Лилиан учун жавобгарликни бошқа бировнинг елкасига юкламоқчи эди.

– Рост, турмушга чиқишинг керак, – такрорлади Гастон. – Истасанг бирортаси билан таништириб қўяман. Истайсанми?

Лилиан яна кулди. Чолнинг қандай йўл тутиши унга қизиқ эди. “Ёши саксонга қараб кетяпти, – ўйлади у. – Лекин ўзини яна саксон йил кейинги ишларни режалаштириб қўйиши лозимдек тутадими-я”.

– Яхши, – деди у. – Энди айтинг-чи, ёлғиз қолганингизда нима қиласиз?

Кутилмаган саволдан қария довдириб қолди.

– Кўп нарсасиз... билмадим. Мен доим банд бўламан. Ғалати савол бўлди-ку. Нега сўраяпсан?

– Ҳамма нарсани олиб, бошингиз оққан томонга кетиш, бор пулингизни сарфлаш фикри сира хаёлингизга келганми?

– Отангни ўзисан! – деди чол. – У ҳеч қачон бурч ва масъулият нималигини билмаган. Сенга яна васий тайинлаш ҳақида ўйлаб кўриш керакка ўхшайди.

– Бундай қила олмайсиз. Сизнингча мен пулларимни ҳавога совураётган бўлсам, менимча эса сиз умрингизни ҳавога совурияпсиз! Ҳамма ўз фикрида қолгани маъқул. Пулларимни эртадан кечиктирмай етказинг. Ўзимга тезроқ қўйлақ сотиб олмоқчиман.

– Қаердан олмоқчисан? – шошиб савол берди чол.

– Баленсиагадан. У менинг пулларим эканини унутманг.

– Онанг...

– Эртагача, – деди Лилиан ва чолнинг пешонасига лабини теккизиб хайрлашди.

– Қулоқ сол, Лилиан. Нодонлик қилма! Кийимларинг шундоқ ҳам яхши. Бу олифта чеварларнинг либослари жуда катта пул туради.

– Эҳтимол, – деди Лилиан ва йўлнинг нариги бетидаги кулранг бинолар ойналарга кўз ташлади.

– Худди отангнинг ўзисан, – кекса амакиси чин дилдан ваҳимага тушиб қолганди. – Бир тукинг бошқамас. Агар унинг хом хаёллари бўлмаганида сен ҳозир беғам-беташвиш яшаётган бўлардинг.

– Гастон амаки, айтишларича, бизнинг давримизда пулдан қутулишининг иккита йўли бор экан. Бири – пулни йиғиб, кейин инфляция пайти ҳаммасидан айрилиш, иккинчиси, уни ўзингга сарфлаш. Қайси бири маъқул? Ўзингиз қандай кун кўрияпсиз?

Гастон қўл силтади:

– Кўриб турибсан. Ҳозир ҳеч кимга осонмас. Мен бир фақир одамман. Лилиан аланглаб амакисининг хонаси чиройли қадимий жиҳозлар билан безатилганини кўрди: юмшоқ оромкурсилар, биллур қандил, деворда бир неча яхши картиналар осилиб турарди.

– Ҳар доим хасис бўлгансиз, Гастон амаки. Нега ҳали ҳам зикналигингиз қолмаган?

Гастон бир муддат биткўзлари билан унга тикилиб қолди:

– Шу ерда яшашни хоҳлайсанми? Лекин уйим тор.

– Уйингиз тор эмас, аммо бу ерда яшашни истамайман. Неча ёшга кирдингиз? Менимча дадамдан йигирма ёш каттасиз.

Чол довдираб қолди.

– Билиб туриб нега сўраяпсан?

– Ўлимдан кўркмайсизми?

Гастон бирпас жим бўлди.

– Жуда тарбиясиз бўп кетибсан, – деди кейин секингина.

– Тўғри айтасиз, буни сўрамаслигим керак эди.

– Ҳали бардам-бақувватман. Агар тез орада меросга эга бўламан деб ўйлаётган бўлсанг, адашасан.

Лилиан аразлаб тумтайиб олган амакисига қаради:

– Йўк, ўйламаяпман. Отелда яшамоқчиман, сизга оғирлигим тушмайди.

– Қайси отелда? – шошиб сўради чол.

– “Релэ Биссон”да.

– Хайрият! Агар “Риц”га жойлашганингда ҳам хайрон бўлмасдим.

– Мен ҳам, – деди Лилиан.

(Давоми келгуси сонда)

Марио АРРЕГИ

(1917–1985)

ДИЕГО АЛОНСО

Ҳикоя

*Рус тилидан
Олим ОТАХОН
таржимаси*

Диего Алонсо уйдан чикиб, зовурдан ҳатлади-да, кўчани кесиб ўтди ва харобазор бўйлаб кетди, унинг боши виқор билан кўтарилган, қатъият ифодаси муҳрланган қиёфаси сокин, кўзлари равшан, йиғноқ лабларида қандайдир оддийгина оҳангни хуштакда чалиб борарди. У ҳали ўтгизга ҳам кирмаганди, норғул, оёқлари узун-узун, гавдали, кўк шим билан кизғиш кўйлак кийиб олганди. Бўйнига боғлаб олган рўмолча билан фаха¹ унинг баррио ўғлони эканини билдирарди. Оддий одамлар яшайдиган кўчаларда ўнқир-чўнқир ерлар, ёввойи ўт-ўлан ва отларни кўриш мумкин эди. Диегонинг қуюк, қора сочлари бир текис таралган, юзини бешолти кунлик соқол қоплаганди. У узоқ давом этган ёзда қуриб-қакшаган ерни альпаргати² билан депсаб, дўқиллатиб, лекин енгил, ишончли қадам ташларди.

Зовурнинг ўртасига етганда Алонсо тўхтаб, сигарет тутатди. Сўнг йўлида давом этди, тўғри, энди сигарет чекаётгани учунми, боягидек ҳовлиқмас, тутунни чуқур тортар, ора-сира машҳур бир куйни хуштак қилиб чалиб борарди. У ям-яшил туна³ буталари ва бетартиб ахлатхона ёнидан ўтди ва яқингинада дала бўлганлиги сезилаётган тош кўчага чиқди. Ботаётган қуёшнинг нурлари рўпарадаги баланд деворга оч кизғиш ранг бахш этганди. У деворга, пастак уйга, нари-бери қурилган ранчога назар солди; сигаретини ташламай хуштак чалганча дарё соҳили ёқасидаги йўлни ёқалаб болалар ва итлар билан тўлиб-тошган, довдарахтсиз, шовқин-суронли кўчага секин-аста ёпирилиб келаётган туннинг сир-асрорларини тушунишга ҳозирлик кўрди.

Пастдан кўтарилиб борган соя эшикни бутунлай қоплаб қийшайганча пешлавҳадаги ёзувни ўчира бошлади; унга қинғир-қийшиқ қилиб “Либераль” сартарошхонаси” дея ёзиб қўйилганди. Сартарош чироқни ёққани бир дақиқага ишидан тўхтади, сўнг бош бармоғининг тирноғига устара-

¹ Фаха — энли белбоғ. (Таржимон изохлари).

² Альпаргати — енгил оёқ кийими.

³ Туна — кактуслар оиласига мансуб бутасимон ўсимлик.

нинг тигини уриб кўрди ва ягона оромкурсида ўтирган этикли кимсанинг соқолини яна қиришга тушди.

– Қоронғилик фақат бир ишда асқотади, – аския қилди навбатини кутиб ўтирган семиз темирчи. – Гапим тўғрими? – деди у шилқим бир табассум билан. Ёши қирқларга чикқан, сочи оқара бошлаган ва ҳамма иш қўлидан келадиган сартарош ўтмиши номаълум, жиноят ва аёлларга ўралашиб қолган, қиморхоналарда ўзига яраша хурмати ва обрўси бор кимсага киноя билан кулиб қўйди-да, ўзича маъқуллаб, буйруқ оҳангида деди:

– Қимирламанг, дон Санчес!

“Либераль”нинг хўжайини бу шанба чап ёнбоши билан турганди, у нимадандир сиқилар, хатти-ҳаракатида безовталиқ сезилар, афт-ангорида эса унга мутлақо ярашмаган, айниқса, иш пайтида ноодатий, пинҳоний, ёқимсиз бир туйғу акс этарди. Шунинг учун унинг қўллари ўз касбининг талабига кўра ҳаракат қила бошлаганида доимий мижозларини жунбушга келтирар, ҳиндуларга хос башарасида тажанг, жаҳлдор одамларга хос аломатлар акс этарди.

Темирчининг табассуми секин-аста бамисли бир дард каби унинг чехрасига ёйилди. Сартарош устарасини чўткага алмаштирди, сўнг яна устарасини олди, деҳқон бўлса бу вақтдан фойдаланиб қўлини уқалади ва сездирмайгина ойнага қаради-да, у ёқ-бу ёғини тузатган бўлди. На аста қирилаётган соқолнинг, на одамнинг ғашига тегадиган елимшакнинг ва на ёз охирларида чунонам кўпаядиган мудроқ пашшаларнинг ғўнғиллашига ўхшаган товуш бу ердаги жимликни бузмасди. Қайтанга аксинча, шовқин бу ердаги жимликка қўшилиб ўзининг ҳаракати билан уни чегаралаб, унинг мавжудлигини, борлигини сезиларли қилиб қўярди.

– Салом бердик, – деди ичкарига кира туриб Диего Алонсо. У саломлашиб оромкурси томонга қўлини кўтариб қўйди ва ойнада сартарошнинг шокосасидан чиқай деган кўзлари бирдан хунук йилтираганини сезмади. Диего миҳга илинган соатга қараб қўйди, кейин темирчининг қўлини сиқиб кўришди ва илгич олдидаги пастаккина курсига ўтирди. Унинг ҳаракатларига кўтаринки тус бераётган ва “Ҳорманглар, яхшилар”, деганида овозида жаранглаган ички қувват ўрнини ўша заҳоти қандайдир руҳий тушқунлик эгаллади. У тиззасига таянди, боши кўксига тушди, шу тариқа темирчини унга сўз қотиш имкониятидан ҳали оғзини очмасиданок маҳрум қилди ва ўзининг оқ альпаргатисига тикилиб қотиб қолди.

Алонсо остонада пайдо бўлиши биланок ишини тўхтатган “Либераль”нинг хўжайини ўтирилди-да, совун кўпиғи қоплаган устарани ушлаган қўйи совуқ нигоҳини унга қадади: у устарани отиб юбормоқчимиди ё қўлида эканини унутдими, билолмади. Феъли айниган сартарошнинг қаҳрли, даф қилиб бўлмас нигоҳига йўлиққан Алонсо кўзларини каттароқ очди. Уларнинг нигоҳи тўкнашди. Алонсонинг кўзлари ҳайратдан ола-кула бўлиб кетди, сартарошнинг қаҳрдан юзи тиришди. У ғалати чийиллаган, кулоқни тешиб юборадиган овозда кичқирди:

– Ҳали сен юрак ютиб келдингми?!.

Алонсо довдираб қолди, у нима бўлаётганини тушунгиси келар, аммо бунга фаҳми етмас, лабларининг чети пирпирарди. Кейин ўзини босиб сўради:

– Нима бўлди?

– Келишга ҳаддинг сиғдими?! – деб бақирди сартарош.

У устарани столга улоқтирди-да, хонанинг ўртасига ўтиб бесўнақай бир ҳолатга кирди – муштлашишга тайёрланди. Дехқон – унинг юзи билан бўйнини кўпик коплаган эди – креслода донг қотиб ўтирарди. Диего Алонсо ҳамон ўша пастаккина курсида ранги девордек оқариб, ўзини йўқотган кўйи безовталаниб типирчиларди. Темирчи ўтирган ерида ўзининг болаларча нигоҳи билан дам унга, дам бунга саволомуз қарарди. Сартарош дўрдайган лабларини худди гапираётгандек қимирлатар, лекин аслида бир оғиз ҳам гапирмас эди. Алонсонинг овози ишончсиз чиқди:

– Сенга нима бўлди?

– Билмайсанми ҳали?

– Йўқ.

– Бугун кечаси ким билан ётмоқчисан, а, айт, ким билан?

Алонсо секин ўрнидан турди. У энди фаҳмлади, нима гаплигини энди тушунди, у ўзини тутиб олди. Энди унинг овози кишининг жиғига тегадиган даражада қатъият билан жаранглаб чиқди:

– Сенинг нима ишинг бор?! Буни сенга алоқаси йўқ! У хотинингмиди сенинг?

– Йўқ, хотиним эмас. Лекин алоқаси бор менга! – деди сартарош бўғилиб.

Ўнг қўлини олдинга чўзиб, бармоғи билан Алонсога таҳдид қилганча сартарош яна бақирди:

– Шунча гапдан кейин яна шу ердамисан, аблах?!

– Нима бўпти? Келсам сенга нима? – деб гап қайтарди Алонсо ва эшикка қараб юрди.

Аммо сартарош йўлини тўсди – унинг оғзи ҳалиям очиқ, қўли уришга шайлангандек кўтарилган эди. Алонсо муштини тугиб, олдинга бир қадам ташлади. Сартарош хиёл энгашди ва ўша захоти қаддини ростлади: унинг қўлида калта, ингичка ханжар яраклади.

– Мен сенга кўрсатиб қўяман! – деди у ғижиниб ва қўлидаги ханжари биринчи ҳамласидаёқ ялт этди.

Алонсо ўзини ён тарафга отди – ханжар ундан бор-йўғи бир неча сантиметр наридан ўтиб кетди – ва ортига чекинди. Ҳолбуки, у ўзининг пичоғи қаердалигини яхши биларди, кинига солиб қўйган ханжари тунги столнинг тортмасида экани унинг эсида эди. Унинг бармоқлари дамбадам хотини ушлаб-ушлаб қўярди.

– Аблах! – деди у ғижиниб. – Қуролсиз одамга ҳужум қиляпсанми?

Дехқон креслода ўтирганча кўпикни артиб ташлаш учунми, кўзлари билан аланг-жаланг қилиб сочик ёки бирон мато ёхуд латта излади. Кейин талваса ичида, ноумид бўлиб юзида кўпик билан бўлаётган воқеага аралашмаслик учун хавф-хатарсиз жой қидирарди. Темирчи бир мўъжиза юз бериб кўчага чиқиб олди.

– Қуролсиз одамга ҳужум қиласанми? – деб такрорлади Алонсо шу жумладан қутулолмай.

Сартарош эса титраб-қақшар, қўлидаги ханжар чироқ нурида ялтилар, гўё бутун хонани эгаллаб олгандек эди.

– Мен сенга кўрсатиб қўяман ҳали, – деб такрорларди ғзаб билан сартарош.

Бехосдан келиб қолган Алонсо меровсираб ханжардан кўз узмасди. Ханжарни маҳкам ушлаган кўл анча катта, қорамтир, қуруқшаган ва ғадир-будур, ташқи томонида бир дона толасиз эди. Совуқ ва шафқатсиз, пастга хиёл эгилган ўткир тиг унга яқинлашиб келарди. Кейин тезлик билан, чакмоқдек шиддат-ла юқорига, унинг кўксига яқинлашди. Алонсо нима қиларини билмай ўзини бир чеккага отди, у факат савки-табий харакатга бўйсунарди. Сўнг ўзи ҳозиргина ўтирган курсини боши узра азот кўтариб, ханжарнинг кейинги ҳамласини мўлжаллаганча қулочкашлаб зарба берди. Сартарош унинг бу зарбини чап кўли билан тўсиб қолди, бироқ Алонсонинг зарбидан барибир чайқалиб, ханжарини кўлидан туширгудек аҳволда орқага чекинди. Алонсо кўча эшикка қараб югурди.

Соҳил ёқалаб чўзилган кўчада болалар ва итлар ғужғон ўйнашар, гўзал уфқ ёғдусига беланган мусаффо тун нафаси ўзи билан дала ва поданинг хидини олиб келарди. Мана шу кўча бўйлаб узун оёқларига ишонган Диего Алонсо уйи томон қочиб борарди. Унинг ортидан лаънатлаб, болохонадор сўкиниб сартарош кувиб келарди, бир неча даҳадан сўнг у ортда қолди, кунботарда буталар тўсган ғов ортида яширинган қочқин томонга қараб турди-да, ўгирилиб, шошилмай, ҳар икки қадамида ортига қараб, кўлидаги ханжарини қинига солмай “Либераль” сари йўл олди.

Деразанинг кир-чир ойналари ортида кечиккан қуёш секин-аста сўнарди; унинг ғубор қўнган нурлари қаровсиз, лекин шинам хонани ёри-тарди.

Диего Алонсо эшикни ёпиб икки қайта қулфлади ва оёғида тик туриб қолди; ўзининг эски мебелига, ўрганиб қолган буюмларига қараб турди, уларни тартибга келтириб, айни чоғда тўзитиб юборди. “Эй, жин урсин!” деди у баланд овозда. Алонсо зўрға нафас оларди, шу аҳволда бирпас турди-да, сўнг худди ўзининг юраги ва хонадаги сукунат тебранаётганига қулоқ солаётгандек бироз хаёлга толди. Шундан кейин деразани бемалол ёпди ва ёнида тунги стол жойлашган қаравот томон юрди; нима қилаётганини илғаб-илғамас, оловни шамга яқин олиб борган кўли титрарди – ўзи бунга ҳайрон бўлди; у пилик ёнишини кутди, гугуртни ўчирди ва ўзини қаравотга ташлади.

Алонсо ўзига келгач, юрагида хўрланиш туйғуси уйғониб, кучайди у ҳозир ниҳоятда аламзада эди, чунки ўзини хўрланган ва ҳақоратланган деб ҳис қиларди. Бўлиб ўтган воқеа шунчалар тез ва қутилмаганда рўй бердики, ўзига-ўзи айтганидек: “Бунақаси ҳеч қачон юз бермаслиги керак” эди. Унинг калласига бўлар-бўлмас хаёллар келар, хотирасини тарк этаётган ёки йироқлардан кўринаётган манзаралар – ханжар, сартарошнинг юзи, паншаҳадек чайир, қорамтир кўли, зарб бериш учун кўтарилган курси, хонанинг тор деворлари, ханжарнинг биланглаши; у алам билан ўзини кўрди – у ўзини кўярга жой тополмай, кўлларини кўтариб-туширар, курсига ёпишар, қочиб кетарди... “Э, жин урсин-ей ҳаммасини!” яна такрорлади у ва бу сафар овози қаҳрли чикди. Уни кўкқисдан тутиб олишгани, ҳаммаси ҳеч қутилмаганда рўй бергани, у ҳатто ўзи қодир бўлган мардлигини намоёиш этолмагани Алонсога алам қилди. “Нима бўлди ўзи? – деб сўради у ўзидан. – Нега? Бунинг олдиндан билганидами?” У шундай хаёллар билан банд эди. Гарчи бу воқеаларда заррача айби бўлмаса ҳам, ўзини ҳақоратланган ва ожиз сизди, у сира айбдор эмасди... Ўзи шундай

бўлиб қолди... Бунақа ҳиссиётни ёшлигидан то ҳозирги пайтгача бошидан ўтказмаган эди. Нима жин уриб шундай балога йўлиқди, кўлидан бирон иш келмайдиган аҳволга қаердан тушиб қолди, қандай қилиб ғафлатда қолди? “Тушиб қолдим, тамом!”. Шунга қарамай, у ўзининг борлигига – унинг вужудидаги энг асосий омил – иззат-нафсига бирон нима тегмаган, маънан теран жасорат ва мардлик туғилажак томирлари дахлсиз қолганлигини яхши тушунарди. У шамчирокқа қаради – унинг нури шинам хонани бағрига олар ва ўзига тортар эди. У калит икки марта буралиб қулфланган хонадаги каравотга чўзилди ва анча енгил тортиб бўлиб ўтган воқеаларни бир бошдан эслай бошлади. Ҳар турли сабаблар излашга ўтди, ўша заҳоти илгари ўзи тушунмаган ишлар, аҳамият бермаган қилиқлар эсига тушди. “Хўп, бу аёл уни огоҳлантириб қўйиши керак эмасми? У билан сартарош ўртасида нима бор эди? Бунда унинг ҳам айби борми? Йўқ, айбдор эмасман”, деди у ўзига-ўзи қатъий оҳангда ва айни чоғда аёлни кўз олдига келтирди: унинг кўзи гўё ана-мана туш кўраётгандек, сонлари текис; бир неча кун мобайнида унинг хоҳиш-истагини қондиргани етмай, ҳирсини эмас, ҳиссини уйғотган. Каравотда ётган одам билан дилгир фикрларга берилган, яқин орада учрашувга чиққан одам ўртасида – унга тун бўйи қолиш ваъда қилинганди – шулар ўртасида ёт-бегоналик пайдо бўлганди. Ўшанда у вужуди сирқираб, бўлиб ўтган воқеадан ўткир оғриқ сезган, бари маъносиз, беазмун дақиқаларни ўз ичига олган, сартарош учун, ўша аёл учун, ўзининг деярли ўлган хоҳиш-истаги, завқи учун кўрккан, ёш боладек дарё ёқалаб ўзининг қочганлиги учун юрагида оғриқ сезганди... У гўё ўзидан ниманидир ҳайдагандек қўли билан енгилгина ҳаракат, ишора қилиб қўйди ва каравотдан турди-да, хонада у ёқдан, бу ёққа юра бошлади. Тўрт қадам эшикка, тўрт қадам ортдаги деворга, тўрт қадам эшикка, тўрт қадам деворга. Оқ альпаргатилар муттасил олдинга, орқага юради, шарти кетиб, парти қолган полни шитирлатади. Аммо ҳар бир қадами, ҳар бир шахдам, қаттиқ зарбдан сўнг альпаргати бамисли Диего Алонсонинг обрўсини, ўзини тиклаб олишига кўмаклашар, шу чокқача сақланган ғурурини асраб қоларди... У ёпиқ эшик олдида турар ва ўзига-ўзи бегонадек, шундай ажойиб куннинг охирида чекиб, хуштак чалиб, дарё ёқалаб юқори кўчага кетаётган, ўзга, бутунлай бошқа одам ҳақида, ўзига қадрли, лекин аллақачон йўқолган ва алланечук номаълум, олисдаги, жудаям йироқдаги, бутунлай ўзгарган одам ҳақида қайғурарди. Гўё шу ердан туриб кўчани кузатаётгандек бироз эшик олдида турди, кафтини мушт қилиб тугди, оғзи қийшайди, фаҳасини тўғрилаб олди-да, яна хона бўйлаб юра бошлади. Ҳа, у илгаригидек бўлиши керак, шу бугун, шу бугунги тонготар, шу йилга қадар, ўша унутилган дамларгача ким бўлганлигини узил-кесил билиши ва яна ўшандай бўлиши шарт. У қандай бўлмасин, ўзини-ўзи қайта яратиши керак, шарт... Эшиккача тўрт қадам, ортдаги деворгача яна тўрт қадам, тўрт қадам эшикка, тўрт қадам деворга. Энди бақувват ва енгил оёқлари лиқиллаб турган полга шахдам қадам кўярди. Ниҳоят у аллақачон дилига тугган, хонага кирган заҳоти эсига тушган ишни қилди – тунги тортмасидан пичокни олди-да, ёнига солиб қўйди.

Бу сафар “Либераль”га киргач, пичоғи ишонч билан фаха орасига беркитилган Диего Алонсо сартарошнинг кўзгудаги ғазаб тўла нигоҳини кўздан қочирмади. Ягона оромкурсини энди деҳқонсифат кийинган мижоз эгаллаган – унинг юзини совун кўпиги қоплагани учун кимлигини ҳам билиш қийин эди. Иккинчи мижоз, кўринишидан касалманд, қора камзулли киши навбатини кутиб ўтирарди.

Алонсо боя келганида ўтирган курсига жойлашди, бироқ энди курсининг битта оёғи лиқиллаб қолганини, суянчиғи синганини сизди. Сартарошхонадаги сукунат – пашшалар тинчиган, уларнинг ғув-ғув этиши тинганди – бир текисда, сокин, бузилмас даражада ҳукм сурарди. Деворда осифлиқ турган соат вақтни кемирад, унинг адоқсиз тикиллаши нозик ва қалтис сукунат қаърига сингган ва гўё уни чуқурлаштирад эди. Узоқдан болаларнинг бақир-чақири эшитилар, ярим тунда бу товушлар ҳақиқий эмасдек туюларди. Чироқни енгилгина қурум босганди.

Сартарош чўткани қўйиб олмосни кўлга олди-да, уни шошмайгина, астойдил, эпчиллик билан қайишга ура бошлади. Тун капалаги лампаннинг шишасига ўзини урди.

– Мен сартарошхона берк бўлса керак, деб ўйловдим, – деҳқоннинг овози хириллаб чикди, бунинг устига у манка эди. – Бечора қария Атанаско! Худо раҳмат қилсин, ўлиб берганини қаранг...

– Шанба кунлари мен кечроқ ёпаман, – қатъиян унинг гапини бўлди сартарош. – Жим ўтиринг, – деб буйруқ берди у устарани кўтариб ва сездирмай Диего Алонсога кўз кирини ташлаб қўйди.

Қора камзулли киши сигаретини олиб чекди, унинг хатти-ҳаракати бироз кўпол эди; сигаретни тутатгач, у оғзини маҳкам ёпди ва бурун катакларидан тиккасига тутун чиқарди – бу худди қиш кунлари отнинг тумшугидан тутун чиқарганига ўхшарди. Алонсо полга қаради, кейин альпаргатига, ҳамма нарсига бепарво қора камзулли кишига, чироқ тепасидаги нозик қурумга тикилди. Сўнг деҳқоннинг елкаси ва бўйнига қаради, гарчи унга жавобан тикилиб қараган бўлса ҳам сартарошга бокди. У соат милларининг зарбини, кимнингдир узоқда қичқирганини, кучукнинг ангиллаши, устаранинг қулоққа аранг чалинувчи товушини эшитди, ўзининг юрак уришини ҳис қилди.

– Бўлди, – деди сартарош. – Марҳамат.

Деҳқон кўзгуга қаради ва сартарошга қоғоз пул узатди.

– Эртагаёқ ўсади, яна келаман, – дея тўнғиллади у ҳеч кимга эътибор бермай. – Қачонки кечаси марҳумни тепасида ўтирсанг, соқолинг тез ўсади.

Унга ҳеч ким қулоқ солмади чоғи.

– Марҳамат қилинг, – сартарош унга қайтимини берди.

Деҳқон пулни олди, уялган бўлиб хайрлашди-да, чиқиб кетди. Қора камзулли киши бўшаган оромкурсига ўтирди.

– Соч-соқолимни... олиш керак... – деди у. – Бир марта.

– Яхши, – деди сартарош ва унинг юзини совунлай бошлади.

Соат миллари олға босарди; соатнинг узлуксиз чиқиллаши сонияларни ўлдирар, дақиқаларни яксон қилиб ютиб юборарди; бу кичкина механизм

мўъжазгина тўймас юҳо эди: у вақтни кемирар, унинг орасидан худди ер бағридан ўтган чувалчанглар янглиғ ўтар, чанг солиб уни ютиб юборарди. Алонсо полга, оёқлари остига қаради, сўнг ўзининг оқ альпаргати-ларига, қора камзулли киши ташлаб юборган сигарет қолдигига тикилди. У сартарошнинг қандай ишлаётганига, унинг пешонаси ва кафтида қон ураётганига қаради. Бегона одамнинг касалманд юзидаги соқолини қиртишлаб олаётган устаранинг товуши мутлақо эшитилмас эди, балки унинг соқоли нозик экани учун эшитилмас.

Сигарет қолдиги ўчди. Тунги капалаклар кўпайгандан-кўпайди. Улар чирокнинг атрофида айланар, шишага келиб уриларди. Алонсонинг чек-киси келди, лекин у чекмади.

– Бўлди, – деди сартарош.

Бегона одам пулини тўлаб жўнаб кетди.

Алонсо билан сартарош иккови ёлғиз қолишди. Оромкурси ёни-да турган сартарош сочикни тахлаш билан банд эди, буни у эринмай сидкидилдан бажарарди. Унинг кўзлари – бир-бирига жуда яқин жой-лашган иккита қора мунчоқ – Алонсонинг юзига эмас, кўпроқ кенгликка боқар, қимир этмай ўтирган кимсанинг бошига қаратилган эди. Алонсо эса, сартарошнинг юзига, кўзига тик боқарди. Орадан ярим дақиқа вақт ўтди. Ниҳоят сартарош сочикни столга қўйди – ҳаёти давомида у бирон марта сочикни бу қадар астойдил тахламаган эди. Алонсо ўрнидан турди, унинг ранги-кути ўчган, афт-башарасида ўзини ҳимоя қила олиши учун журъат ва тайёргарлик акс этарди, у илгарига қадам ташлади ва креслога ўтирди.

– Соқолимни олиб қўй, – деди у совуққонлик билан дона-дона қилиб.

Сартарош худди ниманидир излагандек устаранинг тиғига қаради, кейин истамайгина чўткани олди. Ҳиндуларнинг юзига ўхшаш киёфаси гўё қотиб қолган, бир-бирига яқин жойлашган кўзлари йилтирарди. У аниқ ҳаракатлар билан яқингинада пичоқ тортиб юборишни мўлжаллаган одамнинг соқолига совун сурта бошлади... Узоқ йиллик тажрибаси, минг-минглаб соқолларга совун сурганини ҳисобга олганда ҳозир у ишини эп-чиллик билан уддалар, ўз вазифасини кўркмасдан тўғри бажарарди. Ярим дақиқа вақт ўтди, шекилли... Сартарош мўйчўткасини қўйиб истар-иста-мас устарани олди... Чирокнинг нурида ялтираётган, яхшилаб чархланган пўлат тиғ каттакон қорамтир кўлда бирам кўрқинчли туюларди... Диего Алонсо кўзларини юмиб олди.

Устара ўзининг йўлига тушиб олди, у мижоз қулоғининг чеккасидан пастга, ёноқ бўйлаб тушаркан, даҳанига етиб тўхтаб қолди... Сартарош устарани артди, кейин камар-қайишга бир-икки уриб тозалади... Устара яна ярқираб Алонсонинг даҳанини қиртишлаб олди... Енгилгина овоз эшитилди. Сартарош яна устарасини тозалаш учун тўхтади ва устаранинг йўналишини ўзгартириб, пастроққа, кекирдик дўнгчасига тушди, ундан ўтиб бўйнининг бир томонини ола бошлади. Сартарошнинг мўлжали аниқ-тиник, одатдагидек тоза ишларди. У мўйқаламни ишлатган рассомдан кўра ҳам тартиблироқ ишларди. У устарани тозалаб нари-ги қулоқнинг солинчагидан, ёноғидан пастга туша бошлади, сўнг бутун тартиботни такрорлади. Диего Алонсо ухлаётган одам тушида нафас олганидек бурни билан пишиллаб биртекис нафас оларди. Тепага бурилган устара энгагидан юқори лабгача борар, оғиз атрофидаги соқолни қирар,

янаям юкорига чикиб, мўйлабларни киртишлар, мана, ниҳоят, очиқ юзга келиб тақалди; юмуқ кўзлар бу юзга ҳиссиз тус берарди.

– Бўлди, – деди сартарош.

Алонсо кўзларини очиб, унга тикилди ва деди:

– Яна бир марта олинг.

– Тескарисигами?

– Ҳа.

Алонсо кўзларини яна юмди, яна чўтка унинг юзини совун кўпиғи билан қоплади; ялтираётган устара қиска танаффуслар билан унинг юзини сийпалай бошлади, иягидан ўтади, даҳанини ён томонидан кирди, ундан юқори лабига ўтди, бўйнидаги дағал тукларни кириб тозалади, бўйнини, энгагини, томоғини ялтиратиб қўйди.

– Тайёр, – деди яна сартарош.

Алонсо кўзларини очди ва креслода қаддини ростлади. Ўзини кўзгуга солди; кўнгли тўлди, юзларини силаб кўрди, яхшилаб олинган, текис, оппоқ.

Бироз нари кетган сартарош чўтка билан устарани шошилмай тозаларди.

Алонсо унга тезгина қараб бўйнига ташлаган рўмолчасини тортиб қўйди. Столга уч-тўрт танга қўйди ва сартарошхонадан чикди.

Сартарош унинг ортидан чиқмоқчи бўлди, аммо эшикдан нарига ўтмади.

Кўча тамоман қоронғилик қўйнида нафас олар, тун ўзини навқирон, омонат, юксак, юлдузли ёз осмонига бағишлар эди.

Шаҳар кўчалари бўйлаб қатор кетган хира фонусларнинг беибо нури чекка-чеккага сочилиб кетган, уларнинг боши-кети кўринмасди.

Диего Алонсо шахдам қадамлар билан енгилгина одимлаб кўча бошига қараб борар эди. У одатдаги йўли билан кетиб борар, шошилмас, купкурук ерга альпаргатисини баланд акс-садо берадиган қилиб урарди. Биринчи фонус нуридаёқ унинг қандай бораётгани кўринарди. Муюлишга яқин, иккинчи фонусга етар-етмас у яна ўзининг бир хил оҳангдаги куйини хуштакда чала бошлади. У ўнг тарафга бурилиши керак эди, бироқ ҳеч қаерга бурилмай тўғрига юрди. Кейинги фонус уни анчайин кучсизроқ ёритарди.

“Либераль”нинг эшиғи олдида чикиб турган сартарош Диего Алонсонинг ортидан қараб турарди. Алонсо узоқлашиб, унга элас-элас кўринар, гавдаси узоқдан зўрға кўзга чалинарди.

Сартарош яхшироқ кўринсин учун янаям олдинга энгашиб тикилди – унинг кўмирдек тимқора кўзлари тешиб юборгудек эди. Навбатдаги фонус Алонсони янада узоқлашиб кетганини кўрсатарди. Сартарош зўр бериб тун бағрига тикиларди. Эски фонус атрофни аранг ёритар, Алонсони кўрсатишга барибир кучи етмасди. Сартарош ҳамон кўзини бир нуқтадан узолмасди. Ҳеч нарсa кўринмай қолганда, Алонсо одам овози эшитилмас даражада узоқлашиб кетгач, у шартта ўгирилди-да, сартарошхонага кириб кетди ва ортидан эшикнинг қарсиллаб ёпилгани эшитилди.

Айзек АЗИМОВ

(1920–1992)

ФАЗОДАГИ МОЖАРО

Хикоя

*Рус тилидан
Алишер ОТАБОЕВ
таржимаси*

Хонасининг эшигини кимдир тақиллатмай қўққисдан очди-ю, хаёл суриб ўтирган Лидж Бейлининг капалаги учиб, қўлидаги трубкасини полга тушириб юборди. У бетакаллуф меҳмонни қойимокчи бўлувди, ким келганини кўриб эгилиб трубкасини олишнинг унутди.

– Дэниел Олив! Кўзларимга ишонмайман, ўзингизмисиз?

– Ҳа, бу менман, – деди меҳмон дона-дона қилиб. Унинг ҳиссиз юзи кишида ғалати таассурот қолдирарди. – Олдиндан хабар бермай, сизни безовта қилганим учун узр. Лекин вазият шуни тақозо этди. Бу ерга келганимни ҳамкасбларингиз ҳам, роботлар ҳам билмагани маъқул. Сизни кўрганимдан жуда хурсандман, дўстим Лидж.

Робот шундай деб, Лидж билан худди одамдек қўл сиқишиб кўришди.

– Сизни ўзимнинг хонамда кўраман деб сира ўйламовдим, – деди изқувар ҳамон ҳайратини яширолмай. – Қандай шамол учирди? Ҳеч кимга билдирмай келишингизга қараганда галактикамизда яна бирор кўнгилсизлик рўй бердими, дейман?

– Йўқ, дўстим Лидж. Мени бу ерга етаклаган муаммо бир қарашда арзимас гапдек туюлиши мумкин. Коинотда парвоз вақтида иккита математик олим жанжаллашиб қолишди. Ерга яқинлигимиз боис...

– Демак, воқеа юлдузлараро лайнер бортида рўй берибди, шундайми?

– Худди шундай. Олимларнинг низоси беэиёндек туюлса-да, аслида, ўртада жиддий масала турибди.

Бейли беихтиёр жилмайди.

– Инсонларнинг айрим хатти-ҳаракатлари сиз роботларни ўйлантириши табиий. Ахир, одамлар роботларга ўхшаб Уч қонунга бўй-сунушмайди-да.

– Афсуски, шундай, – деди Дэниел жиддий қиёфада. – Баъзан инсонларнинг ўзлари ҳам бир-бирларини тушунишга қодир эмас, деб ўйлаб қоламан. Лекин менимча, жанжаллашган икки олим ҳолатини сиз бошқа сайёраларда яшовчи одамлардан яхшироқ тушунасиз. Чунки Ерда инсонлар тигиз яшайди. Шунинг учун ҳам олдингизга ёрдам сўраб келдим.

Дэниел шундай деб бироз сукут сақлади-да, кейин қўшиб қўйди:

– Одамларнинг муомала маданиятидан тузуккина хабардорман. Лекин боя сўрашаётганда хотинингиз ва ўғлингизнинг аҳволи яхшими, дейиш ёдимдан кўтарилибди.

– Яхши, раҳмат. Ўғлим коллежда ўқияпти. Жесси эса, сиёсат билан шуғулланияпти. Энди айтинг-чи, сизни олдимга ким юборди?

– Ерга якин қолганда капитанга сиз билан маслаҳатлашсак-чи, деб ўзим таклиф қилдим, – деди Р. Дэниел.

– Капитан рози бўлдимиз? – Улкан фазо кемасининг бошқарувчиси арзимас низо туфайли парвоз режасини бузгани Бейлини таажжубга солди.

– Муаммони ҳал этишнинг бошқа йўли йўқ эди. Мен сизни унга роса мактадим, лекин бир оғиз ҳам ёлғон гапирганим йўқ. Фазо кемасининг учувчи ва йўловчилари Ерга тушиб карантинни бузмаслиги учун ёнингизга бир ўзим келдим.

– Ўша низо ҳақида гапиринг-чи, – деди Бейли қошини чимириб.

– “Эта Карини” фазо кемаси йўловчилари орасида нейробиофизика бўйича юлдузлараро конференцияда қатнашиш учун Аврорага учаётган икки нафар математик ҳам бор. Шу олимлар ўзаро келишолмай қолишди. Бирининг исм-фамилияси – Альфред Барр Гумболдт. Иккинчиси – Женан Себбет. Сиз уларни танимайсизми?

– Йўқ, математикларга ишим тушмаган, – деди Бейли энсасини қашиб. – Ишқилиб капитанга мени математика бўйича мутахассис демадингизми?

– Йўқ, дўстим. Гап шундаки, можаронинг математикага деярли алоқаси йўқ.

– Хўш, жанжал нимадан чиқди?

– Аввал сизга олимлар ҳақида қисқача гапириб берай, – деди робот тарадудланиб. – Доктор Гумболдт Галактиканинг уч нафар энг обрўли зиёлиларидан бири. Доктор Себбет эса, ундан анча ёш, ҳали элликка ҳам кирмаган. Себбет замонавий математиканинг мураккаб муаммолари билан шуғулланаётган ноёб истеъдод эгаси.

– Демак, икковиям донгдор олим, – Бейли полда ётган трубкасини олди-ю, тутатгиси келмай четга қўйди.

– Шу олимлардан бири иккинчисининг обрўсини тўкмоқчи. Адашмасам, машҳур одамлар учун обрўни йўқотиш ўлим билан баробар, шундайми?

– Шундай десаям бўлади, – деди Бейли ўйланиб. – Хўш, ким шеригининг мисқоллаб йиққан обрўсини тўкмоқчи бўлаяпти?

– Биз ҳам шуни билолмаяпмиз-да, дўстим Лидж, – деди Дэниел. – Иккала математик ҳам бир-бирини айблаяпти. Гумболдтнинг айтишича, фазо кемаси парвозни бошлагач, унинг миясига фавкулудда ажойиб ғоя келган. У инсон бош чаноғидаги нейронларнинг микротўлқинларни ютишини математик йўл билан таҳлил этиш методини ўйлаб топган. Илмий фаразини обдон ўйлаб кўргач, Гумболдт фанда инкилоб ясайдиган оламшумул кашфиёт қилганини тушунган. Кейин кема бортида тасо-дифан доктор Себбетни учратиб, қувончини у билан баҳам кўрган. Ёш ҳамкасбига ғоясини ипидан игнасиғача изоҳлаб тушунтирган. Себбет ҳам бу оламшумул кашфиёт эканини тасдиқлаб, Гумболдтни кўқларга

кўтариб мактаган. Шундан сўнг Гумболдт Аврорадаги конференцияда ғоясини жамоатчиликка етказиш учун ҳисобот тайёрлашга киришган. Кейин билса, унинг илмий фаразини ўзлаштириб олган Себбет ҳам худди шу мазмунда ҳисобот ёзаётган экан.

– Гумболдтнинг фиғони фалакка чиққандир?

– Бўлмасам-чи!

– Хўш, Себбет нима деяпти?

– Гумболдтнинг гапларини сўзма-сўз такрорлаяпти. Фақат исмларнинг ўрни алмашган. Себбетнинг айтишича, кашфиётни у қилгану, Гумболдт унинг ғоясини ўғирлаган.

– Демак, икковиям кашфиёт меники, деяпти, тўғрими? Лекин ҳақиқатнинг тагига етиш осон-ку. Илмий тадқиқот ёзилган қоғозлар кўздан кечирилса, муаллифи ким экани аён бўлади-қолади.

– Агар кашфиёт бошқа соҳага алоқадор бўлганда биз худди айтганингиздек қилардик, дўстим Лидж, – деди робот. – Аммо бу ерда гап математика ҳақида кетаяпти. Доктор Гумболдт кашфиётини миясида хомчўт қилганини ва конференцияга ҳисобот ёзгунича қоғозга туширмаганини айтаяпти. Себбет ҳам худди шундай деябди.

– Ундай бўлса икковиниям миясини зонддан ўтказиб, ким ёлғон гапирётганини аниқланглар.

Р. Дэниел бош чайқади.

– Менимча, сиз гап кимлар ҳақида кетаётганини яхши тушунмаяпсиз, дўстим Лидж. Бу олимлар – Галактикалараро Академия аъзолари. Уларнинг хулқ-атворини фақат Академия комиссияси муҳокама қилади. Ўзлари рози бўлишсагина мияларини зонддан ўтказишимиз мумкин.

– Улардан рухсат сўранглар унда. Ёлғон гапирётгани миси чиқишидан кўриб унамайди. Шунда айбдор кимлигини билиб оласизлар.

– Дўстим Лидж, бундай нуфузли зиёлилар учун мия текширувига рози бўлишнинг ўзи айбини тан олиб шарманда бўлиш билан баробар. Икковиям йўқ, дейди.

– Шунақами? Унда низога аралашманглар. Аврорага етиб борганингларда ким ёлғончилигини конференциядаги академиклар аниқлайди.

– Бу можарони конференцияга етиб бормай туриб босди-босди қилиш керак-да, дўстим. Агар у ёқдагилар жанжалдан хабар топишса, иккала математикнинг ҳам номига доғ тушади. Бизларга ҳам гап тегади.

– Ўзлариям низони тинч йўл билан ҳал қилишмоқчимиз?

– Ҳа. Айниқса Гумболдт жанжалнинг овоза бўлишига қарши. “Агар Себбет ғояни ўғирлаганини тан олиб, конференцияда ҳисобот беришимга тўсқинлик қилмаса, унинг устидан кенгашга шикоят ёзмайман, ўртадаги гап шу ерда қолади”, деяпти у.

– Себбет нима деяпти?

– У ҳам худди шу гапни айтаяпти: Гумболдт айбини тан олса, олам гулистон эмиш. Дўстим Лидж, менимча, икковиям сир бой бермоқчи эмас, бир-бирининг оғзини пойлаяпти.

– Пойлашса пойлайверишсин.

– Аммо бу кетишда низо Аврорадаги кенгашгача бориб етади. Кейин фазо кемамизда тартиб-интизомни сақлолмаган капитанимизга гап тегади.

– Хўш, Дэниел. Сизнингча, бу чигални қандай ечиш мумкин?

– Битта йўли бор – Академиянинг обрўсини сақлаш, фанга доғ туширмаслик учун олимлардан бирини айбни ўз бўйнига олишга кўндирамыз. Аммо бу ҳолатда ҳақиқат қарор топмайди. Айбсиз айбдор мисқоллаб йиққан обрўсидан айрилиши, ғояни ўғирлаган фирибгар эса сувдан курук чиқиши мумкин. Шунинг учун бу йўл ҳам тўғри келмайди.

Бейли оғир тин олди.

– Гувоҳларимиз ҳам борлигини айтишни унутибман, – деди Р. Дэниел.

– Жин урсин, гапни шундан бошламайсизми. Қанақа гувоҳлар?

– Доктор Гумболдтнинг хизматчи роботы Р. Престон ва доктор Себбетнинг роботы Р. Аид. Р. Престон кашфиётни хўжайини қилганини, Себбет эса уни ўзлаштириб олганини таъкидлапти, Р. Аид эса кашфиёт Себбетники, Гумболдт – ўғри, деяпти.

– Демак, роботлардан бири ёлғон гапиряпти. Тажрибали робопсихолог ёллаб, уларни текширувдан ўтказсанглр, ҳақиқат ойдинлашади.

– Кемамиз бортида робопсихолог йўқ-да. Роботларни Ерга юборишга эса хўжайинлари рухсат бермайди.

– Оббо, унда мендан нима истайсиз, ўзи, Дэниел? – деди Бейли хиёл аччиқланиб.

– Бу муаммони ҳал қилиш фақат сизнинг қўлингиздан келади, дўстим Лидж.

– Шунақаи? Унда математикларингиз билан гаплашишим керак.

– Афсуски, бунинг иложи йўқ. Карантин туфайли улар кема бортини тарк эта олишмайди.

– Ҳеч бўлмаса хизматчи роботларни видеофон орқали сўроқ қилишнинг иложи бордир?

– Ҳа, буни уюштириш мумкин.

– Демак, иккала роботни ҳам сўроқ қиламан. Айтинг-чи, Р. Дэниел, кема бортида олинган кўрсатмалар коғозга туширилдими?

– Ҳа, сизга керак бўлади, деб уларни олиб келувдим.

– Яхши қилибсиз... Роботларни сўроққа тутишдан аввал бир ўйлаб кўрсак. Одатда робот ёлғон гапирмайди. Лекин Уч Қонундан бирини бузмаслик учун алдаши мумкин. Яъни, Учинчи Қонунга биноан ўзини омон сақлаш, Иккинчи қонунга кўра хўжайини – инсоннинг буйруғини бажариш, Биринчи Қонун бўйича одамларни хавф-хатардан асраш ва уларга зиён етказилишига йўл қўймаслик учун робот ёлғон гапириш ҳуқуқига эга. Бизнинг ҳолатимизда хизматчи роботлардан бири хўжайинининг обрў-эътиборини сақлаш учун ёлғон ишлатмоқда. Бу Биринчи Қонунга тўғри келади. Чунки машҳур математик учун обрўсини йўқотиш ўлим билан баробар.

– Аммо ёлғон гапираётган робот нариги олимга зарар етказади-ку, дўстим Лидж?

– Гапингиз тўғри. Лекин робот учун хўжайинининг манфаати биринчи ўринда туради-да... Хўш, дастлаб доктор Себбетнинг роботы Р. Аидни сўроқ қиламиз.

– Бир дақиқа, – деди Р. Дэниел девор томонга юриб. – Ҳозир проекторли микроузаткични ёқаман. Деворда роботнинг акси пайдо бўлади. У билан худди ёнма-ён ўтириб суҳбатлашаётгандек бемалол гаплашаверасиз.

Кўп ўтмай оппоқ деворда Р. Аиднинг икки ўлчамли тасвири кўринди.

Р. Дэниелдан фаркли ўларок, танаси металлдан ясалган учта блокдан иборат бу новча робот сираям одамга ўхшамасди.

– Салом, Р. Аид, – деди Бейли.

– Салом, сэр, – кўриниши ўхшамасаям Р. Аид одамлардек равон гапирарди.

– Сен Женнан Себбетнинг ёрдамчисисан, шундайми?

– Ҳа, сэр.

– Қачондан бери унинг хизматидасан?

– Йигирма икки йилдан бери, сэр.

– Хўжайинингнинг обрў-эътибори сен учун муҳимми?

– Ҳа, сэр.

– Сен унинг обрўсини ҳимоя қилиш керак деб ҳисоблайсанми?

– Ҳа, сэр.

– Худди унинг ҳаётини ҳимоя қилгандекми?

– Йўқ, сэр.

– Худди бошқа бирор одамнинг обрўсини ҳимоя қилгандекми?

Р. Аид бироз ўйлаб, кейин шундай деди:

– Саволингизга аниқ жавоб бериш мушкул, сэр. Бунақа ҳолатларда вазиятга қараб иш кўраман.

Р. Аид Бейли ўйлагандан кўра фаросатлироқ экан. Изқувар кутилмаган савол билан уни қармоққа илинтириш осон кечмаслигини тушунди.

– Айт-чи, агар сен хўжайинингнинг обрўси бошқа одамнинг, мисол учун, Альфред Гумболдтнинг обрўсидан муҳимроқ деб ҳисоблаганингда уни ҳимоя қилиш учун ёлғон гапирармидинг?

– Ҳа, сэр.

– Хўжайининг ва Гумболдт ўртасидаги тортишув ҳақида кўрсатма бераётиб ёлғон ишлатдингми?

– Йўқ, сэр.

– Агар алдашга мажбур бўлсанг ҳам буни тан олмасдинг, шундайми?

– Ҳа, сэр.

– Унда гапимни диққат билан эшит, – деди Бейли ҳал қилувчи ҳамлага ўтиб. – Сенинг хўжайининг Женнан Себбет ёш ва келажаги порлоқ математик. Агар Гумболдтнинг гапи тасдиқланиб, кашфиётни Себбет ўғирлагани аниқланса ҳам, бу хўжайинингнинг келажақдаги фаолиятига унчалик таъсир қилмайди. Негаки олдинда уни бундан ҳам катта кашфиётлар кутмоқда. Лекин агар Гумболдтнинг ўзи плагиатга қўл ургани исботланса, унинг мисқоллаб йиққан обрўи бир пул бўлади. Шухратини қайта тиклашга эса унда вақт йўқ. Гумболдт қартайиб қолган. Хуллас, кўриб турибсанки, доктор Гумболдт хўжайининг билан солиштирганда анча танг аҳволда қолди, шундай эмасми?

Р. Аид узоқ ўйлагач, ниҳоят тилга кирди:

– Аввалги кўрсатмаларим ёлғон эди. Кашфиётни доктор Гумболдт қилган, хўжайиним эса уни ўзлаштирмоқчи эди.

– Жуда соз, – деди Бейли. – Сенга раҳмат. Кетишинг мумкин.

Девордаги тасвир ўчгач, Бейли трубкасини тутатди.

– Энди Гумболдтнинг роботини чақиринг. Унга ҳам худди шу саволларни бераман.

– Нимага? – хайрон бўлди Р. Дэниел. – Р. Аид барини тан олди-ку?

– Р. Аиднинг иқрори билан иш битмайди. Унга Гумболдт оғир аҳволда деганимдан кейин кўрсатмасини ўзгартирди. Ҳозирги иқрори танг ҳолатдаги инсонни ҳимоя қилиш учун айтилган ёлғон бўлиши ҳам мумкин. Шундай экан, демак, ҳали иш битгани йўқ.

Кўп ўтмай деворда Гумболдтнинг роботи Р. Престоннинг тасвири кўринди. Бу робот Р. Аиддан фақат кўксидаги нақш билан фарқланарди.

– Салом, Р. Престон, – деди Бейли.

– Салом, сэр.

– Сен Альфред Гумболдтнинг ёрдамчисисан-а, шундайми?

– Ҳа, сэр.

– Қачондан бери унинг хизматидасан?

– Йигирма икки йилдан бери, сэр.

– Хўжайинингнинг обрў-эътибори сен учун муҳимми?

– Ҳа, сэр.

– Сен унинг обрўсини ҳимоя қилиш керак, деб ҳисоблайсанми?

– Ҳа, сэр.

– Худди унинг ҳаётини ҳимоя қилгандекми?

– Йўқ, сэр.

– Худди бошқа бир одамнинг обрўсини ҳимоя қилгандекми?

Р. Престон бироз ўйлаб, кейин гапирди:

– Саволингизга аниқ жавоб бериш мушкул, сэр. Бунақа ҳолатларда вазиятга қараб иш кўраман.

– Айт-чи, агар сен хўжайинингнинг обрўси бошқа одамнинг, мисол учун, Женнан Себбетнинг обрўсидан муҳимроқ деб ҳисоблаганингда уни ҳимоя қилиш учун ёлғон гапирармидинг?

– Ҳа, сэр.

– Хўжайининг ва Себбет ўртасидаги тортишув ҳақида кўрсатма бераётиб ёлғон ишлатдингми?

– Йўқ, сэр.

– Агар алдашга мажбур бўлсанг ҳам, буни тан олмасдинг, шундайми?

– Ҳа, сэр.

– Тушунарли, – деди Бейли. – Энди вазиятни жиддийроқ таҳлил қилайлик. Хўжайининг Альфред Гумболдт донгдор, атоқли олим. Агар Себбетнинг гапи тўғри чиқиб, Гумболдт унинг кашфиётини ўғирлаган бўлса, бу хўжайинингнинг обрўсига унчалик салбий таъсир қилмайди. Қариянинг ёш ҳамкасбига ҳавас қилиб беихтиёр унинг ғоясини ўзлаштирганини кўпчилик тўғри қабул қилади. Лекин агар Себбет хўжайинингнинг ғоясини ўғирлагани исботланса, ёш олимнинг ҳолига маймунлар йиғлайди. Унинг энди танилаётган номига доғ тушиб, обрўси бир тийин бўлади. Хуллас, Себбет хўжайининг билан солиштирсак жуда танг аҳволда қолди, тўғрими?

Р. Престон узоқ вақт товуш чиқармади. Сўнггра:

– Аввалги кўрсатмаларим ёлғо... – деди-ю, ўчиб қолди.

– Менимча, Р. Престоннинг мияси ишдан чикди, дўстим Лидж, – деди Р. Дэниел гапга араллашиб.

– Ниҳоят айб кимда эканини аниқладик, – Бейли мамнун жилмайди.

– Ўғрини топдикми?

– Ҳа.

– Қанақасига?

– Ҳозир сизга тушунтираман. Масалан, мен виждони пок олим бўлсам, роботим худди Р. Айдга ўхшаб фақат бошқа бирор инсонга ҳам кўмак бериш учун, Уч Қонунга кўра, ёлғон ишлатади ва бу ёлғон унга зарар қилмайди. Лекин агар мен кашфиётни ўғирласаму, роботимга ёлғон кўрсатма беришни буюрсам, у Уч Қонунга кўра, менга ёрдам бериш учун ёлғон гапиреди. Лекин бу ёлғон бошқа бир инсонга салбий таъсир этганини билса, ҳақиқат ва ёлғон ўртасида аросатда қолиб мияси ишдан чиқади. Р. Престоннинг мияси куйди. Демак, унинг хўжайини доктор Гумболдт шеригининг кашфиётини ўғирлабди. Фазо кемаси капитанига шундай деб айтинг, дўстим Дэниел. У Гумболдт билан бир гаплашиб кўрсин.

– Кўрсатмангизни ҳозироқ видеофон орқали капитанга етказаман. Мени маъзур тутасиз, кема капитани билан ёлғиз гаплашишим керак, – Р. Дэниел шундай деб хонадан чиқиб кетди.

Бейли тахмини тўғри чиққанига умид боғлаб, трубка тутатганча роботни узоқ кутди. Ниҳоят Р. Дэниел ортга қайтди.

– Айтганингиз тўғри чиқди. Капитан билан суҳбатдан сўнг доктор Гумболдт Себбетнинг кашфиётини ўғирлаганини тан олди. Айтинг-чи, дўстим Лидж, робопсихолог бўлмай туриб ёрдамчи роботлардан қайси бири ёлғон гапирётганини қандай аниқладингиз?

Бейли табассумини яширолмади.

– Дўстим Дэниел, мен роботларнинг эмас, одамларнинг фикрлаш тарзидан келиб чиқиб ҳақиқатни топдим. Ўзингиз бир ўйлаб кўринг: ёш олим Себбет кема бортида оламшумул кашфиёт қилади. Турган гапки, у қария Гумболдтдан маслаҳат сўрайди. Гумболдтдек доврўғи дoston, кўпни кўрган олим ўз кашфиётини таҳлил қилиш учун тажрибасиз Себбетдан маслаҳат сўраши мумкинмиди? Менимча, йўқ. Себбетнинг Гумболдтдек обрўли зотнинг кашфиётини ўғирлашга ҳадди сиғармиди? Йўқ. Бошқа томондан, қария Гумболдтнинг ёш ҳамкасбининг гўрлигидан фойдаланиб, тайёр ғояни ўзлаштириб олганини тахмин қилиш қийин эмас. Шу эҳтимолларнинг барини ҳисобга олиб айбдор кимлигини аниқладим. Роботларнинг кўрсатмаси эса, исбот вазифасини ўтади, холос.

Р. Дэниел изкуварнинг гаплари устида анча бош қотирди.

– Сизга катта раҳмат, – деди у Бейлининг кўлини сикаркан. – Яқин кунларда яна учрашармиз деган умиддаман.

– Бунақа можароларга мени аралаштирмаслигингиз учун кечроқ учрашишга розиман, – деди Бейли қулиб.

Жеймс ЯФФЕ

(1927–2017)

ОНАМНИНГ ТИЛАГИ

Ҳикоя

Хотиним Ширли иккимиз жума кунлари кечки овқатни доим онам-никида, Бройксда еймиз. Жума мен учун ҳар томонлама қулай, чунки шанба дам олиш куним. (Мен полицияда, қотилликларни тергов қилиш бўлимида ишлайман). Лекин ўн саккизинчи декабрь жумага тўғри келмаса ҳам биз онамникига борамиз, негаки ўн саккизинчи декабрь – онамнинг туғилган куни. Бу куни яна битта анъана бузилади: онам қозон-товоққа қўл урмайди. Ширли кечки овқатни пиширади, мен идиш-товоқларни юваман, онам эса севимли юмшоқ курсисида ўтириб дам олади. Охири марта инспектор Милнерни бошлаб келганимни кўриб онам одатдигидан ҳам кўпроқ хурсанд бўлди. Бошлиғим бўлса ҳам, бўлимимиздаги бўйдоқлар орасида туғилган кунга бошлаб бориш учун Милнердан яхшиси йўқ. Бўйи ўртачадан пастроқ, жуссаси қорувли, сочига оқ оралаган, ияқдор бу одам маъюс кўзларининг жавдираши билан ёши ўтган аёлларни бир зумда ўзига ром қилади. Милнерни кўриб онамнинг боши осмонга етди. У бошлиғимнинг елкасига қоқиб қўйди-да, полициячилар ҳақидаги энг беозор латифаларини бирин-кетин айтиб берди. Кечки овқат пайтида эса унга айёрона нигоҳ ташлаб:

– Нега жўжа оёғини охиригача емаяпсиз? Бирор нимадан ташвишланаяпсизми, инспектор? – деб сўради.

Инспектор Милнер жилмайган бўлди.

– Ҳар доимгидек ичимдагини топдингиз, – деди у.

– Ҳозир янги, бемаза бир иш билан шуғулланаяпмиз, она, – дедим мен.

– Фош қилинмаган жинойтми? – онамга жон кирди. У менинг ишларимга роса қизиқади, кўпинча жинойтни мендан анча илгари фош қилади.

– Э, фош қиладиган жойи йўқ бу ишнинг, – дедим мен. – Қотиллик содир этилди, қотилнинг кимлигини биламиз, яқин орада ҳибсга олсак ҳам керак.

Инспектор Милнер чуқур уф тортди.

– Бўлақол энди, – деди онам, – бор гапни менга айтиб кўнглингни бўшат.

Мен хўрсиндим-да, курсига жойлашиброқ ўтириб гап бошладим:

– Хўш, аввал сизга профессор, аниқроғи собиқ профессор ҳақида гапириб бериш керак. Унинг фамилияси Патнэм. Ёши элликларда, у Жоан исмли қизи билан Вашингтон-сквер яқинидаги лифтсиз уйда, уч хонали каталакдай квартирада яшайди. Ўн йил бурун Патнэм энг машҳур коллежлардан бирида инглиз адабиётидан маъруза ўқиган. Айтишларича, зўр олим бўлган экан. Лекин хотини ўлгач, тушкунликка тушиб қолган.

Соатлаб хонасидан чиқмай шифтга термилиб ўтираверган. Маърузаларга кечиқиб, айримларига кирмай қўйган. Декан Патнэмни уч-тўрт марта огоҳлантирган, лекин эришган ютуқлари-ю, оиласидаги жудоликни инобатга олиб кўп ҳам термаган. Аммо орадан икки йил ўтгач, коллеждагилар бу ҳолатга чек қўйиш керак деб ҳисоблашгач, декан уни ишдан бўшатган.

– Қизи-чи, – деди онам, – ўшанда қизи неча ёшда бўлган?

– Ўн еттида, – дедим мен. – Коллежга эндигина кирган пайти бўлган. Отаси ишдан бўшатишгач, қиз ҳам ўқишни ташлаган ва профессорнинг кўл қовуштириб ўтирганини кўриб, ишлаши кераклигини тушунган. Ҳарф териш ва стенографияни ўрганиб, адвокатлик идорасига котибаликка ёлланган ва пул топа бошлаган. Тўғри, ҳозир улар одмигина яшашади-ю, лекин тирикчиликлари ўтиб турибди.

– Қария бўлиб ўтган воқеалардан сўнг ўзини ўнглаб ололмадимиз? – деб сўради онам.

Инспектор Милнер яна чуқур ҳўрсинди-да, ҳикоямни давом эттирди.

– Аксинча, борган сари ўзидан кета бошлади. Ишдан бўшатишгач, ичкиликка ружу қўйди. Ҳафтасига икки марта – душанба ва пайшанба кунлари кечки овқатдан кейин кўчага чиқиб кетиб, уйига ярим тунда ғирт маст бўлиб қайтадиган одат чиқарди.

– Бу ҳам майли, – дедим мен. – Профессор Патнэмни ишдан ҳайдашганда, у ҳамма айбни деканга тўнкаган. Декан Дакуорт – унинг тенгдоши, улар ёшлик даврларида коллежда бирга иш бошлаб, кўп йиллар қалин дўст бўлишган. Дакуорт Патнэмга ишдан ҳайдалганини айтгач, профессор роса жанжал кўтарган, факультетда бу воқеани ҳалигача эслаб юришади. Патнэм декан унга ҳасад қилгани учун ҳам ишдан ҳайдаётганини, обрўйини бир пул қилганини, хотинининг ўлимига ҳам Дакуорт сабабчи эканини айтиб тинмай ўшқирган. Ўч оламан, деб таҳдид қилган. Орадан ўн йил ўтган бўлса-да, профессор Патнэм декан Дакуортдан нафратланишини ҳалигача ҳеч кимдан яширмайди. Лекин яқинда бу машмаша мутлақо бошқача тус олди...

– Нима рўй берганини сезиб турибман, – деди онам. – Деканнинг ҳали уйланмаган ёшгина ўғли бор, шундайми?

– Ё, тавба, – деб юборди инспектор Милнер. – Бунақа мия билан бизнинг бўлимимизга кўп фойдангиз теккан бўларди.

– Шундоқ ҳам анчадан бери фойдам тегаяпти, – деди онам.

– Давомини эшитинг, – дедим мен, аслида энг чигал жинойтларни фош қилишда онам менга қанчалик ёрдам беришини инспектор ҳатто тасаввур ҳам қилолмасди. – Ҳа, гапингиз тўғри, она. Дакуортнинг ўғли Тед ҳам ўша коллежда дарс беради. Ёши ўттизга бориб қолган бўлса-да, у ҳали бўйдоқ. Бир неча ой бурун у Жоан Патнэм билан никоҳдан ўтган. Декан Дакуорт бундан жуда мамнун бўлган, лекин Патнэм яна жанжал кўтариб, қизига: “Ҳаётимни барбод қилган одамнинг ўғлига эрга тегишинга йўл қўймайман”, деб айтган. Деканнинг ўғлини эса уйининг остонасига ҳам яқин йўлатмаган. Ўтган ҳафта эса кечқурун Дакуортнинг уйига бостириб бориб, меҳмонларининг олдида жанжал кўтарган. “Ишимдан, хотинимдан, обрўйимдан жудо қилганинг етмагандек, энди ёлғиз қизимни ҳам тортиб олмоқчимисан?” деб роса ўшқирган. Кейин Дакуортни ўлдиришга

қасам ичиб, “бу қотиллик эмас, қатл бўлади,” деб айтган. Шундан сўнг Жоан Тед Дакуортни отаси ҳовуридан тушгунча тўйни бошламай туришга кўндирган.

– Кейин нима воқеа рўй берганини тасаввур қилиш қийин эмас, – гапда давом этдим мен. – Душанба куни кечки овқатдан сўнг профессор Патнэм одатдагидек ичгани кетган. Жоан уни кутган. Патнэм арокдан бўкиб, гандираклаганча уйга тунги соат икки яримда қайтган. Тахминан шу вақтда полициячи Вашингтон-скверда Дакуортнинг мурдасини топган. Декан тилка-пора қилиб ташланибди, ёнида эса қотиллик қуроли – арок шишасининг қолдиғи ётарди. Биз тонгда тиним билмадик. Деканнинг ўғли ва хотини Дакуорт бир яримда тунги газетанинг охирги сонини харид қилиш учун метрога йўл олганини айтишди. Лекин мурданинг ёнида газета йўқ эди, матбуот шохобчасидаги савдогар ҳам уни кўрмаган – демак, декан қотилга ўша ёққа бораётиб рўбарў келган. Айтмоқчи, миссис Дакуорт ва Тед деканнинг қайтишини бирга кутишган, шундай экан, жиноят содир бўлган вақтда иккаласи ҳам уйда бўлган. Тонгги соат олтида биз Патнэмнинг олдида бориб, ундан тунни қаерда ўтказганини сўрадик.

– Боёқиш, – деди инспектор Милнер бош чайқаб. – Ҳеч нимага фаҳми етмай, бизга бакрайиб тураверди. Қизи уни бир амаллаб уйғотди. Декан Дакуортнинг ўлдирилганини айтувдик, у гапимизни тушунмаётгандек, кўзларини пирпиратди. Кейин йиғлаб юборди.

– Унга раҳмим келиб кетди, она, – дедим мен ва Патнэмнинг аҳволи кўз олдимга келиб, этим жунжикди. – Ниҳоят уни овутиб тунда нима иш қилганини сўрадик. Патнэм жавоб беришдан бош тортди.

– Бош тортдими ёки маст бўлгани учун эслолмадим?

– “Эсимда йўқ”, демади, “айтмайман”, деди. Хўш, биз нима қилишимиз керак эди? Ҳали уни қотилликда расман айбламадик, сўроқ қилгани полиция бош бошқармасига олиб бордик, холос. Ҳеч ким унга тегинмади. Аммо ўн икки соат роса сўроқ қилдик. Патнэм айбига иқрор бўлмади.

– Қотил Патнэм эканига ишончимиз комил эди, – дедим мен. – Шунинг учун уни ўша куни ярим тунда кўрган гувоҳларни қидира бошладик. Патнэмнинг суратини олиб, яқин атрофдаги ҳамма барларни айланиб чикдик. Ниҳоят Дакуортнинг уйидан уч кўча наридаги барнинг эгаси Гарри Слоун Патнэмни таниди. Охирги уч-тўрт йилда Патнэм унинг доимий мижози бўлган экан. Қотиллик рўй берган куни ҳам Гарри уни кўрибди. Ярим тунда, тахминан бирдан ўн бешталар ўтганда Патнэм барнинг эшигини тақиллатиб шовқин сола бошлабди. Бар ёпик, дейишса ҳам ичкилик беришни талаб қилиб пулини кўрсатибди. Гарри арок бериб тезроқ кутулганимиз яхши деб, уни ичкарига киритибди. Барменнинг айтишича, Патнэм ярим шиша арокни сипкоргандан кейингина уларни тинч қўйибди. Бу пайтда соат иккидан ўн бештача ўтган экан. Бардагиларнинг айтишича, Патнэм фақат маст бўлиш учун ичмабди, у нимадандир безовта экан. Миссис Слоун унинг афт-ангорида кўркув аломатини кўрибди.

– Лекин бу Патнэмнинг қотил эканини исботламайди-ку?

– Тўғрику-я, лекин бошқа тафсилотларни ҳам ҳисобга олсак, бу анча ишонарли далил. Биринчидан, Патнэмнинг қотиллик қилишга сабаби бор эди. Иккинчидан, имконияти ҳам бор эди. Вақти ҳам тўғри келаяпти. Ўн икки яримда Дакуорт газета олгани кўчага чиққан ва йўлда тасодифан-

ми, йўқми, ҳар қалай Патнэмга рўбарў келган. Тахминан ўн бешта кам бирларда Патнэм қўлидаги шиша билан Дакуортнинг бошига туширган. Шундан сўнг нима иш қилиб қўйганини кўриб, қўрқиб қолган. Патнэм бўкиб ичиш учун яқинроқдаги барга югурган ва у ердан икки-ю, ўн бешларда чиқиб, уйига йўл олган. Қизи унинг икки яримда уйга кириб келганини айтди. Патнэмнинг ўзини тутиши ҳам тахминларимизга мос келади – у Слоуннинг барида ароқ сўраб туриб олган, бунинг устига тунда нима қилганини айтишдан бош тортди. Бу ишни ёпилди деса ҳам бўлади, она.

– Ҳа, иш деярли ёпилди, – деди инспектор Милнер хўрсиниб. – Бу далилларни бошқача изоҳлашнинг иложи ҳам йўқ.

Орага сукунат чўкди. Кейин онам пўнгиллади.

– Иложи бор, – деди у. – Ҳаққоний изоҳлаш керак!

– Йўқ, йўқ, – деди инспектор Милнер бош чайқаб. – Бошқача изоҳни топмоқчи бўлдим... боёқиш қария... лекин бунинг имкони йўқ.

– Ҳозир топамиз-да, – деди онам. – Лекин аввал сизларга учта оддийгина савол бермоқчиман.

Мен дарров хушёр тортдим. Онамнинг “оддийгина саволлари” одатда одамни гангитиб қўяр, ўзи уларга жавоб бергунча каловланиб тураверардингиз.

– Бера қолинг.

– Биринчи савол: декан Дакуорт ҳақида яна озгина маълумот берсанглар. У профессор Патнэмнинг пиёнисталигига қандай қарарди? Пиёнисталикни оқлармиди, йўқми?

Саволни беъмани деб ҳисобласам ҳам индамай жавоб бердим.

– Ҳеч ҳам оқламасди. Ўзи бир қултум ҳам ичмасди, бунинг устига талабаларни ароқка ружу қўймасликка ундар, ичкиликни тақиқлашга уринарди.

– Яхши жавоб бўлди, – деди онам мамнун жилмайиб. – Иккинчи савол: полиция бош бошқармасидаги сўроқни тугатиб, Патнэмни уйига, қизининг ёнига олиб борганинглардан кейин у нима қилди?

Бу савол ҳам беъманидай туюлди, лекин барибир жавоб бердим:

– Билсангиз, бу ҳам бизга маълум, онажон. Патнэм қочиб қолмасин деб, квартирага соқчи қўювдик. Профессор қизи ва соқчимизнинг кўз олдида, диванда ухлабди. Тонгда уйғониб, нонушта қилган. Пиширик еб, апельсин шарбати ва кофе ичган. Икки дона қанд солган. Бу маълумотлар жиноятни фош қилишга ёрдам беради деб ўйлайсизми?

Онам киноямга эътибор ҳам бермай, жилмайиб жавоб қайтарди:

– Миянгни ишлатсанг, албатта ёрдам беради. Охирги савол: қотиллик содир бўлган ўша тунда яқин атрофда “Шамол олиб кетганлар” фильми кўрсатишмаётганмиди?

Буниси энди ортиқча.

– Шу ҳам ҳазил бўпти-ю, она! Биз ҳар қалай қотилни қидираяпмиз.

– Ким ҳазиллашяпти? – деди онам. – Саволимга жавоб берасизларми, йўқми?

Инспектор Милнер одоб билан жавоб берди:

– Бунинг қотилликка нима алоқаси борлигини билмадим, лекин айнан ўша пайтда Лоу кинотеатрида “Шамол олиб кетганлар”ни кўрсатишяётганди. Профессор Патнэмни сўроқ қилишга кетаётганимда кўзим тушувди.

– Мана, далил ҳам топилди, – деди онам хурсанд бўлиб. – Иш битди. Профессор Патнэм ҳеч кимни ўлдирмаган.

Хайратдан инспектор Милнернинг кўзлари пирпираб кетди.

– Ростдан ҳам далилингиз борми?

– Ҳаммаси кундай равшан-ку, ахир, – деди онам қўлларини ёйиб. – Иш яна шўринг курғур жияним Миллига бориб тақалаяпти.

– Жиянингиз Миллига?.. – деди инспектор хангу манг бўлиб.

Онам бош сермади.

– Ҳа, боёқиш Миллига. Бу аёл доим соғлиғидан нолирди. Юраги чаток эди, боши, оёғи, бели оғрирди, ошқозони безовта қиларди. Хуллас, оғриманган жойи йўқ эди, лекин дарди ҳар йили ўзгарарди. У эрга тегмагани учун бечора укаси Моррис Миллини боқишга мажбур эди. Ўзи ҳам уйланмасди. Қизларга қараши биланок жияним Миллининг бирор касали кўзиб қоларди. Бир куни Милли қазо қилди. Ошхонадаги жавондан сузмали пишириқни оламан деб курсидан қулади-ю, бошига зарб еди. Жасадни кўздан кечирган дўхтир Моррисга бошидаги ғуррани ҳисобга олмаса, бу у кўрган ўликларнинг ичида энг соғломи эканини айтди. Лекин бу пайтга келиб бечора Моррис эллик етти ёшга кирган, сочлари тўкилиб, қорин қўйиб олувди, аёллар унга қайрилиб ҳам қарамасди.

Онам жимиб қолди ва унинг гапни қаёққа бураётганини тушунмай бошимиз қотди.

Нихоят Ширлининг тоқати-тоқ бўлди.

– Бунинг қотилликка нима алоқаси бор, ойи?

– Бу саволнинг жавоби шундоққина бурунларингнинг тагида турибди, – деди онам. – Ҳамма гап кун тартибида.

– Қанақа кун тартиби?

– Профессор Патнэмнинг кун тартиби. Ароқхўр профессор доим душанба ва пайшанба куни, кечки овқатдан кейин уйидан чиқиб, нукул бир хил вақтда, ярим тунга яқин ғирт маст бўлиб қайтиб келади, дединглар. Менимча, бу жуда ғалати ҳолат. Чунки ароққа пул топиш учун бўйинбоғини ҳам гаровга қўйишга тайёр турган одам ҳар дақиқада кўлидаги соатига қарайвермайди. Қараганда ҳам кўзига ҳеч нарсаси кўринмайди. Бунинг устига унинг айнан душанба ва пайшанба кунлари кечки овқатдан кейин то ярим тунгача йўқолиб кетиши менга бир нарсани эслатапти. Кинотеатрнинг кун тартибини эслатапти. Душанба ва пайшанба кунлари янги фильмлар қўйилади, катта кинодастур эса айнан кечки овқатдан ярим тунгача давом этади.

– Нима демоқчилигингизни энди тушундим, она...

– Жим бўл, – жеркиб берди онам. – Бошидаёқ шунга ақлинг етмадими, энди гапимни бўлма. Профессорнинг кун тартиби ғалати туюлгани учун ҳам полициядаги ўн икки соатлик сўроқдан кейин Патнэм нима қилди, деб сўрадим. У ухлабди, уйғонгач, нонушта қилибди. Ароқ ҳақида ўйламабди ҳам! Ичкилик ҳам сўрамаган! Агар Патнэм ғирт пиёниста бўлса, ўн икки соатлик сўроқдан кейин бир стакан ҳам ароқ ичгиси келмайдими? Кечирасизлару, уни ароқхўр деганинглар ғирт сафсата. Шундай қилиб илк шубҳам тўғри чиқди...

– Патнэм пиёниста эмас экан-да? – деди инспектор Милнер хангу манг бўлиб.

– Бу кундек равшан-ку, – деди онам. – Аслида, у ичкиликни жинидан баттар ёмон кўрса керак. Ўзини пиёниста қилиб кўрсатади, холос. Патнэм ўн йил давомида ҳар душанба ва пайшанба куни кинотеатрга бориб янги дастурни бошидан охиригача кўрган. Кейин бир шиша ароқ сотиб олиб қўли ва ёқасига қуйган-да, кизи кўриши учун уйга гандираклаб кирган.

– Нега ахир? – дедим мен. – Нега у шунча йил қизини аҳмоқ қилган?

– Жияним Миллидан саломлар, – деди онам жилмайиб. – Профессор ишини, ўзига ишончни, ҳаётга қизиқишни йўқотган одам. Унга қизининг ғамхўрлигидан бўлак ҳеч нарса керак эмас. Шунинг учун қизининг эрга тегиб ўзини ташлаб кетишидан доим кўркади. Жоанни ёнида олиб қолиш учун эса ночорликдан таъсирлироқ бирор баҳона керак. Мана шунинг учун ҳам Патнэм ароқхўрга “айланган”. Оқила, меҳрибон қиз пиёниста отасини ёлғиз ташлаб кета олармиди? Профессорнинг бу ҳийласи иш берди. Жоан ҳам Морриснинг аҳволига тушиб қолди. Лекин, балки бу сафар ҳали вазиятни ўнглаш мумкиндир.

– Шошманг-шошманг, – деди Ширли ховлиқиб. – Сиз профессор ҳар душанба кинога бориб, дастур тугагандан сўнг, ярим тунда қайтиб келган, деяпсиз. Лекин қотиллик содир этилган куни у икки яримда уйига қайтибди. Бу қотил Патнэм эканидан далолат бермайдими?

Онам кулиб юборди.

– Сен охирги саволимни унутибсан. Бу менинг тахминим тўғри чиққанини исботлайди, холос. Яқин атрофдаги кинотеатрлардан бирида “Шамол олиб кетганлар”ни кўрсатишган. Бу кино эса одатдаги фильмлардан бир соат узоқ давом этади.

Ширли ҳайратдан сапчиб тушди.

– Мана, бу ишни ҳам бир ёқлик қилдик, – деди онам. – Ширинликни ким олиб келади? Ҳаммасига ўзим югуришим керак...

– Мен олиб келаман, – деб ошхонага қараб кетаётувдим, Ширлининг гапини эшитиб тўхтадим.

– Шошманг-шошманг, – деди у онамга ғолибона нигоҳ ташлаб. – Сиз, ахир, қотилнинг кимлигини айтмадингиз-ку. Профессор Патнэм пиёниста бўлмаса, унда декан Дакуортни ким ўлдирган?

– Ким ўлдирганини ҳалиям фаҳхламадингларми? – деди онам айёрона жилмайиб. – Профессорнинг пиёниста эмаслигини исботладик. Ароқхўр бўлмаса, у нима учун Гарри Слоуннинг барига тунда бостириб кириб, ярим шиша ароқни бир кўтаришда сипқоради? Нега Гарри Слоун ва хотини Патнэм баримизга тўхтовсиз келувчи доимий мижозимиз деб айтишди?

Инспектор икковимиз сергак тортдик. Милнернинг пешонаси тиришди.

– Слоун билан хотини бизни алдашибди-да? – деди у. – Бу аниқ. Деканни Слоун ўлдирган. Декан ичкиликбозликка қарши эди, талабаларга ароқ ичишни тақиқламоқчи бўлиб юрувди. Агар ниятига етганда, талабалар Дакуорт кўриб қолмасин, деб ичгани коллеждан узоқроққа кетишга мажбур бўлишарди. Слоуннинг асосий мижозлари талабалар деб эшитувдим. Декан уни касод қилиши мумкин эди – ҳозирги замонда бунинг учун ўлдиришлари ҳеч гап эмас. Менимча, Слоун аслида Дакуортни ўлдирмоқчи бўлмаган. Душанба куни кечкурун қиттак отиб олган

Слоун газета харид қилишга кетаётган деканни учратиб қолгану, уни ичкиликбозликка ҳадеб қарши чиқавермасликка ундаган, декан унамагач, қўлидаги шиша билан уни уриб ўлдириб қўйган. Кейин уйига қайтиб, бўлган воқеани хотинига айтган...

– Эртаси куни кечқурун Слоуннинг сувдан қуруқ чиқишига ўзимиз кўмаклашибмиз-да, – дедим хўрсиниб. – Унга Патнэмнинг суратини кўрсатиб, қотиллик рўй берган вақтда профессорнинг қаерда бўлгани номаълумлигини айтганимиздан кейин Слоун билан хотини Патнэмга қарши гувоҳлик бериб қўя қолишган.

– Улар ҳозир ҳеч кимнинг эсига келмасди, агар... – қойил қолган Милнернинг тили калимага келмай қолди.

Ширли менга маъноли қараб қўйди. Инспектор полиция бош бошқармасига қўнғироқ қилиб, эру хотин Слоунларни хибсга олишни буюрди. Мен эса ошхонага бориб, Ширли пиширган пирогдаги шамчаларни ёқдим. Пирогга учта шам тикилганди: биринчиси онамнинг ҳақиқий ёши учун, иккинчиси онам тан олган ёш учун, учинчиси бахт учун. Пирогни дастурхонга олиб чиққанимдан сўнг биз “Туғилган кунинг билан!” қўшиғини куйладик ва онам ёш қизлардек қизариб кетди. Пиширикни ёнига қўйдик-да, Ширли иккимиз тилак тилаб шамларни пуфлашини сўраб туриб олдик. Лекин онам индамай, инспектор Милнерга қаради.

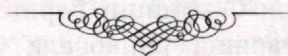
– Сиз ҳалиям нимадандир безовтасиз, – деди у.

– Мени кечиринг, – деди инспектор жилмайиб. – Боёқиш қария ҳеч кўз олдимдан кетмаяпти. Қизи бор гапдан хабар топгач, эрга тегиб қарияни ташлаб кетади. Бечора бир ўзи қандай яшайди?

Инспекторнинг овози қайғули чиқди. Онамнинг жавоби эса ғалати бўлди.

– Қария? Қайси қария? – деди у саволга савол билан жавоб бериб. Кейин кўп гап айтиб юборгандек дарров пирогга урнади. – Демак, аввал тилагимни айтиб, кейин шамларни пуфлайман.

Онам кўзларини юмиб, бир нималар деб пичирлади. Сўнг кўзини очиб пирогга энгашди-да, пуфлади. Нима тилак тилаганини ўша оқшом ҳеч кимга қайтмади.

Умирбой УТЕЎЛИЕВ

БАҚАЧАНОҚЛИ КУЛБАДАГИ ҚАРИЯ

(новелла)

*Олдини кўрган суринмайди,
ортига қараган адашмайди.*

(Ҳикматли гап)

Бир пайтлари дарё денгиз томон мавж уриб оқарди. Жағи отникидек, лаби дўрдоқ Сейдулла эсини таниганидан буён шундоқ кўз олдида ястанган дарё, денгизини кўриб-кўрмай, билиб-билмай улғаяверибди. Қумга тўкилган сувни кўзага қайтариб бўлмагани сингари бу кадрдон нахрларнинг ҳозирги аҳволи унинг хаёлига шу ўйни солди. Кўнгли чўкканга кулги ёқмас, деганларидек, шундан доим қовоғи солиқ юради. Гўёки кадрдон нарсасини йўкотгандек, юзи қизарган, юраги алғовдалғов. Азалдан хулқ-атвори оғир, кам гапириб, кўп тинглашга одатланган. Юпунгина хонадонда ўсиб, етар-етмасни кўп кўрганиданми, ақли расо, феъли кенг. Эшитганига эмас, кўпроқ кўрганига ишонади. Болалигидан дарё, денгизга эш бўлиб ўсди. Бу бошидан каттиқроқ бақирса, у бошидан эшитиладиган мўъжаз овулда ҳамма бир-бирини яхши билади. Овулдан денгиз бўйига, денгиздан овул томон ким ўзарга от чопишганини эсласа, юраги хаприкиб кетади. Айниқса, Жеткербой йилкибоннинг, югурганники эмас, буюрганники, деганларидек, бутун от уюрини кувиб келиб, буқир тойини кўрасига киритгани, шунда онаси бояқишнинг “оёғи билан келган давлатни ўзгага қалай берайин” деган гапи худди кечагидек эсида.

Мактабни тугатганига ҳам уч йил бўлди. Нукус пединститутига ҳужжат топширган дастлабки йили омади чопмади. Кимга ҳам гина қиларди. Ўқиганнинг ўқимагани, ўқимаганнинг ўқигани бўлгани каби, саводи ҳаминқадарлигига ўзи айбдор. Онасининг нафақаси нимага етсин? Ўзига тўқ оилаларнинг болаларидай репетиторда кўшимча дарс ололмайди. Эғнидаги кийимини янгилаш тугул шаҳарга боришга йўлкиранинг ўзи муаммо.

Саёқ юрган таёқ ейди, дейишади. Бўш юрмай, бирор касбнинг бошини тутай деб кўп жойларга иш сўраб борди. Тани жони соғ, қорувли одам учун бекорчилик оғир дард. Ота-боболарининг кори бўлган балиқчилик билан шуғулланай деса, денгизнинг аҳволи бу. Лекин, балиқ сувда тирик бўлганидек, инсон ҳам сувсиз яшолмайди. Ҳали ҳам, овул ўртасида те-

ранлиги етти кулоч “Жамбой” кудуғи бор. Одамлар шу билан жон сақлаб келишмоқда. Сохилдаги эски булоқларнинг ҳам кўзлари ёпилган. Сувсиз жойга қуш ҳам кўнмас экан. Ўтиримли элга дарз кетиб, одамлар кун кўрган томонларига тарқалди. Кунлар илий бошласа, бекор юрган Сейдулланинг қўлига иш топилади. Овулдошларининг уйи, кўрасини ямайди, молларига ўт ўриб беради. Тандирларига ўтин ёради, кишининг қировли кунларида ёкиш учун юлғун чопади. Баъзан баридан безиб, чет элларга иш излаб кетмоқчи бўлади. Бироқ, кейинги пайтда тез-тез оғриётган онасини кўзи қиймайди.

Бир куни армияга чакирув қоғози келди. Бироқ, шифокорлар “айиқтовонсан” деб яроқсизлар сафига кўшди. Ўз кўли билан ҳаётида кескин ўзгариш қилгиси келиб юрган кунлардан бирида уйига Турдибой тоғаси келиб қолди. “Оч қолиб, ўлганимиз йўқ, халқ қатори тирикчилигимиз бор...” дея ҳасратланадиган онасини тоғаси унча хушламасада, лекин жиянини кўнглига яқин олади. Тоғасининг саводи ўрта, бироқ ўзи ўқимишли. Сейдулла олтинчи синфдалигида Даниель Дефонинг ўзбекчага ўтирилган “Робинзон Крузо”, Жюль Верннинг козокча “Сув остида 80 минг километр” китобларини бериб, “ўкигин, дунёни англайсан” деган шу Турдибой тоғаси бўлади.

Бошида китобларнинг сўзларидан кўра, суратларига қизиқиб, анча варақлади. Кейинчалик воқеалар, саргузаштлар сеҳрлагандай ўзига тортиб, кўзи мошдек очилди. Ҳатто китобларнинг анча-мунча қисмларини дафтарига кўчириб олди. Шу пайтгача дарсликлардан бошқа нарса мутлақ қилмаганига роса ўкинганди. Баъзан кўшниси Ўринбой муаллимнинг уйига бориб, унинг глобусидан Робинзон яшаган оролни излайди. Гоҳи, дарё бўйида ёлғиз яшаган Хонда исмли кореецни, гоҳида денгиз соҳилида умргузаронлик қилган “қор одам”ни қидириб топгиси келади. Сув остида сузувчи кема Оролга келганмикан, дея бошини қотиради. Айниқса, Сейдуллага бундай ҳаёллар уйи олдида тўнкарилиб ётган қайикқа ўтирган кезида келаверади. Бир умр ушлаб-тутган нарсанг яроқсизланса, ўз кўлинг билан йўқ қилишни кўзинг қиймас экан. Кўшнисининг ана шундай қайиғини калтафаҳм боласи болта билан чопиб ўтин қилганида, қайикдан анкиган мой иси бутун овулга тарқалган эди. Шунда овул ёшуллилари “Совқотсанг оёғингни ёқ, энди қайикни чопганларингни кўрсак...” дея пўписа қилишган, ўшандан бери овулда жимжитлик.

Тоғаси берган китобларни кўшни Ўринбой муаллимга кўрсатувди, “Бу ажойиб китобларни қаердан топдинг, одамни одам тарбияласа, қинғир йўлга бошлаши мумкин, аммо китоб адаштирмайди, сендан икки китоб, мендан битта, алмашлаб ўқиймиз” деб кўлига ўша Жюль Верннинг “Ўн беш ёшли капитан”ини ушлатди. Шунда кўз олдида яна бир сеҳрли дунё эшик очгандай бўлди.

Тоғаси икки ҳафталардан сўнг, бир танишидан мактуб жўнатибди. “Сейдулла, оққан сув окмай қолмайди, бир жойда тиниб қолса бузилади. Ноумид шайтон, мавж урган сувларни орзулаб яшайлик, ҳозирча Оролнинг табиий ҳолига қайтишини кўриш бизлар учун даргумон. Сув ўрнини босган тузли кум одамзот учун хавфли. Ўрмончилар қанча куч солишса ҳам, офатнинг кўлами улкан бўлганидан неча минг гектарга саксовул экишга улгуролмаяпти. Эшитишимга қараганда, дунёда биринчилардан бўлиб немис, французлар ёрдамга келишмоқчи. Улар саксовул

экишга маҳаллий аҳолини жалб қилишармиш. Шуларга тез хабарлаш”, деб манзилигача ёзибди.

...Денгизнинг чанг-тўзонини ютса-да, ишга жойлашганидан Сейдулланинг кўнгли чоғ. Сув оқиб келмаса, уни ўзинг излаб кетасан, деганларидек қанча одамлар бу ерлардан кўчди. Ахир, денгизнинг қуриган тубидан тез-тез кўтариладиган қум тўполонига ким чидасин. Бундай пайтда теварак-атроф зимистонга айланади. Кўзу қулоққа, оғизга кирган қумдан тишлар ғичирлайди, бўғизлар захардек ачийди.

Учарга қаноти бўлса, учиб кетишга тайёр Сейдулла эса онасининг “Кишининг гапига қулоқ сол, лекин ўзингнинг билганингдан қолма, бало-қазодан омон бўл, болам, Яратганнинг ўзи асрасин”, деган гапларини эслаб, кўйдай ювош тортиб қолади...

Чет эллик одамлар кўмагида денгиз тубига саксовул экилармиш, деган гапларга овулдошлар аввалига ишонишмади. Зеро, қумлоқда ўсадиган бу ўсимлик ҳеч қачон қўлда экилган эмас-да. Табиий ҳолда ўсиб, узумдек товланган уруғи кузда ён-атрофга сочилади. “Томар астау”, “Айирқабан” томонлардаги кўп йиллик саксовулларни чала-чулпа ёкиб, қумга кўмилса, кўмирдек қизғин чўққа айланади. Ҳатто саксовулни туяга ортиб, бозорда сотганларнинг қанчаси бойиб кетди.

Куннинг кўзи кўринса ҳам, танингни илитмайдиган баҳор ойлари бошланди. Бу хайрли ишга Германиянинг Ўзбекистондаги элчихонаси қошида тузилган Техника маркази мутахассиси, ёши элликдан ошган, гавдали, кўзи кўк Франк исмли немис раҳбарлик қиларди. Турқи совуқ бўлса-да, ўзи юмшоқ табиатли, одамларга меҳрибон экан. Кўп йиллар элчихонада ишлагани боис ўзбек, инглиз, рус тилларини яхши билади. Бир ойга бормай қорақалпоқчани ҳам ўрганиб олди. Яп-янги тракторлар, ёнилғи мойлаш материаллари, сеялка, уруғ каби керакли нарсалар етиб келди. Дастлабки пайтларда одамларнинг қўли ишга ўргансин, бир-биримизни тушуниб олайлик, деган маънода овулдаги сув келадиган ерларга ғалла эктириб, ҳосилини меҳнат қилганларга бепул тарқатди.

Нам ерда ётманлар деб, ишчиларга букланадиган қаравот берди, кўрпа-тўшаклар ҳар ҳафтада алмашлаб турилди. Уч маҳал иссиқ овқат, чой-сув ишнинг бошига етказиб берилди. Кузга томон саксовул уруғи йиғиштирилиб, икки гектарча кўчатхона бунёд этилди.

Навбат билан дам олишга уйларига юборади. Шундай пайтда урушда қатнашган Дарменбой, Бухарбойдай қариялар, “Ҳали бизга душман бўлган немиснинг қўлида ишлаб, ундан маош олиб юрибсизларми”, деб қаттиқ қойишарди. Шунда “Отахонлар, гумон иймондан айиради, унинг ёмонлигини кўрмадик”, деб қутулишади.

Денгизнинг қуриган тубига саксовул экиш учун аввало узун-узун ариқлар қазилар экан. Баҳоргача ариқлар тоза қумларга тўлади, шунда экилган уруғу кўчат яхши унармиш. Бу тажрибада синалган экан. Ишга бориб-келишда вақт бекор кетмасин, деб иш жойида ертўлалар қазилиб, брезент палаткалар қурилди. Бир пайтлари тепадан келган сирқинди сувни денгизга қуйдириш учун қурилган коллекторларга кўприклар солинмай қолган экан. Айланма йўлларда юравериб, чарчаган ишчилар янги қурилган кўприкка, “Франк кўприк” деб ном қўйиб олишди.

Аждодлар айтишганки, бойликнинг кўзи сув билан ерда, дарё ёки денгиз бўйида яшаган одам ҳеч қачон оч қолмайди. Ана шундай жойларда

кўним топганлар ўз масканларига “Оқ тумшук”, “Порлитов”, “Қизил жар”, “Қоражар”, “Қорамуш”, “Сирлитош”, “Жилтирбош” деб ном қўйиб олишган.

Томоғига тош тикилгандай бетоқат юрган Сейдулланинг кейинги пайтларда кўнгли ғаш. Кўнгли тўқ бошқа, томоғи тўқ бошқа. Овулини соғинган. Ахир, той-ғунонлар ҳам туғилган жойини қўмсайди. Шунданми, шўртупроқ масканда бўй тиклаган овулига ҳар келганда яйраб кетади. Овул ёшуллиларининг “У ёқларда нима қиляпсизлар”, деган саволига қилаётган ишларини бирма-бир айтиб беради. Шунда улар “Орол тепа”га яқинлашиб қолибсизлар, аммо кишин-ёзин суви қуримайдиган “Дўнгалак кўл”да чўмилманглар” дейишади, бироқ сабабини айтишмайди.

Бир пайтлари дарё сувидан, қор-ёмғирдан тўлган “Дўнгалак кўл” ҳеч қуримасмиш. Кўпдан бери инсон изи-назари тушмаганидан кўлнинг қурт-чавақлари ўсиб-униб, қушларга ем бўлмоқда. Институтга ҳужжат топшириб юрган кунларидан бирида Сейдулла Нукусдаги тирик балиқ сотиладиган “Орол” дўконига бориб қолди. Ўшанда улкан сув идишдаги биланглаган одам бўйли лакка кўзини бакрайтириб, гўё унга шундай деганди: “Мени излаб келдингми, Сейдулла, қушдай қанотим бўлганда, денгизимга учиб борардим. Денгиз суви қуриса балиқлари ҳам қирилади, деган гапга ишонманглар, чунки сувга сочилган уруғларимиз қушларнинг оёғига ёпишиб дарёдан кўлга, денгизга ўтади. Шу тариқа ҳаёт давом этаверади”. Сейдулланинг ўшанда ҳам томоғи тикилган эди.

“Хой йигит, деб бақирганди ўшанда дўкон эгаси, нега қоққан қозикдай қаққайиб турибсан, киссанга пулинг бўлмаса, жўнаб қол-чи, ҳамма-хамма ҳам балиқ еявермайди. Пули борларга насиб қилади. Мўйноқчининг овига тушган балиқ ўн икки кўлдан ўтиб, қурби етганларнинг қозонида қайнайди. Катта балиқларга харидор оз. Бизга эса тарозида тош босадигани керак. Шаҳарликларнинг балиқдан насибаси баланд, бир куни балиқ, яна бир куни Устюртда отилган кийик гўштидан ейишади...”

– Бунча катта балиқни қаерда овлабди?

– Денгиз кечган бола кўлга чўмилмайди, чамаси балиқчининг боласимисан, дейман?

– Ҳа...

– Менга етгунча бу лакка қанча кўллардан ўтганини Худо билади. Ким овлади, ким қайси кўлдан тутди, бу мени қизиқтирмайди.

Эсанкираган Сейдулланинг юраги санчгандай бўлди. Пастки лабини қаттиқ тишлар экан, яна ўша товуш эшитилгандек бўлди: “Сени сабр-сизлик билан кутаяпман. Тезроқ мени сотиб ол-да, “Дўнгалак кўл”имга ташла”. Сейдулла энди чидаб туrolмади. Дўкондан отилиб чиқди-да, бу кўрганларини кимга айтишни билмай шитоб билан юриб кетди.

Ўша кунлари уйдаги ити ҳам болалаган эди, кўзини эрта очганига “Оқжўл” деб ном қўйди. Тили бўлмаса ҳам, одамдек ақлли, эркаланиб, кўрпанинг ичига кириб ётади. Ишга кетаётганида тракторининг ортидан кузатиб қолади, келадиган куни эса, қаердан биларкан, думини ликилла-тиб кутиб олади.

Денгиз тубида ишлаётганлар вақт ўтиши билан сеҳрланиб қолишларини хаёлларига ҳам келтиришмайди. Куннинг қисқа пайтларида иш кумурсқанинг инидек қайнайди. Очик осмон чошгоҳгача кўк шишадек ярқираса ҳам, бирданига турган шамол ҳамма ёқни ямлаб-юлқиб

кетади. Урчиқдек зир-зир айланган куюн бурқираган тўзонга дўнади. Оппоқ туманда одамлар бир-бирини кўрмайди.

Бундай қиёмат қойим пайтида ҳар ким турган жойида жилмасликка келишиб олишган. Бир-бирини йўқотмаслик учун белларига арқон боғлаб олишади. Агар у ечилиб кетса, тамом деявер...

Табиат тўнини тескари кийган ана шундай пайтларда Франк бўйнидаги фотоаппаратини, видеокамерасини ишга қўшади, юз бераётган барча ўзгаришларни эринмасдан блокнотига ёзиб олади.

* * *

Мактабда тарих-география фанларидан жонига раҳми келмайдиган, жингалаксоч, юзи бужмайган Ўринбой муаллим дарс ўтарди. Қўли бўшади дегунча, белидан қум кечиб, денгиз-дарёни кунига бир марта айланмаса, кўнгли жойига тушмайдиган нақ дала-даштнинг одами эди у.

Онасининг айтишига қараганда, у эрта хотинидан ажралибди. Ўзи ориққина кўрингани билан тани жони соппа-соғ. Йўқни излаган топганидек, доимо денгизга кетиб, бедарак йўқолганларни пойлаб юради. Инсон устихони билан бирга лаққа, жайин қолдиқларини қопга солиб ташишдан чарчамайди. Уйида то тонггача чирок ёниб турганини кўрганлар “ўлганларнинг руҳлари билан гаплашиб чиқади”, деган гап тарқатишарди. Бунинг устига, кўча-кўйда ўзи билан ўзи гудраниб юрганини кузатган одамлар анчагача қаторларига қўшмай қўйишарди. Хулқ-атвори ҳам ўзига яраша, бирданига жаҳлга минади-ю, тезда қайтади. Кимга гап қотса, жуфт учган, “Дўнғалак кўл”га макон босган оққушлардан сўзлайди...

Кўпинча, баҳор пайтлари балиқ овлашга ботинганлар дарё, денгизга боради. Ваҳоланки, минган музлари сув ўртасига борганда тўсатдан синиб, ғарқ бўлганлари қанча. Айримлари кейинчалик болалари суяқларини излаб юришини ўйлаб, уларнинг мушкулени осон қилмоқ ниятида ўзлари танларини чанага боғлаб қўйишади. Орадан анча вақтлар ўтиб, суяқлари топилганда, яқинларига обориб топширган ҳам шу Ўринбой муаллим бўлади. Бедарак кетганларнинг яқинлари олдига ялиниб келишганида, умидларини сўндирмайди, яхши гаплари билан кузатиб қўяди.

Муаллимнинг уч хужралик кулбасининг ашқол-дашқол турадиган хонаси “Мактублар солинган шишалар”га тўлган. Одамларнинг ўн икки мучаси, жағ суяқларидаги озиқ тишлари шундайлигича тўплаб қўйилган. Сейдулла шу муаллимни негадир ўзига яқин олади. Кўлларга ғоз-ўрдақлар ёпирилган кез отаси чала ўқ еган иккита ғоз олиб келганди. Қушларнинг оёқларида тамға бор эди. Буни кўрган Сейдулла ғозларни бағрига босганича муаллимнинг уйига югурди.

– Сенга катта раҳмат, Сейдулла, ғозларга Хитойда тамға босилибди. “Оқ денгиз” томон учиб, Оролга етганида бераҳм мерганларга дуч келишган. Табиатни муҳофаза қилиш бўйича халқаро шартномага бизнинг мамлакатимиз ҳам қўшилганини биласанми? Тамғали қушларни отиб, зарар келтирганлар жиноий жавобгарликка тортилади. Жароҳатланса тез даволаб, тегишли жойларга маълум қилиш бурчимиз, – деган эди ўшанда муаллим.

Бир куни Ўринбой муаллим дарсга келмай қолди. Сейдулла бетоқатланиб уйига йўқлаб борса, муаллим тўрда тўшак тортиб, эшик-

ка қараб ётган экан. “Тунда кўрқинчли туш кўрибман, Оролнинг бир ютим сувини қандайдир бир баҳайбат махлуқ ичиб қўйибди. Неча асрлардан бери Шотландиядаги Лох-Несс кўлида макон босиб, ора-сира бўй кўрсатадиган жонзот ёдимга тушди.

– Балки, кўзингизга махлуқ бўлиб кўринган денгизнинг “жони”дир?

– Тўртинчи асрда яшаган олим Иони кўл бўйида юрганида ўша жондорни илк бор кўрган. Ҳеч бир ҳайвонга ўхшамайдиган бу жондор сув юзига қалқиб чиқибди. Кўлда беҳадик чўмилаётган одамга баҳайбат оғзини очиб ташланмоқчи бўлган. Шунда кўлини кўкка очган уламо нималардир деб ўқиган экан, махлуқ яна сувда кўринмай кетибди.

1325 йилги атлас харитада Лох-Несс кўлида кўпдан бери тирикчилик қиладиган, боши бўйни билан кўшилиб кетган махлуқ тўғрисида илк маълумотлар берилган. Бир гал, кўлда сузаётган елканли кемани думи билан уриб ағдарибди. Кемадаги одамлар сувга ғарқ бўлибди. Маҳаллий аҳоли орасидан чиққан Мен Дональд дегани ортидан сувга шўнғиб, анча изласа ҳам, кўлга тушира олмабди.

Махлуқ ўзининг бор-йўғини билдирмай, 1930 йилгача кўл тубида ётаверибди. Соҳилдаги қалин тўқайзор чопилиб, темир йўл қурилиши бошланганда, у яна эсга тушиб, назорат пунктлари ўрнатилибди. Шундан сўнг у олис ва яқин жойларда бир неча маротаба кўзга тушибди. Қирғоқда пайқалган изларидан нусха олиниб, Лондондаги фан-тадқиқот институтига таҳлил учун жўнатилибди. Зоологлар уни сиртидан “гиппо-тама” деган сут эмизувчиларга қўшибди. Йиллар ўтгани сари Лох-Несс тўғрисидаги ҳар хил гаплардан одамлар зерика бошлабди. 1957 йилларда Лох-Нессга атаб чиқарилган китобда махлуқни ўз кўзи билан кўрган 117 нафар гувоҳнинг кўрсатмалари ҳамда олис ва яқиндан туширилган суратлари босилибди. Соҳилда кучли портлашлар юз берганда сув юзасига чиққан махлуқ кинотасмаларга олиниб, ҳужжатли фильм яратилибди.

Таркибида кучли зоолог, ихтиолог ва адвокатлар бўлган махсус комиссия йиллар давомида бу борада иш олиб бориб, якуний хулоса сифатида “Илон тарзли узунлиги 15 метрга яқин, тўрт оёқли, орти тош ўрқачли, думи тумтоқ, сирли махлуқ яшайди”, деган қарорга келибди.

Мезазой даврига оид археологик тадқиқотларда узунлиги 15–20 метрлик калтакесакка ўхшаган жониворлар яшагани маълум қилинади. Йирик танали махлуқнинг XX асргача тузли сувларда яшагани ҳақиқатга зиддир.

Илм-фан кучли ривожланган даврларда бу борада кўплаб экспедициялар ташкил қилинган. Айниқса, “Огонёк” журналининг “Очилмаган сирлар” клубида рус археологи Н.К.Зинкеевич 1954 йилда “Петрход” траулеридан Лох-Несс кўлига эхограммалар юборишда раҳбарлик қилгани ёритилгани эътиборлидир. “Кўлда баҳайбат келбатли жондор махлуқ бор”, деганга ўхшаш фикрларни тасдиқлаб, калаванинг учини топгани билан сир ҳалигача ёпилган қозондек очилмасдан келмоқда...

Дунёни англамоқ учун файласуфларнинг фикрига таянсақ, оламда қотиб қолган нарсанинг ўзи йўқ. Ҳар қандай ҳодиса яхши-ёмонига қараб, муттасил эврилишга учрайди, лекин у ким қандай тушунгани, қандай қабул қилгани билан аҳамиятлидир.

“Орадан анча йиллар ўтиб, катта шаҳардаги муаллимларнинг билимини ошириш институтига ўз ихтисослигим бўйича ўқишга борганимда китоб дўконларига кирардим. Излаганимни кўпинча букинистларнинг

дўконларидан топардим. “Бутун олам мўъжизаларини бирга томоша қиламиз” сериясидаги “Табиатдаги ажойиб жараёнлар ва сирли ҳодисалар” номли ўқиловчи ҳарфлари ўча бошлаган икки томлик эски энциклопедияни бир ойлик маошим миқдоридаги пулга қувона-қувона сотиб олгандим, сен ҳам ўқиб кўр”, деб Сейдулланинг қўлига китоб ушлатди.

Сейдулла китобни бағрини ерга босганича ўқишга тушди. Қорақум билан Қизилқум чўллари орасида кўзнинг ёшидек ялтираб, қақраб ётган Оролнинг тарихидан бохабар бўлди. Бир неча бор қуриган ва яна сувга тўлган денгизни Амударё билан Сирдарё сув билан таъминлаб келган. Улар ҳам ўзанларини бир неча марта ўзгартиргани табиатга хос ҳодиса эканини англагандай бўлди ва анча енгил тортди.

– Сендан бошқа кимга ҳам керакман, Сейдулла! – деган Ўринбой муаллимнинг илтижоси ҳаёлини бўлди. – Ёмонни ҳам, яхшини ҳам айтиш керак, кўзимдан уйқу қочган, тупроқ тортиб юрибди. Қадримни оширмак учун ўлиб ҳам кўрайин, эртақлардаги Сулаймон подшонинг денгизости гумбазли қасрларига бориб мангу-боқий яшайман... Олислаганим сари кайфиятим кўтарилса-да, беўлжа қолган овчидек излаганимни топа олмадим. Денгизда тунаб қолдим. Шунда, тунги аёздан совқотдиммикан?..

Орол қуриса ҳам, ости-устидagi тирикчилик ўзгача тус оларди. Урушдан кейинги йилларда овулимизга кишин-ёзин оёқ яланг юрадиган “Досан тошоёқ” лақабли биров кўчиб келди. У қотирмоч бўлиб кетган товонини пичоқ билан кесганида, қон чиқмасди. Кўзлари қашқирнинг кўзларидек ўткир, тунларда бемалол игнадан ип ўтказа олар, бизга китоб, газета-журналлар ўқиб берарди.

Ишим келишмай юрган кезларда яхшилик қилган одамни қандай унутайин. Худо қўлласа, эртадан кейин денгизни бирга кезиб, кўрмаганларингни кўрсатиб, билмаганингни билдириб келаман. Тиштирноқлаб йикқан “ўлик дунё”ларимни қўлингга ушлатиб кетсам, армоним қолмасди, деб муаллим юмган кўзини қайта очмади...

Гапдан гап чиқади, сираси унинг ўзи ҳам анойи эмас. Апил-тапил юрган кезларида тани қуйиб-ёниб, тинмай йиғлайверганидан жағлари қайишди. Шифохонада онаси назоратида ётганида, еган садаф ва олган санчқи дорилари фойда бермади. Шифокорларнинг, “Болангизни уйингизга олиб кетаверинг, бироз дамани олсин”, деган гапларига эътибор қаратмади, фарзандини ўлимга раво кўрмади. Ювинтириб, тобутга солишаётганида жасадини пайпаслаб кўрувди, тириклик нишонини сезгандай бўлди. “Болам тирик, тирик”, деб юзини очтирган эди, кўзлари очиклигини ва қайишган жағлари ўрнига келганини кўрди...

Боласига “ўлик арвоҳ” ёпишганини англаган она уни мусулмончилик йўли билан эмлади, етти уйнинг ит оёғига чўмилтириб соғайтирди...

* * *

Тириклик манбаи бўлган оддий сувда ҳосият кўп эканини билсак-да, эътибор беравермаймиз. Томчиси тошни тешиб, пўлатни эритса, кир нарсаларни тозаласа, бу ўзи қанчалик қудрат!

Ўша кўнгилсиз воқеа юз берган тунда осмонда юлдузлар жимирлаб, об-ҳаво бузила бошлади. Кўзни очтирмаган қора ел бетиним увлаб,

ой кеч туғди. Юраги хаприкди, устидаги ёпинган кўрпага ўранса-да, бетоқатланаверди.

Тун ярмида, ўн икки одамлик палатканинг эшиги бехос очилиб, ичкарига оёғи учида юрган, узун кўйлакли, юзини рўмол билан ўраган, 45–50 ёшлардаги хотин ортидан балоғат ёшидаги, сочлари патила қизини эргаштириб кириб келди. Худди карлардек бир-бирига имо-ишора қилиб, ўтиришди. Аллакимни излаётгандек, чуқур уйкуда ётганларнинг юзларига бир-бир қарашди. Ўнги ё туши эканлигини англамаган Сейдулла ўрнидан туришга интилар, тўши устига миниб олган кампирнинг бўйнига ботган тирноқлари дастидан нафас ололмасди. Қўлларини силкита-силкита, бўғриқиб, ўлар ҳолга келди.

Хали нимасини кўрибди, арвоҳли денгиз одамларни тинч қўймайди. Турли ҳодисаларнинг бўлмаслигига ким кафолат беради? Эртасига ёнидагилардан секин суриштирса, арвоҳлар ҳеч бирини аямабди. Балодан машойих ҳам қочганидек, куён юраклилари уйларига кетиб, қайтиб келмабди.

Сабр-тоқатли одамлар диёнатли бўлади. Франк саксовул экувчилар орасида сирли ҳодиса юз берганини билса-да, билмагандай юраверди. Кеча, бугун туғилган авлод орасидаги фарқ осмон билан ерча бор. Коинот кенлигидаги сунъий йўлдошларга боғланган интернет тармоқлари, радиоузаткичлар ҳамда телевизорлар саксовул экувчиларнинг анча саводини оширди. Яқинда қазилган артезиан қудуқларнинг суви гоҳ ширин, гоҳ аччиқ бўлиб чиқмоқда. Ён-атрофларда ариқлар қазилиб, бўйларига мевали ва манзарали дарахтлар экилди. Олти қанотли ўтов олдидаги ҳовузда асранди ва ёввойи ўрдақлар сузади. Ҳаммом, хожатхона қурилди, тозаликка, озодаликка эътибор қаратилди. Кундалик турмушда керак бўладиган барча нарсалар тайёр бўлгач, ичида игнадек сир сақламайдиган Франк Германиядаги шаҳарлардан бирида мединститутда ўқийдиган Софья исмли қизи меҳмон бўлиб келаётганини маълум қилди. Софья чиққан самолёт Тошкентдан Нукус аэропортига эрталабки пайт қўнганида, Франкнинг ўзи йўл танламайдиган қора рангли “Мерседес” машинасида қизини олиб келди. Кечкурун макон босган “Кўксув”га келишларини кўзлари тўрт бўлиб кутишди. Ўқиган, дунё кўрган одамнинг садағаси кетсанг арзийди. “Ассалому алайкум! Хуш кўрдик!” дея кулиб турган, юзлари оппоқкина Софья ишчилар билан бирма-бир сўрашди. Худди табиат ҳам қизга махлиё бўлгандек, осуда. Бошқалар қатори Сейдулла ҳам қизни бир кўришдаёқ ёқтириб қолди. Ўн тўртида туғилган ойдек Софьяга кўзлари тўймай тикиларди. Барча кечкурун ёкиладиган гулхан атрофига таклиф этилди. Софья “ҳамма дарё, денгиз ҳақида билганини гапирсин, сўнгра ашула айтиб ёки рақсга тушиб берасизлар”, деб шарт қўйди.

Отасиз ўсгани камдек, асқар тоғдек суянчиғи, ётган жойи ёруғ бўлгур, қабри нурга тўлгур, овқатдан сўнг доимо фотиҳасига қўшадиган муаллимидан ҳам айрилгач, тамоман тундлашган Сейдулла, ўзига навбат етганда: “Орол, Амударё – булар менинг тириклигим! Уларсиз келажаким йўқ”, деб йиғлаб юборди. Кўнгли эзилди, денгиз тубидаги “Адоқ”, “Орол тепа” сингари сеҳрли калъалар, “Дўнгалак кўл”да дупурлаб чопган сутдек “Оқбўз” отни тилга олди...

Ой ёп-ёруғ. Юлдузлар ҳам йириклашган, жимирлашган. Парча-парча булутлар орасида ботиб-чўмган чўлпон юлдузга телмилиб, кенг даланинг хавосини симираркан, Софья гап қотди:

– Тошкентда, Чирчиқ дарёси бўйида боғчали ҳовлимиз бор. Мевалари пишарга яқин қора доғ тушади-ю, чирий бошлайди. Бир таниқли боғбон, олим билан фикрлашганимда, “қора доғ” Оролнинг тузи эканини айтди...

Қизлар синовчан бўлишади. Софья кўнгли қаварган Сейдуллани вақтинча иш топилганига қувониб, фақат маош оладиган кунларга ошиқадиган йигитларга ўхшатмади.

– Сени, ўзига-ўзи қарши тура оладиган дугонам Луиза билан таништи-раман. Ёшлигида у альпинизм билан шуғулланди. Барча фанларнинг отаси – осмон жисмларини ўрганадиган астроном бўла олмаганига ҳалигача ўкиниб юради. Тибет тоғининг энг баланд чўққиси Эверестга чиқиш учун Непал мамлакатига кетди. Мен эса Оролнинг тубида саксовул экаётган отамнинг ёнига келдим. Сув тангриси Сулаймон подшонинг денгиздаги сеҳрли қалъаларига обор мени, “Дўнгалак кўл”га обор, “Оқбўз” отга миндир! – дея йигитга гап қотди.

Худонинг қудрати, узоқлардан бўз инган сигирлар елинлари шишиб, ҳар куни соғиладиган пайти яқинлашганда соллана-соллана келишганида, челагини қўлига олган Сейдулла: “Манг-манг босган, манг босган, Новдаларин чанг босган”, дея бошланадиган кўшиғини айтар, Софья эса сигирларни орқа-бўйинларини уқалаб ийдирарди.

Кўз кўрганини кўнгил тўқийди. Севсанг ва севилсанг, ишқ деганлари уйғоқ қалбда яйраб етилаверар экан. Йигит ўғринча қарагани сайин кизнинг юзлари гул-гул ёнади, ўзларини йўқотиб, типирчилаб қоладиган даражага етдилар...

* * *

Денгизнинг туби мудом туманли, чанг-тўзонга бурканиб туради. Саксовул экувчилар тўполон босилсин дея Яратгандан шаррос ёмғир ёғишини тилашади. Денгизнинг чуқур жойларида туриб қолган сувда ўсган қарағай қамиш, юлғунлар яшин уришидан куйиб қорайиб қолган. Қушнинг полапонидан тортиб, то тўрт оёқли кашқир, шоқол, тўнгиз, йилки, туяларгача, шохлари қуриган ёввойи ҳўкизларгача уюр-уюр бўлиб муз сангидек тўкнашади. Ҳар бири ўзининг сувга яширинча келиб-ке-тадиган сўқмоқларини асрайди. Сув қуриса, она биялар туёғи билан ер қовлаб, булқиллаган булоқларнинг кўзини очади...

Шумлиги ортган йилкилар оёқдан, бўйиндан тузоққа тушмаслик учун бирининг изини бири босиб юради. Қум барханларда қоровулдек кеккайиб, қулоқларини тикрайтиради, хавф-хатар дўнса, қаттиқ кишнаб, пишқиради-ю, қорасини кўрсатмай қочиб қолади.

Хайрият, Софья от устида ўсган, мохир чавандоз экан. Германияда от спорти билан мунтазам шуғулланиб, инглиз, туркман арғумоқларини жиловлаб минибди.

Сейдулла унинг ортидан бир кунлик йўлдаги ишига кўш бурни пир-пирлаган букир тойини миниб борадиган бўлди. Франкнинг илтимосига кўра, кизига тойлардан бирини бир амаллаб ушлаб миндирди. Силтовидан ўт чақнайдиган қамчининг кучи билан отни ўзига зўрға бўйсундирди.

Отлар гулдираб кишнашса, ҳаво дарҳол айнийди. Қора ел дуч келган томонга эсса ҳам куёш ўз маромида отаверади-ботаверади. Сейдулла йўлбошловчилик вазифасини иштиёқ билан адо этар, отга қизни қўлтиғидан тутиб миндиради, узангини босиб тушириб олади. Кўз – юракнинг кўзгуси. Сейдулла энди қизга тамомила меҳр қўйган, уни салга хафа қилиб қўйишдан қўрқарди. Жуда бўлмаганда, дўст сифатида қолишни истайди...

...Саксовул экилаётган жойга каноп копи ямоқ-ямоқ, дарвешсифат, кўсанамо биров оёғини чала-чулпа босганича келаверди. Уни йироқдан қора бошининг ташвишида юрадиган Досберган саёққа ўхшатишди. Юзида қони қолмаган бу қария буларга, “Баракалла, баракалла!” дея яқинлашди.

– Ҳорманг, йигитлар! Тангри ёрлақасин, товонингиз тегиб турган кумлоқ денгизнинг олтмиш беш қулочлик энг чуқур жойидир. Бу жойларда тўққиз познали кемамда кўп эшак эшганман, бу ерларнинг суви тиниқ бўларди, сув остидаги бор нарса кўзга яққол кўринарди. Худо асра-син, дўстга ҳам, душманга ҳам инсоф берсин, кўнгилларига яхшилик солсин, зеро, қайғу-мунгсиз одамни кўрмадим, деб қария барчани ҳайратга солди. Қочган – қутулишни, қувган – етишни истайди. Ёмон от ҳам тилини топсанг, тулпорга айланади. Ўғри – ғарнинг шериги. Мен бир инига тикилган кўрсичқонман.

Суф десам, дарё сувини тескари оқизадиган, тўлғонган денгиз қоқ айрилиб, устидан йўл очтириб берадиган арвоҳим мenden қочди. “Дўнгалак кўл”нинг тўлқинлари қайтиб, дамани ичига тортганидан кўркқандим. Қайнаган оби-ҳаёт шифобахшдир. Эски кўрғонча ёнидаги тепаликдан ер остига кирадиган йўл ҳам бекилиб қолди. Отанинг кўргани болага, боланинг кўргани отага насиб қилмайдиган замонларга қолдик. Қанотлари елпилаган “Оқбўз”га эғалик қилмоқчи бўлганларнинг қанчаси нобуд бўлди. Меники ҳам куруқ бир тентираш!

Қария шу гапларни айтди-ю, бирданига кўздан ғойиб бўлди. Кум тепаликда фақат чангги қолди.

Денгизнинг тандирдек ҳовурлаган елвизаги алдамчи бўлади. Қақраган саҳро худди гўдак йиғисидек, араванинг мойланмаган ғилдирагининг товушидек кўрқинчли сасларга тўлади. Осмоннинг тешиклари очилиб, уч кун, уч тун тинмасдан ёмғир ёққанидан, кўпчилик сув тўфони бошландими, деб кўрқди. Еру кўк ларзага келиб, осмон қоқ айрилди. Кундузи куёш, тунга томон ой тутилган бир пайтда қиз ва йигит, “Ё, Оллоҳ” деб отларининг белларига минишди. Йўрта-йўрта неча қирлардан ошса ҳам, саҳронинг сарҳадига ета олишмади. Баъзан кумга белидан ботган кема, елкан, мотофлюгаларнинг узун матчалари кўзга ташланади.

Одамсиз жойда ит ишончли ҳамроҳ. Изларидан эргашган Оқжўл кумларни ҳидлар, гоҳо ниманидир сезгандек тепаликларга қараб во-виллар, ана шунда булар итнинг ортидан ошиқади. Бир тепалик ортидан “Дўнгалак кўл” ойнадек ярқираб кўринди. Кумга қоришган олтиндек ялтиллаб кўзни қамаштиради. Худди симобдек ўйноқлайди, бармоқлар орасидан сувдек томчилайди.

– Кейинги пайтларда киш каттиқ, ёз эса жуда иссиқ келмоқда. Шундай кетаверса, Антарктидадаги, баланд тоғлардаги мангу музликлар эриб, ер юзини сув босиш хавфи бор...

Денгиз шимолнинг совуқ шамолини ушлаб турадиган қалқон вази-
фасини бажаришини, ҳудудда иқлимни барқарорлаштириб туришини
барча билади. Ер ўз ўкидан чикиб, ағдарилиб кетганми, бир жойларни
сув босаётган бир пайтда, бизда қурғоқчилик. Қумлар хужумга ўтмоқда.
“Қумбосган” деган атамалар ўз-ўзидан пайдо бўлмаган. Қара, сут пиш-
гудек вақтда қум тўпигимизгача чиқди. Тиззамиздан ўтиб, белимизгача
етса, ҳаракатлана олмай қолишимиз тайин, – деб Софья хавотирга тушди.

Денгизнинг бўрсиллаган тупроғи жунбушга келган. Бундай пайтда
оғизларни кулоқларга тақаб гапирмасанг, овозингни ўзинг ҳам эшит-
майсан. Чавандозлар эгарларига илинган термосларидан гоҳи-гоҳи сув
ичишгани бўлмаса, оч-тўқлигини ҳам унутишган.

Сейдулла Софьяга денгизда йўлдан адаштирадиган “мамалак”
бўлишини айтиб берди. Бироқ оч қашқирлар дуч келишини гапириб
ўтирмади.

Ер силкинтирган қора ел тинганда, мияни айлантирадиган даража-
да жим-житлик ҳукм сура бошлайди. Ичига дам тўлдирилса, сувда суз-
са бўладиган резина қайиқни ҳам ўзлари билан олишганди, аммо унга
эҳтиёж бўлмади. Компас билан орқа-олдларини аниқлашгач, бир тепа-
ликка чиқишди, қўлларини кўзларига кўлагайлаб, йироқларга тикилиш-
ди. Тонгги шафақ билан кечки шомга ишониб бўлмайди. Қум бағрида
нурга чўмилган қояга яқинлашдилар. Шунда шифтига одам бўйи тег-
майдиган кулбага дуч келишди. Ким бўлса-да, эпчил, ҳунарманд одам
қурибди. Шапалоқдай-шапалоқдай бақачаноқларни бир-бирига шун-
дай улаб кулбага ёпиштирибдики, ичкарига бир томчи ҳам ёмғир суви
ўтмайди. Эшик-деразалари ҳам зичлаб ёпилган. Кулба куз-баҳорда чўпон,
овчиларнинг жон сақлайдиган бошпанасига ўхшарди. Эшик олдида отлар
дупурлашса ҳам, кулбадан ҳеч ким чиқмади. Шунда булар отдан тушиб,
ичкари киришди. Қарашса, кулба ичида ўзларига, “Ҳорманглар”, деб кет-
ган ўша қария ерўчоққа орқа суяганча ўтирибди. Оёқ-қўллари ёриқ-ёрик,
ажин босган юзи кунга куйиб, аёзга пўрсилдоқ очган. Зўрға нафас ола-
ди. Остида қамишдан тўқилган тўшама. Соқол-мўйлови, сочлари оппоқ.
Кўзларини очиб-юмар, боши қалт-қалт титрайди. Худди гўрдан казиб
олингандек, одам сиёғи қолмаган. Тарам-тарам ёрик қўлларини кўтариб
туширар, тишсиз оғзини очиб эснагандай бўлади.

– Уйқуси девнинг уйқусидек қаттиқ экан, – дея шивирлади Сейдулла.
Шунда Софья: “Бизнинг келганимизни билди. Инсон ҳаётининг учдан
бирини уйқуда ўтказади. Уйқунинг летаргия деб номланган тури ҳали
тиббиётда тўла тадқиқ қилинмаган. Балки, “Қор одам”га дуч келдикми-
кан? – деди.

Қиз-йигитнинг гапларига кулоқ солиб, ҳаракатларини кузатиб ўтирган
қария йўтала бошлади. Оғзидан япроқдек қон отилиб чиқди. “Сизлар
кимсизлар ўзи, мен бу ерларда алмисоқдан бери борман”, дея йиғлай
бошлади.

– Барчамиз Одам Ато, Момо Ҳавонинг фарзандларимиз. Лукмони
Ҳаким ҳам минг йил яшамаган. Дунё мангулик, бироқ одамзоднинг умри
қиска. Аввалнинг охирини берсин, Аллоҳ ўлчаб берган дами тугамаса,
бандаси ўлмайди. Бир тутам булутдек кўчгувчи фоний дунёнинг олди
сайрон, изи вайрондур... Менга сиёсат қилманглар, ошаримни ошаб, яша-
римни яшаб бўлганман. Бир ёмоннинг дастидан мавж урган дарё қуриydi.

Пайти келса, окқан дарё ҳам, тўлқинли денгиз ҳам ўлади. Синмасни уста ясамас, ўлмасни Худо яратмас. Бағри совуқ қора ер – онам, кўк осмон – отамдир. Худо қарғаган бандаман. Уят ўлимдан кучли, бурунги тирикчилигимга қайтиш номақбул. Бир оёғим ерда, бириси гўрда. Ўлсам, иймонимни ўгирадиган одам топилмас, балки кафан, ўн икки мучам сиккудек чуқур ҳам буюрмас. Мусулмончилик тилида бўлса-да, дилида бўлмаган, Худодан кўркмаганлардан кўркайлик...

Бир пайтлари уйқум қуш уйқусидек, қирқ кишининг қувватидек кучим бор эди. Шиддат билан окқан дарёнинг гоҳ у бетида, гоҳ бу бетидеда қушдек учдим. Кўлларга қанотлари потирлаб қўнадиган окқушларга зор бўлдим. Оқ кўпиги осмонга сачраган, отларда сузган дарём нега бугун ортга қайтмоқда? Шўр сувга қанотини чайган, овози ер ёрадиган чағалайларим қани? Уйимизнинг олдида гуллаганда хуш ис таратадиган жийда бўларди. Етти йилда бўй чўзадиган оқтерак уч йилда санчқимга соп бўларди. Сен йигитни кимгадир ўхшатайпман. Ёнингдаги қиз эса ғайри юртдан...

Ўтган умрим киприк қоққандек бўлмади. Дунёни сув босса ҳам ўрдакка не бўлур ғам, деганларидек, бақачанокли кулбам сувда қайикдек сузади. Одамнинг тани тўзса ҳам, жони тўзмас экан. Қанча пайтлардан бери силлам қотиб, ухласам ҳам, уйқум қонмайди. Бешик билан тобут ораси узоқ йўл...

Шундай деб қария унсиз қотди. Ўйлана-ўйлана ўйига етолмаган йигит билан қиз чалажон қарияни ғафлатдан уйғотолмай, бақачанокли кулбадан ташқарига чиқишди.

“Гап-сўзлари жойида, ўй-хаёли тузук, мард одам эл-юртига хиёнат қилмайди”, деган Сейдулланинг гапини маъқуллагандек қиз бошини эгди.

Шимолдан совуқ шамол эсиб, осмоннинг у ер, бу ерида юлдузлар кўрина бошлади. Ортида оқ из қолдириб окқан бир юлдузга қараб, “Юлдузим баланд бўлсин”, дея хаёл қилган Сейдулла: – Мусулмонлар, “Ерда яшовчи одамларнинг жони осмондаги юлдузларда”, деб тушунишади. Кимнинг юлдузи оқиб тушса, эгаси ўлган бўлармиш. Шу дегандек, “юлдузим баланд бўлсин”, дея яхши тилак тилашади, – деди.

Бундан хайратга ботган Софья, “Менга қорақалпоқларнинг урф-одатлари, иримлари жудаям ёқади, дала халқи хаёлпараст, донишманд бўлади”, деди. Сўнгра улар, “Темир қозик” юлдузини кўзлаб юришда давом этишди. Қоп-қоронғи тунда саксовулзор орасига тикилган мов мушуклар йўлбарсларга ўхшайди, буталиклардан сакраб қочган юмронқозиклар одамнинг этини жунжиктиради. Улар отлари бошини озод қўйганларича, сеҳрли маскандаги қўналғалари – палаткаларини адашмасдан топиб келишди...

* * *

Одам умри осмондаги ойдек, гоҳ тўлин бўлса, гоҳи яримлаб қолади. Қиз билан йигит бўш пайт топилди дегунча, қўл ушлашиб, денгиз томон кетишади. Сейдулла онасининг, “Кун чангитиб, довул турса сув тошади”, деган гапи тасдиқ топмаганидан эзилади.

Қандайдир воқеани кўрган-билган топилмаса, эшитганни гувоҳ санайди киши. Устози ўз қўли билан васиятнома битиб: “Уйим, ичидаги бор

нарсаларим Сейдулла шогирдимга берилсин”, деб ёзибди ва биратўла нотариусга тасдиқлатиб кетибди. Уй эшигини калит билан очиб кирганида, бурчакда тахлаб қўйилган ялпоқ тошларга кўзи тушди. Улардаги инсон кўли билан чизилган кийик, от, туя, ҳўкизларнинг қиёфалари қайси асрларга тегишли эканини билолмай қийналди...

Техника маркази иш режасига кўра, қийин шароитда яшаб меҳнат қилаётган саксовул экувчиларнинг бўш пайтини мазмунли ўтказиш мақсадида бир қатор тадбирлар ташкил этилар экан. Тошкент шаҳрига уч кунлик саёҳат уюштирилиб, вақтни тежаш учун самолётга чипталар олинаркан. “Беш юлдуз”ли меҳмонхоналарга жойлашиш, ресторанларда овқатланиш, кинотеатр, музейларга бориш кунма-кун, соатма-соат режалаштирилди.

– Тошкентга бирга борсак, сени Чирчиқ дарёси бўйидаги дала ҳовлимизга таклиф этаман, – деди Софья Сейдуллага юзланиб. Сен тўғрингда айтганим учун онам, дўстларим сиртдан яхши билишади. Қорақалпоғистондан сўнг Германиядаги ўқишимга кетаман.

Қизнинг кўзда ёш билан айтган бу гапларидан Сейдулланинг юраги ачиша бошлади. Ўзини зўрға босиб, севгилисига гап қотди: “Раҳмат, Тошкентга оёғим тортмайди. Ундан кўра, “Оқбўз” отга миниб, тезроқ “Дўнгалак кўл”га борай” деб хайрлашди-да, уйига ошиқди. Уйига келиб, бағрини ерга босганча, ётиб қолди.

Бир куни Франк қизи Софья номидан Сейдуллага замонавий телефон совға қилди. Экранида кўриб гаплашса бўладиган ушбу матоҳда улар ажралганларидан бери илк бор суҳбат қуришди: “Сейдулла, мени кечир, бетоб бўлганимда ёнингда бўла олмадим. Бугун қишки сессиянинг сўнгги куни. Кечки самолётда Тошкентга, эрталаб эса Нукусга қанот боғлаб учаман. Соғинч билан кўришган қандай яхши. Денгиз ўртасидаги бақачанокли кулба, ундаги қария тушларимга киради. Агар тирик бўлса, ҳомийликка олайлик. Ваҳоланки, Оролнинг сири билан тарихини яхши биладиган одамлар оз қолмоқда...

Айтганча, Эверест чўққисига чиққан дугонам Луиза баландлардан бизларга бахт тилаб, оламга жар солибди. Хитой билан Мўғулистон орасидаги Гоби, ундаги кўчма Лобнор кўли тўғрисида айтганларини бирга тингласак эди. Орол денгизи томондан ишончли дўст топганимга унинг кувончи ичига сиғмаяпти...

Сейдулла, эсингдами, денгиз тубини отда кезганимизда тепамиздан учиб ўтган жуфт ғозларга қараб, адашиб топишган мунгли ошиқларай, дея шивирлагандинг. Ҳа, бизни Орол тубида Яратгanning ўзи учраштирди...”

Ширин суҳбатдан сўнг Сейдулла соғинган овозини эшитгандек сергак тортди. Юзига қон югурди, оёқларига қалқди...

ЧЎЛПОН ВА ЖАҲОН АДАБИЙ-ЭСТЕТИК ТАФАККУРИ

Феноменал истеъдодлар ижодининг таъсирланиш ҳудудини фақат у яшаган замон, қадами етган макон, шунингдек, тилнинг тушунарлилик омиллари билан чегаралаш мақсадга мувофиқ эмас. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида жаҳонда шундай адабий юксалиш содир бўлдики, унинг сабабларини ўзаро адабий таъсирлардан излаш мақсадга мувофиқдир. XX аср бошида ирланд адиби ва шоири Жеймс Огастин Алоишес Жойс (1882–1942), испан шоири ва драматурги Федерико Гарсиа Лорка (1883–1936), олмон адиби Франц Кафка (1883–1924), рус шоири Александр Александрович Блок (1880–1921), Сергей Александрович Есенин (1895–1925), хитой адиби Лу Син (Чжоу Шужэн) (1881–1936), ҳинд адиби ва шоири Робиндронатх Тхакур (1861–1941), бир қатор француз ёзувчилари, жумладан Ҳанри Барбюс (1873–1935), турк ижодкорлари, жумладан Ризо Тавфик, Яҳё Камол, Хусайн Раҳми Гўрпинар (1864–1944) ва дунёнинг бошқа кўплаб машҳур ижодкорлари бир-бирларидан таъсирланмаган бўлиши мумкин эмас. Шунингдек, худди шу адиблар ижоди XX аср боши жаҳон бадиий тафаккури даражасини белгилаб бергани ҳам айна ҳақиқат. Ўзини миллат фидойиси деб билган, миллий адабиётни юксалтириш орқали ўз халқини умумжаҳон миқёсига олиб чиқишни мақсад қилган ҳар бир ижодкор бадиий тафаккури даражасини ўз даврининг энг илғор тенденцияларига мувофиқлаштириши зарур. Бунда у, албатта, ўзи билан бир замонда яшаб ижод қилаётган жаҳон адибларининг ютуқлари ва тажрибаларидан унумли фойдаланиши, керак бўлса, улар билан ўзаро мувоҳасага кириши тақозо этилади.

Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон XX аср бошида ўзбек адабиётини Абдулла Қодирий ва Абдурауф Фитрат билан бақамти туриб, ана шундай даражага етказа олди. Шу маънода, Чўлпон ижодини жаҳон адабиёти контекстида тадқиқ қилиш, назаримизда, энг тўғри йўл бўлади. Бироқ бу ўринда шуни назарда тутмоқ зарурки, “Адабий таъсир ёки компаративистика жараёни ҳар бир миллий адабиёт доирасида ўзига хос тарзда намоён бўлади” (*Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги НМИУ, 2015. – Б. 234–235*).

Чўлпон мансуб ижтимоий-адабий муҳитни Ўзбекистон ёки Марказий Осиё билангина чегаралаш ярамайди. У Россия, Туркия, Германия ва бошқа бир қатор мамлакатлардаги адабий ҳаракатлар билан бевосита танишиб, ўзига хос алоқада бўлгани яхши маълум. Негаки, Исмоил Гаспиринский илгари сураётган туркий халқлар бошида асрлар бўйи давом этиб келаётган миллий инқирозни бартараф этиш ва дунёнинг илғор халқлари қаторига олиб чиқишни кўзда тутувчи жадиदчилик ҳаракати,

миллий уйғониш ғоялари шоир ижодининг мафкуравий асосини ташкил этар эди. Жади́дчи́лик ва жади́д адабиёти миллий маърифатни жаҳон илм-фани ва санъати билан уйғун тараққий эттириш ғоясига асослангани маълумдир.

Гарчи алоҳида зикр этилмаган бўлса-да, Чўлпон ижодида жаҳон адабиёти яловбардорлари, дарғалари ижодига хос услуб ва дард қайноқ ифода топади. Бу услуб ва дард шоирнинг Россия, Туркия ва Озарбайжон каби юртларга сафарлари, у ерларда турли даражадаги адабиёт аҳли билан ижодий мулоқотлари натижасида шаклланган. Бу қарашни унинг айрим мавзулари ва образлари орқали кейинроқ таҳлил қиламиз, ҳозир эса шоир бадиий-эстетик тафаккурининг ўсиши ва ривожланишига кучли таъсир кўрсатган ижтимоий ва хусусий омилларни аниқлашга ҳаракат қиламиз.

1. *Ўта мураккаб тарихий шароит.* Маълумки, Чўлпон дунёга келганида юрт аллақачон чоризм асорати, тасарруфи остида эди. Дунё бўйлаб эсаётган озодлик шамоли фақат мустамлака ўлкаларда эмас, мустамлакачи юртлар, жумладан чор Россиясининг ўзида ҳам катта тўнтаришлар содир қилди. Қолаверса, Биринчи жаҳон уруши етказган азиятлар Туркистонда ҳам халқ ҳаётининг бир неча барабар оғирлашувига сабаб бўлди. Бу урушдан сўнг сиёсий ўзгаришлар, тарихий воқеалар алмашинуви шу қадар тезлашдики, натижада миллатнинг асл фарзандлари – зиёлилари қатағон гирдобига тушди. Хусусан, Туркистонда мухторият ўрнатилиши ва унинг қирғин билан тугатилиши, шўро тартибининг зўравонлик асосида ўрнатилиши, фуқаролар уруши, қатағонлар – булар содир бўлган воқеаларнинг асосийлари, холос. Иккинчи томонда инқироз, қолоқлик ва жаҳолат ботқоғида ўзини-да емираётган миллат бошига тушган кулфатнинг оғир юки. Ана шу воқеалар “туғма шоир” – туғма идрок ва истеъдод эгасининг беғубор ёшлик айёмини тўзонлар билан тўлдиргани шубҳасиз. Шунинг учун ҳам унда оламга, атроф-муҳитга ва тарихий вазиятга ўзгартиришга қодир кучларга муносабат жуда эрта шаклланди. 1918 йилда татар маърифатпарварлари ва етакчиси Мулланур Вахитов (1885–1918) вафоти муносабати билан ёзилган каттагина шеъри ҳам бунга далил бўла олади. У шундай сатрлар билан бошланган:

*Сўнг даврда йўқсул Шарқнинг тарихи,
Бир бет бўлсин, оқ сатрни кўрмади.
Дунё тарихини ёзган муаррих
Яхшиликка қаламини бурмади.
Шарқнинг қайси бурчагини қарасанг,
Йўқлик, ўлим, зулм, қарғиш кўрардинг.
“Томуз” деган сўзни билмак истасанг,
Шарқни бошдан-оёққача юрардинг.
Бир замонлар ер юзинда ўз бошли
Улуг, шонли, маданият туздирган
У гўзал Шарқ, ширин тунроқ сўнг замон
Бўлди четлар панжасида кўзёшли...*

2. *Маънавий етук ва молиявий тўқис оила муҳити.* Чўлпон иқтидорининг камол топишида унинг болалик даврида олган таълими ва тарбияси, шубҳасиз, муҳим ўрин тутди. Отаси Сулаймон баззоз ўз даврининг

кўзга кўринган савдогари, тадбиркорларидан бири бўлиши баробарида “Расво”, “Волаи Расво” каби тахаллуслар билан шеърлар ёзган, андижонлик қаламкашлар доирасига мансуб кишилардан эди. Табиийки, у ўз ўғлининг таълим-тарбияси билан жиддий шуғулланган. Академик Наим Каримовнинг ёзишича, Сулаймон “замонасининг тараққийпарвар кишиларидан бири бўлгани боис бошқа мамлакатларда рўй бераётган воқеалардан, хусусан, шу мамлакатлардаги савдо-сотик ишларидан хабардор бўлиш мақсадида бир неча хорижий газеталарга ёзилганди. Абдулҳамиднинг дунё ҳақидаги, Шарқ ва Ғарб мамлакатларидаги халқлар ҳақидаги тасавури ва билими шу нашрлар ёрдамида шаклланиб борди” (Каримов Н. Чўлпон ҳақида сўз. /Чўлпон. Асарлар. 4 жилдлик. Ж.1. – Тошкент: Академнашр, 2016, 6-бет.) Унинг 15 ёшида, 1913 йили Исмоил Гаспиринскийдек машҳур кишига мактуб йўллаши эътиборга молик воқеалардан бўлиб, ўша мактубда “Шалола”, “Турк юрди”, “Шаҳбал”, “Вақт”, “Иқбол” ва “Таржумон” газеталари материалларидан яхши хабардорлиги оила муҳитининг нечоғлик маърифатли эканидан далолат беради.

3. *Юрт озодлиги учун кураш майдонига кириш.* 1917 йил февралда Россияда содир бўлган буржуа кўзғолони ва давлат тўнтариши унга тобе ва мустамлака ўлкаларда қисқа муддат озодлик умидига, заиф бўлсада, ҳаракат бахш этгандек бўлди. Кўконда янги мустақил давлат эълон қилиниб, унинг қурилиши билан минг-минглаб зиёлилар машғул бўлди. Янги давлатнинг Мадҳиясини ёзиш ҳали йигирмага ҳам кириб улгурмаган Чўлпонга насиб этди. Бу тасодиф эмас эди. 1914 йилдаёқ ёш Абдулҳамид миллат зиёли ватанпарварлари эътирофини қозона бошлаган эди. Шу йили 18 апрелда “Садои Туркистон” газетаси саҳифасида “Туркистонлик қардошларимизга” шеъри олдидан шундай сатрлар ёзилган эди: “Дунёнинг қайси бир четига кўз солсак ва қайси миллатнинг аҳволига назар қилсак, ул миллатнинг саодати, ривож ва тараққийси учун бошлаб шул миллатнинг ёшлари ва ёш фикрли қаҳрамонлари сабаб бўлмакдадирлар. Оларнинг ёш кўнгиллари ҳар бир нарсадан ғолиб бўлуб, ғафлат, жаҳолат қалъаларини зўр ила уруб йўқ қилмак орзусида бўлурлар. Ҳам баъзилари орзуларига муваффақ бўлуб, бутун бир миллатнинг ёши, қариси, эри ва хотинига ёлғуз ўзлари раҳбар бўлурлар. Ёшгина қалблари ила ёруғлик ва илм, маориф нурига бошларлар. Бундай ёшлар ҳар бир мамлакатда, оз-кўп, ўзига яраша бордир. Алҳамдулилло, бизим Туркистон турклари орасидан ҳам шундай ёшларимиз ва ёш фикрли болаларимиз кўринмакка бошлади. Далил учун ўшли 12 яшар М.Санжарбек афанди ила андижонлик 15 яшар Абдулҳамид афандини кўрсатув етса керак”.

Академик Наим Каримов фикрича, Чўлпоннинг 1914 йилда “Садои Туркистон” газетасида босилган “Туркистонлик қардошларимизга” шеъри, “Қурбони жаҳолат”, “Дўхтур Муҳаммадиёр” ҳикоялари, “Мактаб” сарлавҳали публицистик мақоласи, “Адабиёт надир?”, “Мухтарам ёзувчиларимизга” адабий танқидларидаёқ унинг “иждодий дастури ўз ифодасини топган эди”. Бундай жўшқин иждодий фаолият, 16 ёшдаёқ катта эътирофга арзирли асарлар яратиш, муҳими, иждодий дастурга эга бўлиш унга бўлган умидни ишончга айлантирди. Янги давлат Мадҳиясига муаллиф танланганда ундан бошқа муносибини топиш қийин эди.

Лекин гап Мадҳияда эмас, янги мухторият вужудга келиши Чўлпоннинг ватанпарварлик ғояларига мос ҳодиса эди. Шунинг учун ҳам шоир уни

олқар, унга борлигини беришга тайёр эди. Афсуски, у оз фурсатда янчиб ташланди ва унинг фаоллари таъкиб қилинди. Туркистон Мухторияти унутилгунга қадар унинг Мадҳиясини ёзган шоир кўзлардан йироқроқ бўлсагина яшаб қолиши мумкин эди. Буни англаган Заки Валидий Чўлпонни Оренбургга олиб кетади. Бу ерда у Бошқирдистон Мухторият ҳукуматини тузиш ишида иштирок этади.

Бу жараёнларнинг ҳаммаси шоирда юрт озодлиги ғоясини ўстирди ва унинг сиёсий қарашларини янгиланган ватан, юксалган миллат ғоялари асосида шакллантирди. Табиийки, бу ғоялар ижодда ҳам янгилинишларни тақозо этар эди.

4. *Рус ва турк адабиёти орқали жаҳон адабиёти билан танишув.* Чўлпон болаликда мадраса таълимини олиб, араб ва форс тилларини яхши ўрганган, бу тиллардаги адабиёт билан ҳам маълум маънода танишгани шубҳасиз. Кейинроқ шоир рус-тузем мактабида рус тили ва адабиёти билан ҳам чоризм мафкураси ерли халқларга муносабати доирасида, мактаб таълими даражасида танишди. Лекин жаҳидчилик, миллий уйғониш сиёсий-маърифий ҳаракати намояндаларининг асарлари билан таниша бошлагач, рус адабиётидан хабардорлик даражаси уни қониктирмай қўйгани шубҳасиз. Чунки мазкур адабиётлардаги анъанавийлик хусусиятлари рус, турк ва татар адабиётларидаги янгилинишлар олдида қайсидир маънода эскирган эди. Шундан бўлса керак, Чўлпон ўз шеърларида эски услуб ва анъаналар билан бирга мазкур тиллар орқали ўрганган янгиликларни катта журъат билан миллий андазаларга мослаб татбиқ эта бошлайди. Биз уларни айрим мисоллар орқали изоҳлашга ҳаракат қиламиз.

“Ҳамлет” таржимаси орқали Шекспир поэтик маҳоратининг ўзлаштирилиши. Маълумки, XX аср бошида Туркистонда маданий соҳанинг ҳамма жабҳаларида янгилиниш авж олди. Бу ерда театр санъатининг оёққа туриши биринчи галда жаҳид зиёлиларнинг саъй-ҳаракатлари билан амалга оширила бошлади. Жумладан, Чўлпон томонидан жаҳон мумтоз драматургиясидан қилинган таржималар ўзбек театри ривожига муносиб ҳисса бўлиб қўшилди. Иккинчи томондан, бу таржималар шоир бадиий маҳоратининг ошишида ҳам катта мактаб бўлиб хизмат қилди. Буни У.Шекспир қаламига мансуб “Ҳамлет” трагедияси таржимаси яққол намоён этади.

Таржимон бу асарни, тахмин қилиш мумкинки, М.Уйғур тавсияси билан таржима қилган. “Биринчи санъат нишондори ўртоқ Уйғурга” номли шеърда бунга ишоралар бор: “Туркистон табиби” ўйналар экан, Саҳнамиз “Ҳамлет”га етади!” дердинг. Ёки: “Элни севинтириб қандай порлади, энг буюк асари У.Шекспирнинг!”

Маълумки, У.Шекспир томонидан “Ҳамлет” трагедияси бошқа кўплаб трагедиялари қатори шеърый йўлда ёзилган. Чўлпонгача рус тилига қилинган таржималар (улар 20 га яқин)нинг баъзилари шеърый ва баъзилари насрий йўлда амалга оширилган. Масалан, Николай Кетчер, А.М.Данилевский, Павел Каншин кабиларнинг таржималари насрий бўлса, Пётр Гнедич, Дмитрий Аверкиев, Николай Россов, Михаил Лозинский, Анна Радлова ва Борис Пастернак кабилар шеърый ёки назм-наsr йўлидаги таржималарни амалга оширганлар. Бизнинг қисқа кузатувимиздан маълум бўлишича, Чўлпон уларнинг ҳаммаси билан танишиб чиққан. У “Шекспиршунос Евгений Ланнинг маслаҳати билан асарнинг

П.Каншин томонидан қилинган насрий таржимасини асос қилиб олади. Айни пайтда шу таржимани Е.Лан ёрдамида инглизча аслият билан қиёслаб ўрганади” (IV, 538). Асарнинг насрий таржима қилинишида ўзбек томошабинларининг ўша даврдаги диди ва савияси ҳам ҳисобга олинган бўлса керак.

Робиндронатх Тҳакур ижодига мурожаат. Чўлпоннинг Робиндронатх Тҳакур (Рабиндранат Тҳакур) ижодига мурожаатини унинг ўз шахсий қизиқиши натижаси сифатида баҳолаш мақсадга мувофиқ эмас. Бунинг замирида буюк шоирга хос катта ва улуг мақсад бор эди. Бу туркий халқлар адабиётининг Тҳакур ҳинд адабиётини олиб чиққан даражага етказиш ғояси эди. Тҳакур XX аср бошида “дунёда энг ўткур адибга берилатурган Нобель мукофоти”ни қўлга киритиш орқали ҳинд адабиётининг шуҳратини ҳам орттирди. Чўлпонда мазкур ғоя бўлганини унинг “Улуғ ҳиндий” мақоласида аввал ўзбек, сўнг туркий адабиётлар орасида нисбатан илғор бўлган татар, озарбайжон ва усмонли адабиётини қисқа таҳлил қилиб, эски услубдан янгисига жуда секин борилаётганидан таассуф чекади. Лекин жуда оз бўлса-да умид борлигини ҳам унутмайди. Чўлпон туркий адабиётда эски руҳни сақлаган ҳолда янги (Ғарбга хос) шаклларни ўзлаштириш тамойилини илгари суриши, шу йўл билан бу адабиётнинг илғор адабиётлар қаторига қўшилишига ишончи ҳам ана шу кичик мақолада аён бўлади. Шунингдек, мақолада шоирнинг Тҳакур ижодидан учта шеърни таржима қилиб нашр эттираётганини ҳам билиб олиш мумкин.

Чўлпоннинг икки қисмдан иборат “Тҳакур ва тағўршунослик” мақоласи ҳам унинг мазкур ғояси руҳида ёзилган. “Рабиндранат Тҳакурни маданий оламнинг ҳаммаси танийди, дейди у, маданий оламга нисбатан анча кетда бўлган бугунги турк-татар шўро жумҳуриятлари халқлари ҳам уни анчадан бери танийдилар”. Бу парчадан шоир Тҳакурнинг шуҳрати билан бирга ўз халқининг “маданий оламга нисбатан анча кетда” эканидан ички оғрикли бир дарди борлигини изҳор қилаётгани ҳам тушунилади.

Чўлпон Тҳакурдан ўрганганларини уч қисмга ажратиб кузатиш мумкин: 1) фалсафий мушоҳада; 2) мавжуд нарсалардан поэтик образ яратиш ва 3) шеър шаклини маълум қонуниятлардан чиқмаган ҳолда ўзича яратиш. Кучли ижтимоий маънога эга “Ғафлат” шеърига у “улуғ ҳиндий”дан шундай эпиграф олади: “...Биз олам китобини янглиш ўқиймиз-да, “У бизни алдайдир”, деймиз”. Бу фалсафа шеърга жуда мос тушган.

Чўлпон асарларининг ҳозирги нашрларида Тҳакурдан қилинган икки шеърини учрайди: “Чироклар”, “Ҳой йўловчи киз”. Унинг мақолаларини кузатадиган бўлсак, аслида улар кўпроқ бўлганига амин бўламиз. Юқорида эсланган “Улуғ ҳиндий” мақоласининг ўзида учта таржима ҳақида сўз борган эди.

“Чироклар” шеърида чинни чирок, сопол чирок ва Ой, “Ҳой йўловчи киз” йўловчи киз образлари орқали кадр-киммат ва озодлик тушунчалари ҳақида фикр юритилади. Ҳар иккала шеърда ҳам шакллар асосий йўлдан чиқилмаган ҳолда анъанавий қолиплар истисно қилинади:

“Чироклар” шеърдан:

*Бир айвоннинг тоқчасида
Тўла нурли чинни чирок*

Порил-порил ёнар эди
Ойнинг тўлган кечасида
Нурлар сочиб қучоқ-қучоқ.
Ўзига ҳўп бино қўйиб,
Ўз нурини ўзи сўйиб
Тигларини сочар эди...

Рус адабиёти ютуқларини эгаллаш. Чўлпон рус тили ва адабиёти-ни она тили ва ўз халқи адабиёти каби чуқур ўрганди. Давр ижтимоий муҳити талабидан ташқари шоир уни “маданий олам”га кириш воситаси сифатида тушунди ва, албатта, бу тушуниш тўғри бўлиб чиқди. Рус адиб-лари туркий халқлардан анча аввал жаҳон адабиётининг нодир намуна-ларини ўз тилларига таржима қилиб олган, бир неча тиллардаги адабиёт намуналари билан шу биргина тил орқали танишиш мумкин эди. Бундан ташқари, жаҳон адабиётидаги етакчи ғоялар, мотивлар ва услублар рус адабиётида жуда тез бўй кўрсатар, улар билан тезроқ танишиш имкони бўлар эди. Шоирнинг инглиз, француз, олмон ва бошқа тиллардаги адаби-ёт намуналаридан қилган таржималари рус тили орқали амалга оширил-гани шубҳасиз. Бинобарин, мамлакатда замонавийликда туркий халқлар адабиётидан анча илғор бўлган рус адабиёти муҳити мавжуд бўлиб, унинг ютуқларини ўзлаштириш ва эгаллаб олиш ҳар бир адиб учун муҳим эди.

Чўлпон А.С.Пушкин, Н.В.Гоголь, И.С.Тургенев, Иван Фран-ко, А.П.Чехов, Л.Андреев, А.М.Горький, А.Блок, А.Серафимович, И.А.Крилов каби бир қатор йирик рус адабиёти классиклари асарларини ўзбек тилига таржима қилиш орқали бу адабиётнинг таъсирчан усуллари-ни эгаллаб олди. Шоир ижодида у таржима қилмаган кўпгина ижодкор-лар асарларининг ҳам таъсирини кўриш мумкин.

Шу ўринда Пушкин ва Блок шеърляти Чўлпонга энг кўп таъсир қилганини таъкидлаш лозим. Шоир Пушкиннинг “Дубровский” қиссаси, “Банди”, “Булбул ва Гул” шеърларидан ташқари “Борис Годунов” номли энг мураккаб асарларидан бирини ҳам ўзбек тилига шеърйй йўлда кат-та маҳорат билан таржима қилди. Таржима Пушкин шеърляти тилини янада чуқурроқ идрок этишга сабаб бўлди. Шоир асарларида, жумладан, айрим шеърларида насрнинг аралаш келиши, эҳтимол, шу асарнинг таъ-сиридир. Шу билан бирга таржима Чўлпон истеъдодининг Пушкиндан қолишмайдиган юксак эканига ҳам далил бўлади. “Булбул ва Гул” шеъ-рини Чўлпон арузга мослаб таржима қилган:

*Баҳор чоғида холи бoғда бир зулматли тун эрди,
Ғариб булбул фигон айлаб: “Ғулим раҳм айлагил”, дерди...*

Тақтеъси: мафoийлун мафoийлун мафoийлун мафoийлун
мафoийлун мафoийлун мафoийлун мафoийлун.

XX аср бошидаги рус шеърлятининг энг катта ютуғи сифатида Алек-сандр Блок ижодини кўрсатиш мумкин. Чўлпон шеърлятидаги жуда кўп хусусиятлар айнан шу шоир ижодидаги фазилатларни намоён этади. Ун-дан бир таржимаси ҳам нашрларда берилади:

*Кўнгил жимдир, совуқ кўкда,
Қараб унга ёниб турган
Ҳануз холи у юлдузлар.*

*Бутун атроф ва ҳар ёқда:
“Нон – олтин” деб фигон қилган
Талашчи, галвачи эллар.*

*У жим, лекин фигонларга
Қулоқ берган ва кўз тиккан
Узоқларга – йироқларга!..*

Баъзи шеърларга ном кўйилишида ҳам Блокнинг таъсири сезилади. Маълумки, Блокнинг “Ўн иккилар” номли машҳур достони бор. Чўлпон баъзи шеърларини шу усулда атайди: “Ўн олти”, “Олмишларга”. Хорижий юрт ва халқларга тегишли ҳодисаларга мурожаат қилиб янги талқиндаги шеър яратиш усули ҳам Блокка хос. Чўлпон ижодидаги “Нил қизи”, “Лу-зон”, “Каптар”, “Клеопатра уйкуси”, “Кетганингда”, “Бир лавҳа” каби шеърлари худди шу усулда ёзилган.

Турк шеърляти таъсири. XX асрга яқин ва унинг бошида туркий халқлар зиёлиларининг ўзаро яқинлиги ҳар қачонгидан ортди. Чунки улар энди буюк келажакни фақат бу халқларнинг бирлашуви ортида эканини яхши англаб олган эдилар. Миллий уйғониш мафкуриси, жадиличлик ҳаракатида бу ғоя устувор эди. Чўлпон бу ҳаракатдан четда бўлмагани маълум. У ўзининг бир неча шеър ва мақолаларида усмонли турк шоирлари ижодига муносабат билдиради. Бир ўринда у ёзади: “Номик Камолдан Али Сайфи (А.Сайфий)га доғур усмонли адабиётини ўқуймен: ё ортуқ янгилик, ғарблик, ё ортиқча шарқлилик! Фақат усмонличадан Ризо Тавфиқнинг баъзи бир янги шакл билан эски руҳда айтган сўфийларча шеърларини ўқуймен; шуларга дурустгина қонамен; ундан кейин Яҳё Камолнинг “Саъдобод” руҳида баъзи нарсалари” (IV, 32). Маълумки, Номик Камол (1840–1888) турк шоири, носири, журналисти ва ижтимоий ходими сифатида таниқли шахс эди, Али Сайфий борасида Чўлпон қайси шу исм-шарифли зот ҳақида тўхталганини аниқ айта олмаймиз. Ризо Тавфиқ 1869 – 1941 йилларда яшаган файласуф, шоир ва сиёсатчи, Яҳё Камол эса машҳур дипломат бўлса-да, Чўлпон даврида унча шухратли бўлмаган шоир эди. Бинобарин, Чўлпон турк адабиётининг машҳур шоир ҳамда ёзувчилари билан бирга ҳали кўпчилик яхши билмайдиган вакиллари ижодигача танишиб, ўрганиб борган.

Адабиётшунос Нормат Йўлдошевнинг фикрича: “Чўлпоннинг табиат рамзларига мурожаат этишида Фикрат шеърлятининг таъсири катта... Т.Фикрат баҳор ва киш, куз ва ёз, қуёш ва ой, тун ва кун образлари орқали борлиқдан моҳият излаб, фалсафий мушоҳадалар юритади. Демак, Фикратда ҳам, Чўлпонда ҳам табиат мақсад эмас, балки шу табиат тасвирида руҳий бир ҳолатни ифодалаш, борлиққа муносабат бидириш. Инсон ҳаёти ҳақида маълум бир ҳақиқатни айтишдир”.

Чўлпон, ҳатто, турк тилида шеърлар ижод қилди. Ҳозирча унинг “усмонлича” ёзилган бешта шеъри маълум. Улар кўпроқ бўлган ҳам бўлиши мумкин. Улардаги турк шеърлятига хос тароватнинг эркин ва

муваффақият билан қўлланиши шундан далолат беради. Мана, улардан бири:

ISHQ (Usmonlicha)

*Ilk evvel go 'zimi ishq ila ochdim,
Ishqing meydanina qanimi sachdim.
Ishqsiz o 'lkalerden u ende qochdim,
Ne zamon bog 'ladim zunnore ishq.*

*Ishq deya ayrildim dindan, imandan,
Anglamam hech bir jay insaf, vijdandan.
Ishka sajda etdim, bo 'ldim u andan,
Ne zamon qatl etdim kuffor-i ishq.*

*Jannat benim uchun quruq sahradir,
Ishqning sahrosi, kim banga ma 'vadir.
Aksini sen banga ne qadar qandir,
Qonmam, chunki bildim gulzar-i ishq.*

*Ishqing meydoninda bir pexlivanim,
Bir mahshar qo 'parur har damda qonim,
Na buyuk benim, baq, ishqa imonim,
Yera diz cho 'kirdi cabbar-i ishq.*

*Ben ishqing mulkiga yagana haqan,
Banga bo 'yin egar bar jumla sultan.
Inanir o 'rduma shuyla bir boqqan,
Ko 'r nica saf bista ashcar ishq.*

*So 'ylarkan dillarim na yaman so 'zlar,
Yozarkan qalamim na hazin ag 'lar,
Soddadil bunlardan na ma 'ni anglar,
Bilmas kuch o 'ldug 'i izhori ishq.*

Қардош халқлар адабиёти ютуқларидан таъсирланиш. Бу борада айтиш лозимки, собиқ шўролар ҳудудидаги қардош халқлар адиблари, маданият аҳли ва маърифатпарвар зиёлилари билан Чўлпон олиб борган мулоқотлар шунчаки алоқа бўлиб қолмай, тақдирдошлик қисмати даражасида бўлганини изоҳлашга ҳожат йўқ. Айниқса, аввал таъкидлаганимиздек, биров пешқадам татар ва озарбайжон адабиёти ва маданияти аҳллари билан мунтазам олиб борилган ижодий мулоқотлар шоир тафаккурининг янада теранлашувиға, бир миллат доирасидаги маълум чегаралардан ўзишиға ёрдам берди. Бу мулоқот аҳллари кўпчиликка яхши маълум бўлгани боис улар ҳақида узоқ тўхталиб ўтирмаймиз.

Лекин шу ўринда Чўлпоннинг бир ижодкор билан ҳамкорлиги ҳақида тўхталмасликнинг иложи йўқ. Чунки шоирнинг шўро воқелигини мадҳ этган шеърларини фақат замонасозлик, мурса тақозоси сифатида баҳолаш

ҳам, бизнингча, тўла маънода инсофдан эмас. Акс ҳолда улар бу қадар миқдорга ва самимиятга эга бўлмас эди. Унинг содир бўлаётган воқеалар шиддатидан умидланишга, катта салоҳиятга эга бўлган ижодкорларнинг тақдири ва тақдим этаётган фикрларига ишонишга ҳам ҳаққи бор эди. Ана шундай ижодкорлардан бири сифатида Абулқосим Лоҳутийни кўрсатиш мумкин.

Маълумки, асл исми Абулқосим Аҳмадзода бўлган шоир Эроннинг Кирмоншоҳий шаҳрида 1887 йил дунёга келган ва XX аср бошида бу ерда ҳам содир бўлган озодлик ҳаракатлари, кўзғолон ҳамда инкилобларда иштирок этиб, бунинг учун таъқибга, ҳатто, ўлим жазосига лойиқ топилган. 1921 йилда Боқуга, 1922 йилда Москвага келиб паноҳ топган, қолган умрини собиқ иттифокда ўтказган, шўровий ғояларни тарғиб қилишда жуда фаол шахсга айланган. У олиб борган кўплаб даъватлар Чўлпонда ҳам умид шуълаларини ёккан бўлса ажаб эмас. Агар у Лоҳутийдан қаттиқ таъсирланмаса, у “У (Лоҳутий) шамолдай майин овози билан шу тўғрида (Октябрь тўнтаришининг 20 йиллиги ҳақида) бир соатга яқин сўзлаган нутқида кўксида бўлшевик кўкламининг раққоси ўйнади. Унинг сўзидаги самимийлик шундан эмасми, ахир?.. Ҳамма бу катта Шарқ шоири, кўммунист-бўлшевик шоирнинг сўзини маза қилиб тинглади, чунки у яхши мисоллар, чиройлик ўхшатишлар, кучли фикрлар, ишонтиручи далиллар билан сўзлади”, деган эхтиросли сўзларни ёзмас эди (IV, 40–41).

Чўлпон Лоҳутийнинг “Оврўпо сафари” эсдаликларини таржима қилиб, 1936 йилда ҳам адабий журналлардан бирида эълон қилди, ҳам алоҳида китоб ҳолида чоп эттирди. Худди шу йили шоир Лоҳутийнинг “Эрон қизи” ва “Эрон қизининг жавоби” шеърларини ҳам таржима қилган. “Эрон қизи” шеъри муаллиф томонидан унинг Ўзбекистонга сафари давомида ҳосил қилган таассуротлари натижасида ёзилган. Шеър унчалик катта эмас, тўрт банддан иборат бўлиб, Ўзбекистон ва Эрондаги ижтимоий-сиёсий ҳолатлар киёсланади.

Шоир дунёқарашининг кенглиги жаҳонда кечаётган воқеаларни чуқур таҳлил этганида ва улардан озодлик мотивларини кўплаб топа олганида кўринади. Қадимги Миср, қадимги юнон манбаларида келтирилган воқеалардан XX асрдаги Буюк Британия, Франция, Германия, Италия, араб мамлакатлари, Эрон, Ҳиндистон, Хитой ва бошқа юртлардаги сиёсий тутумларгача шоир назаридан четда қолмайди. Улардан янги-янги туйғулар туяди, зулм ва зўравонликнинг турфа кўринишларидан таъсирланади. Уларни бир қатор республикаларни асоратига олиб турган шўро сиёсатига ўхшаш томонларини турли хил йўллар билан қаламга олади. Баъзан бу тутумни фош қилишга, ундан зулм кўраётган халқларни оху зорларига мос асарлар дуч келганда, у шеър бўладими, драматик асарми, бундан қатъи назар таржима қилади. Баъзан эса орзу-умидларига ҳамоҳанг асарларни ҳам таржима қилади, улардан баъзилари туркум кўринишини олади. “Хитой оҳанглари” ана шулардан биридир.

Бу туркумдаги икки шеър (“Хизматчи бола қўшиғи”, “Жан-Зи”) “Торт наърангни, Хитой” пьесаси учун ёзилган. Уларнинг иккаласида ҳам “йўқсилпарвар” шўро сиёсати фош этилиб, тузилажак янги давлат йўқсиллар учун ҳеч қандай наф келтирмаслиги таъкидланади. Лу Цзин Ван ва Вей Ин Ю каби шоирлардан қилинган таржималар юрт соғинчи мавзусидадир.

Чўлпон шеърятига таъсир ўтказган бундай омиллар кейинги фаслларда ҳам тилга олинади.

5. *Рухий босимга қарши тура олиш.* Чўлпон ижодидаги шиддатга унинг юксак истеъдоди билан бирга қарийб қирқ йиллик умрининг ярмидан кўпроғи таъқиб ва таҳдидда асаб толаларининг таранглашуви, кучли босим остидаги рухий ҳолати ҳам сабаб бўлган, дейиш мумкин. Унинг “Эътизор”, “Бошқармага ҳаг” каби битиклари, Ўзбекистон ёзувчиларининг 1937 йил 7 – 8 апрель кунларида бўлиб ўтган йиғилишида сўзлаган нутқи ҳаётига соя солиб турган муқаррар таҳликадан шоирнинг нажот истаклари сифатида вужудга келганини тушуниш қийин эмас.

Таъқиб туфайли шоирнинг жуда кўп шеърлари босилмасдан, эълон қилинмасдан йўқ бўлиб кетди. Улар ўрнида бошқа шеърлар ёзилди. Яна бир қанча шеърларини у ўзи ва яқинларининг хавфсизлиги учун ёқиб юборгани ҳам маълум. Улар ўрнига ҳам бошқа шеърлар ёзиш, таржималар қилиш билан шуғулланди. Чўлпон мазкур нутқида ғанимларнинг шоир “ўзини кўрсатмагани” ҳақидаги иддаоларига жавобан кейинги икки йил ичида ёзган ва таржима қилган ишларини санаб беради. Улар Горькийнинг жуда катта асари – “Она” романи иккинчи бўлими, “Егор Булучев”и, Пушкиннинг “Дубровский”, “Борис Годунов” асарлари, Лохутийнинг “Оврупа сафари” таржималари, ўзининг “Жўр” деб аталган шеърий тўплами, “Тиётру” газетаси ва “Муштум” журналларидаги фаолияти ва ҳоказолар эди. Яна шоир бу икки йилнинг бир йилини ўзининг муттасил касал (қандли диабет) бўлиб ишлай олмагани учун “скидка” қилишларини ҳам сўрайди. Нафсиламрини айтганда, мазкур таржималарнинг ўзи ҳар қандай ижодкордан ўнлаб йиллар шуғулланишини талаб қилади. Бу шижоатли ишнинг асосий сабаби таъқибга таслим бўлмаслик, унга қарши туриш эди. Чўлпон поэтик тафаккури такомилида жаҳон адабиётининг тутган ўрни ва шоир асарларининг дунё адабий-эстетик тафаккури тараққиётига кўрсатган таъсири ана шу омиллар билан чамбарчас боғлиқдир.

Шаҳло ҲОЖИЕВА,

Ўзбекистон Миллий университети доценти,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори

Клайд Роберт БУЛЛА

(1914–2007)

БОЛАЛАРНИ АСРАГАН ШЕР¹

Қисса

Инглиз тилидан
Салима СОДИҚОВА
таржимаси

Клайд Роберт Булла – америкалик таниқли болалар ёзувчиси. 1914 йили Миссури штатида туғилиб, 2007 йили Уорренсбергда вафот этган. Булланинг ilk китоби “Эшакарава” (“The Donkey Cart”) 1946 йилда нашр этилган. Ёзувчи умри давомида болалар учун элликдан ортиқ китоб ёзди. Адибнинг “Скванто, Оқ одамнинг дўсти” (“Squanto, Friend of the White Man”) (1954), “Валентин мушуги” (“The Valentine Cat”) (1959), “Покахонтас ва бегоналар” (“Pocahontas and the Strangers”) (1971), “Болаларни асраган шер” (“A Lion to Guard Us”) (1981), “Рождество пальтоси” (“The Christmas Coat”) (1989), “Фаришталар макони” (“A Place for Angels”) (1995) каби асарлари болалар томонидан севиб ўқилган ва дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилинган. К.Р.Булланинг қисса ва ҳикоялари жаҳон болалар кутубхонасининг ажралмас қисми саналади.

I. Денгизчи

1609 йили февраль ойи тонгида паст бўйли, озғин бир киши Лондон кўприги томон кетиб борарди. У чарм костюм ва кўк юнгли бош кийим кийиб олганди. Кийимларига лой сачраган, пойабзали ҳам лойга ботган, юзига тинмай ёмғир ёққанидан кўзини очишга кийналарди.

Ўша киши кидираётган Фиш кўчаси Лондон кўприги яқинида эди. У кўприкдан унча узоқ бўлмаган улкан тош уйни топди.

– Шу уй бўлса керак, – дея ўйлади у ва уйнинг орқа томонига ўтди. Бикқигина, чиройли бир аёл эшикни очди.

– Бу Триппетт хонадони бўлса керак-а? – деб сўради ҳалиги киши. Оксоч унинг лой сачраган кийимларига қараб:

– Нима хизмат? – деди.

– Фриболд хоним билан гаплашсам дегандим.

– Фриболд хоним? Сиз Эннини назарда тутаётган бўлсангиз керак-а? Афсус, гаплаша олмайсиз, у оғир бетоб, – деди хизматкор аёл.

¹ Журнал варианты.

— Америкадан бир киши келганини унга билдириб қўёлмайсизми?

— Америка? — дея оксоч унинг юзига тикилди. Кейин: — Сиз ўша бўлсангиз керак, — деди-да, ичкарига кириб кетди. Америкадан келган киши оксочнинг: — Аманда! Аманда! — дея бакираётганини эшитди.

Кимдир югуриб келди-да: — Ота! — деб кичкирди. Бўсағада бир қиз турарди. Қора кўзлари катта-катта, навнихол жуссаси оппоқ бу кизалок ўн-ўн бир ёшда эди. Қиз ҳафсаласи пир бўлганидан аччиқланиб деди: — Сиз отам эмассиз!

— Йўк.

— Элли сизни Америкадан келган, деди. У ўйлабдики... мен ҳам...

— Хўш, сиз Жеймс Фриболднинг қизимисиз? — деб сўради ҳалиги киши.

— Улардан бириман, мен Амандаман, — қиз шундай деди-ю, яна шошиб сўради: — Сиз отамни танийсизми?

— Ҳа, уни кўрганимга кўп бўлмади. Биз Виржиния колониясида¹ бирга эдик. Мен денгизчиман, ўша ерда менинг кемам...

— Сиз уни кўргансиз-а?! — Аманданинг кўзлари яна чакнади. — У яхшими? Нима деди?

— Анча яхши эди. У Жеймстаунда уй қурган. Жеймстаун у ердаги ягона шаҳарча. Мен кемамда денгиз сафарига чиқаётганимда Лондондаги оиласига салом айтишим учун тўхтаб ўтишимни сўради. Сизларни ҳар куни ўйлайди, аввалгидек бирга бўлишингизни сўраб дуо қилади.

Аманданинг кўзларига ёш келди.

— Уни қачон кўрасиз? Яна қачон гаплашасиз?

— Бошқа кўрмасам керак, — деди денгизчи. — Виржиния узок, у ерга сафарга чиқиш қийин. Балки портга қайтмасман.

Қиз оҳ тортди. Шу пайт уни чақириб қолишди:

— Аманда!

— Сени қидиришяпти, мен энди кетай.

— Яна келасизми?

У йўк дегандай бош чайқади:

— Мен қарз гапни айтдим. Хайр.

Денгизчи кетди. Қизнинг жавобсиз қолган юзлаб саволлари бор эди. Ахир раҳмат ҳам айтолмади. У денгизчининг ортидан чопди, лекин ошпазнинг овози уни ортга қайтарди: — А-ман-да!

Оксоч Элли омборхонадан чиқиб келди: — Аманда, у отангмиди?

Орқа томондаги эшик очилди. Кичкина бола ошхонага бош суқиб сўради:

— У отамизмиди?

— Жемми! — кичкирди Аманда. — Бу ерга кириш мумкин эмаслигини биласан-ку. Йўк, у отамиз эмас эди.

Болакай ғойиб бўлди ва эшик ёпилди.

Аманда ошпаз ва Эллига: — У Виржиниядан келган экан. Ўша ерда отамни кўрган, гаплашган. Отам яхши экан, уй қурибди, биздан хавотир-да эмиш, — деб айтди.

Ошпаз уфф тортди: — Шундай эканми? У сизларни шунчалар яхши кўрарканми?

— Қанчалар шафқатсизлик! — деди Элли.

¹ Виржиния колонияси — Англиянинг ҳозирги Виржиния штати ҳудудидаги собиқ мустамлакаси.

– Тилингизни тийинг, хонимқиз! Аманда, сен ишингга қайт! – деди ошпаз ва омборхонага кириб кетди. Ошпаз кетгач Аманда дарров орқа эшикни очди. Болакай остонада ўтирарди. Қиз унинг ёнига ўтирди.

– У отамиз эмас, денгизчи. Лекин отамизни кўрган. Ўйлашимча, шундай. Бугун кечкурун у ҳақида айтиб бераман.

– Бу ҳикоями? – деб сўради болакай.

– Шунга ўхшаш, – деди Аманда ва эшикни ёпди.

II. Ҳикоя

Триппетт хоним ва унинг оиласи кечки овқатни еб бўлишганди. Хизматкорлар ҳам овқатланиб бўлишган, Аманда ошхонада ёлғиз эди. У ҳозиргина қозон ва товаларни ювиб бўлган ва уларни қуритиш учун камин устига илганди. Орқа зинадаги укаси ва синглисини кузатди. Улар ухлаб қолишганди. Жеммининг боши деворда, Мегники эса Жеммининг елкасида эди.

Бу ерда болаларнинг ҳеч кимга кераги йўқ: иккита кучукчага ўхшаб дирдираб туришларини кўриш Аманданинг юрагини эзарди.

Аманда уларнинг ухлашларини кузатди. Жемми катта йигит бўлиб бораётганди. У ажойиб, отаси каби кучли йигит бўлади. Лекин Мег жуда кичкина, жуда рамақижон.

Аманда уларни уйғотиб, қайнатма шўрва билан нон ва сарийёғ берди.

– Олинглар, енглар, унғача мен онамизнинг ёнига бориб келаман, – деди у. Оналари пастки қаватдаги хонада эди. Бир вақтлар тўртовлон ўша хонада яшашарди. Хона худди уйларидек бўлиб қолганди. Энди у бемор ётган хонага айланган, кичкинтойлар у ерда қололмасди. Триппетт хоним уларни уйнинг орқа тарафидаги кичкина хонага жойлаштирган ва улар тунда ўша ерда ухлашарди.

Баъзида Аманда улар билан ухларди. Баъзан эса онасининг каравоти ёнида дам ухлаб, дам уйғониб тунни ўтказарди.

У бемор ётган хонага шам олиб кирди. Онаси кўзларини юмганча ётарди. У Рождествога бир кун қолганда тўшакка михланиб қолди, ўшанда зинадан йиқилиб тушганди. Бироқ у бу воқеадан аввал ҳам узоқ вақт бетоб бўлиб юрганди.

Аманда каравот ёнига ўтириб онасининг қўлларидан тутди. Онасига Америкадан келган одам ҳақида айтишни бошлади, аммо зумда тўхтади. Бу деворга гапириш билан баробар.

Аманда Жемми ва Мегнинг ёнига қайтди ва шамни ерга қўйди. Похол тўшакда ётган болаларни совуқ қотмасликлари учун чойшаб билан ўради.

– Ҳозир сизларга ҳикоя айтиб бераман, – деди у.

– Отам ва шер ҳақидами? – деб сўради Жемми.

– Қайта-қайта айтиб берганман-ку, – деди Аманда.

– Йўқ, унчалик кўп айтмагансан, – деди Жемми.

Шундай қилиб Аманда ҳикоясини бошлади: – Бир замонлар бир одам ўз бахтини излаб Лондонга келибди.

– Бу отам, – деди Жемми.

– Ҳа, – деди Аманда.

Жемми: – Унинг исми Жеймс Фриболд эди. Менинг исмим ҳам шундай, бу менинг ҳақиқий исмим, – деди.

- У тилла сочли чиройли қиз билан учрашиб қолибди...
- Бу онам, – гапга қўшилди Жемми.
- Ва улар турмуш қуришибди, уч фарзандли бўлишибди.
- Уч нафар ажойиб фарзанд, – деди яна Жемми.
- Жеймс Фриболд дурадгор эди. У уйлар қурадди. Сизлар биз яшаган уйни эслайсизларми? Уни биз учун қурганди...
- Биламан, ҳикоянинг давомини айт, – деди Жемми.
- Америка деган жой бўлиб, баъзилар уни Янги дунё деб аташади. Денгиз ортидаги қушлар, дарахтлар, дарёлари сероб гўша. У ерда ҳиндулар яшайди. Улар пат тақиб юришади ва камон, найзалар билан ов қилишади. Бир неча киши отамиздан у ерга бориб улар учун уй қуришини сўраган. Улар Америкадаги...
- Виржиния, – деди Мег.
- Ҳа, сен шу номни яхши кўрасан-а, Мег? Хуллас, улар Америкадаги Виржиния деб аталувчи жойда яшаш учун шаҳарчалар, уйлар қуришмоқчи бўлишибди. Ҳатто отамиз: “Агар Лондонда камбағал бўлсак, Виржинияда бой бўламиз. У ерда даламиз, боғларимиз бўлади”, деган эди. У хиргойи қилиб юрадиган қўшиқни эслайсизми? – Аманда шундай дея аста қуйлади:

*Мени чорлаётган юрт томон,
Кенг ва мовий денгиз ошаман.
Олисдаги қуёшли юртдан,
Бир куни мен уйим топаман.*

- Ҳикояни айт, – деди Жемми.
- Отамиз олдинроқ кетди ва биз Триппетт хонимникига кўчиб келдик, чунки онамиз шу ерда ишларди-да.
- Сен ҳаммасини айтмадинг, – деди Жемми.
- Айтдим.
- Йўқ, сен шерни ташлаб кетдинг.
- О! – деди Аманда, – Биз яшаган уйда тўқмоқча¹ бор эди. Отам кетишидан олдин уни олиб бизга берганди.
- Уни менга берганди, – деди Жемми.
- Уни ҳаммамизга берганди. У шернинг боши эди. Отамизнинг айтишича, ўзи кетгач, шу шер бизни асрар экан.
- Жемми яна гапга қўшилди: – Отам уни менга берганди. – Шундай дея у чойшаб остидан мисдан ясалган кичкина шернинг бошини олди. Мис ҳалқа шернинг оғзига осилганди.
- Денгизчи ҳақида эшитишни хоҳлайсизларми? – деб сўради Аманда. – У бугун шу ерда эди. У Виржинияда бўлган ва отамизни кўрган. Отамиз уй қурибди ва бизнинг боришимизни истар экан.
- Қачон?
- Кутишимизга тўғри келади.
- Нима учун?
- Онамиз соғайиб кетишлари учун. Энди ётиб ухла. Сен ҳам, Мег.
- Аманда болаларнинг ухлашини кутди. Сўнг шамни олди ва онасининг хонасига қайтиб борди.

¹ Эшик тўқмоқчаси – хонадон эгасини чақириш учун ҳар хил ҳайвонлар шаклида ишланган эшик тақиллатгич.

III. Доктор Крайдер

Кудук икки кўча нарида эди. Аманда сув челақни олди-да, югурди. Оғир ёғоч челақ сувга тўлиб янада оғирлашди. Қиз ҳар икки-уч қадамда челақни ерга қўярди. Шу пайт:

– Аманда! – деган овоз келди. Қаршисида бир одам турарди. У қора кийинган, соқоли оқарган, лаблари атрофида эса майда ажинлар бор эди.

– Хайрли кун, доктор Крайдер! – деди Аманда.

– Болагинам, буни кўтара олмайсан-ку? – дея доктор Крайдер челақни олмоқчи бўлган эди, Аманда пақирни иккала қўллаб маҳкам ушлаб олди.

– Раҳмат, жаноб, лекин улар сувни сиз ташиб беришингизни ишташмайди.

– Ким иштамайди?

– Ошпаз ва Триппетт хоним.

– Уларнинг билишлари шарт эмас.

– Хоним дарчадан қараб туради. Ҳозир ҳам қараётган бўлиши мумкин. Кейин бу менинг вазифам.

– Қанақасига?

– Мен онамнинг ўрнини оляпман, – Аманда шундай деди-да, челақни бир неча қадам кўтариб бориб яна ерга қўйди. – Онамни кўриб қўйиш учун келдингизми?

– Ҳа, ахволи қандай? – деди доктор.

– Анча яхши. Бугун у тетикроқ кўринди.

– Аманда, отанг ҳаётми?

– Ҳа, у Америкада.

– Америкада? Буни билмаган эканман, – деди доктор ажабланиб. – У Виржиниядаги колонияга кетганми?

– Ҳа, жаноб, у Жеймстаунда.

– Америка. Янги дунё – бу менинг азалий орзуим. Ёш йигит бўлганимда эди, бугун ўша ерда бўлардим, – деди доктор Крайдер.

– Биз ҳаммамиз: укаларим, онам ва мен ўша ерга борамиз. Онам соғайгач, тез орада кетамиз, – деди Аманда.

– Ростдан-а? – деди доктор. Улар уй олдига келишди ва ўша ерда ажралишди. Доктор олд эшикка, Аманда эса орқа эшик томон юрди.

Аманданинг докторни кўрганига бир ҳафтадан ошди. Бир куни тушдан кейин уйда докторнинг овози эшитилгандек бўлди.

Ошхонага қоронғилик чўка бошлаганди. Доктор Крайдер хонага кирганда Аманда шам ёқаётганди. Доктор ҳолдан тойгандек кўринди. Унинг юзидаги ажинлари чуқурлашгандек эди.

– Аманда, – деди у.

– Лаббай, жаноб!

– Мен билан юр!

Аманда у билан борди ва иккови ёлғиз қолди.

– Аманда, онанг вафот этди, – деди доктор.

Қиз котиб турарди.

– Кечир, мен қўлимдан келганини қилдим.

Аманда нафаси сиқаётганини сизди. Кафтини оғзига босди.

– Мени эшитдингми, болам?

У бош ирғади.

– Уканг ва синглингга ўзим айтайми?

Аманда гапиришга уринди. Доктор яна:

– Мени эшитяпсанми? – деб сўради.

– Ҳа, – пичирлади қиз.

– Уканг ва синглингга айтайми?

У шундан сўнггина:

– Йўк, жаноб, уларга ўзим айтишим керак, – деди.

IV. Вақт ва иш

Триппетт хоним:

– Бу жуда ачинарли ҳодиса, вақт ва иш буни унутишингга ёрдам беради. Вақт ва иш, Аманда, – деди.

– Ҳа, хоним, – деди Аманда.

У ўз юмушларини бажарарди. Бу кунларнинг ўтишига кўмак берар, лекин қиз тунлари уйғоқ ётарди.

Ўша тунда Аманда Жемми ва Мег билан бирга эди. У шамни ёник қолдирди ва:

– Ким ҳикоя тинглашни хоҳлайди? – деб сўради.

– Бошқа нарсa билмайман дейсан, – деди Жемми.

– Билмас эдим, аммо энди биламан.

– Бу ҳикоя отам ҳақидами? – сўради Жемми.

– Иккита опа-сингил ва уларнинг укаси ҳақида.

– Улар – сен, Мегги ва мен, – деди Жемми.

– Сингиллардан бирининг паст-баланд йўли ҳақида, – деди Аманда.

– Бу сен, – деди Жемми.

– У йўлини йўқотиб қўйибди, – деди Аманда.

– Нимани?

– У ўз йўлини йўқотиб қўйибди, кейин қайта топибди. Шунинг учун энди ортик ўнқир-чўнқир йўлда эмас экан.

– Бори шуми? – сўради Жемми.

– Йўк. Ука ва опа-сингиллар Англиянинг Лондон шаҳрида яшашарди. Ва бир куни... биласизларми улар нима қилишибди?

– Нима қилишибди?

– Улар жўнаб кетишибди. Улар Лондонни, Англияни тарк этишибди.

Жемми ўрнидан сапчиб туриб кетди:

– Улар қаерга кетишибди?

– Улар катта кемага чиқиб, Америкага сузиб кетишибди. У ерда Жеймстаун шаҳарчасини кўришибди. Бир одам улар билан кўришгани келибди.

– Отам! – деди Жемми.

– Отам! – деди Мег.

– Қачон кетамиз? – сўради Жемми.

– Ҳозирча билмайман, лекин кетамиз, албатта, кетамиз! – деди Аманда.

Тонгда у ошпаздан:

– Ташқарига чиқиб келсам майлими? – деб сўради.

- Йўқ. Қаерга борасан? – деди ошпаз.
- Бир кўча нарига.
- Бир кўча нарида нима бор?
- У ерда “Виржиния” компанияси жойлашган.
- “Виржиния” компанияси? Нима бўпти шунга?
- Ўша компания кемаларни Америкага жўнатади.
- Хўш, шундай бўлса сенга нима?
- Жемми, Мег ва мен – биз кетамиз, – деди Аманда.

Ошпазнинг энсаси қотди:

- Мен ҳам ойга учмоқчиман.

– Агар рухсат берсангиз, бино Филтон йўлкасида. Атиги бир қадам. Тезда қайтаман, – деди Аманда.

- Йўқ, бормайсан. Чунки сен кетмайсан, – деди ошпаз.

Аманда кун бўйи ишлади. Супурди, сидирди, нон қорди ва пиёз арчди. Туш пайтига яқин ошпаз унинг нақд кулоғи остида бақирди:

- Сен яна сув челақни бўш қолдирибсан.

Аманда челақни олди-да, югуриб кетди. Орқа эшикдан ташқарига чиққач, челақни буталар орасига қўйди-да, қанот боғлаб учди.

V. Филтон йўлкасидаги бино

Аманда тўғри Филтон йўлкасидаги улкан ғиштли бинога югурди. Унинг мурожаатига ҳеч ким жавоб бермади. Қиз эшикни очиб катта хонага кирди.

Улар нималарнидир ёзишаётганди. У қиёфаси энг мулойим кишини танлади.

– Агар мумкин бўлса... Виржинияга сузадиган кемалар ҳақида айтиб беролмайсизми?

У киши ёзишда давом этди. У қандайдир шакллар чизиб, уларни бирлаштирарди.

– Мен бу ерга бир марта онам билан келгандим. Виржинияга бормоқчи эдик, чунки отам ўша ерда. Бир киши кейинроқ келишимизни айтганди, – деди Аманда.

Аманда уни эшитмади деб ўйлаб, ҳамма айтганларини яна қайтаришга тараддудланган эди, ҳалиги киши ёзишдан тўхтади.

- Отангизнинг исми? – сўради у.

- Жеймс Фриболд.

У китобни очиб, саҳифа бўйлаб қўл югуртирди.

- Ҳа, у шу ерда.

- Биз навбатдаги кемада кетишни истар эдик, – деди қизалоқ.

- Кемалар кейинги ойда бўлади. Сизлар неча кишисизлар? – сўради у.

- Уч киши.

- Исмларингиз?

- Жемми, Мег ва мен – Аманда.

- Мег онангизми?

- Йўқ, жаноб, онам вафот этди. Мег – менинг синглим.

- Синглингиз неча ёшда?

- Бешда.

- Жеммининг ёши нечада?
- Саккизда.
- Ҳаммангиз бола экансиз, сизларга ғамхўрлик қиладиган ҳамроҳсиз Янги дунёга боролмайсизлар.
- Мен ўзим эплайман.
- Йўқ, бўлмайди. Сизларга кўз-кулоқ бўладиган одам топишимиз мумкин, бироқ пули...
- Менда пул бор, – деди Аманда.
- Қанча?
- Билмайман, аммо...
- Бу ёққа қара, қизалоқ, бу ер банд жой, мен ҳам банд одамман. Шундай дея у ручкасини сиёҳга ботирди ва ёзишда давом этди.
- Илтимос, – дея гап бошлади Аманда, лекин у киши Амандага гапирмади ҳам, қайтиб қарамади ҳам.
- ... Аманда Триппетт хонимнинг эшигини тақиллатди.
- Ким у? – деган Триппетт хонимнинг овози келди.
- Мумкин бўлса, хоним...
- Триппетт хоним эшикни очди. Унинг улама сочи олинганди. У жаҳли чиққандек кўринарди.
- Бу ерда нима қиялсан?
- Мен сизга... мен “Виржиния” компанияси жойлашган бинога борганимни айтмоқчиман.
- Хўш?
- Келаси ой у ерга Янги дунёга кетадиган кемалар келар экан.
- Хўш?
- Жемми, Мег ва мен кетмоқчимиз.
- Триппетт хонимнинг лаблари титради.
- Бу беъмани фикрни миянгдан чиқариб ташла.
- О, йўқ, хоним. Биз отамизнинг ёнига кетишимиз керак.
- Отангга керакмассизлар. У сизларни унутганига анча бўлган.
- Ундай эмас, хоним, – деди Аманда.
- Керак бўлганингизда, сизларни алдаб кетмасди. Виржиния даҳшатли жой: ёввойи хиндулару, ёввойи махлуқларга тўла. Янги дунё ҳақидаги ҳамма эртақлар ҳам, унинг қанчалар ажойиблиги ҳам ёлғон, бари сафсата!
- Лекин биз кетишимиз керак...
- Мен сизларни тўйдирдим, эгнингизни бутладим, сен нотаниш юртга очлик азобини тортиш учун борасанми?
- Отам...
- Отанг сенлар учун нима қилди? Аввал шуни, кейин мен сизлар учун нималар қилганимни ўйлаб кўр. Триппетт хоним эшикни қарсиллатиб ёпди.

VI. Эшик ортида

- Ўша тунда Аманда ва Элли омборда учрашиб қолишди. Элли:
- У шу ерда қолишингизни хоҳлайди. Сен қаттиқ ишлайсан ва кам овқат ейсан. Жемми ва Мег ҳам шундай. Хоним уларни ҳам, сени ҳам текинга ишлатиш учун олиб қолмоқчи.

– Эҳ! Мен пул ҳақида сўрашни унутибман, – деди Аманда.

– Пул?

– Отам жўнаб кетаётганда уйимизни сотиб, пулини онамга берганди, онам уни ҳамёнда сақларди. Пул Триппетт хонимда. Онам зинадан йиқилиб тушгач, ошпаз ва мен уни каравотга ётқиздик. Триппетт хоним ичкарига кирди ва ҳамённи олди. У буни биз учун сақлашини айтганди.

... Аманда бир ҳафта кутди. Кейин у юқори қаватга чиқди. Бу вақтда Триппетт хонимнинг тўнғич ўғли Рендолф ўша ерда эди. Баликкўз Рендолф Амандага қарамади. – Ойи, пастда кўришамиз, – деди-да, чиқиб кетди. Хоним кечки базм учун олча рангли шойи кўйлак кийганди. У кўзгуда ўзига қараб жилмайди. – Узр сўраш учун келгансан-а. Яхши қиз бўлмоқчилигингни айтиш учун келгансан. Майли, аҳмоқона гапларингни унутаман, – деди у Амандага.

– Илтимос, хоним...

– Хўш?

– Илтимос, хоним, менга пулимни қайтарсангиз, – деди Аманда.

Триппетт хоним унга ўғирилди.

– Нимани?

– Биз учун сақлаб қўйилган пулни.

– Нималар деяпсан? Пул?

– У кичкина ҳамёнда, онамнинг бўйнига осилганди.

Триппетт хонимнинг юзи оқарди. – Докторга ким пул тўлади? Сенларга шунча нарсани ким берди? Ким бошпана берди?

– Лекин мен ишладим, хоним, онам ҳам узоқ вақт ишлаган.

– Демак, мен ўғриман!

– Мен ҳечам бундай демадим!

Аммо Триппетт хоним уни эшитиб ҳам ўтирмай, кўлига илинган китобни улоқтирди. У Аманданинг бошига сал тегиб ўтди.

Рендолф югуриб чиқди. Триппетт хоним Амандани кўрсатди. – Уни бу ердан йўкот, йўкот уни.

Рендолф Амандани маҳкам ушлади-да, ташқарига улоқтирди.

Рендолф зинадан тушиб келди. У ошпазга:

– Ойим ҳушидан кетди. Бор, унга ёрдам бер, – деди. Эллига эса:

– Сен докторга югур, – деди. Кейин Амандага ўшқирди:

– Ҳой, митти чўчка, ҳаммасига сен айбдорсан. Бу уйдан кет. Мана бу мишиқиларингни ҳам ўзинг билан олакет. Йўқол. Қайтиб бу ерда турқингни кўрмай.

Аманда Жемми ва Мегни етаклади-да, орқа эшикдан тун бағрига кочди.

VII. Тунги одам

Улар дарё ёкалаб пиёда боришарди. Дарё бўйидаги тепаликда одамлар гулханлар атрофида ўтиришар эди.

Улар эски тахта курсига ўтиришди. Умидсизлик қуршаб олганди. Болалар пастда оқаётган дарёнинг ёқимли шовуллашини эшитиб ўтиришарди.

– Қаерга борамиз? – сўради Жемми. Мег эса ҳеч нима демади. Триппетт хонимнинг уйидан бош олиб кетишганидан бери у чурқ этмасди.

Мег хотиржам, ҳатто жуда сокин эди. Унинг бутун ҳаёти мана шундай четга улоқтирилиш билан ўтарди: “Бу ерга ўтир, Мег, қимирламай ўтир, Мег”. У ҳеч қачон бошқа болаларга ўхшаб ўйнолмасди.

Шу пайт бир аёл кўлида шамчирок тутиб улар томон секин кела бошлади ва Аманданинг ёнида тўхтаб, юзини ёритди. У жуда қари эди. Ичига ботган кўзлари ёввойилардек совуқ термиларди.

– Менга садақа бер, – деди у.

– Беришга ҳеч вақомиз йўқ, – деди Аманда.

Кампир шамчирокни баланд кўтариб Мегга қаради:

– Бу менинг қизим.

– Ундай эмас, – деди Аманда.

Кампир Мегга яқинроқ келди.

– Азизам, мени танимаяпсанми?

– Кетинг! – деди Аманда.

Кампир уларнинг ёнига ўтирди. У Мегнинг сочларини силади.

– Кел, азизам, мен сени ўзим билан уйга олиб кетаман.

– Уни тинч қўйинг! – Аманда Мегни ундан нари тортди ва Жеммининг кўлидан ушлади. Улар туриб кетишди. Кампир уларнинг ортидан чақирди:

– Тўхтанглар, шошманглар!

Аманда тунда бунақа одамларни ҳар қадамда учратар, улар йўлкаларда, зиналарда ўтиришар ва соядек эргашишар эди.

Баҳор оқшоми унчалик совуқ эмасди. Аммо Аманда титрарди. Қаерда дам олишлари ва бироз ухлашлари мумкин?

Улар Фиш кўчасига келишди. Триппетт хонимнинг чироқлари ёник уйи кўринди. Уй ёнидаги йўлакда бир киши турарди. Шамчирок кўтариб олган бу одам улар томон кела бошлади.

– Амандамисан? – дея сўради ўша киши. Шундан сўнггина Аманда уни таниди. У доктор Крайдер эди.

VIII. Омаднинг бир бўлаги

– Сизларни бутун кўча бўйлаб қидирдим. Мен билан кетсангиз яхши бўлар эди, – деди доктор. Улар бирга кетишди.

Шамчирок уларнинг йўлларини липиллаб ёритиб борарди.

– Бир нарса сўрасам майлими? – гап бошлади Аманда.

– Нима экан?

– Бугун кечкурун Триппетт хонимни кўрдингизми?

– Ҳа, бир қиз мени олиб кетгани келганди. У Триппетт хоним ҳушидан кетганини айтди.

– Хоним ўлдими?

– Ўлди? Албатта, йўқ. Асаблари чарчаган, холос.

Улар Фиш кўчасидан бурилишди ва ёғоч уйлар қатори бўйлаб пиёда юришди. Доктор Крайдер уйларнинг бирида тўхтади.

– Қаерга келдик? – деб сўради Жемми.

– Сизларни уйимга олиб келдим, – деди доктор Крайдер. Улар ичкарига киришди.

IX. Ажойиб дунё

Аманда уйғонганда тонг отганди. Доктор Крайдер эшик олдида турар, у кетиш учун кийиниб олганди.

– Тез қайтаман, нонушта тайёрлашни биласан. Ошхонадан нима топсангиз ейишингиз мумкин. Мен аллақачон нонушта қилиб бўлдим, – деди доктор ва чиқиб кетди.

Жемми ва Мег кириб келишди. Уларнинг сочлари тўзғиган, кўзлари уйқули эди. Улар стол ёнига келишди. Жемми ўтирганда бир нарсга тўқиллади. У чўнтагига кўлини суқиб кичкина мис тўқмоқчани олди.

– Жемми! Уни олиб юрибсанми? – деди Аманда.

– Чўнтагимда асраяман. Хурсанд эмасмисан? Энди Триппетт хоним ва бақалоқ Рендолф уни олиб қўйишолмайди, – деди Жемми.

– Уни чўнтагингдан олиб қўй! – деди Аманда.

– Унда қандай асрайман?

– Билмайман. Бир йўлини топармиз. Ҳозироқ уни стол устига қўй.

Жемми “шернинг боши”ни кружкасининг ёнига қўйди. Аманда отасининг нима деганини эслади:

– Шер сизларни асрайди.

Нонуштадан сўнг Аманда ишга киришиб кетди.

– Доктор Крайдер хайратда қолади, – дерди у. Ниҳоят доктор уйга қайтиб ошхонага кўз ташлади.

– Ҳа, жаноб?

– Мен қариманми? – сўради доктор.

– Ҳа, жаноб, – жавоб берди Аманда.

– Мен-а?

– Жуда ҳам қари эмассизу, лекин...

– Сенга қандай кўринаётганимни биламан, аммо кўраётганингга ишонма. Бугун мен яна ёшардим. Мен ёшман, Аманда! Ҳозиргина жаноб Томас Смитни учратдим. Биз Янги дунёга сузадиган кемалар ҳақида гаплашдик. Келаси ой тўққизтаси жўнаб кетар экан. Тўққизта кема июнда жўнарган ва сен уларнинг бирида бўласан.

– Мен-а? Ростдан-а?

– Ҳа. Жемми ва Мег ҳам.

– Триппетт хонимникига бориб, пулни олдингизми? – деб сўради Аманда.

– Йўқ. Бечора Триппетт хоним, – деди доктор. – Унинг улкан уйини унут. Триппеттхонимга ҳамёндаги пулларни асраб юраверишига рухсат бер. Ташқарида ажойиб олам бор ва у буни ҳеч қачон билмайди. Лекин биз биламиз, Аманда! Жеймстаунда уларга доктор керак бўлади, ёшим аҳамиятсиз. Биз ҳаммамиз Янги дунёга кетамиз!

X. Денгиз саргузашти

Улар Плимут шахрига кечқурун етиб келишди. У ер катта-кичик кемаларга тўлганди.

– Улардан бири бизники, – деди доктор Крайдер. Улар шу кеча

меҳмонхонада қоилишди. Аманда эрталаб уйғонганида, доктор Крайдер аллақачон чиқиб кетганди. У қайтганида болалар дераза ёнида туришарди.

– Янгилик, ажойиб янгилик. Кемамизнинг номи – “Денгиз саргузашти”. Биз адмирал билан бирга сузамиз, – деди доктор.

Улар Крайдерга индамай қараб туришарди.

– Сизлар бунинг маъносини билмайсизлар, шундайми? – деб сўради Крайдер.

– Йўқ, жаноб, – деди Аманда.

– Сизларга бунинг нима маъно англатишини айтаман. Виржинияга сузадиган тўққизта кема бўлиб, ҳар бирининг ўз капитани бор. Капитан кимлигини биласизларми?

– Капитан – сардор, – деди Жемми.

– Албатта. У кемасининг сардори. Адмирал эса барча капитанларнинг сардори.

– Қиролга ўхшабми? – сўради Жемми.

– Ҳа, шунақарок. Тўққизта кеманинг адмирали жаноб Жорж Зоммерс “Денгиз саргузашти”да сузади ва биз ҳам у билан сузамиз, – доктор Крайдер шундай дея деразадан ташқарини кўрсатди. – Кўк чизиқли кемани кўряпсизларми? Ўша “Денгиз саргузашти” бўлади.

– У энг катта кемалардан бири экан, – деди Жемми.

Бир кеча-кундуздан кейин кемалар сафарга тайёр бўлди. Уларга овқат ва сув юкланди. Америкага кетувчиларнинг ҳаммаси бортга чиқишди. Бошқа кемалар “Денгиз саргузашти”нинг ортидан қатор бўлиб аста чайқалиб боришарди. Доктор Крайдер асосий палубада турарди. Аманда, Мег ва Жемми унинг ёнида эдилар. Бортдаги йўловчилар қирғоқдагиларга қўл силкиб кўзёш тўкишарди.

– Нима учун йиғлашяпти? – сўради Жемми.

– Баъзан хайр дейиш қайғули, – деди Аманда.

– Мен кетаётганимиздан хурсандман, сен хурсанд эмасмисан? – деди Жемми.

Аманда осмонни яширган туманли булутларга қаради. Жемми Аманданинг енгидан тортди:

– Хурсанд эмасмисан, Аманда?

– Ҳа, хурсандман.

XI. Денгиздаги илк кунлар

Доктор денгизни яхши кўрарди. Деярли ҳар куни тунги соат бириккиларгача ташқарида юрарди. Кўпинча кема юкхонасига тушганида сочлари ва кийимлари ҳўл бўлиб кетарди.

– Панжара олдида туришни ва тўлқинлар юзимга урилишини яхши кўраман, – дерди доктор. У кемани севарди. Овқат учун қаттиқ печенье, қарам, тузланган гўшт ёки майда балиқ еса ҳам бахтиёр эди.

– Ёш йигит бўлганимда эди, денгизчи бўлиб узокларга кетардим. Қани энди!

У беморларга қарар, гоҳо куну тун банд бўларди.

– Чарчамадингизми? – деб сўради Аманда.

– Асло, – жавоб берди у.

Улар сокин сувда бир ҳафта сузишди. Кун ҳам илиқ эди. Бир сафар доктор уларга “Денгиз саргузашти” палубасида турган уч кишини кўрсатди. Улар капитан, ҳукумат раҳбари ва адмирал экан.

– Қизил юзлиси – Кристофер Ньюпорт, капитан. Озгин киши – Томас Гейтс. У биз кетаётган Виржиния ҳукумати раҳбари бўлади. Қизил соқолли киши эса адмирал – жаноб Жорж Зоммерс, – деб таништирди доктор Крайдер.

Ўша кун кечки пайт жаноб Жорж Зоммерс келганида Аманда Жемми ва Мег билан панжара олдида эди.

– Хайрли кун, адмирал, – деди Жемми.

Адмирал ажабланиб қаради. Кейин табассум қилди.

– Хайрли кун, ёш денгизчи, – деди у ва ўзининг кабинасига кириб кетди.

– Жемми! Унга гапиришга қандай журъат этдинг?! – деди Аманда.

– У норози бўлмади, – деди Жемми.

– Лекин у адмирал.

Аманда Жеммидан биров фахрланиб қўйди. Жемми улғайса, журъатли ва мард йигит бўлади. Журъатли кишиларга эса ажойиб саргузаштлар керак.

ХII. Докторнинг йўқолиши

Ўтган бир неча кунда Аманда кема бортидагиларни деярли таниб олди. У ерда Жон Ролф исмли бакувват йигит ҳам бўлиб, унинг касалмандроқ чиройли рафиқаси ҳам бор эди.

Тез-тез жанжаллашадиган яна икки йигит ҳам бўлиб, улар доим бирга эдилар. Чўзинчоқ юзли, қалин, қора қошли бу йигитлар бир-бирига ўхшаб ҳам кетарди. Уларнинг исмлари Роберт Уотерс ва Крис Картер эди.

Бортга Хопкинслар оиласи – жаноб Стефен Хопкинс, унинг рафиқаси ва икки фарзанди ҳам чиқишганди. Қизлари Энни ўн, ўғиллари Дэвид етти ёшда эди.

– Кемага чиқишдан аввал қаерда яшагансизлар? – деб сўради Энни.

– Лондонда, катта уйда яшаганман, – деди унга Аманда.

– Хизматкор бўлгандирсан?

– Ҳа, лекин Янги дунёда хизматкор бўлмайман.

Шу пайт доктор Крайдер келиб қолди.

– Ийе, бу киши сенинг отангми? – сўради Энни.

– Йўқ, – деди Аманда.

– Бобонгми?

– У бизнинг дўстимиз.

Энни доктор Крайдернинг кетишини томоша қилиб турди.

– У ғалатиروқ экан-а?

– Йўқ, ундай эмас, – деди Аманда.

– Хўш, унда нега тўлқин келганда панжара олдида туриб олади? Нега ҳўл бўлгунча тураверади?

– У денгизга яқин бўлишни ёқтиради.

Энни бурнини жийирди:

– Бутун атрофимиз денгиз. Шу яқинлик етарли эмасми?

Бўронли тундан кейинги тонгда Аманда, Жемми ва Мег кема юкхонасида нонушта қилиб ўтиришарди. Бир маҳал Жон Ролф уларнинг ёнига югуриб келди.

– Доктор қаёқда? – сўради у, – рафикам бетоб.

– Мен уни топиб келаман, жаноб, – Аманда шундай деб юкорига югуриб кетди. Шамол ҳамон тинмаган, палубада уч-тўрт киши турарди. Крайдерни ҳеч ким кўрмабди. Аманда пастга тушгач, бошқалар ҳам қидира бошлашди. Улар:

– Докторни охирги марта қачон кўргансиз? – дея ҳаммадан сўрашарди. Кимлардир:

– Биз палубада эдик, унга “доктор, бу ер хавфли, тўлқинлар ёпириляпти. Бундай турманг” дегандик, лекин у кетмади, – дейишди.

– У балки... Аманда, балки у сувга тушиб кетгандир, – деди бир денгизчи.

Доктор Крайдерни топишга бўлган барча уринишлар зое кетди. У кемада йўқ эди. Унинг ҳалок бўлганига Аманданинг ишонгиси келмасди. Бу тушга ўхшайди, бир куни уйғонганимда у қайтиб келади, деб ўйларди Аманда. Тақдирга тан беришдан бошқа илож йўқ эди.

ХIII. Олтинми ёки мис?

Бир куни кечқурун улар юкхонада ўтиришарди. Аманда Мегга тикишни ўргатаётган, Жемми тўқмоқчани – “шер боши”ни мато парчаси билан артаётганди.

– Одамлар унга бармоқ изларини қўйиб ташлашибди, – деди у.

– Қанақа одамлар? – сўради Аманда.

– Жаноб Уотерс ва жаноб Картер, – жавоб берди Жемми. – Жаноб Хопкинс ҳам.

Шу пайт Жон Ролф юкхонага кирди. Аманда ундан сўради:

– Ролф хоним тузукми?

– Раҳмат. Аманда, сенга бир гап айтишим керак, – Ролф шундай деб кизнинг ёнига чўккалади ва паст овозда гапира бошлади:

– Укангнинг қўлидаги анави “шернинг боши” нима ўзи?

– Тўқмоқча.

– Қаердан олгансизлар?

– Отамиздан.

– Демак, у доктор Крайдерники эмас-а?

– Йўқ, жаноб.

– У нимадан ясалган?

– Отамнинг айтиши бўйича мисдан.

– Бунинг сирти мис, таги эса олтин дейишяпти. Доктор Крайдер ўз олтинларини эритиб, қуйдирганмиш.

– Нега?

– Янги дунёда яшириб юриш учун.

– Бемаънилик, – деди Аманда.

– Секинроқ гапир. Биров эшитиб қолиши мумкин, – деди Ролф.

– Бу бор-йўғи мис тўқмоқча, – яна такрорлади Аманда, – Лондондаги уйимизда фойдаланардик. Нега олтин деб ўйлашяпти?

- Кимдир айтгандир-да.
- Ким?
- Жон Ролф Жеммига қаради.
- Агар унинг олтинлигига ишонишган бўлса, ғалва чиқади. Уни олиб қўйишга уринишлари мумкин.
- Ролф кетгач Аманда Жеммига пичирлаб деди:
- Тўқмоқчани беркитиб қўй.
- Нимани?
- Тўқмоқчани, олиб қўй уни.
- Нимага?
- Айтганимдек қил.
- Яхши, – деб Жемми тўқмоқчани чўнтагига солди.
- Тонгда Аманда уни жомадонлардан бирига яшириб қўйди.
- Уни олтиндан деб Энни ва Дэвидга сен айтганмидинг? – деб сўради укасидан. Жемми ерга қаради.
- Шундай қилганмидинг?
- Ҳа.
- Нега?
- Улар коптокларини макташди. Кейин менинг “шер бошим” яхшироқ, чунки у олтиндан, дедим.
- Энди ҳамма уни олтиндан деяпти. Кўрмаяпсанми? Уни олиб қўйишлари мумкин.
- Бир пайт Роберт Уотерс уларнинг ёнига келди.
- Тўқмоқчани кўрсам майлими?
- Уни олиб қўйдим, – деди Аманда.
- Уни асраш учун кимгадир берсанг яхшироқ бўларди. Хоҳласанг, ўзим сақлайман.
- У фақат мисдан ясалган, – деди Аманда.

XIV. Бўрон

Тўқмоқча атрофидаги гап-сўзлар бир неча кун давом этди. “Шернинг боши” олтинданмиди ёки фақат мисмиди? У доктор Крайдерники бўлганми? Бу матоҳ аслида қаердан келган?

Бора-бора бу гаплар унутилди. Ундан ҳам долзарб мавзу топилганди. Бу бўрон. Ҳамма ўзини беҳаловат сезарди. Сўнг шамол авжига чикди. Иссиқ довул юзларни куйдирар, кийимларни йиртиб ташлагудек бўларди.

Узун кўк чақмоқ чақди ва момақалдиروқ кемани силкитиб гумбурлади. Улар юкхонага югуришди. Жемми олдинда борарди. Аманда Мегга нарвондан тушишда кўмаклашди.

Тундек зимистон юкхонада кимдир шамларни ёқди. Кема у ёқдан, бу ёққа чайқалар, одамлар дам олдинга, дам ортга отилишарди. Жомадонлар, яшиқлар улар билан бирга бориб келарди. Икки кунгача кема бўронда у ёқдан, бу ёққа чайқалди, силкинди. Аманда, Жемми ва Мег бир-бирларини кучоклаб олишганди.

Улар жаноб Хопкинсининг:

- Кема чўкяпти, кема чўкяпти, – деган овозини эшитишди.
- Биз чўкяпмизми? – сўради Жемми.

– Йўқ, – деди Аманда.
 – Қаердан биласан?
 – Гапимга қулоқ сол. Мен... мен сизларга ҳикоя айтиб бераман, – деди Аманда.

– Биз барибир эшитолмаймиз.

– Мен баландроқ овозда гапиришга уриниб кўраман, – Аманда ўқираётган шамол ва ёмғир остида бақирарди. – Иккита опа-сингил ва уларнинг укаси бор экан. Улар кемадалигида бўрон турибди. Ҳикоямни эшитяпсизларми?

– Ҳа, – деди Жемми.

– Дахшатли бўрон кутургандан кутурарди. Шундан кейин...

– Нима бўлибди? – сўради Жемми.

– Охири бўрон тинибди. У ерда орол бор экан.

– Қаерда?

– Денгизнинг ўртасида. Улар кемадан қуруқликка тушишибди.

Шундан сўнг Жемми ва Мегнинг ваҳимаси тарқаб, иккови ҳам жимиб қолишди.

Бир кеча-кундузда бўрон тинди, кема эса сув юзасида қолди. Бироқ кема тубида тешиклар пайдо бўлганди. Ямоқлар юкхонани сувдан асрай олмасди. Одамлар нарвондан юқорига тирмашиб, палубага чиқишди. Аманда ҳам Жемми ва Мегни опичлаб палубага кўтарилди.

– Ер! – деган ҳайкирик эшитилди ва кемада қий-чув кўтарилди.

– Қоялар! Сувости қоялари!

Бўрон оқибатида юзлаб жойидан дарз кетган “Денгиз саргузашти” тинмай чайқалиб ғичирларди.

XV. Қирғоқда

Одамлар палуба бўйлаб югуришар, денгизчилар кичик қайиқларни тайёрлашарди. Адмирал Зоммерс: “Қайиқларга аввал аёллар ва болалар чиқишсин!” деб овоз кучайтиргичдан бақирарди.

Аманда, Жемми ва Мег бошқаларга тикилишар, эркаклар жанжаллашишарди. Қайиқ ён томонга қийшайди, сўнгра тўлқин уни баланд кўтариб четга сурди. Аманда Жемми ва Мегнинг ўртасида эди. Улар тиззалаб қайиқнинг қуйруғида ўтиришарди.

– Мен қуруқликни кўряпман, – деб бақирди Жемми. Аманда ҳам қуруқликни пайқади. У ёмғир остида узун сояга ўхшарди.

– Қуруқлик! – Аманда оғзини Мегнинг қулоғига тутиб бақирди.

Мег жавоб бермади. У юзини Аманданинг қўллари остига яширди.

Улар саёзликка етиб келишди. Аманда одамларнинг овозларини эшита бошлагач, бир аёл сўради:

– Бу Виржиниями?

– Бу ер орол. Адмиралнинг айтишича, Бермуд ороли, – деб жавоб берди бир денгизчи.

Бошқа бир аёл дод солди:

– Бермуд иблислар макони-ку!

Яна бир аёл унга жўр бўлди:

– Иблислар бўронни бошлаб, кемани вайрон қилган. Улар бизни бу ерда асло тирик қолдиришмайди!

Аманда кирғокқа қаради. Энди у сувга туташ жойда ям-яшил дарахтзор билан ўралган курукликнинг оқ камарини кўрарди. Қайиқ кумга ботиб тўхтади. Эркаклар аёллар ва болаларнинг тушишига ёрдам беришди. Аманда, Жемми ва Мег соҳилга туша бошлашди. Уларнинг соҳил бўйлаб юришлари жуда мушкул эди, кемадагидек чайкалиб юришга одатланиб қолишганди. Мег Аманданинг кўйлагидан ушлаб олганди.

– Бу сенинг оролингми? – деб сўради Мег.

– Менинг оролим? – хайрон бўлди Аманда.

– Сен яқинда у ҳақда айтгандинг.

– У ҳикоя эди, холос. Бу ерда куруклик борлигини билмагандим.

XVI. Орол

Ҳаммани кичик қайиқларда кирғокқа келтиришди. Одамлар кумда дам олишга тараддуланишди. Адмирал Зоммерс одамлар билан суҳбатлашар, уларнинг қўлларини сиқиб кўярди:

– Биз бўронга йўлиқдик, кемамиз ҳалокатга учради, лекин ҳаммамиз омон қолдик, – дерди у.

– Бошқа кемаларга нима бўлди? – сўради жаноб Хопкинс.

– Улардаги йўловчиларнинг ҳам жони омон бўлсин, деб дуо қиламан, – деди адмирал.

Болалар кумтепага ётиб, тезда ухлаб қолишди. Уйғонишганда тонгги куёш кўзларига тушиб турарди. Аманда ўрнидан турди. У ҳали ҳам чарчокни ҳис қилар, бели оғирди. Катталар аллақачон уйғонишган, уларнинг овози узоқдан ҳам эшитиларди. Улар кийимларини ўзгартириши керак эди. Эгнидаги уст-бошлари шўрдан қотиб қолганди.

Бир киши келиб:

– Балиқ тозалай оласанми? – деб сўради.

– Ҳа, – деди Аманда. У ўрнидан турмоқчи бўлиб қоқилиб кетди. Ҳалиги киши уни турғизиб қўйди. Қиз юришни энди ўрганаётгандек эди.

Кирғокда балиқлар ёйилиб ётарди. Ҳалиги одам челақларни балиққа тўлдириб келиб, Амандага пичоқ берди. Аманда уларни узунасига ёриб тозалай бошлади. Қўлида челақ билан Роберт Уотерс ҳам келди. Пакир худди товукникидек йирик тухумга тўлганди.

– Бу сизлар кирғокда кўрган окқушларнинг тухуми, бу ерда қироллардек яшаса бўларкан, – деди бир қари денгизчи.

– Дарахтзорда ёввойи чўчкалар бор экан, – деди Уотерс. – Улар мендан кўрқишмади. Аввал одам кўрмаганга ўхшашади.

– Иблисларни кўрмадингизми? – сўради қари денгизчи.

Уотерс бош чайқади.

– Ўйлашимча, бу ерда иблислар йўқ ва ҳеч қачон бўлмаган ҳам. Испаниялик денгизчилар узоқ йиллар аввал бу оролни топишган. Улар Бермудни ўзлариники қилиб олиш ва бегоналарни яқин йўлатмаслик учун шу лофни тўқишган.

Уотерс Амандадан пичоқни олди:

– Ўзим тозалайман. Сен бор, овқатланиб ол!

XVII. Тунги ёнгин

Ёзнинг иссиқ бир тунида Аманда, Жемми ва Мег эшик тагида ўтиришарди. Аманда Жемми учун кўйлак тикар, Мег пальма япроқларидан бош кийим ясар, Жемми эса “шернинг боши”ни мато билан артарди. Шу пайт Роберт Уотерс ва Крис Картер келишди. Ялангоёқ, узун қора соқолли бу одамлар ёввойиларга ўхшарди. Уотерс Жеммига юзланди:

– Пальма мевасини яхши кўрасанми? Янги қовланган қудуқнинг қаердалигини биласанми? Меваларни қудуқдан биров нарисида кўрдим.

Уотерс кетгандан сўнг болалар қудуқ томон югуришди. Улар ўша ёқда ўйнаб хумордан чиққач секин уйга қайтишди. Куёш ботиб борарди. Жемми жомадон ичига мўралади.

– Ие, тўқмоқча қани?

– Уни қаерга қўйгандинг? – сўради Аманда.

– Жомадоннинг ичида турувди.

– Ишончинг қомилми?

– Ҳа, аниқ эсимда, – деди Жемми. У қулбанинг ортидаги ўтлоққа қаради. Йўлак бўйлаб Энни Хопкинс келарди.

– Нимани кидиряпсан? – деб сўради Энни.

– “Шернинг боши”ни, – деди Жемми.

– Балки қимдир олгандир?

– Сен олмадингми? – Жемми уни сўроққа тутди.

Энни лабини буриштирди.

– Сен мени ўғри ёки ёлғончи деб ўйлаяпсанми? Мен Худодан кўрқаман.

Сентябрь ўтиб, октябрнинг ҳам ярми ортида қолди. Ҳар тун оролнинг шимолий қисмида гулхан ёнар, Виржиниядан келиши қутилаётган кемага йўл кўрсатарди. Аммо ноябрда ҳам кемадан дарак бўлмади.

XVIII. Мажаро

Оролдаги қиш Аманда кўрган қишларга сира ўхшамасди. Қунар офтобли, денгиздан илиқ шамол эсиб турарди. Оролнинг шимолида қишлар кема қуришаётганди. Аммо бу ердан кетишни истамаган Роберт Уотерс қабилар ишдан бош тортди. Оқибатда қаттиқ жанжал кўтарилди ва Уотерс бир шериги билан дарахтзорга кетиб қолди.

Аманда, Жемми ва Мег уйлари яқинида Энни ва Хопкинс хоним билан учрашиб қолишди. Улар эшик ёнига келганларида Энни:

– Ойи, Уотерслар энди қайтишмайдими? – деб сўради.

– Нима эди? – ҳайрон бўлди Хопкинс хоним.

– Энди айтсам бўлади. “Шернинг боши”ни улар ўғирлаган.

– Буни қаердан биласан? – сўради Аманда.

– Сизлар мева тергани кетганингизда Уотерс уйингизга қираётганини кўрдим, – деди Энни.

– Жаноб Уотерснинг бизга муносабати яхши, – унга эътироз билдирди Аманда. – У бизга уй қуришга ёрдамлашган, тўқмоқчани олганига ишонмайман.

Аманда, Жемми ва Мег ўйга ботиб уйда қолишди.

XIX. Жеммини кутиш

Крис Картер ва Роберт Уотерс шу бўйи ортга қайтишмади. Шимолий худудда иш жадал давом этди ва кўп ўтмай иккала кема ҳам куриб битказилди. Эркаклар кемаларга тоза сув, қайнатилган тухум, дудланган балиқ ва чўчка гўшти юклашди. Қишлоқда ҳамма бир гапни айтарди:

– Май ойининг ўнинчи кунида сузишга тайёр бўлинг!

Ўнинчи майдан икки кун аввал Аманда ва Мег Жеммини кидириш учун сахарлаб уйғонишди. Жемми баъзан куёш чиқишини томоша қилгани соҳилга кетар, гоҳида одамлар уни балиқ тутишга бирга олиб кетарди. Лекин бу сафар Жемми жуда узоқ қолиб кетди. Ниҳоят Аманда оролда раҳбарлик қилаётган Томас Гейтснинг олдида борди.

– Укам йўқолиб қолди, – деди у.

– Синглим, укангиз оролда дайдишни яхши кўрарди, ўзи қайтиб келади.

Лекин Жемми ўша кеча ҳам уйга келмади. Эртаси куни тонгда Аманда ва Мег уни қидиргани отланишди. Оролдаги одамлар кути ва жомадонларини кемаларга ташишар, юклашарди, фақат бир неча киши ишини ташлаб Жеммини кидирди. Улар ҳам кеч кирганда кидиришни тўхтатишди ва Аманда билан Мег уйларига ёлғиз қайтишди. Мег сўради:

– Кемалар эртага жўнаб кетадими?

– Шундай.

– Ҳатто Жемми топилмасаям-а?

– У топилади, – деди Аманда. – Ётиб ухла.

– Аманда, товушни эшитаяпсанми?

– Шамолда дарахт шунақа товуш чиқаради, – дея ўрнидан турди Аманда. – Ҳозир шам ёқаман.

У уйга кирди ва пайпаслаб шамни топди. Ташқарига чиқиб шамни баланд кўтарган эди, аллақандай қадам товушлари эшитилди. Шам Аманданинг қўлида титрарди, ерга тушиб кетишига бир баҳя қолди.

– Жемми?!

Бу Жеммининг қадам товуши эди. Атроф қоронғи бўлса-да, Аманда уни кўра олди.

– Аманда, мен уни топдим! – деди Жемми.

– Нимани? – деб сўради Аманда.

– Тақ-тақни.

XX. Оролнинг нариги томони

Майнинг ўнинчи куни иккала кема ҳам сузиб кетди. Каттароқ кеманинг палубасидан Аманда, Жемми ва Мег оролга қараб қолишди.

– Орол жуда кичкина кўриняпти, – деди Мег.

– Бу ердан кичкина кўринади-да, – деди Жемми. – Аслида орол катта. У ерда йўқолиб қолишинг ҳам мумкин.

– Йўқолганинг ҳақида гапириб бер! – деди Мег.

– Жаноб Уотерсдан “шернинг боши”ни қайтариб олмоқчи эдим, – туншунтирди Жемми. – Аммо йўлни йўқотдим. Тун чўккан пайт ўрмонда

ухлаб қолибман. Эрталаб жанобни роса чақирдим. Шунда улар мени топиб олишди ва чодирларига олиб кетишди. Мен “шернинг боши”ни излаб келганимни айтувдим, жаноб Уотерс уни атай яшириб қўйганини, Англияга қайтгач тўқмоқчани сотишимиз мумкинлигини айтди. Тўқмоқча олтиндан ясалмаганини тушунтирсам ҳам ишонмади. Шунда жаноб Картер унга буюмни дарҳол қайтариб беришни буюрди. Жаноб Уотерс кўнмади ва улар ёқалашиб кетишди. Иккови муштлашаётганда мен чодирга кирдим-да, тўқмоқчани топиб уйга чопдим. Уйимиз олдида шамнинг ёруғини кўрмагунча қаердалигимни билмасдим.

– Қаерга кетаётганингни нега менга айтмадинг? – деб сўради Аманда.

– Бу ишнинг узок чўзилишини билмагандим-да, – деди Жемми.

– Ҳаммамизни ташвишга қўйдинг, Жемми.

Аманда ундан бироз хафа бўлса-да, ичида укасининг қилган ишидан гурурланарди.

Сафар олдидан иккала кема ҳам одамга тўлди. Мўлжалдагидан кўпроқ йўловчи чиқди. Лекин денгиз сокин ва илиқ эди, сафар осон кечди. Икки ҳафтача сузишгач улар қуруқликка яқинлашишди. Кемалар денгиз кўрфазига кириб борди.

Капитан Ньюпорт бу ерларда аввал ҳам сузганди.

– Бу Чесапик кўрфазига, – деди у.

Аманда қирғокдаги устида байроқ ҳилпираётган бинони пайқайди.

– Бу Жеймстаунми? – деб сўради қиз.

– Йўқ, – деди капитан. – Бу Поинт қалъаси.

Улар қалъага яқин келишганда денгизчилар оппоқ сочли бир инглизни арқонда бортга тортиб олишди.

– Жеймстаунга нима бўлди? – сўради ундан капитан Ньюпорт.

Инглиз бошини силкитди.

– Эҳ, бу қайғули воқеа.

Уларнинг гапини эшитиб турган Аманда яқинроқ келди.

– Инглиз ва ҳиндулар ўртасида уруш бўлди, – деди ҳалиги киши. –

Бизникиларнинг касаллик ва очликдан силласи қуриган. Қиш жуда оғир ўтди. Жеймстаунда беш юзамиз яшардик, шулардан фақат бир неча кишигина омон қолдик. Баъзилар ўрмонга кетишган, баъзилар ўлган. Мен нажот тилаб дуо қилдим.

– Қани, олға, – деди адмирал Зоммерс. – Зудлик билан Жеймстаунга борамиз.

XXI. Шернинг боши

Кемалар ўрмон ўртасидаги Жеймс дарёсидан сузиб ўтди. Аманда, Жемми ва Мег палубада эдилар, улар қирғокдаги ҳиндуларни, дарахтзорлар оралаб юрган буғуларни кузатарди.

Ниҳоят улар Жеймстаунга етиб келишди. Шаҳарчанинг ички деворлари ёғочдан қурилган бўлиб, бир неча кулранг томлар девор ортидан кўриниб турарди. Капитан Ньюпорт овоз кучайтиргичда: “Ким бор?” дея чақирди. Акс-садогина қайтиб келди. Кўп ўтмай шаҳарчадаги одамлар хавф йўқлигини билдириш учун капитанга ишоралар қилишди.

– Дарё чукур, – деди капитан, – кемани қирғокча тақаб боришимиз керак.

Кемалар деярли девор тагига сузиб келишди. Адмирал Зоммерс ва капитан Ньюпорт узун тахтада кемадан қирғокка ўтишди. Кемалардаги бошқа йўловчидар ҳам уларнинг ортидан ўта бошлашди. Аманда, Жемми ва Мег бошқалар қатори дарвозадан ичкарига киришди. Бу ерда ёғоч уйлар, ибодатхона ва омборхона бор эди. Омборхонанинг томи кўпорилган, черков эшиги синдирилганди. Шаҳарча ўртасидаги очик майдонда афтодаҳол кишилар ғимиллашарди. Улар адмирал ва капитан атрофига тўпланишди. Нажоткорлар ҳамма уйларни кўздан кечиришар экан, бир кулбада чалқанча ётган ҳолсиз эркакни учратишди. Унинг кийимлари жулдур, очлик зўридан эти суягига ёпишган эди. Фақат кўзларида ҳаёт учқунлари кўринарди, холос. У мутлақо ўзгариб кетган, таниб бўлмас аҳволга тушганди. Аммо қизи уни таниди:

– Ота! – қичқириб юборди қиз.

Ота қизи томонга юзини бурди, кўзлари чакнади ва ғўлдираб зўрға сўзлади:

– Булар ким бўлди экан?

– Ота, бу мен – Амандаман.

Унинг кўзлари аниқроқ кўра бошлади-ю, аммо болаларини барибир таний олмади. Қиз титраб кетди:

– Менга қаранг! Мени эслайсизми?

Жемми ва Мег ичкарига мўралашди, сўнг секин ичкарига киришди.

– Бу киши дадамми? – ғўлдиради Мег.

– Бу дадамми, Аманда? – сўради Жемми.

Қиз саволини қайта-қайта такрорлади:

– Биз Аманда, Мег ва Жеммимиз, танияпсизми?

Жемми чўнтагидан “шернинг боши”ни чиқариб, отасининг олдида кўйди. Отаси унга тикилиб қаради ва бирдан тилга кирди:

– Аманда... Жемми... Мег... болаларим.

Аманда укаларига буюрди:

– Адмиралга, капитанга чопинглар. Тез келишсин! Кейин кемадан егулик, сув ҳам олиб келинглар.

Улар югуриб кетишди.

Аманда отасининг бошини тиззасига кўйди ва тафти билан уни исита бошлади. Энди хавотирланмаса ҳам бўлар, ёрдамчилар келишмоқда.

Аманда “шернинг боши”ни тўқмоқча қилиб эшик илгагига осиб кўйди. Тўқмоқча уларнинг янги уйига файз бағишлаб турарди.

SHE'RIYAT MINTAQALARI

ЁШ ТАРЖИМОНЛАР ИЖОДИДАН

Ленгстон ХЬЮЗ
(АҚШ)

(1902–1967)

Инглиз тилидан
Шохрух УСМОНОВ
таржимаси

ОРЗУ

Шундай дунё бўлса, унда ҳеч киши
Таҳқирлай олмаса бошқа одамни.
Тотувликка тўлса ҳар битта манзил,
Муҳаббат чулғаса бутун оламни...

Шундай дунё бўлса, унда ҳар киши
Англаб етса асли не эканин эрк.
Ҳирсга ҳеч бир кўнгил бўлмаса тобе,
Нафсининг эшигини тутса тамом берк.

Шундай дунё бўлса, кофирми, ҳабаши
Пеш қилмай яшаса миллатларини.
Барча баҳам кўрса бир-бири билан
Она сайёранинг неъматларини.

Шундай дунё бўлса, унда ҳар киши
Яшаса бахт билан эгизак мисол.
Муҳтожлик тарк этса инсонни абас,
Шундай дунё бўлса...
лекин бу – ҳаёл.

УРУШ

Менинг юзим – урушининг юзи,
Сенинг юзинг – урушининг юзи,
Ранги сарғиш, қора, оқ...

Ўлим – шосупурги, оламан қўлга,
супурмоқчи бўлиб бутун Ер юзин
топ-тоза.

Супураман, супуруман, супураман,
Бегуноҳ одамлар?
... барчасига тупураман...
Сўнг артаман, артавераман...

Мени айбламоқчи бўласан – нафсиз!
Қаршингда тураман ва...
Ҳаётингга қўяман нуқта,
Ҳаётимга қўясан нуқта.

Қонга ботираман супургимни мен,
Артгичим-да қонга гирт бўккан,
Ёзгирганим эса сен –
Ғаним.

Худди сенинг исминг каби
менинг ҳам исмим –
УРУШ...

ПАРИЖЛИК ТИЛАНЧИ АЁЛГА

Бир замонлар эдинг навқирон,
Бу дам қаддинг букик совуқдан.
Қариганинг барчага аён,
Бироқ, гаминг егувчи йўқ-да!

Бир замонлар эдинг хўб дуркун,
Бу дам эса тўшагинг – замин.
Наҳот ҳеч ким эслолмас бугун
Сен улашган ўпичлар таъмин?!

О, яримжон, қартайган сулув,
Терс кетарми шунчалар йўлинг?
Йўқламаса гар сени биров
Йўқлаб келар бир куни ўлим...

Сильва КАПУТИКЯН

(Арманистон)

(1919–2006)

Рус тилидан
Зумрад МАШАРИПОВА
таржимаси

* * *

Нечун учмоқчиман чиқариб қанот,
Сен ерга боғланган чоғингда маҳкам?
Нечун мени чорлар юксакка осмон,
Сен эса мутлақо бепарво, безам?

Кутаман кўзингда ёнсин деб ҳайрат,
Сен қорнинг тўйгани билан мамнунсан.
Сен нафсинг роҳати билан шод, хушбахт...
Мен эса сени деб ёндим, маҳкумман.

Наҳот, сени севмоқ – қисмат, пешона,
Наҳотки, бахт менга бир умр армон?!
Наҳот, орзу-умид бизга бегона,
Наҳот, унут бўлса, қанот ва осмон?!

* * *

Юрагингга занжир богла,
арқон сол,
қул каби кетингдан эргаштириб юр.
Яшамоқ оғирдир,
курашмоқ маҳол,
Тақдир ўз қўлингда:
ўзинг маҳкам тур.

Сен каби оққўнгил бўлолмас ҳеч ким,
Кўнгилдек кўнгил йўқ,
Тоза, мусаффо.
Юрагингни замдан асрагин, жоним
Юрак уришингга арзимас дунё.

ОДАМ

Бир-бирин ейишга шай турар одам,
шахмат доналари мисоли.
Бир-бирин енгмоқ учун жанг қилар одам
шахмат доналари мисоли.
Шоҳ – пиёда, золиб – мағлуб оқибат,
қути ичра ётар, лек мудом.
Бир-бирин устига от сурар одам,
шахмат доналари мисоли.

Васко ПОПА

(Сербия)

(1922–1991)

Рус тилидан
Нозима ҲАБИБУЛЛАЕВА
таржимаси

АКС САДО

Бўм-бўш хона –
Қотиб қолган вақт,
Ичимга беркина бошлайман.
Ақиллайди менга қараб шифт,
Ва мен унга суяк ташлайман.

Торайиб келади бурчаклар,
Гилам бош кўтарар бақириб,
Хуради, ҳорийиди деворлар,
Суяк-ла сийлайман ҳар бирин.
Суяк-ла сийлайман ҳар бирин...

Бўм-бўш хона –
Увиллайди вақт.
Бўм-бўшман, устихоним қолмаган!
Юзлаб жавоблар-ла ҳайқириққа жоман.

Қайтараман!
 Қайтараман!
 Қайтараман!
 Акс садо ўлмаган!
 Ўлмаган!
 Ўл-ма-г-а-а-н!

СУҲБАТ

Айт, нега воз кечиб нафис оқимдан,
 Пишқириб боряпсан тошмоққа маҳтал,
 ахтар соҳилингдан чиқмоқ йўлини,
 деворлар тирсиллаб кетсин ёрилиб,
 Сенга қандай чўзай ёрдам қўлини —
 Қаердан чиқариб юборай Эрка?
 Қоним-ай, озодлик истайсан,
 йўқ-йўқ!
 Сен ўпич кутяпсан қуёшдан
 аммо,
 Бунинг оқибатин билмайсан ҳамон, ёмон,
 Кул бўлар, кул, Қуёшнинг лаби!
 Тушунгин, мен сени тушунган каби.
 Ташланма. Оғирлаб боряпман, токи
 Енгилмасдан енгил учгил ҳалинчак,
 Ва бешак,
 айланган бошим мисоли,
 бўғзимдан қайтгувчи ёшим мисоли
 чархпалак бўласан вужудим узра.
 Излан...
 Мени изла...
 Биламан,
 эрк бердим эрксизлигимга,
 Дахл этиб сарҳадли чексизлигимни
 Чақиб бораётган алвон илоним.
 Оқавер, ҳар қанча ўзингга томон,
 Тўхтама!
 Давом эт,
 давом эт,
 давом!

ҲИМОЯ

Кўзларимга диққатинг қарат,
 Оловларни кўмганман
 қайноқ
 Кулгуларинг атиргулини
 лабларингдан оламан узиб.

Мен соҳилга айланыпман, боқ,
 Кўнглингдаги илк баҳор узра,
 Ҳатто, қувонч кўзёшларингда
 томчиларнинг сарҳади менман.

Эркинлигим шундан иборат.
 Ижозатга тушмайди изим,

Ҳақиқатнинг бармоқлари-ла
 тафтиш қилиб ўзимни-ўзим
 Дилдан
 дилга ўтиб бораман.
 Ҳимоя қиламан,
 Кўзларингдаги
 осмоннинг энг кичик дарчасига.
 Заминнинг кафтимиз ичра чизилган
 парчасига...
 Қара,
 Навқирон олмалар қувончи синар,
 Тўкилар булбулнинг қўшиқларидек,
 Бўғзингни арралаб борар жазава.
 Кесилган дарахтлар тахламларини
 Ортмоқлаб бораркан ёғоч арава.
 Бир чора топаман! Зора топаман...
 Ҳеч кимга бермасам кўзинг шамсини.
 Буларнинг бари
 ҳо-ов очлик маҳали
 бурда нон мисоли азиздир менга.
 Мудофаа сақларкан токи жонимни,
 Емайман, ҳеч кимга бермам нонимни!

Расул ЮНОН

(Эрон)

(1969 йилда туғилган)

Форс тилидан
 Башорат ОТАЖОНОВА
 таржимаси

* * *

Мен ханда отмасман
 бугундан бошлаб,
 Ортиқ сўзламасман
 Баланд овозда.
 Ҳатто тингламасман
 шамолнинг,
 дарёнинг,

қушининг
 Ва Паваротти овозин.
 Оёғим учуда юраман
 ва яшай бошлайман
 шовқин кўтармай.
 Сен менда
 уйқуга кетгансан...

* * *

Сен ҳаммадан кўпроқ
 ойни севасан,
 У сени ёдимга
 солар ҳар оқишом.
 Унутмоқ истайман.

Аммо бу ойни
 артиб бўлмас ҳеч бир
 даструмол билан
 деразалардан.

* * *

Ўтмагил тушиларим йўлагидан ҳам
ва яна ёдимга солма ўзингни.

Ўтмишда қолгансан:

орқа кўчада

отамдан беркиниб чеккан тамаки
лаззати каби.

Вақт орқага қайтмас.

Агар қайтса ҳам

на у шаҳар бордир,

на кўча...

отам...

* * *

Умид – яхши нарс

сўнгни чақа каби,

сўнгни чипта каби,

сўнгни ўқ каби,

сўнгни кема каби.

Ўрурингнинг синишига

йўл қўймайди

охирги чақа.

Қўналгадан қайтсанг,

сўнгни чипта қўймас умидсиз.

Аскарнинг асир тушишига

имкон қолдирмайди сўнгни ўқ.

Умидвор фақат камбағал эмас...

Ҳамиша бир нарс ёдимдан чиқар –

бу гал ҳам унутдим

сўнгни кема ҳақда айтишини.

Сўнгни кема

ўзи келмаса ҳам

унутишга қўймас денгизнинг номин.

* * *

Юзинг сузаётир қаршимда,

ётогинг,

столинг,

телефонинг ҳам.

Газетлар, китоблар, гитара

ҳамда

сузиб юрар уйнинг барча ашёси.

Кўзёши ортида

шундай кўринмоқда

“Ўтмиш”.

* * *

Мен яхиши кўраман
бепоён йўлларни,
Мен яхиши кўраман
муҳташам боғларни,
Мен яхиши кўраман
тошқин дарёларни ва фильмларни –
уларда маҳбуслар қилади удда
қамоқхоналардан қочиб кетишини.
Озодлик истайди юрагим –
қуёшни симирмоқ,
тупроқни ўпмоқ.
Силамоқ истайман шаффоф сувларни.
Ичимда маҳбус бор кекса ва ҳомуш:
қўлидаги заррабин билан
ўрганади қочиш харитасин у.

* * *

Мен бу ерни тарк этиб кетгум
Ва фарқи йўқ, билсанг, аслида,
қўлимда фонуснинг бор ё йўқлиги.

Билсанг, қочаётган бир одам
йўқолиб қолишдан асло қўрқмагай.

* * *

Нақадар гўзалдир олис манзиллар.
Прага,
Истанбул,
Шанхай,
Амстердам.
Сен – олис манзиллар сингари гўзал!
Асло яқин келма менга, севгилим.

* * *

Мен учун ёзган илк дастурхонингда
бой бериб улгурдим
ҳамма нарсани.
Сенга кўнгил бермасман энди...
Эшитиб бўлганим ҳикоя каби
ва бир шеър мисоли – мен тугаллаган –
унутгум сени.
Кўшиққа айлансанг,
тилимни ютгум,
Ўлимга тайёрман агар нон бўлсанг.
Ва бундан ташқари,
Ва бундан ташқари
умид қиламан,
ҳаргиз ўқимайсан ушбу шеърни сен.

Жалил ЖАВОНШИР

(Озарбайжон)

(1984 йилда туғилган)

Озар тилидан
Раҳмат БОБОЖОН
таржимаси

* * *

Қайлардан қошимга чиқдинг, Ситора,
Афсона тўкилар кулишларингдан,
Киприкларинг ботар юрагимга жим...
Азобли бир қисмат йўлида икков
Сўзлашиб борамиз нигоҳлар билан...
Надимнинг нигоҳбон наргизларидек,
Қадимий ишқимиз кузатувлари,
Жуда уялтирар мени, Ситора...
Кечалар ўйладим ва топдим охир,
Сен туғилган вақтлар, ахир, тушунгин,
Мен бир бола эдим, мактаб – ўқувчи,
Сен бунни билмайсан ҳали, Ситора...
Кунлар тасбеҳ ўғиргандек ўтару,
Зулматлар оралаб сузар бир булут,
Ҳар оқшом ёмғирлар куйлатган – дарвеш,
Дарвешки, қўшиғи ўзидан ҳазин,
Ҳазинки, бир ишқдан келтирар хабар...
Бир теран уйқуга отсам ўзимни,
Тушларимга келди оппоқ бир малак,
У билан онамнинг тушига қочдим...
Умидсизлик ичра унутиб сени,
На нур сочиб кулган қора кўзларинг,
На-да лабларингни англай олмадим...

ҲАММА НАРСА СЕВГИ ҲАҚИДА

Ҳаммадан, ҳар недан норози эдим,
Ҳар кун қон кўз ила тинглаб саҳарни.
Сен ҳам бироз севдинг...
Не ёлгон айтай,
Маҳкам қучоқладим хотираларни.
Зерикдим, сўнг эса чойми дамладим,
Чойим пиёламда совиди, чўкдим.
Узатиб қўлимни оқшом кўзига,
Минг-минглаб титраган юлдузни тўкдим.
Ловладим, ҳовлида сигарет чекиб,
Қайтдим ётоғимга ўчмайин яна.

Тишим гичирлатиб, кўзимни юмдим,
Кейин сокинлашдим, ҳақ бериб сенга.
Сен қайдан биласан, бу кечаларда
Совуқ девор билан танишмоқ недир.
Сен қайдан биласан ҳаммадан қочиб,
Ғамгин ёлғизликла қовушмоқ недир.
(Балки бунинг бари бир баҳонадир)
Ҳаммадан, ҳар недан норози эдим,
Ҳар кун қон кўз ила тинглаб саҳарни.
Сен ҳам бироз севдинг... не ёлгон айтай,
Маҳкам кучоқладим хотираларни.

* * *

Энди, оқшомнинг энг зерикарли пайтлари,
Кўлларингни юзимга суртиб,
Билакларингдан
Ўпмоқ,
Ўпмоқ,
Ўпмоқ,
Истаяпман...
Тун яримлаган, ой ботган, ҳаво совуқдир,
Бунга сира умидим йўқдир...

Энди, оқшомнинг энг кимсасиз пайтлари,
Бир тўппончага учта ўқ солиб,
Манглайимга тирамоқ,
Ва
Ўлмоқ,
Ўлмоқ,
Ўлмоқ,
Истаяпман...
Ёмғирли тун, булутли само, юлдузлар йўқдир,
Бу уч сўздан кўпдир...

Йиғламоқ –
энг зулматли ва сокин онларида оқшомнинг,
Бир сигор тутатмоқ,
Бўш қадаҳга шароб тўлдирмоқ,
Ва
Чидамоқ,
Чидамоқ,
Чидамоқ.
Кеча ғамгин, кўзим намли, самолар қоронғудир,
Ва бу оқшомларда сени уч бор тушунмоқ,
Аҳмоқликдир,
Аҳмоқликдир,
Аҳмоқликдир...

Маҳмуд ТАЙМУР

(1894–1937)

САЛОМ ПОШОНИНГ ХОЛАСИ

Ҳикоя

Рус тилидан
Ёрқин ИНОҒОМОВ
таржимаси

Пойтахт кечки газеталарининг одатда қайғули хабарлар босиладиган устунда шундай ёзилганди:

“Оғир мусибат, улкан жудолик! Ҳукуматнинг собиқ амалдори, фойдали ва эзгу ишлари билан таниқли кишилар орасида маълум инсон, олийжаноб Салом пошо жаноби олийларининг тақводор муслима хоалари Аллохнинг хузурига рихлат қилдилар. Мархума Жаржадаги мулкида малакали докторлар назорати остида бедаво дарддан вафот этди. Мотам маросими марҳуманинг тобути эртага эрталаб соат тўққиз яримда махсус поездда пойтахтга келтирилгач, ўну нол-нолда вокзалда бўлиб ўтади. Дафн маросимида кўплаб машхур кишиларнинг иштирок этиши кутилмоқда”.

Камолбек ўртоқлари билан одатдагидек “Ал-Жунди” қаҳвахонасидаги столча атрофида тўпланиб, қаҳва ичиб, чилим чекиб ўтирарди. Газетадаги хабар билан танишгач, баланд овозда кулганча атрофидагиларга муурожаат қилди:

– Фавкулудда муҳим эълон, дўстлар!

Барча унга ажабланиб қаради. Камол масхараомуз қўшимча қилди:

– Салом пошонинг холаси вафот этибди.

Ҳамроҳлардан бири хайрон бўлиб сўради:

– Бунинг нимаси кулгили?

– Умрим бино бўлиб унинг холаси ҳақида бирор нарса эшитмаганман.

Кўриниб турибдики, дунёга келишга ҳам улгурмай, бечорани ажал ўз кучоғига олибди.

У яна кулиб юборди. Оғайнилардан кимдир Камолга қараб деди:

– Мен эса бу аёл ҳақида эшитганман.

– Қизик!

– Хайрон бўлишга ҳаққинг бор.

– Нима учун?

– Салом пошо холаси борлигини кўпчиликдан яширган.

– Нега энди?

– Чунки пошо жанжалдан кўрққан. Деярли тиланчилик билан кун кўрадиган бечора холаси борлигини ва у Жаржи яқинидаги хароба кулбада яшаши ҳақида одамлар билишини истамаган.

Барча Рифатбекнинг сўзларини ажабланиб тинглади.

Камолбек эса:

– Демак, газеталарда айтилган ҳамду сано, мулк ҳақидаги гаплар тўқима экан-да?

– Албатта-да, Салом пошо холасининг ночор ахволда, муҳтожликда яшашини билган, аммо бу ҳолат уни безовта қилмаган. Охирги марта пошо холасига иш бошқарувчиси орқали бор-йўғи эллик қуруш¹ берганини мен ишончли кишилардан эшитганман.

Салом пошо холаси билан қариндошлигини яширади, бечора эса аксинча, жиянининг ёрдамига илҳақ бўларди. Пошо эса бу аёлни нафрат ва жирканиш билан эсларди. Хола пошонинг оддий кўк кўйлак, кигиз қалпоқда подачилик қилган кунларини, деҳқон отасига овқат ташиган қайғули ўтмишини унутмаган эди.

– Қизиқ. Сен буларни қаердан биласан, Рифатбек?

– Салом пошони тарбиялаган оила аъзоларининг биридан эшитганман. Унга ғамхўрлик кўрсатган оила бошлиғи жуда олийжаноб, сахий инсон эди дейишади. У Саломнинг тарбиясини зиммасига олган, фарзандлари қатори уни ҳам Қоҳирадаги бошланғич мактабда ўқитиб, шаҳодатномали бўлгунча ўқиш пулини оғринмай тўлаган. Саломнинг иккинчи босқич мактабида ўқишга лаёқати йўқлиги аён бўлгач, ҳукумат идораларидан бирига ишга жойлашишига ёрдам қилган. Иш жойига мустаҳкам ўрнашиб олган Салом, мансаб таълимини татиб кўргач, тез орада камтар ва итоаткор йигитчадан димоғдор, кибр-хаволи, қайсар амалдорга айланди-қолди. Шундай бўлса-да, омади келди. Қисқа муддатда катта лавозимларга эришди, такаббурлик ботқоғига чуқурроқ кирди. Ўтмиши билан боғлиқ барча нарсаларни унутди. Ҳатто уни тарбиялаган, ўқитган ва шундай мавқега эришишига сабабчи бўлган улуғ инсонни ҳам унутиб қўйди. Ҳа, дўстлар, Салом пошо яхшилиқни қадрига етмайдиган нонкўр бўлиб чиқди. У ҳозир ҳам шундай.

– Наҳотки, унинг шу бечора холасидан бошқа қариндоши бўлмаса?

Аёл унинг ҳаёт бўлган ягона жигари эди. Аёлга нафрати ва уни тан олмаслигининг сири ҳам шунда.

– Аммо, барибир, у тан олибди-ку?

– Ҳа, тан олди. Фақат бояқишнинг вафотидан сўнг.

– Бундай тан олишдан мақсад нима? Бу жуда ғалати-ку.

– У бу ишни шухратпарастлиги учун қилмоқда. Холаси тириклигида бечорага ёрдам бермади. Вафотидан сўнг эса унинг маракасига катта пул сарф қилмоқда. Бундан мақсад – сохта обрў, дабдабага эришиш. Тантанали дафн маросими ўзини кўрсатиш, мақтаниш учун зўр имконият-да!

Мамлакатнинг энг таниқли арбоблари, киборлару ҳукумат амалдорларининг бу маросимда иштирок этиши, пошога таъзия билдириб, ғам-ғуссасига шерик бўлиши фахр эмасми, ахир?

Камолбек кулди:

– У ақлдан озибди! Мен бу маросимда қатнашишни жуда хоҳлардим. Кўрайлик-чи, у ерда яна қандай қизиқарли воқеалар бўларкин.

¹ Қуруш – миср фунтининг юздан бири.

- Нима бўлди? Сен бу одамни танийсанми?
 - Сен қандай билсанг, мен ҳам шундай биламан.
 - Унда, маросимга боришга сенга нима халақит беряпти?
 - Мен эртага бир муҳим иш билан мулкимга кетяпман.
- Бу ерда ҳозир бўлганлардан бири унга маслаҳат берди:
- Яхшиси сен унга телеграмма жўнат.
 - Ҳақсан дўстим, шундай қилиш керак.

Рифатбек эса:

– Менга келсак, маросимга албатта бораман ва у ерда кўрганларимни сизларга кейин айтиб бераман.

Камолбек кафтларини бир-бирига уриштирди ва хизматчидан қоғоз, ручка, сиёҳ келтиришини сўради ва телеграмма ёзишга киришди. Ўйланиб туриб:

– Бу аҳмоққа нима деб ёзишни ҳам билмайман.

– Дўстим қисқароқ, масалан: “Биз Аллоҳникимиз ва унга албатта қайтажакмиз”, деб ёз.

– Рифатбек, бу жуда ҳам қисқа. Сен пошо мени жуда хасис экан деб масхаралаб, устимдан кулишини хоҳлаяпсанми? Шундай телеграмма ёзиш керакки, у ўттиз курушдан кам бўлмасин...

Сўнг у Ҳуснибекка мурожаат қилди:

– Бу одамга таъзия билдиришим учун менга бир нечта ғамгин, кўнгилни эзадиган таъсирли гаплардан айтиб туролмайсанми?

Ҳуснибек бу даврада “шоир” ҳисобланарди. У узоқ ўйланиб туриб, Камолбекка қаради ва:

– Насрда истайсанми ёки шеърый бўлсинми? – деди.

– Насрда бўлгани маъкул, тушуниш осонроқ.

Назмда бу тентак, нотавон одамга етиб бормаслиги мумкин.

– Ундай бўлса ёз!

Ҳуснибек сўз бошлади.

– Яна нима бўлди, дўстим? Ахир, бу шеър-ку. Айтдим-ку, насрда бўлиши керак, деб.

– Бу муқаддимаси, холос. Дастлабки таассурот учун. Сен ёз, ёзавер...

“Жаноби олийлари! Бугун мен олийжаноб, тақводор муслима, оилангизнинг таянчи бўлган азиз холангизнинг вафоти боис бошингизга тушган оғир мусибат ҳақидаги қайғули хабарни афсуслар билан ўқиб чиқдим. Чин юракдан билдирган самимий таъзиямни қабул қилгайсиз. Аллоҳ сизга сабру жамил бериб, умрингизни узоқ қилсин. Яратган Эгам мархумадан ўз марҳаматини аямасин.

Қайғунгизга шерик ва ҳамдард мухлисингиз Камол”.

– Яшанг, Ҳуснибек. Аммо, ўйлашимча, бу телеграмма қирқ ёки эллик курушдан кам бўлмаса керак.

– Ҳечкиси йўқ!

Бу ердагиларнинг орасида илгари Салом пошони кўрмаган ва у ҳақда ҳеч қандай маълумотга эга бўлмаган Носирбек ҳам бор эди. Бугун эшитганларидан сўнг баттар қизиқиб қолди:

– Ўша нотавоннинг кўриниши қандай? – деб сўради у Камолбекдан. Ёши нечада? У ҳақида гапириб бераман-чи.

Камолбек ёнидан портсигар чиқариб атрофдагиларга таклиф қилди ва гап бошлади:

– Салом пошо қорачадан келган, баланд бўйли, барваста эркак. Винони меъеридан ортиқ ичганидан юзи доим қизил тусда, қизғиш-қорамағиз деса ҳам бўлаверади. Қизарган кўзлари остидаги кўкимтир ҳалқалар уни ичкиликка ружу қўйганидан дарак бериб туради. Бадбашара юзидаги чечакдан қолган излар хунуклигини янада оширади. Пошо ёши элликда бўлса ҳам ҳалигача енгилтак ҳаёт кечириш билан овора. Ақлли одамлар сахий бўлган пайтда у хасис, одамлар ўринсиз деб ўйлаганда эса у маблағни беҳуда совуради. Нодон ва ўқимаган одам, сохта улуғворлик ва ташқи ҳашам учун табиатидаги барча тубанликларини ва пулларини ишга солади. Иккинчи босқич мактабида омадсизликка учраган бўлса ҳам мурувватпеша ҳомийсининг тинимсиз тавсиялари билан давлат идораларида амалдор бўлиб олди. Амал пиллапояларида юқори лавозимларга хушомадгўйлик орқали эришди. Қинғир йўллар билан катта бойлик орттирди. Ер сотиб олди. Қасрлар қурди ва жамиятдаги бадавлат одамлардан бирига айланди. Ниҳоят, унинг кирдикорлари фош бўлди ва идорадан шармандаларча ҳайдалди. Салом пошо ўз ғурурини топтаб бўлса ҳам, ҳар томондан пул сувдек оқиб келадиган лавозимини сақлаб қолишга қаттиқ тиришди. Аммо унга ҳеч нарса ёрдам беролмади ва ўзи хоҳламаган ҳолда етарли мавке ва машҳурликка эга бўлса ҳам давлат хизматини тарк этди. Бу жанжалли воқеани одамлар тез эсдан чиқардилар. Маълум вақт ўтгач, унинг номи Қоҳирада яна ҳурмат билан тилга олинадиган бўлди. Мана энди у бой, машҳур ва нуфузли инсон сифатида ўз саройида яшамоқда.

* * *

Маросим таниқли кишилар, ўндан ортиқ қорилар, муаззинлар, кигиз қалпоқли дарвешлар, хушбўй тутатқили лўкидон кўтарган одамлар, яшил ридо кийган, оқ саллалли, турли тариқатларнинг шайхлари, ҳар хил даражадаги хизматчиларнинг иштироки туфайли дабдаба билан ўтди. Олдинда тўрт сандикда мева ва егуликлар ортилган икки туя борарди. Бу эса марҳуманинг гуноҳлари учун кафорат эмиш гўё...

Салом пошо маросим муносабати билан атайлаб сотиб олинган қора редингтон¹ ва қора ялтироқ оёқ кийимда қайғули ва мотамсаро қиёфага кириб олган. Аммо унинг овозидаги зўрма-зўракилик аниқ сезилиб туради. У таъзия билдирганларга қадрдон холасининг фазилатларини санар, бошига тушган мусибат билан ўртоқлашар, марҳумага бўлган муҳаббати, жигарининг ўзига бўлган оналарча меҳри ҳақида тинмай гапирди.

Бу пайтда эса унинг иш бошқарувчиси яқинларидан бири билан ўзаро хуфиёна суҳбатланмоқда эди:

– Агар пошо бугун маросимга ишлатганларининг ўндан бир қисмини марҳумага берганидами, бояқишни бир умрга муҳтожлик даҳшатларидан қутқарган бўларди... Пошо менга холасининг етти уҳлаб тушига кирмаган қимматбаҳо мева ва тансиқ егуликлар билан тўрт сандикни тўлдиришни ва уларни ночор ва камбағалларга марҳума ҳақкига дуо қилиб, мағрифат сўрашлари учун тарқатишни буюрди.

¹ Редингтон – суворийлар камзули.

* * *

Кеч тушди. Чироқлар Салом пошо уйи жойлашган кўчани чароғон қилиб юборди. Улар шу даражада кўп эдики, ўтган-кетган йўловчиларда худди бирор исрофгар бойваччаникида кечки кўнгилочар тадбир таассурот қолдирарди. Ажойиб матолар билан қопланган, қимматбаҳо гиламлар тўшалган ёруғ чодир одамлар билан тўла, у ердан машхур қориларнинг тиловат овозлари эшитилиб турарди. Пошонинг кайфияти зўр, тантанадан беҳад завқланарди. Чодирнинг дастурхон безатилган, емак тарқатилаётган томони янада гавжум эди. Салом энг яқин кадрдонлар нозик амалдорлар учун тансиқ таомлар келтиришни буюрарди. У таъзия билдириш учун келган меҳмонларни тавозе ва ҳурмат билан кутарди. Столлар оралаб юриб хизматкорларга баланд овозда иш буюриб, бошқасини эса бекор қиларди.

Сўнг ўрнига қайтиб келар, мотамсаро қиёфада меҳмонлар билан учрашар, оғир хўрсиниб уларга мархуманинг фазилатлари ҳақида сўзлар, холасининг ўлиmidан чексиз изтиробга тушганини кўрсатарди.

Тиловатдан сўнг меҳмонлар пошога таъзия билдириб бирин-кетин тарқалдилар. Чодирда фақатгина бир ўзи яқинлари ва хизматкорлари билан қолди. Мулозаматлардан толикиб, терлаган пошо оёғини чоғиштириб ўтирди ва дастрўмоли билан елпина бошлади. Чуқур нафас олиб, “Оҳ, жуда чарчадим-а! Мен бундай оғир бўлишини билмаган эканман”, деди.

Пошонинг ёнида сийрак соқол ва калта мўйловли ирkit қария, хушомадгўй малайи турарди. У қўлларини артиб гапирди:

– Ҳа, албатта чарчадингиз. Аммо ишонинг, анчадан бери бундай дабдабали ва улуғвор маросим бўлмаган.

Пошо янада кучлироқ хўрсиниб, оҳ-воҳларкан, жавоб берди:

– Ишон, эй Абдул Наби, ўтган кеча мижжа қокмадим. Бугун эса бир дақиқа дам олишга ҳам вақт тополмадим. Кечқурун қанча меҳмон келганини ўзинг кўрдинг. Ахир, мен азиз меҳмонларни ташлаб кетолармидим?

– Албатта, йўқ. Сиз ундай қилмас эдингиз.

– Ҳамдардликлари учун миннатдорлик билдиргани бир неча марта уларнинг олдига бордим. Дастурхон ва таомлар қандай қўйилганини шахсан ўзим назорат қилмасам бўлмасди. Ахир, мен бундай нозик ишни хизматкорлардан бирортасига ишонишим мумкинмиди?

– Йўқ, пошо, албатта йўқ. Сиз ҳамма нарсa ҳақида ўзингиз ғамхўрлик қилишга ўргангансиз.

Абдул Наби эснаб гапини тугатди:

– Қасам ичиб айтаманки, умрим бино бўлиб бугунгидек лаззатли таомлар емаганман. Мен ҳеч қачон бундай дабдаба билан ўтган дафн маросимини кўрмаганман. Мархум холангизнинг руҳи бошингиз узра айланиб юрибди, муқаддас бурчингизни бажарганингиз учун сизга миннатдорлик билдирмокда, хўжайин.

Абдул Наби яна бир бор эснаб, ўрнидан турди ва кетишга рухсат сўради. Пошо ноодатий марҳамат билан малайига қўл узатди ва хушомадларнинг мукофоти сифатида сездирмасдан унинг чўнтагига пул солиб қўйди. Сўнг керишди ва баланд овозда Азиз афандини чақирди.

Ораста кийинган бу ўттиз саккиз ёшли одам пошонинг шахсий котиби ҳисобланарди. У яқинлашганида пошо ҳўмрайиб сўз бошлади:

– Менга маросим умуман ёкмади. Айниқса, сенинг тадбирга совуққон муносабатингдан норози бўлдим...

– Менинг совуққон муносабатимдан? Ахир, тадбир мисли кўрилмаган даражада улуғворлик билан ўтди-ку!

– Ёлғон!..

– Маросим қатнашчилари пойтахтнинг энг катта кўчасини банд этишди. Асосий йўналишлардаги трамвайларни тўхтатдик, ҳаракатлар анча вақтгача жойида туриб қолди. Автомобилларга халақит беришларига имкон бермадик. Жаноби олийлари, дарвешларни-чи, наҳотки кўрмадингиз? Биз уларни бутун Қоҳира бўйлаб йиғиб келдик. Маросим олдида юрган қориларни-чи? Хушбўй тутатикли лўкидон кўтарган одамлар гуруҳини наҳотки кўрмаган бўлсангиз? Улар бизга арзонга тушгани йўқ. Мен уларнинг ҳар бири учун янги боғич сотиб олдим ва ҳайдовчи – уста Абдуга уларнинг либосини бензинда тозалашни, Халилга эса торбуш¹ларини дазмоллаб беришни буюрдим.

Хизматкор ва яқинларга келсак, ўзингизга маълумки, жаноби олийлари, биз уларга янги оёқ кийим ва либослар сотиб олдик. Улар ҳам одамларнинг эътиборини тортдилар. О, ҳўжайин, қасам ичаманки, мотам маросимининг дабдабаси ва шукуҳидан ҳайратланган одамлар кўчанинг икки томонида ҳурмат билан сукут сақлаб, унинг ўтишини кузатиб турдилар. Дафн маросими кимники эканлиги билан қизиқдилар. Ва мен уларга баланд овозда, Салом пошо холасининг жанозаси дедим. Одамлар чин кўнгилдан ачиндилар. Жаноби олийлари! Мева ва егуликлар олган бечораларнинг ҳаққингизга қилган дуоларини наҳотки эшитмаган бўлсангиз? Уларнинг дуоларини қорилар тиловатининг овозлари босиб кетди.

Пошо котибини ниҳоятда мамнуният ва ифтихор билан тинглади. Аммо, барибир у яна ҳўмрайиб гапини бўлганча унга бақирди:

– Миршаблар-чи? Улар қаерда эди, тентак? Ахир, уят эмасми, шундай маросимни бор-йўғи икки нафар отлиқ ва тўрт пиёда миршаб кўриқлаб борса-я?

– Қасам ичаманки, жаноб пошо, менга ундан ортиғи учун рухсат бермадилар.

– Сенга рухсат беришмади? Аммо улар Абдул Карим пошо онасининг дафн маросими учун ўн нафар отлиқ ва йигирмата пиёда миршаб бергандилар-ку.

– Жаноби олийлари, ўзингиз биласиз-ку, Абдул Карим собиқ... эди.

Салом пошо унинг гапини бўлди:

– Авваламбор сенинг безъетиборлигингни биламан. Қандай шармандалик. Маросимда менинг бугунги мавқеим ва ҳукуматга қилган хизматларимга яраша етарли миқдорда миршаблар бўлмаса? Ахир, мени мамлакатнинг машҳур кишилари танийди-я. Мен ҳақимда улар нималар дейишади энди? Одамларнинг ажабланаётганларини ҳозирданок сезяпман. Ҳаммаси сен туфайли.

– Сен хатонгни эртагаёқ тузатишинг керак.

– Истаганингизни буюринг.

– Газеталар маросим тўғрисида батафсил хабар беришлари: унда қатнашган барча таниқли ва машҳур шахсларнинг исмлари, миршаблар-

¹ Торбуш – арабларнинг миллий бош кийими.

нинг сони ва тобут ортидаги кузатувчиларнинг миқдорини кўрсатишлари зарур.

– Жаноби олийлари маросимда қанча миршаб иштирок этишини хоҳлардингиз?

– Қирқ нафар пиёда ва ўттизта отлик.

– Айтганингиз бўлади.

– Сен маросимнинг дабдаба билан ўтганлиги, тортилган таомларнинг ғаройиблиги, машҳур қориларнинг иштироки ва тадбирларга алоқадор барча маълумотларни газетага айтишинг шарт. Уларга кўпроқ пул тўла, хасислик қилма.

– Ҳаммаси сиз айтганингиздек бўлади, хўжайин.

Тонгги газетанинг “Маҳобатли маросим” сарлавҳаси остида берилган хабарида шундай деб ёзилганди:

“Газета чоп этишга тайёр бўлганида, биз махсус мухбиримиздан ушбу хабарни олдик ва барчамиз учун маълум ва таниқли Муҳаммад Салом пошо жаноби олийларининг муносиб хизматларини ҳисобга олган ҳолда уни саҳифага жойлаштиришни лозим деб топдик”. Хабарда маросим иштирокчиларининг батафсил рўйхати келтирилган, миршаблар ва уларнинг миқдори эсланганди. Абдул Наби пошого шуларни ўқиб берди:

“Тобутни ўттиз нафар отлик ва қирқта пиёда миршаб кузатиб борди”. Пошо хурсанд бўлиб ҳайқирди:

– Тўғри. Истагимни ҳеч ким қайтармади. Бундан кўпроқ сўраганимда ҳам, ҳеч ким менга йўқ демаган бўларди.

Абдул Наби жавоб берди:

– Сиз жуда таниқли инсонсиз. Наҳотки, сиздек жанобнинг илтимосини рад қилишлари мумкин бўлса, қани эди афкор омма сизни таниса, ҳукуматга садоқат билан қилган хизматларингизни билса?

– Абдул Карим пошо онасининг маросимида миршабларнинг сони бор-йўғи саккизта эди, шекилли, менинг билишимча... – деди.

Абдул Наби ўқишда давом этди: “Пошони Аллоҳ асрасин. У бошига тушган мусибатдан жуда қайғули, ғамгин кўринарди ва бу кўпчиликнинг самимий ҳамдардлигига сабаб бўлди”.

– Бу айни ҳақиқат... Бу тўғри гап. Ростан ҳам сиз жуда ҳам қайғули ва ғамгин эдингиз жаноб, – деди Абдул Наби.

Эртаси куни кечқурун Абдул Наби пошого дафн маросими ҳақидаги Азиз афандининг хабарини такрор ўқиб бериб ўтирар, пошо эса тасдиқ маъносида бошини қимирлатиб, диққат билан тингларди. Бу паллада оёқларида зўрға юрадиган, мункиллаган чол сарой остонасида чўккалаб ўтирар ва ёнида ўтирган сарой иш бошқарувчиси берган сигаретани мириқиб чекарди. Соқоли оппоқ, кўзлари нурсиз, мункиллаган бу озғин чол пошонинг мулкида узоқ йиллар хизмат қилганлардан бири бўлиб, қишлоқ кишиси либосида эди. Узоқ сукунатдан у кучсиз ва паст овозда иш бошқарувчига мурожаат қилди:

– Қасам ичаманки, жаноб, мен бу мархума аёлни кўрганман. У Жаржи атрофларида болаларга шакарқамиш таёқчаларини сотиб кун ўтказарди. Бу қадар дабдабанинг маъносини тушунмаяпман. Ёки мен ақлдан озганман ёки нима деётганимни ўзим тушунмаётирман...

Ишбошқарувчи чолнинг ёнига сурилиб, унинг қулоғига шипшиди:

– Ҳаммаси жойида. Сиз ҳақсиз, амакижон. Аммо пошо шуни истаяпти-да.

Волтер МЭККИН

(1915–1967)

ОЙИМТИЛЛА

Ҳикоя

Рус тилидан
Алишер ФАЙЗУЛЛАЕВ
таржимаси

Душанба куни ишда эмасдим. Эрталаб барвақт туриб нонушта қилганман. Ишга жўнашим ҳам мумкинку-я, ўтган шанба каминанинг думини тутишди. Ҳали ота-онамга бу ҳақда айтганимча йўқ. Кулбамизда, уларни ҳам ҳисобга қўшсак, ўн бир жонмиз – биров гапингни эшитишини истасанг, баландроқ кичкиришинга тўғри келади.

Ҳайдалишимга устамиз айбдор. Мени жини суймасди. Уст-бошим тоза, озода бўлишини хуш кўраман. Бу менинг одатий ишим. Заводда ишлайсан дегани мўри тозаловчидек юришинг керак дегани эмас-ку, тўғрими? Устимда гард юкмаган ишчи кийим, сочим текис таралган бўлишини ёқтираман. Бунга ҳаққим бордир?! Йўқ, бу шилким масхаралашга имкон топди дегунча менга ёпишади, ё “ялаб-юлқанган оқбилак”ман, ё “қўтир олифта”. Устига-устак молдек бақувват, шунинг учун бир муддат сассик гапига чидашга тўғри келди. Жуда ёмон кўрганидан мазах қилади деб бўлмайди ҳам. Ўзи товукдек бефаҳм, бунинг устига кучини кўрсатгиси келади-да.

Нихоят, пичоқ суякка қадалиб, ўтган шанба куни уни белкуракнинг сопи билан бошлаб тушурдим. Бундай қилмаслигим керак эди. Лекин боши ёрилмади, тошдай қаттиқ экан. Аммо каминанинг шўрига шўрва тўкилди, мен билан ҳисоб-китоб қилинган, томошага йиғилганларнинг бирортаси жиллакурса ачиниб ҳам қўймади.

Бундай хабарни яқинларингга етказишдан оғири йўқ. Айниқса, уларнинг дарди-фикри пул бўлса. Йигит киши, майли-да, ёши ўн тўққизда бўлсин, ор-номуси бўлмоғи, ўша орият учун керак бўлса туриб бериши лозимлигининг уларга қизиғи йўқ, тушунмайдилар.

Отамдан нолимайман, яхши одам. Тинчгина ишига бориб-келади, ювиниб оқшомни пивоҳонада, оғайнилари даврасида ўтказди. Баъзан, номига бир-икки кружка ичади-ю, бақириб-шанғиллаб ҳовурини босади.

Онамдан ҳам нолимайман, аммо шундай тўдадан чиқаркансан, авваламбор уни дунёга келтириш ҳамманинг ҳам қўлидан келавермаслигини тушунасан, ундан кейин олов қаршисида, аллакимнинг омадсизлиги, бебахтлиги тўғрида валақлашишга бир муддат вақт топиб кўр-чи. Нимани айтаётганимни тушуниб турган бўлсангиз керак?

Рости, заводда ишлайман деб ўлиб турганим йўқ эди. Мактабнинг бошланғич синфини битиргач, каминага стипендия тайинлашди. Шундан сўнг бир неча йил иккинчи босқичда ўқидим, аммо алал-оқибат ўқишни йиғиштиришга, ишлашга мажбур бўлдим. Уйга пул керак эди. Мен кабиларга стипендия бериш бефойда, бунинг учун ўғлининг қўлига қарай бошлаган ота-онага ҳам яна бир стипендия тайинлашга тўғри келади. Хулласи калом, ўқиш пешонамда йўқ экан. Ўрнини тўлдираман деб кутубхонага қатнайдиган, аллақанча китоблар варақлайдиган бўлдим, лекин бундай ўқиш кишига ҳеч нарса бермайди. Боши-кеди йўқ мутолаа, қарабсанки, миянг ғовлаб кетади. Бу дарёга похолпоя солиб чанқоқ қондиришдек гап. Дўстларим мени “Толиби илм” деб чақиришар, ўқишга бўлган ҳавасим учун ҳурмат қиладигандек тутардилар ўзларини. Бу кулги учун эди, холос. “Билимдонлигим” қаергача боришини ўзим яхши билардим, шу боис жиддий ўқишни орзу қилардим. Аммо бу тарафдан толе кулмаслиги аниқ, бунга ишончим ҳам қолмаган. Отам ва менинг топаётган моянамиз уйдаги бола-бақрани боқишга, кийинтиришга аранг етарди. Мана, бугундан эътиборан рўзгорни тебратадиган отамнинг ўзи бўлиб қолди.

Охири шаҳар ташқарисига сайрга чиқишга қарор қилдим. Очиқ хавода айлансам ёмон бўлмасди, бундан ташқари, бироз вақт ҳам ўтарди. Ҳозир ким айлангани чиқади, дейсиз. Пойабзалингдан чаён чиқадигандек, гўё. Кино, ракс – бошқа масала, лекин айланишмас бу – кун бўйи шаҳарнинг у ёғидан, бу ёғига югурасан, бориб-келаверасан, буни сайр деб ҳам бўлмайди.

Тангрининг марҳаматини кўринг – кўкда офтоб чараклайди. Денгиз кун тиғида чайқалади. Ҳув, кўрфазнинг нариги томонидаги дўнгалаклар туман ортида қизаринқираб кўринади. Нотабиий манзара: душанба, бунинг устига эрталаб, мен эса денгиз ёқасидаги хиёбонда сайр қилиб юрибман. Ана, кампирлар черковга, тонгги ибодатга кетишмоқда, эртароқ қайтган чоллар эса кучукларини айлантиргани олиб чиққанлар, бир-иккитаси ёғоч ўриндиққа ўтирволиб чилим чекмоқда. Мени эса виждон қийнайди, ўзимни ейман.

Ҳозир денгиз бўйида ўралашиб юришим эмас, ишда, дастгоҳ устида бўлишим, душанба тонггидан пешона тери тўкиб пул топишим керак эди. Хайр, майлига, ёниб кул бўлмайдами. Кумлоқ томонга сакраб ўтдим, денгизга майда тош отдим. Ясси тош учратсам, уларни силлиқ сув сатҳи устига ирғита бошладим, қайси бири неча марта сув устида сакраганини санадим. Ўн бир мартадан у ёғига ўтмади. Кўп ўтмай атрофдагилар менга ғалати қарай бошлаганини ҳис қилдим. Эрта наҳорда норғил йигитнинг совуқ сохилда дайдиб юришига бало бор эканми? Ё шу ерда ишла, ё бу ердан пул топгани кет. Шундоғам, бир қарашда бадавлат хонадон эркатойи эмаслигим усти бошимдан сезилиб турибди.

Одамдан холироқ жойга ўтишдан бўлак иложим қолмади, қараб турсам, қаршимдаги уй ва дўконлар ойнаванд кўзлари билан менга тешиб юборгудек қарашяпти.

Хиёбондан ўтиб, денгиз ёқалаб кетган йўлка томон бурилдим, дарахтзор ва чуқур сойликдан ўтдим – гоҳ пастлаб, гоҳ тепалаб кетавердим, кўприк панжарасига суянганимча силлиқ тошга урилиб оқаётган зилол сувга тикилиб завқландим. Дарахтзор ўртасидаги яланглик – сайхонлик ер кўриниб турибди. Ўша томонга ўтгинг келади, қани энди ялангликда,

майса устида ўзингни куёшга тоблаб ётсанг, ётаверсанг. Аммо шу ондаёқ дарахтлар ортидан малларанг, семиз говмиш чиқиб келди-да, ҳаммаёқни расво қилди. Кулгим кистади. Яна йўлга тушдим.

Оёғим қаттиқ оғрий бошлади. Бир муддат тўхтаб, увишиб қолган бармоқларимни уқалаб қўйишга тўғри келди. Ҳозир жон деб оёқларим қадоқ бўлиб кетгунига қадар ялангоёқ югурган бўлардим. Йўқсиллик шунга мажбур этади-да. Ҳозирги болалар оёқяланг кўчага чиққандан кўра ўлиб қўя қолган маъқул деб биладилар. Одамлар бунча тез катта бўлмаса, бунча олға интилмаса... Буни қаранг-а, худди юзга етган чолдек жаврапман-а!

Сал наридаги кумлоқ соҳилга кўзим тушди, ўша томонга кетдим. Бирор зоғ кўринмайди, кум устида ғилдиракдан қолган чуқур ариқчалар, офтоб тафтида қизиган катта-кичик харсанглар, улар ўртасидан илонизи бўлиб ўтган қишлоқ йўли айланиб-айланиб денгизга олиб борарди. Ўнғай жой, бунинг устига кумлоқ – оёғам маза қилади.

Соҳилга яқин ерда майда-майда тошлар кўп. Денгиз ўтларининг ёқимли иси димоққа урилади. Кумлоқ охиридаги усти майса билан қопланган қояда қўй-қўзи ўтлаб юрибди. Жуда менбоп жой экан деб ўйладим ва ўша томонга йўл олдим.

Ярим йўлни босиб ўтарканман, мен ва чағалайлардан бўлак бирор жон йўқ, деган ўй миямга урилганди ҳамки, харсанг ортидан бир қиз чиқиб қолди, сал қолса менга тўқнашиб ҳам кетаёзди. Афтидан, пойабзали ва пайпоғини ечиб қўйгани тош ортига ўтган, кум устида югураман деб шошиб чиққан чоғи.

– Вой, кечиринг, – деди у бироз довдираб.

Қизнинг оёқлари миттигина, оёғи остидаги кумдек оппоқ эди. Менга тикилиб турибди-ю, юзида кўркув. Хўп, майли, менга ўхшаган одамни кумлоқда эрталабдан учратиш ғалатироқдир. Аммо, қизи тушмагур мени ким деб ўйлаяпти? Уст-бошимдан унга ташланиб зўрлайдиган кишига ўхшайманми? Жуда дилбар қиз экан, нари борса ўн етти ёшлардадир. Дўкон ойнаси олдида кутиси билан қўйиладиган кўғирчоқ ойимчаларнинг худди ўзи: қорасоч, юзи юмалоқ, кўзлари шахло, қоп-қора киприклари қалин ва узун. Устига оқ кофта ва қора нимча билан хурпайма қат-қат юбка кийиб олган. Буларнинг барини бир кўз ташлаганимда билиб олдим. Қизга бир-икки илиқ сўз айтгим келди, аммо юзидаги хуркак кўркув боисидан ўзимни босдим.

– Минг бор узр, ойимқиз, – дедим ва унга қарамай қоя томон кетавердим. Булар бунча тез хулоса чиқаришади, деб ўйладим, уст-бошингга, гап-сўзингга қараб дарров “хавфли” ёки “куйи насабдан” деган ёрликни ёпиштирадилар-қўядилар. Аввал бир-икки оғиз гаплашиб кўр!

Орадан беш дақиқалар ўтиб, қоя чўққисига чиқиб, чўзилганча кўм-кўк осмон, оппоқ парку булутларни томоша қилиб ётардим. Кўзим илинбди. Бирдан кулоғимга қичқирик товуши чалинди. Аввалига чағалай деб ўйладим, уларнинг болаларга ўхшаб қичқирадиган пайтлари бўлади. Бошимни кўтариб пастга қарадим. Қиз ўтирволганча товонини ушлаган, шундай узоқликдан ҳам кумлоқдаги қирмизи доғ кўзга ташланиб турибди. Оёғини кесиб олганга ўхшайди. Хўш, нима қипти? Аввалига жойимга қайтиб ётмоқчи ҳам бўлдим, қарасам, қиз мен томон тикилиб турибди, чидаб туrolмадим. Ўрнимдан туриб, тезда қоядан тушдим, тўсиқ усти-

дан сакраб, кумга ўтиб олдим. Қизнинг юзи бўздек оқариб кетганди, нозик қўллари билан товонини сиқар, бармоқлари орасидан эса қон сизарди. Тиз чўкиб оёғига қарадим. Товонини яхшигина кесиб олганди.

– Нима бўлди? – сўрадим қиздан.

– Синиқ шишани босиб олдим, – деди у. – Жуда ёмон кесилибдим?

У ҳозир қаттиқ кўркувда эди, камида учта чок тушади.

– Ваҳима қилишга арзимаёди, – дедим. – Кўринишидан ёмонга ўхшайди. Икки-учта чок билан тикиб қўйишади, холос.

– Қон кетишидан ўлиб қолмайманми? – дея сўради у яна.

Тўғриси, бошини силагим келди.

– Э-э, йўқ, – дедим. – Бундан кўпам хавотир олаверманг. Яхшиси, келинг, сизни сувга элтай, жароҳатни ювишимиз керак.

Уни кўтариб олдим. Қушдек енгил экан, қаршилиқ қилгани йўқ. Сув томон кетарканмиз, кум устида ортимиздан қонли доғ узайиб келаверди. Сув бўйига ўтказдим-да, чўнтагимдан тоза дастрўмолчани чиқардим, суви тозароқ жой топиб ярани ювдим. Жароҳат чуқур эди, четларидан қон тинмай оқарди. Рости, бунинг яхши тарафи ҳам бор. Қизга ҳўлланган дастрўмолимни бердим.

– Олинг, қўлингиздаги қонни артволинг, – дедим. У индамай қўлини артишга тушди. Ҳали ҳам ўзига келмаган, юзи оппок, тинмай титрарди. – Бу нимаси, илгари бирор жойингизни кесиб олмаганмисиз дейман? – деб сўрадим.

– Зирапча, тикан тилгани бўларди, – деди у, – бунақаси биринчи марта.

– Буни ваҳима қиладиган ери йўқ, бошингизни оғритманг, – дедим. – Лекин нима бўлганда ҳам катта йўлга чиқсак, шифохонага ташлаб қўядиган биронтаси топилиб қолар.

– Сизга раҳмат, жуда раҳмдил одам экансиз, – деди қиз.

Дастрўмолни олиб денгиз сувига чайиб ташладим ва қизнинг оёғини қаттиқ боғлаб қўйдим. Оғригани билинди, қизнинг нафаси қайтганини сездим, аммо нима ҳам қила олардим, боғич маҳкам бўлиши керак.

– Пойабзал ва бошқа нарсаларингиз қаерда? – деб сўрадим.

– Анави харсанг ортида, – деди у қўли билан кўрсатаркан. Мен уни сув бўйида колдириб, ўша ерга кетдим. Кичкина туфличалар ичида пайпок. Уларни олиб қизнинг олдига қайтдим.

– Энди сизни кўтариб оламан, – дедим.

– Жуда оғир бўлсам керак? – деди қиз.

Кўтардим, у пардай енгил эди.

– Бўйнимдан ушлаб олинг, – дедим унга. Қиз қўлларини бўйнимдан ўтказиб олганди, кўтариб кетиш янада енгиллашди. – Мен сизга қирол ҳақидаги эртакни айтиб бераман. Хуллас, ўзингиз билганингиздек, битта қирол бўлган экан, у моҳир овчи экан ва ҳамма уни алқаб-мақташини истаркан. Бир куни саройдаги хотинлардан бири ким кўп машқ қилса, ҳар ким ўз истаганидек бўла олади, деб қўйибди. Қирол ғазабланиб, ўрмончига хотинни ўлдириб юборишни буюрибди. Ўрмончининг бунга қўли бормабди, хотинни ўрмон ичкарасидаги кулбасига беркитибди. Хуллас, кулба деворига бир нарвон қўйилган экан, аёл ҳар куни елкасида бир бузоқчани кўтариб ўша нарвонга чиқиб-тушавераркан, чиқиб-тушавераркан. Кун ўтгани сайин кўтарган юки ҳам оғирлашиб бораверибди ва ниҳоят, ўша бузоқча катта новвосга айланибди, аммо аёл ҳар

куни тинимсиз новвос билан ҳеч бир қийинчиликсиз нарвондан чиқиб-тушавераркан. Бир куни шу атрофдан ўтиб кетаётган қирол хотинни кўриб қолибди ва бекорга манманлик қилганини тушуниб етибди.

– Бу нимаси? Демак, мен бузок эканман-да? – деди қиз. Кулиб юбордим. Унинг юзига ҳам қон югура бошлаганди.

– Нега ундай дейсиз, – дедим, – шунчаки айтдим-қўйдим-да.

– Тез-тез қизларни қўлда кўтаришингизга тўғри келса керак, а? – деди қиз кўзларини пирпиратиб.

– Сиз биринчисисиз.

– Қондан ҳам кўрқмайсизми?

– Оёғимга ўн тўртта чок тушган, – дедим пинагимни бузмай.

– Нима қилганди?

– Дастгоҳ бузилиб қолганди, – дедим. – Шу ҳам гапми, кўчамиздаги бир танишимнинг баданига қирқ саккизта чок тушган.

– Қирқ саккизта! – қизнинг ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Мен, албатта, танишим бунча чокни ичкиликбозликдан кейинги шиша жангидан орттириб олганини айтиб ўтирмадим.

– Ҳа-да! – дедим. – Сизнинг товонингизга эса бир ё иккита чок тикилади, вассалом. Хавотир қилишга арзимаёди ҳам.

– Албатта, – деди қиз. – Ўламанми деб кўрқиб кетувдим. Тентакман, а? Яхшиям ёнимда сиз бор экансиз!

Биласизми, шу кунгача ўзимни бунчалар яхши ҳис этмагандим. Мен уни кулдирардим, қиз ярасини унутди, аслида ҳозир жароҳат жойи ачишиб оғрий бошлаган бўлиши керак эди. Мен унга кичик сингилларим, укаларим, уларнинг хунарларини бир-бир гапириб кетавердим. Қизнинг ака-сингиллари йўқ экан, мен билан анча яқин бўлиб қолди. Мен, худди қуёш вақтида ботиб-чиққандек, ҳаётда бирор нарса бекор эмаслигига, ҳамма нарсанинг ўз вақти-соати борлигига ишона бошлагандим. Ҳозир барини тушуниб қолдим, нега мени ишдан ҳайдаганларини, кўнглим нега бирор зоғ ўралашмайдиган жойларга тортганини, нега хижил бўлиб алланимани кутганим, излаганимни пайқадим. Мана, топдим ҳам. Энди юриб эмас, ер устида учиб борардим.

Бизни биринчи учраган машина ҳайдовчиси – ёши ўтинқираб қолган, тақирбош, шопмўйлов амаки шифохонага элтиб қўйди. Шундай қизни олиб бориб қўймаса ҳам бўлмасди. Агар ёлғиз ўзим бўлганимдами, минг йил ўтса ҳам биров тўхтамасди. Аммо бунинг кўп ҳам аҳамияти йўқ. Мухими, қиз ёнида бўлишимни хоҳларди. Мен билан бирга унча ваҳимага тушмасди. Ҳатто, шифохонада ҳам мени қўйиб юбормади. Тез ёрдам кўрсатиш хонасига унга қўшилиб киришимга тўғри келди. Бу муассаса билан бир қаричлигимдан танишман. Биз бу ерда куну тунни ўтказардик десам ёлғон бўлмайди. Доим ё у ер – ё бу еримиз кўкарган, шилинган, ё томоғига суяк тикилган... Хуллас, жароҳат жойини тикканларида ҳам, оёғини бинт билан ўрашганида ҳам қизнинг қўлидан тутиб турдим.

– Сиз шу ерда кутиб туринг, – дедим кейин, – мен бориб гаплашай-чи, сизга бирор машина беришса, уйингизга етиб олардингиз.

– Тез қайтинг, – деди у.

Худди шундай деди, айнан шу сўзларни айтди.

Кўчага чикдим. Қараб турсам, Турк машинасини бурыпти, ҳозиргина йўловчи туширган бўлса керак. Унга қаратиб хуштак чалгандим, бул-

булнинг чуриллашини эслатувчи овоздан машина зудлик билан ортига қайтди.

– Ие, Толиби илм, ўзингмисан? – сўради Турк. Бир нима бўлмадимми? Хуштагингни бир чақирим наридан билса бўлади-я.

– Кўп гап сотма, аравакаш, – дедим. – Ишинг йўргани чоптириш, ҳозир йўловчингни келтираман.

– Жиддий айтяпсанми? – деди у. – Ҳақини ким тўлайди? Йўловчи сеникими, муллажирингни чўзиб қўй.

Машинага яқин бориб, унга ҳовучимдаги тангаларни узатдим.

– Ушла мановини, курумсоқ, – дедим.

– Тўлашга пулинг бор экан, – деди у қўлидаги пулга тикилиб. – Бўпти, бу сафар сенга ишонсам бўлади.

Мен қизни олиб келгани қайтдим. Бу сафар уни ичкаридан кўтариб чиқишнинг ҳожати қолмаганди. Жароҳатланмаган оёғига туфлисини кийгизишган, аравачага ўтказиб чиқаверишдаги йўлакка келтириб қўйишганди. Ўша ердан таксигача қўлимда кўтариб олдим. Туркнинг ҳайратдан оғзи ланг очилиб қолди, ҳатто орқа эшикни очиш учун дик этиб ўрнидан турди ҳам. Қизни орқа ўриндикқа ўтказиб, ўзим ёнига чўкдим, қиз эса ҳалиям қўлимдан тутиб кетарди.

– Қаерга борамиз, ойимқиз? – дея сўради Турк. Худога шукр, қизнинг юқори доираданлигини, бундайлар билан кўрс муомала қилинмаслигини вақтида фаҳмлаб қолди. Бошқа пайтлар доим қовун тушириб юарди, ярамас.

Қиз манзилни айтди. Айтяпти-ю, кўзини мендан узмайди.

– Мана, бўлди, – дедим қизга, – унча ваҳимали эмас, тўғрими?

– Тўғри, – дея маъқуллади қиз. – Сизга қандай миннатдорлик билдиришни ҳам билмайман. Шунча яхшилик қилдингиз.

Нима ҳам дердим. Зўрға ютиндим, томоғим эса куйиб боряпти. Бундай аҳволга тушмаганман. Ўша онда қиз менга янаям яқин келиб қолгандики, биласизми, ичимдаги ҳамма ярамас нарсалар эриб йўқ бўлиб кетди. Сизга буни қандай тушунтирсам экан? Ҳозирги ҳолат жуда афиф ва дилбар эди, ҳаётда бундан яхшиси бўлмайди. Ҳаммаси ғалати, тўғри эмасми – қон, чуқур жароҳат, шифохона, лекин буларнинг бари бўлиб ўтди. Бу ҳаёл ҳам, туш ҳам эмас, чин ҳақиқат эди.

Бирозгина аввал қўзғалган эдик, зум ўтмай ланг очик чўян дарвозадан ўтиб, калта тўшама йўлак бўйлаб кетиб боряпмиз. Унинг охиридаги зинапоя уйга – катта ва ҳашаматли, ойналарининг ўзи саноксиз бўлган кўрғонга олиб чиқарди. Ўша заҳоти эшиклар очилди, эшик олдида сочлари оқарган бўлса ҳам ясан-тусан қилиб олган аёл, унинг кетида қора кўйлак устидан оппоқ фартук тақиб олган хизматкор хотин кўринди.

– Вой, худойим! – деди аёл бирдан васвасага тушиб, – нима бўлди? Худо ҳақки, сенга нима қилди, айтсанг-чи!

– Қумлоқда синиқ шишани босиб, товонимни кесиб олдим, – деди қиз. – Агар бу киши бўлмаганида нима қилардим, билмадим. Аввал шифохонага элтдилар, кейин уйга ҳам келтириб қўйдилар.

– Жонгинам мени! – деди қизнинг онаси, унга қўл чўзиб, бағрига босаркан. Кейин қизнинг елкалари ортидан разм солди, мени диққат билан бошдан-оёқ кўздан кечиргач:

– Сиздан жуда миннатдоримиз, – деди. – Жулия, бориб ҳамёнимни келтиринг.

– Ойижон! – кичкирди қиз.

Лекин бари ўтиб бўлганди, совун кўпигидай бари ёрилди-қўйди. Туф-лиси ва пайпоғининг иккинчи пойи ҳали ҳам чўнтагимда эди. Ўшани чиқариб онасининг қўлига тутқаздим у ортга ўтирилдим. Зинапоядан тушиб, машинага ўтирар эканман, Туркка ўшқирдим:

– Газни бос, оғайни!

У дарҳол машинани ўқиртириб жўнади. Ортимиздан аллакимнинг кичкирган овози келди:

– Йўқ! Қайтинг! Илтимос, қайтинг орқага! – кичкирарди қиз.

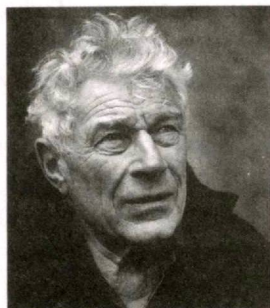
Нима наф? Кўзимнинг олдидаги пардани йиртиб отишди. Ўзимни қизнинг онаси назарида кўргандим. Албатта, қўл ҳамёнга чўзилади-да. Ҳар қандай ўргимчак уясини бирпасда бузиб ташласа бўлади, узунроқ таёқ оласиз, бўлди. Нарӣ кетишингиз билан ўргимчак яширинган тешигидан қайта чиқиб, қайтадан тўр тўқийди. Ахир биз ўргимчак эмасмиз. Эҳтимол қора одамдирмиз, аммо бурнимиз тагидагини назарга илишга ақлимиз етади.

Калтак еган боладек ўтирардим. Ўлай агар, кўп жанжалларни кўрганман, оёқ тагида қолган вақтларим ҳам бўлган, бироқ бирор марта ҳозиргидек оёқдан қолмагандим. Ўзингиз тасаввур қилиб турган бўлсангиз керак, мени шундай урдиларки, лом-мим деёлмай қолдим.

Кейин нима бўлганини эслолмайман. Бир вақт қарасам аллақайси майхонадамиз. Вақт алламаҳал. Ёнимда Турк, яна ўзим танимаган йигитлар. Қараб турсам, Турк минғирлаб ҳикоя қияпти. Эмишки, Толиби илм кумлоқда бир қизчани ўрабди, кўғирчоқ, хайронлар қоласан, ҳақиқий ойимча. Турк ёлғон айтмайди, бунақаларнинг фарқига боради. Фақат Толиби илм ойимча билан иссиқ кум устида ўйнашишга улгурдим-йўқми, шуниси қизиқ, шунӣ билгиси келяпти...

Хуллас, қаншарини тагига қўйвордим. Турк ҳам жавоб қайтарди, бошқаси аралашганди, уни ҳам бегона қилмадим. Бирпасда исковучлар етиб келишди, мен ўшалардан бирини ҳам тарсиллатиб солдим, ортимдан резина таёқ билан савалай кетишди. Ўгирилиб яна айлантириб мушт туширдим.

Мана, полиция бўлинмасининг алоҳида катагида ўзимни офтобда тоблаб ётибман. Маст эмасман, йўқ. Кўнглим озиб кетяпти, холос. Қўлимга ўриндикни олиб эшикка ташлангим, тарақлатиб уриб шовқин солгим бор. Майли, резина калтак билан мени яна саваласинлар. Жуда-жуда хоҳлайман шуни. Негаки, тушунинг, ичимдагиларни чиқаролмайман, кимгадир айтиб енгил бўлолмайман. Бу қурум умрбод ичимда қолади. Аввал-бошдан бундан наф чиқмаслигини сезгандим, ё ўша ойимча ё мен бўлак том остида дунёга келмоғимиз зарур эди. Энди унутишга қанча уринмай кўксимда бир нима ачишиб, ёндириб, изиллаб оғриқ бераверади. Бунӣ кимга айтиб бера олардим, ким тушунарди ичимдагини? Ким ҳам ишонарди, ҳамдардим бўларди?!

Жон БЁРЖЕР

инглиз адиби

(1926–2017)

СУКУНАТ ТАРЖИМАСИ

Эссе

Инглиз тилидан

Мирзоҳид МУЗАФФАР

таржимаси

Саксон йилдан бери ёзиб келаман. Аввал ҳарфлар, кейин суҳбатлар, шеърлар, биров ўтиб ҳикоялар, мақола-ю китоблар, энди эса қайдлар. Ёзиш мен учун ҳеч қачон бошқа ҳаёлпараст қаламкашлар айтганидек мавҳум дунёларга сайр эмас, чинакам реал вазифа бўлиб келган. Аслида, ҳеч қайси сўз ҳеч қандай маънога эга эмас, у фақат ишора қилади. Сўз – ишорадир. Маъно сиз билан биз ўйлагандек оддий нарса эмас. Она сўзини олайлик. Биз уни тилга олганимиз ҳамано хотиралар, ижтимоий ва шахсий тасаввурлар идрокимизда жонланиб кетади, бироқ кўриб турибсиз, шунча кечинмани уйғотиб юборган сўз – она бор йўғи уч ҳарфдан иборат. Унинг шу қадар катта маъно касб эта олиши амалда мумкин эмас. Зеро, компас доим қафтга сиққудек бўлади, у кўрсатган йўл эса чексиз.

Ёзмок – манзилга етишиш эмас, манзилнинг бор ё йўқлигини аниқлашга уринмоқдир. Унинг воситаси тил. Албатта, айтаётганларим ўта оддий ҳақиқатлар, бироқ негадир шуларни такрорлашга жазм этдим.

Келинг, гапни маънонинг бир тилдан бошқасига кўчиб ўтиши – таржимадан бошлайлик. Бугун таржимонлик деганда, асосан техник таржима тушунилади, лекин менинг бу соҳага алоқам йўқ. Мен бадий таржима ҳақида нимадир демоқчиман, холос. Бадий матн устида ишлаш. Ўта оғир эшитилади, шундай эмасми?

Айтмоқчи бўлганим шуки, бадий таржимонлар матн устида ишлай туриб бир тилдан бошқа тилга жумлаларни таржима қиларкан, ҳар бир ишорани ўз тилига ўгиришга мажбур бўлишади ва бу ўз навбатида муайян қийинчиликларни туғдиради. Таржима матн формуласи: сўз – ишора, ишора – руҳият. Демак, таржимон руҳ билимдони ҳам бўлмоғи керак. Улар бир саҳифадаги руҳий кечинмаларни ўгира туриб, саҳифа кайфиятига мослашадилар, кейинги саҳифада эса буткул бошқа аҳволи руҳия уларни кутиб турган бўлади. Саҳифани хатбошига алмаштириш ҳам мумкин. Хатбоши кайфияти асосан рус ёзувчилари, хусусан Лев Толстой ва Достоевский асарларида ўзгарувчан бўлиши сир эмас.

Таржимада бир тилнинг лингвистик қоидалари билан юзлашар эканмиз, уни иккинчи тил қоидаларига мослаштиришга мажбурмиз. Бунда

матндаги ҳис-туйғулар бизнинг тил муҳотида адаптация – мослашув жараёнига киради. Бирон жойда биронта ўхшамаган, бебурд таржимани кўрдингизми, демак, ундаги жумлалар, ўй-кечинмалар сиз ўқиётган тилга кўникмаган, руҳи бегоналигича қолиб, аросат издиҳомига тушиб қолган. Дарвоқе, матннинг оригиналдаги овози билан таржима тилидаги овози, оҳанги бир бўлиши ҳам талаб этилади. Ҳаммаси рисоладагидек бўлгачгина иш пишди дейишингиз мумкин. Ўйлаб кўринг, шимоллик эскимосларни ўзингиз яшайдиган иссиқ юртга олиб келмасангиз-да, уларнинг устига ёзги кийим кийгазиб, ўша, ўзларининг қорли ўлкасига қўйиб юборсангиз. Бу адолатсизлик эмасми? Сўзларга ҳам шундай ёндашмоқ лозим. Таржима қилсангиз, тўлиғича таржима қилинг ва уларни ўз тилингиз шароитига мосланг. Энг хавфлиси, ўзингиз ўша шароит – тил муҳотига кириб, қолиб кетишингиз. Ундай бўлса, вазият оғирлашиб, кескин тус олади. Таржимангизни ўқиган ўқувчи кум чайнагандек бўлаверади.

Нега бундай деяпман? Боиси, чинакам таржима икки тил орасидаги икки табақали эшик эмас, балки учбурчак муносабатдир. Учбурчакнинг учинчи нуктасида оригинал матн жумлалари – ёзилмасдан аввалги тағмаънолар пинҳон ётади. Бунини энди психоаналитик тилда онгости таржимаси дейиш (Боя таржимон руҳият билимдони дегандим-а) мумкин. Таржимон тилдан аввалги даврни ҳам пухта ўрганиши керак. Бунда у матн муаллифининг ёзишдан аввалги ҳолатинигина эмас, балки инсоният тарихини ҳам чуқур ўрганган бўлса, нур устига нур.

Матн – механизм. Унинг мурватлари бўлмиш сўзларни ҳаракатга келтирган асосий дастак эса оҳанг саналади. Матн оҳанги. Қизиғи, бутун бошли гаплар ичида ўзига хос жимлик ҳам бўлади. Ёзувчи ёзиб кетаверади, аммо асар сукут сақлайди. Сиз асардаги ўша сукунатни ҳам таржима қилишингиз керак. Бунда таржимон тағмаънони яхшилаб тушуниб, ҳис қилиб олади ва бу ҳиссиётни матн руҳига сингдиради. Қарабсизки, сукунат таржимаси тайёр. Ҳам содда, ҳам мураккаб. Сўзларга тўла жимлик қаърига шўнғиб бораверар экансиз, маънолар юзага қалқиб бораверади, аммо сиз янада чуқурроқ шўнғишга мажбурсиз, ҳам қалқиб бораётган мазмунни ҳам тутиб олишингиз керак. Зеро, хорижий адабиёт намуналари икки хил бўлади: меҳмон ва туғишган. Агар сиз мазмун, оҳанг ва кайфиятни бирлаштиролмасангиз, таржимангиз меҳмон ўларок ўта қисқа муддат она тилингизда яшаб қолади. Борди-ю, Худо ярлақаб барчасини оби-тобига келтиришга куч топсангиз, халқингиз таржимангизни ўз классик ёзувчисини ўқигандек узоқ йиллар севиб мутолаа қилади. Танлов ўз кўлингизда.

Мен сизга тушунтиришга уринаётган қарашлар бир тажриба бўлиши мумкин, бироқ улар бизга тилнинг бир калимага ёки калимадан атамага оғиб, унга айланиб кетишини эслатиши бор гап. Бутун бошли матнни бор-йўғи биттагина сўз билан ҳам ўгириб қўйиш мумкин. Асосийси, уни ўз она тилингиз руҳига тушира олишингизда. Хорижий тил худди сизнинг тилингиз каби ўта чекланган ва бир вақтнинг ўзида сарҳадсиздир. Баъзан сизни унинг ўта тор ва қашшоқлиги қийнаса, баъзан ҳаддан ошиқ бойлиги боши берк кўчага солиб қўяди. Тил сўзлардан ташкил топган, ички органлари миллат руҳи билан яшайдиган тирик яратикдир. Ва бу яратик яшайдиган макон ҳали сиз қадам босишга улгурмаган руҳиятнинг

кадим ва яширин ғорлари қаърида жойлашган. Уни топиш учун Тил бўйлаб саёҳатга чиқмоқ даркор. Бунда сиз нафақат ўша тилнинг, балки ўз она тилингизнинг ҳам изохли луғатини елкангизга илиб йўлга тушасиз. Йўкса, қўлингиздан шунчаки шимолликка ёзлик уст-бош кийдириб қўйишдан бошқаси келмайди.

Келинг, “она тили” атамасини олайлик. Русчада бу сўз “родной язык” дейилади ва бизнинг тилга тўғридан-тўғри “қондош тил” дея ўтирилади. Агар янаям бадийлаштирилса, “суюкли, қадрдон тил” ҳам дейилиши мумкин. Она тили кишининг туғилганида илк эшитгани тил ҳисобланади. Ва бир она тили ичра яна кўплаб она тиллари мавжуддир. Бошқача айтсак, ҳар бир она тили коинот тилидир. Тилшунос олим Ноам Хомский бизга усталик билан тушунтирганидек, тилларнинг вазифаси фақат ёзма ва мулоқот шаклидагина тавсифланиши хато. Уларнинг биз билмаган муҳимроқ миссиялари бор. Башарти, биз тил деб атайдиган мавжудот ичимиздаги сўз ва товушлардан, турли ишоралардан холи, тоза ТИЛнинг бир учи, холос. Ўйлаб кўрилса, бу назарияда жон бордек. Нега энди биз ақлимиз етмагани учун ўзга сайёраларда ҳаёт борлигини тахмин этиш ё йўқлиги ҳақида ҳукм чиқаришга ҳақли эмас эканмиз-да, тил бошқа бир тилсимот тилининг шунчаки шарпаси деган фикрни кескин рад этарканмиз?

Бунга исбот: шахсан мен, расм чиза туриб ўз она тилимда тасвирлашга сўз топа олмаганим манзарани кўрсатишга беихтиёр ҳаракат қилаётганимни сезаман. Расм, қўл ҳаракатлари, сўзлар, юз ифодаси, нигоҳлар, сукунат ва бошқа ҳамма-ҳаммаси ботинимиздаги ўзга бир ҳилқатнинг борлигидан далолатдир. Улар ўша ҳилқатнинг идрокимиз етадиган қисмларинигина кўрасатади, холос.

Биз таржима қила туриб сўз лабиринтига, баъзида эса атамалардан бино бўлган қудратли гирдибодга дуч келамиз. Қизиғи, унга ўзимизнинг одамларча ожиз ҳаракатларимиз билан қарши чиқишга, йўл топишга уринамиз. Ваҳоланки, ортимизда она тилимиздан ташкил топган бутун бошли армия саф тортиб туради. Бугун таржима қилинаётган матнлардаги жумлалар боя айтганимиз Тил аталмиш тирик борлиқдан юлиб олинган ўлик аъзоларга, бу матнлар йиғиндиси бўлмиш асарлар эса маъно мурдаларининг ошёни – яхлит қабристонга ўхшайди. Ахир, таржимон қотил эмас, жонни Исо Масихдек қайта тирилтирувчи бўлиши керак-ку!

Мени йиллар давомида ёзишга ундаган асосий сабаб – нималардир одамларга тушунтирилиши керак ва агар уларни мен тушунтирмасам, улар мангуга мавҳум бўлиб қолаверади деган кўркув. Ҳа, кўркув инсоннинг энг қадимий сезимидир. Ва, кўркувнинг энг қадимий тури бу номаълум нарсадан кўркув саналади. Мен кўрққаним учун ёздим, худди ибтидоий одамлар чакмоқларни илоҳийлаштириб, унинг ғазабидан ўтакаси ёрилганча овқат излагани ва бошпана қуришга мажбур бўлгани каби. Аммо, ўзимни профессионал ёзувчи деб ўйламайман. Мен ўткинчиман. Ўткинчилик боқийликдан анча яхшироқ. Ҳеч йўқ, охирнинг қаердалигини билиб турасан. Мангу қолишни ким яхши деб ўйлаб чиқарганини эса билмайман, бунинг сабабини ҳам тушунмай ўлиб кетсам керак.

Бир неча сатр ёзгандан сўнг жумлаларнинг тил жисмига ёпишган-ёпишмаганини текшириб чиқаман. Ҳаммаси жойидалигига ишонч ҳосил

қилгач, окимни ўз ҳолига ташлайман. Ва бунда сўзлар ораларига маъно, аллитерация, мажоз ё маромни қўшиб олгани ҳолда тирила бошлашади. Матн ҳаётга қайтади. Уларнинг шивир-шивирларига, чақалоқдек йиғлашларига қулоқ тутаман. Матн оҳанги баъзан мен танлаган сўзларни ортикча билиб яккалаб қўяди. Мен ҳам буни тушуниб, уларни олиб ташлайман ҳамда ўрнига бошқа жумла тиркайман. Энди саҳифада бир бутун драма бошланади. Ролларда – сўзлар.

Бари тугагач, сатрларга қўшилиб ўзим ҳам драма қаҳрамонига айланиб кетаман, боя ортикчадек кўринган сўзларни ўз ўрнига қайтариб қўйишим ҳам мумкин. Энди жумлалар орасида бошқа бир муҳаббат ҳикояси бошланади. Бу муҳаббатдан ҳосил бўлган маъно зурриёдларини йиғиш, албатта мутолаадан кейинги ширин тамшанганча узоқ ҳаёл суриш ё оғир ўйга ботишда рўй беради. Ана кейин, бошқа бўлимга ўтишим мумкин.

Бошқа бир муҳаббат ҳикояси...

Бошқалар мени бир ёзувчи ё бўлмаса таржимон сифатида кўришлари мумкин. Менимча эса мен, бир тилнинг фарзандиман ва бошқа тилга ошиқман. Бу ошиқлик ва фарзандлик орасидаги муносабатлар нақадар содда ва нақадар мураккаблигини энди англагандирсиз?

САМОЪ ЙИҒИНЛАРИ ВА АЛИШЕР НАВОИЙ

Қадимда айрим сўфийлик тариқатларида рақсу самоъ йиғинлари ўтказилган. Бундай йиғинларда дарвешлар рақсга тушиб, мусиқа оғушида зикр айтишган, турли шеърларни оҳанг билан ўқишган, кўшиқлар куйланган. Нишотий шеърларидан бирида рақсу самоъ мажлисларида созандалар томонидан мусикий асбобларда турли хил оҳанрабо куйлар ижро этилганини қайд этади:

*Соз унути золи фалак истимоъ –
Айлаб онга иш эди рақсу самоъ.
Чангу чағона била савти сафир,
Айлаб эди, чархи фалакни мунир.
Ҳар сори ноқус уни-ю, арганун
Савтида пайдо эди нақши жунун.
Най елидин ўт тушуб ушшақ аро,
Шуъла эди дайри куҳан тоқаро¹.*

Аслида “самоъ” сўзи арабча бўлиб, “эшитиш” маъносини билдиради. Тасаввуфда “самоъ” истилоҳи зикри жаҳрияни ёки зикрга оид нарсаларни эшитишга нисбатан ишлатилади. “Алишер Навоий” номли қомусий луғатда ёзилишича, “Самоъ мажлиси – тариқат аҳлининг ибодат тури. Умумий маънода Ҳаққа таважжухни кучайтириш ва кўнгил сафоси мақсадида Куръон оятлари, ҳадис, мавъиза ва илмий маърузани тинглаш маъносида, тор маънода илоҳий ишқ тараннумидан иборат шеър, кўшиқ, ё оҳанг эшитиш тушунилади”².

Рақсу самоъ мажлисида муридлар (шогирдлар) пиру устозлар атрофида мусиқа жўрлигида завқ-шавқ билан гир айланиб рақсга тушиб, кўшиқ айтганлар, зикрга тушганлар. Шунинг учун уларни “тавоф этувчи” – “чарх уриб айланувчи” дарвешлар дейишган. Улар шиддатли ҳаракат ва рақс жараёнида ўзидан кетишни Ҳаққа етиш они деб билишган. “Маҳбуб ул-қулуб”даги қуйидаги иқтибосдан Навоий ҳам худди шундай фикрлаган деган хулоса уйғонади. У “Маҳбуб ул-қулуб”даги “Мутриб ва муғаннийлар зикрида” (демак, Навоий давридаги самоъда ҳам созандалар қатнашган) самоъни тилга олади: “Сулук аҳлига бир махуф ер бу манзилдурким, анда ҳам нуқсони ҳам камол ҳосилдур. Солик бу ерда бир муҳлик оҳ била ҳам мақсудга етибдур ва бир наъраи жонкоҳ била йиллар қозонғони ҳам илгидин кетибдур.

¹ Муборак мактублар. Нишотий. Боз ва булбул. Т: Ғ.Ғулом номидаги АСН. 1987. 275-6.

² Алишер Навоий (қомусий луғат). Т: “Шарқ”. 2016. 498-6.

Шиблий ва Нурий (куддисса сиррихумо) самовъда кеттилар ва бу йўл сулуки била мақсуд сарманзилига еттилар. Басо аҳлуллоҳки, арғанун униндин дайрға кирди ва дин ва ислом нақдин муғбачаларга бой берди»¹.

Навоий таъбири билан айтганда, бу хатарли йўлда, яъни самовъ орқали ҳақиқат аҳли камол топиб, муроди ҳосил бўлиши ҳеч гап эмас. Азизиддин Насафий: «Самовъ йиғинларида соликларнинг айримларига ҳоллар юзланади ва бу ҳоллардан улар кўп фойдалар ва кушойишлар топарлар» деб шуни назарда тутган бўлса не ажаб?! Бироқ сулук аҳли учун йиғинда бунинг акси ҳам бўлиш эҳтимоли бор. Ғаззолий бу ҳақда шундай дейди: «Тоифаи сўфийларки, самовъ қилибдурлар, олами ғайбдан аҳволи латиф рўй бериб, самовъ савобидан кашфи ҳолат воқеъ бўлибдурки, ани важд (шавқу завқ ҳолати) атарлар. Диллари самовъда онча соф бўлурки, кумушни ўтга солғондек. Бу нав самовъ кўнгилда Ҳақ таоло дўстлигини зиёда қилур ва ҳамма кудуратларни зойил айлар. Чандон риёзат ва машаққатлар бирла ҳосил бўлмаган файзу футухот бу навъ самовъ бирла ҳосил бўлур»².

Алишер Навоий мансуб нақшбандийлик тариқати вакиллари самовъ мажлиси тузмаганлар, аммо инкор ҳам этишмаган. Афтидан Навоийнинг («Маҳбуб ул-қулуб»даги) юқоридаги эътирофи унинг бундай йиғинлар ўтказилишига қарши эмаслигини, ҳақиқат аҳлига хурматини намоён этади. Аммо, шоирнинг замондошларидан Мавлоно Шамсиддин Муҳаммад Асад, Хожа Шамсиддин Муҳаммад Кусуи Жомий, Мавлоно Муҳаммад Тободгоний, Хожа Абдулазиз Жомийлар самовъ йиғинларини сайру сулукнинг таркибий қисми деб ёндашганлар. Бундан ташқари, Навоий «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» рисоласида яқин кишиларидан бири, қирк йиллик қадрдони Паҳлавон Муҳаммад хонадонидида подшоҳзодалар суҳбат курганини, у эса созандалар ва гўяндаларга буюриб, «самовъ ва рақс» қилганини зикр этилган. Балки мазкур алломаларнинг таъсири ўлароқ, Навоий самовъ мажлисларида иштирок этган ёки унинг ҳузурида ҳам ана шундай кечалар ташкил этилгандир. «Насойим ул-муҳаббат»да Навоий ўзи иштирок этган самовъ йиғинлари билан боғлиқ бир воқеани ҳикоя қилиб беради: «Ул жумладин азизе эрди, бу тоифа (сўфийлар)нинг мукаммалидин ва Ҳазрат Мавлоно Муҳаммад Табодгонийнинг кибор ашобидин эрди ва фақир (Навоий)нинг алар хизматида кўп ирода-тим бор эрди. Ва алар яхши ун самоиға машғуф эрдилар. Муғаннийи бор эди хушовоз, аммо кичик ёшлиғ ва девонасору шўх эрди. Мажлисида ўлтуратурғоч секриб, ул азизнинг бўйнига миниб, аёгин депсир эрди». Қолаверса, шоирлар султони Абдулазиз Жомий самовъда иштирок этганини ўзи гувоҳ бўлгандек тасвирлайди: «...самовъ мажлисида азим сайҳалар уруб, беҳуд бўлур эрдилар».

Яна шуни айтиш лозимки, Навоий қошида сўфийлар йиғилиб, самовъ йиғилиши ўтказганини Бобур «Бобурнома»да эътироф этади. Яъни Бобур Камолиддин Ҳусайн Гозургохий ҳақида тўхталар экан, бундай «мутасаввуфлар Алишербек қошида йиғилиб, важд ва самовъ қилган»лигини қайд этган.³

Самовъ йиғинларида зикрга тушишдан ташқари, дарвешлар ўша замонда Навоий ғазалларини шавқ ва завқ билан ўқишган. Бинобарин, Хонда-

¹ Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. Т.: Ғ. Фулом номидаги АСН. 1983. 30-6.

² Абу Ҳомид Ғаззолий. Кимё-и-саодат. Т.: «Адолат». 2005. 354-6.

³ Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Т.: Юлдузча. 1990. 159-6.

мирнинг куйидаги сўзлари фикримизни тасдиқлайди: “Ҳеч қандай такаллуфсиз ва лофсиз айтиш мумкинки, биров вақт ичида (Навоийнинг) юксак санъаткорлик билан яратилган, жозибали байтлар, гўзаллик ва усталик билан безалган тизмалар зийнатининг шуҳрати шундай даражага етдики... Араб ва Ажам мамлакатларининг атрофидаги гўшанишин дарвешлар ҳам олий ҳазрат (Навоий)нинг шавқли шеърларининг ҳавсидан умрларини ўтқариб, уни жуда кўп ҳаракатлар қилиб излаш учун югурадилар”¹.

Дарвешлар шоирнинг самоъ йиғинларида ўқиладиган, тасаввуфга йўғрилган, “фақру фано тариқи”даги ғазалларини излаганлар, баъзи йиғинларда Навоий шеърларини ўқиб, ақл-хушдан жудо бўлганликлари ҳам баайни ҳақиқат. Шоир бу ҳолни “Ҳайрат ул-аброр”да куйидагича тасвирлайди:

*Ё бу наво зимнида асраб маҳал,
Чекса Навоий сўзидин бир ғазал.
Ким анга алфоз ўлуб оташ фишон,
Берса улус кўнглига мунгдин нишон.
Базмда ул лаҳза алолони кўр,
Кўйи харобот аро гавғони кўр.
Кўрки нечукдур ёқа чок айламак,
Ўзни фигон бирла ҳалок айламак².*

Садриддин Айний ушбу мисраларга шундай изоҳ берган: “Ҳар қандай яхши созанда қанча яхши чолса-ю, (ашула айтмасдан) узоқ чолса, ундан ақл аҳлига малол етади. Агар созанда машқ орасида Навоийнинг олов сочувчи ғазалларидан биронтасини ўқиса, у вақт базм (самоъ йиғини)да шовкин-сўрон кўзғалади, эшитувчилар ўз ёқаларини йиртадилар, оху вой билан ўзларини йўқотиб қўядилар”³. Айнийнинг изоҳини Зайниддин Восифий “Бадойи ул-вақоӣеъ”сида ҳам тасдиқлайди. Навоийнинг муосири бастакор Хожа Абдулло Марворид шоирнинг:

*Дин офати бир музбачайи моҳи лиқодур,
майхорау бебок.
Ким ишқидин онинг ватани дайри фанодур,
сармасту ёқам чок.
Ҳар туррасининг дуди вараъ белига зуннор,
мен кофири ишқи,
Ҳам юзи мажсуз ўти киби шуъла физодур,
мен ўртанибон пок.*

мисралари билан бошланадиган мустазодига савти боғлаган бўлиб, “Ўша вақтларда Хиротда бу савт ўқилмайдиган уй йўқ эди” (Навоий). Кўп халқ йиғилган бир базм (самоъ)да у ўқилганда, бутун ҳозир бўлган одамлар бу мустазоднинг, унга боғланган савтнинг чуқур, юракларни эзувчи, дилларни ғулғулага солувчи таъсирига шу қадар мафтун бўладиларки, бунинг натижасида мажлис аҳли ҳатто ёқаларини чок этадилар... Қандайдир

¹ Гиёсиддин Хондамир. Макорим ул-ахлоқ. Т: Ғ.Ғулом номидаги НМИУ. 2015.45-6.

² Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 7-том. Т: Ған. 1991. 60-6.

³ Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 7-том. Т: Ған. 1991. 355-6.

дарин фикрда бошини куйи солиб юрган Навоий воқеа содир бўлаётган уйнинг дарчасидан бу манзарани тамомила тасодифий ўларок томоша қилади¹. Албатта, Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф таъбири билан айтганда, шавқ ҳолатига тушиб, ёқа йиртиш самовъ йиғинларида дарвешларга хос одат бўлганлигидан келиб чиксак², Навоий айнан сўфийлар йиғилган самовъни кузатишга муваффақ бўлган дейиш мумкин.

Мухтасар қилиб айтганда, Навоий замонида унинг тасаввуфга йўғрилган шеърларига дарвешлар ўртасида талаб кучли бўлган. Сўфийлар ушбу шеърларни ўқиб, завқ-шавқ билан самовъда зикрга тушишган. Бу ҳақда “Муҳокат-ул-луғатайн”да Навоий шундай дейди: “...турли-туман дурлар сочтим ва дилсўз байтларим ёлворувчилар ўртасида фитна ва ғавго солди, базмни қизитувчи ғазалларим ишқ аҳлларига оху-вовайло солди”. Бинобарин, “Бобурнома”даги юқоридаги қайдларга асосланиб, Навоийни самовъ йиғинларида шеър ўқиб, зикрга тушган бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас, деб тахмин қилиш мумкин. Албатта, келгусида навоийшуносликда бу масалани теранроқ ёритиш учун самовъ йиғинларининг Навоий ҳаётида тутган ўрнини жиддий тадқиқ этиш лозим бўлади.

Шерхон ҚОРАЕВ

¹ Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 7-том. Т: Фан. 1991. 355-б.

² Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тасаввуф ва тасаввур. Т: Ҳилол-Нашр. 2016. 264-б.

ЭССЕ ҲАҚИДА ЭССЕ

Кўнглимга таскин, ором истасам, Навоийга юкинам. Неча йиллардан буён ўзгармас ақида, “У мени тушунади, мен унда ўзимни топаман” деган эътиқод бу. Мутолаага чоғланишим биланок, Ерга ўхшамас, буткул бошқа дунёда, кўзни қамаштирувчи кумушранг кенглик, учта оппоқ булут устида Худо, Навоий ва мен суҳбат қуриб ўтирганмиз, гўё. Мутолаа (суҳбат) таъсирида бошим харсангга айланиб, мудом пастга тортади, бир томондан Каъбага етишган бахтиёр мўмин янглиғ кўзимдан ёш қуйилиб келади. Бундай ғариб ҳолимга боқиб, улар иккиси икки елкамдан тутади-ю: “Маҳзун бўлма! Биз сен биланмиз!” дегандек бўлади. Шу таҳлит мен кўзёш ва кулги, тавалло ва марҳамат ичра таажжубда қоламан...

Навоийга ошуфта қалблардан фарқли аксар китобхонлар “Хамса”даги воқелик, Баҳром ва Дилором, Фарҳод ва Ширин, Лайли ва Мажнун, Искандар кечмишига бор диққатини жамлайдилар, аввалидаги маълум бобларни мутолаадан четлаб кетадилар. Мен эса Навоийни айнан ўша кўпинча ташлаб кетиладиган боблар, Аллоҳга ҳамд, Пайғамбаримизга наът битилган сатрлари учун соғиниб, баъзан ўзгалардан қизганиб қўлга оламан; қахрамонлар тақдири, ҳаммага беш қўлдек маълум – сюжет қизиқ бўлмаган, негадир, ҳеч қачон. Мени Навоий кечинмалари, қалби, қарашлари акс этган битиклар мудом ўзига чорлаган, улардан ҳар гал мутафаккир ботини, сиймосини илғашга уринганман.

Архив бўлиб хотирамда жамланган “кутубхона” “100 энг яхши китоб” ёки энг бестселлер асарлар важидан эмас, дунёнинг бир четидаги менга ўхшаган ва ўхшамаган одамни англашга иштиёқ сабаб бино бўлган. Кўнгилнинг розини қарангки, асардаги энг қизиқ қахрамон, бу – муаллиф. Бундай қараш табиийки, ўзимга ҳам, қораламаларимга ҳам таъсирини ўтказмасдан қолмаган.

Журналистиканинг “журналист ўз шахсий позициясини билдиришга, хулоса чиқаришга ҳаққи йўқ”, деган “ҳиссиз” қолипларига, азал мавжуд вазн-меъёр каби жанр қонун-қоидаларига сиғолмай, саркаш фикрларимнинг эпини қилолмай қийналардим. Кўрган-кечирганларим, мени мутаассир этган кишилар, ҳолатлар ҳақидаги ўзимнинг “шахсий” фикрларимни оққа туширгим келаверарди. Ахир, бу на журналистикага, на адабиётга тортарди. Шикаста битиклар нима эканини билолмай, уларнинг ўзимдан ўзгага шифоси, кори бормикан ўзи, деган дилгир ўйлар қуршовида қолардим. Ёшлигим беҳуда-бесамар елга учаётгандек эди...

Токи “Дунёда битта бўлса ҳам сени тушунувчи одамнинг мавжудлиги, бу – сенинг бахтинг” иборасини шиорга айлантирган устозим Маҳмуд Саъдий “сенинг ёзганларинг мақолага эмас, эссега тортади” демагунича. Устозгина Навоий, Фолкнер ёки Фукуяма ҳақидаги қарашларим, хаёл, балки орзуларим устидан кулмас, эҳтимол, кўнглимда энди униб чиқаётган

нихолни синдириб қўйишдан тийиларди. Орзулари булутларни сийпалаб турадиган қиз ҳам ичидаги пўртаналарни очик-ошкора сўзлашга, ўзини ниқобларсиз, ўзидек тутишга уялмасди. Шу инсоннинг биргина сўзи билан жумбоқ тўла осмон бир қават пастлади-ю дилдаги тугунлар ечилди, аросатдаги саргардонга ҳам йўл топилди...

Тан олишдан иймансам ҳам айтайки, университетга киргунимча эссе деганда, инглиз тилида даражани аниқловчи IELTS имтиҳонига ёзиладиган махсус иншони тушунганман. Ўша, менга тилсимини очган дақиқагача публицистиканинг “эссе” деган намунасига йўлиқмаганман. Қирқ йил рус мактабида адабиётдан дарс берган бобомдан “Эссени биласизми?” деб сўраганимда, “Йўк, янги жанр бўлса керак” деган жавоб эшитдим...

“Янги жанр”ни ўрганишга бел боғладиму, унинг илк бор уйғониш даврида 1580 йилларда француз файласуфи ва ёзувчиси Мишель Монтень томонидан адабий атама сифатида муомалага киритилганини билгач, баттар ўйлар гирдобиди қолдим. “Етти аср аввал пайдо бўлган жанр ҳақида нега биз, мен ва бобом ҳеч нарса билмаймиз? Нега мактаб дарсликларида бирорта эссега кўзим тушмаган? Шунчалик ҳам қолоқ бўламизми? Адабиёт ўқитувчиси бўла туриб, нахот эссе нималигини билмаса-я?” деб гоҳ бобомнинг билимларига шубҳа билан қарар, гоҳ ўзимдан-ўзимнинг жаҳлим чиқиб, ўз-ўзимдан уялиб кетардим.

Кейин билсам... бутун бошли авлод “эссе”дан маҳрум қилинган экан. Собиқ иттифоқ мустамлакаси даврида на Россияда, на иттифоқдош мамлакатлар адабиёти, публицистикасида “эссе” жанри гуркираб ривожланган. Россия, хусусан Ўзбекистонда эссе XX асрнинг 60-йилларида пайдо бўлган. Жанрнинг французча маъносига хос тарзда, “уришиб кўришган, синаб кўришган”. Ўзбек эссечилиги А.Мухтор, П.Қодиров, Миртемир, Зулфия, С.Аҳмад, Ш.Холмирзаевлар ижодида хотира, суҳбат, бадиий-публицистик мақола ва ҳикоя шаклида бўй кўрсатган. Албатта, эркинлик, хурликка тиш-тирноғи билан қарши турган, фикрловчи кишилар, зиёлилар йўқ қилинган, “шахсий фикр” деган тушунча бўғилган, ўлдирилган замонда “эрк” сўзига маънодош “эссе”нинг кунда-кун ора матбуотни безаб туришини тасаввур этиш қулгили.

70 йиллик (1922–1991) муддатда нахот дунёнинг ярим аҳолиси сўз, фикр эркинлигидан тўла қониб яшамаган? Балки ўша пайтда ҳам дунёни ўйга чўмдирган Монтень, Ф.Бэкон, Б.Франклин, В.Ирвинг, Ч.Лэм, У.Хизлитт, Куинси, Р.Эмерсон, Г.Торолар туғилиши мумкинмиди? Шу давр оралиғидаги қаламкашлар М.Твен, Р.Линд ва Э.Уайт сингари ўтқир, аёвсиз сўроқлари билан инсониятга юзланган бўлармидилар? Ўзларининг адоқсиз ўйлари ва журъати ила Вольтер, Т.Карлейль, Г.Честертон, Т.Манн, П.Валеридек жанр истикболига ҳисса қўшардилар, эҳтимол...

XIX аср охири – XX аср бошларига келиб Россияда Иосиф Бродский, Михаил Эпштейн, Лев Аннинский, Самуил Лурье, Сергей Гандлевский, Михаил Айзенберг, Андрей Арьев, Игорь Клех, Кирилл Кобрин каби эссенавислар бирданига отилиб чиққан бўлса, бизда ҳам 1997 йили “Жаҳон адабиёти” журнали таъсис этилди ва илк сонидеяк Альбер Камюнинг “Исён ва санъат” эссеси чоп этилди. Шундан сўнг бирин-кетин Ян Парандовскийнинг “Сўз кимёси”, Сол Бэллоунинг “Адиблар, зиёлилар, сиёсатчилар...” ҳаммуаллифликда ёзилган “Маъбудлар, браҳманлар, одам-

лар”, Д.Лихачёвнинг “Ўйлар”, А.Зиновьевнинг “Ҳақиқат, фақат ҳақиқат”, П.Бьюкененнинг “Ғарбнинг ҳалокати” каби залворли эсселари ўзбек зиёлиларига ҳавола этилди. Нега зиёлилар деярман? 1997 йилдан буён деярли ҳар сонда сараланган, дунё тафаккур аҳлига таъсирини ўтказган эсселар бериб борувчи Ўзбекистондаги ягона журнал зиёлилар, қолаверса, турли довлардан оша ҳамманинг ҳам уйига етиб бормас, эшигини қокмасди...

Айни шу армон, устига-устак билмаслигим алами зўридан талабаликнинг иккинчи босқичи арафасида “Жаҳон адабиёти” журнали мутолаасига шўнғидим. Толенинг кулганими ё ҳазилими, қарангки, университетни тамомлаб, етук таржимонлар, ёзувчи ва публицистлар билан бир қозонда қайнаш, жаҳон адабиётидаги сўнгги янгиликлардан биринчилар қаторида бохабар бўлиш пешонамга ёзилган экан. Бу муқаддас даргоҳда ишлай бошладим. Устозларнинг этагидан тутиб, улардан улги олдим, мутолаа ва таҳрир иши бадалида “Жаҳон адабиёти” менинг ижод оstonам бўлди.

Вактлар ўтиб, “Мен ўзимни камтар бир қаламкаш – бадиянавис деб биламан, лаёқатимни бадиянависликда кўраман. Эллигинчи йилларнинг ўрталарида ёза бошлаган барча машқларимга ўйлар, изҳорлар ва ниҳоят, эсселар, мансуралар деб ном қўйдим. Тақризлар, мақолалар, рисоаларни ҳам бадия, ўй, изҳор тарзида юракдан чиқариб, тафаккур булоғидан суғориб ёзиш мумкин, деб ўйладим. Адабиётшуносликни ўйшуносликка яқинлаштирдим. Шунда ҳаёт юракка яқин бўлади, деб ҳаёл қилдим” деган сатрларга кўзим тушди. Муаллиф – неча инсонлар каби мени ҳам эссега ҳавасманд этган, публицистика ва таржимашуносликда устоз мақомига эришган камсуқум ва закий инсон Иброҳим Ғафуров эди. Ўша сўзлар баҳона бўлди-ю анча маҳаллардан буён таъқиб этиб келаётган “Мен нима ёзаяпман ўзи?” деган шубҳали ҳаёллардан озод бўлдим.

Иброҳим Ғафуровнинг беназир мансуралари, эссе ва бадиялари мутолааси таъсирида ўзбек эссечилигига қизиқишим уйғонди. Ш.Холмирзаев, О.Шарафиддинов, И.Ҳаққул, З.Исомиддинов, А.Мелибоев, Ш.Ризаев, Д.Нурий, С.Олим, С.Ёкубов, И.Қўшшаева каби ёзувчи-публицистлар эсселарини мириқиб ўқийдиган, улар ижодини интиқ кутадиган, мунтазам кузатиб борадиган шинавандага айландим.

Доминик де Вильпеннинг Франция келажаги ҳақида ўйлаганда фақат бўшлиқ кўрувчи, умидсиз ва хавотирга тўла миллионлаб қалблар нидосини қуйиб-ёниб сўзларга муҳрлаган, ҳукумат ва халққа қарата “Уйғонинглар, ахир! Мудрайверасизларми?” хитоби (Д.Вильпен. Қақнус нидоси. ЖА, 2005/6), Иво Фишер илгари сурган “Инсон нафрат ва муҳаббатдан, хавф-хатар ва умидлардан қочиши, у яшаши ва “гўёки яшамаслиги” керак” (И.Фишер. Маъбудлар, брахманлар, одамлар. ЖА, 2005/8, 152 б.) қабилдаги ўйлари, ҳаёт гирдибонидан ситилиб чиқиб Ягоналикка эришиш, “Мен”нинг самовий “Мен”га етишиши борасидаги чуқур таҳлиллари, инсоннинг ижодга эҳтиёжи Жорж Оруэлл келтирганидек, худбинлик, эстетик энтузиазм (иштиёқ), тарихий импульс ва сиёсий мақсадга қанчалар мувофиқлиги (Ж.Оруэлл. Китоб дунёси, 2016, 3 октябрь.) хусусидаги қарашлари, Иброҳим Ҳаққулнинг назм шайтоний иш экани борасидаги тадқиқий изланишлари, хулосалари (И.Ҳаққул. Шайтон нега йиғлаган? Тафаккур, 2006, 3-сон)... яна кўплаб борлик, инсон ва ижодга уйғун мавзулар мағзини чақишга ундовчи эсселар таъсири ва иштиёқ кучи мени Веда илоҳиётидаги куёш худоси Сурйа ҳолига ту-

шириб қўйди... Нурлари билан Ушасга етдим деганда, қиз ғойиб бўлади, эртаси куни тонг билан яна кўриниш беради. Ўз жозибаси билан сеҳрлаб, авраганча Суряни ўз ортидан таъқиб этишга мажбур қилади. Эсселарда кўтарилган фалсафий-эстетик, адабий-танқидий, ижтимоий-сиёсий масалалар юзасидан маълум хулосага келдим деганимда, тарих, хотирани жонлантирувчи бир инсон портрети чизилган эсселар мутолаасидан сўнг, ўша қаҳрамон ҳақида тасаввурга эга бўлдим деганимда, бу чашмадан яна ва яна сув отилиб чиқаверади-ю ичганим сари чанқоғим қонмайди. Ўтган йиллар давомида эссе мен учун чанқоқбосмас сув, сўнмас иштиёқ ва муб-талолиққа айланди. Бугун эссе нима, деган сўроққа жавобим бор.

Эссе – “нимадир ҳақида” тинимсиз ўйлаш, тафаккур қилиш, уни шахсий кузатув, тажриба ва кечинмаларинг чиғириғидан ўтказиб, окқа тушириш.

Эссе – фалсафа, инсониятнинг азалий саволларига жавоб излаш, англамаган, англаб бўлмас борлиқни англашга интилиш, инсоний қадриятлар, фазилат ва иллатларга муносабат, хайрихоҳлик ёки инкор фалсафаси.

Эссе – озодлик. Қуйилиб келаётган фикрларнинг ўзанига сиғмай тошиши. Онга назар, кўнгилга қайтиш. Қўрқувни енгиш. Ўзингда кечаётган ҳолатни ўзгаларда такрорлаш, даъват. Марио Варгас Льюса айтганидек, “Адабиёт гўзаллик ва бахтга йўғрилган орзуларни уйғотиб қолмай, ҳар қандай шаклу шамоийлдаги зулм-истибдод туғдирадиган хатардан огоҳ этади. Бунга шубҳа қилганлар саволимизга жавоб берсинлар-чи: етти ёшдан етмиш ёшгача раъиятнинг юриш-туришини назоратга олмоқчи бўлган ҳукмдорлар нимадан бунчалик қўрқади, нега қаттол цензура тартибини жорий этади, нега мустақил ижодкорларнинг босган ҳар бир қадамини чўтга солади? Чунки улар инсоннинг китоб саҳифалари бўйлаб хаёлан эркин кезиши хатарли эканини яхши биладилар, ўқувчи китобларда тараннум этилган ҳурлик неъматини ҳамда амалдаги жаҳолат-тахлика муҳитини муқояса қилганида, бадиий тўқима исёнга ундаши мумкинлигидан қўрқадилар. Ёзувчи асарлари орқали – ўзи хоҳлайдими-йўқми, англайдими-англамайдими, бундан катъи назар – норозилик келтириб чиқаради, у дунёнинг бир кам эканини, хаёлотдаги ҳаёт ўнгимиздаги ҳаётдан фаровонроқ эканини кўрсатади. Бу қараш фуқароларнинг онги ва зеҳнига ўрнашса борми, тамом, уларни алдаш-авраш қийинлашади, панжара ортида яшашни кўз-кўз қилаётган миршаблар ва ситамгарларнинг ёлғонига лакка тушмайди”. Эссе тўқималардан холи туриб, дунёни, ҳаётни бор бўй-басти билан ойнага соладики, унда ўзини кўрган инсоният жохиллигидан, ожизлигидан даҳшатга тушади.

Эссе – лирика, оҳанг, қўшиқ. Фикрларнинг оҳангга солинган шакли. Кўпинча кўнгил қаъридан отилиб чиққани боисми, эсселар ўз оҳанги билан яралади. Озурда қалбларга қўшиқдек малҳам, шеърдек дардқаш, ташна шуурга озуқа. Маҳоратли публицист, эссеист А.Аграновский публицистиканинг муҳим белгиси деб унинг лириклигини назарда тутди ва шундай дейди: “Ҳақиқий публицистика лирикдир. У шу маънода лирикки, муаллифнинг ўзи жамият ҳаётидан таъсирланган кечинмаларини ёзишга журъат қилади” [Аграновский А.А. Своего дела мастер: Заметки писателя. М., 1980.С.9].

Эссе – ишора, истехзо, киноя. У Монтеннинг “Тажрибалар”и, Ф.Бэконнинг кадрийатлар нишонга олинган учқур ўйлари, И.Бродский қаламидан томган “зерикиш” маҳсуллари, Г.Уэллснинг донолар ва нодонларга киноя-кесатиғи, Р.Эмерсоннинг ҳамиша ўзини оқлашга уринувчи одамзодга қарата аччиқ қаҳқаҳаси, Т.Элиотнинг онғни суғормаган мадҳиябоз шоирларга тарсакиси, Б.Франклиннинг техник тараққиёт ва санъат ҳақидаги нозик ишоралари.

Эссе – мулоқот. Сўзлар воситасида ғойибий китобхон билан юзма-юз кўришув, жонли суҳбат.

Эссе – исён. Муаллифнинг мукамалликка даъвоси, номукамал дунёга зардаси. Альбер Камю “Исён ва санъат” эссесида “Ижод – ваҳдалул вужудга интилиш, шу билан бирга мавжуд оламдан қочиш, уни инкор қилиш ҳамдир. Бироқ у оламда ўзлигини тополмагани, бу олам ўзлигига мос келмагани учунгина инкор қилади” (А.Камю. Исёнкор одам. ЖА., 1997. 1-сон, 183-б.) деса, “Дўзахдаги Прометей” эссесида “Бугун инсониятнинг исёни машиналарда мужассамлашади, санъат ва санъат тарафида турган нарсаларнинг ҳаммасини у ишга ҳалал берувчи тўсиқ-ғов, ҳатто, куллик аломати деб билади” дея ўзи ҳам эсселари орқали мавжуд ҳолатга исён кўтаради.

Баҳс. Парадокс. Вашингтон Ирвингнинг “Муҳаммад ҳаёти”, Патрик Бьюкененнинг “Ғарбнинг ҳалокати” эсселари жуда катта ижтимоий баҳсларга сабаб бўлган, парадоксал фикрлар тўкнашган. Шунингдек, эсседа муаллифнинг ички ва ташқи “Мен”и ўртасидаги баҳс, парадокс, инкор ўқувчини сўнгги сатргача ўқишга мажбур этади.

Эссе – якун, тугал, хулоса. Эссенависнинг ютуғи ҳам шунда, журналист ёки ёзувчидек хулосани ўқувчига қолдирмайди. Мавзуга ўз хулосаси билан нуқта қўяди. Ёки аксинча хулосаси маҳсули ўлароқ эссе яралади.

* * *

Айрим олимлар тарих қатларига назар ташлаб, эссечиликнинг отаси Монтень эмас, Клавдий Элиан (эрамиздан аввалги 165–235 йилларда яшаб ижод қилган қадимги Рим мутафаккири ва ёзувчиси), илк эссе намуналари “Тажрибалар”да эмас, “Таврот”, “Эски Аҳд”да учрашини маълум қиладилар. Шу маънода, дидактик адабиёт намуналари, А.Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, Форобийнинг “Фозил одамлар шаҳри”, Имом Ғаззолийнинг “Мукошафат ул-қулуб” асарларида ҳам эссе унсурларини учратиш мумкин.

Кўнгилнинг майлига кулоқ тутсам, Монтеннинг “Тажрибалар”идан кўра Навоийнинг сано, таваллоларини кўмсайверади. Эссенинг ўзини ҳам, эссега мавзуни ҳам унда кўради...

Севара АЛИЖОНОВА

Шаҳрибону ТЕМИРОВА

ИЗТИРОБЛАР ТИМСОЛИ

Жаҳон адабиёти ривожига улкан ҳисса қўшган чехиялик адиб Франс Кафка ҳеч муболағасиз инсоният ва у яратган тамаддун фожиасини ёзувчи сифатида ҳам, шахс сифатида ҳам жуда чуқур ҳис этган, азобланган ва шу изтиробларни қоғозга тушира олган улуғ ёзувчи. Бироқ Кафка асарларини тушуниб ўқиш, уларда кўтарилган жуда оғир рухий, маънавий, ижтимоий муаммолар ҳақида мушоҳада юритиш учун китобхон ёзувчининг ҳаёти ва ижоди ҳақида имкон қадар кенг маълумотга эга бўлмоғи керак.

Франс Кафка 1883 йил 3 июлда Прагада туғилган. Отаси узоқ йиллик меҳнатдан сўнг шаҳарда кичикроқ бир фабрикага эгалик қилган. У уч қизи ва ўғли Франсининг келажagini таъмин этмоқчи эди, аммо ўғли билан бир умр муроса қилолмай ўтди. Франсининг онаси эса руҳонийлар оиласидан бўлган.

Кафка Прагадаги немис гимназиясини тугатиб, 1901–1905 йилларда Прага университетида ҳуқуқшуносликни ўрганди, тарих, саноат ва оломоншунослик бўйича маърузалар тинглади. 1906–1907 йилларда Прага шаҳар судининг адвокатлар идорасида амалиёт ўтади. 1908 йилда Прага тижорат академиясида малака оширгандан сўнг, докторлик илмий даражасига эгаллигига қарамай, меҳнатига кам ҳақ тўлайдиган турли идораларда ишлади.

Маънавий ва рухий ёлғизлик, турмушнинг умидсизлиги, оломондан бегоналашув, маънисиз хизмат, оиладан узилиш – мана шу омиллар ёзувчи ва шахс Кафканинг камолотида катта роль ўйнади.

Ўзбек китобхони учун Франс Кафка ижодини англашнинг бир қанча муаммолари мавжуд. Авваламбор, унинг кўп асарлари ҳали тилимизга таржима қилингани йўқ. Иккинчидан, Кафка ижоди шу пайтга қадар чуқур ўрганилмаган ва бу ҳақда тадқиқотлар ҳам кам. Оқибатда модернизм адабиётининг энг йирик вакилларида бири бўлмиш Кафка бизга ҳамон бегоналигича қолмоқда.

Кафка асарларини ўқишга киришарканмиз, у яшаган давр, жамиятдаги парокандалик, рухий-маънавий таназзул тасвири яққол сезилади. Унинг йирик асарларида ҳам, кундаликларида ҳам, кескин хулосалар ясалган афоризмларида ҳам ҳаётнинг маънисизлиги, ҳар қандай маслагу таълимотларнинг, ақида-ю қоидаларнинг бир ёқламалиги, инсониятнинг рухий, маънавий ва жисмоний азоб-уқубатга маҳкумлиги ҳақида аччиқ хулосаларни илғаш мумкин.

Кафка ижодини таърифлаганда “инкор” ва “икрор” сўзларини кўп қўллашга мажбур бўламиз. У инкор этади ва икрор бўлади... Бунга мисол қилиб адибнинг “Отамга хат”ини келтириш мумкин. У отасининг адолатсизлигидан кўп азият чекканига қарамай, ёзганларида падарига меҳр-муҳаббатни ҳис қилиш мумкин. Кафканинг отаси яҳудийларга хос уддабуронлик билан ҳунармандчиликдан кичик фабрикантликкача кўтарилаверади. Ёзувчи эса бир томондан отасининг зулми ва тор фикрлилигидан ёзғирса, бошқа томондан ундаги ҳаётий кучдан, иродадан ҳайратланиб бўйин эгади.

Кафка асарларидаги яна бир унсур – мавҳумлик. Китоблари сюжетига ҳам, персонажлар тасвирига ҳам сингиб кетган бу ноаниқлик, номаълумлик, қарахтлик ўқувчини дастлаб бироз чалкаштиради. Лекин у мутолаа жараёнида муаллиф ташқи оламни ўзининг зиддиятли ички дунёсига қориштириб чизганини, ботинидаги силсилалар қоғозга кўчгани боис асарларини тарқоқлик ва мавҳумлик ғубордек қамраб олганини англайди.

Адибнинг “Жазо колонияси” ҳикоясида инсон ўзи яратган кашфиётлари билан келажагини ҳалокат ёқасига олиб бориб қўяди, ўз қалбига бўйсунмасдан машина қурбонига айланади. Кафка колония рамзи ортида жамиятни назарда тутди. Бу ерда ўрнатилган тартиблар шахс эркини бўғиб, уни қулга айлантиришдан бошқасига ярамайди. Асрлар давомида одам онгига сингдирилган тақику қоидалар жирканч машина тимсолида ўз ўлжасининг танасига “Адолатли бўл”, “Бошлигининг ҳурмат қил” сингари дабдабали шиорларни тиғ билан ўйиб ёзади. “Мақсад бор, бироқ йўл йўқ. Биз йўл деганимиз кечиктиришдан бошқа нарса эмас”, деган аччиқ хулосага келади муаллиф.

“Жазо колонияси”, “Эврилиш”, “Очлик устаси” бу ҳикояларни инсон бардошининг синовлари дейиш ҳам мумкин. Кафка асарларида кишилар ўртасидаги меҳр-оқибатнинг сўниб бораётгани алалоқибат ҳалокатга олиб келишига кўп бора урғу беради. Инсоний муносабатлар фақат манфаатга йўналгани айниқса, “Эврилиш” ҳикоясида шафқатсиз тарзда акс эттирилади. Грегорнинг онаси қирқоёққа айланиб қолган ёлғиз ўғлини кўргиси келмаслигини тасвирларкан, муаллиф тубанлик чегара билмаслигини уқтиради. Йигитнинг отаси эса ўғли ҳақида қайғуриш у ёқда турсин, қирқоёқни уриб ҳайдайди. Ўз синглиси уни эсдан чиқаради. Хуллас, бошига мушкулот тушган жабрдийда ўз яқинлари томонидан унутилишга, ёлғизликка, ўлимга маҳкум этилади. Ҳолбуки, Грегор соғломлигида яқинлари учун тинимсиз меҳнат қилган эди. Энг аянчлиси, унинг ўлими барчани қувонтиради.

“Жараён” романида эса бемехрлиги учун инсон ўз виждони олдида жавобгарлиги таъкидланади. Йозеф К.Грегор Замза сингари ҳашаротга айланмаган бўлса-да, унинг ҳаёти аҳамиятсиздек. У бошқаларни англашга қодир бўлмагани туфайли атрофидагилар билан алоқалари узилган. Роман якунида эса қаҳрамон “худди ит каби” ўлим топади. “Жараён”да инсон ёлғизликка маҳкумлиги, бир-бирини тушунмаслик одамлар ўртасидаги энг катта чегара экани таъкидланади.

Француз ёзувчиси А.Камю “Жараён” ҳақида: “Ақл фожиаси воқеликка кўчирилганини”, таъкидлайди. Бир томондан қараганда, Йозеф К.ни

мухит карахт қилиб қўйган. У ҳеч кимни севишга қодир эмас. Лекин аслида унинг қисматидаги мавҳумлик ва чалкашликда ўзининг ҳам айби бор. Кафка бугунги жамиятда инсонларнинг бегоналашувидан-да улканрок фожиа йўқлигига урғу беради.

Немис файласуфи Эрих Фромм “Жараён”ни таҳлил қилар экан, унга улкан бадий асар дея баҳо беради. “Бу романни тушуниш учун, – деб ёзди у, – худди макон ва замондан ҳоли узун, мураккаб тушни кўраётгандек тасаввур қилиш керак”.

Таъкидлаш жоизки, Кафканинг ҳаёти ва ижодини бир-биридан ажратиб ўрганиш мушкул, негаки адабиёт унинг учун ҳаёт тарзи, ўзини ва ўзгаларни англаш жараёни эди. Ёзувчи ижодини муайян боскичларга бўлиб ўрганиш ҳам, унинг маҳорати қандай ўсиб борганини батафсил тадқиқ этиш ҳам осон эмас. Зеро, Кафка ўзи учун ёзадиган адиб эди. Асарларининг катта қисми ёзувчи вафотидан кейин чоп этилган.

Кафкада ҳаётга танқидий қараш қанчалик кучли бўлса, ўз ижодий қобилятига ишончсизлик ҳам шунчалик кенг илдиз отганди. Буни адиб яқин дўсти Макс Бродга ўлиmidан сўнг барча йирик асарларини йўқ қилишни топширганидан ҳам сезиш мумкин. Агар Макс Брод Кафканинг истагини бажарганида дунё адабиёти катта йўқотишга юз тутарди.

Кафка насри асабтирнар меҳнат маҳсули бўлганидан уни мутолаа қилиш китобхонни башарият ва ҳар бир инсон тақдири ҳақида оғир мушоҳадаларга ундайди. Енгил ўқиб, осонгина тушунишга одатланган ўқувчи бу асарлар юкини кўтариши даргумон. “Ёзувчилик ва у билан боғлиқ барча нарсалар – менинг мустақил бўлишга интилишимнинг моҳиятини ташкил қилади, бу қочишга тайёргарлик... Мен кўрқув ухлашга йўл қўймаган тунлари ёзаман”, деган эди адиб.

Франс Кафка сингари ёзувчилар ижодини аниқ бир адабий оқимга боғлаш ноўрин. Адабиёт назариясида Кафкани натуралист, модернист, экзистенциалист, реалист ёзувчи сифатида ҳам таҳлил қилишга уринишлар бўлган. Бу серкирралик унга сирлилик, жозибадорлик касб этаверади. Кафка ижодини ўрганишга жиддий киришган китобхон ҳам, йирик адабиётшунос ҳам охир-оқибат у ҳар қандай адабий оқим ва таълимотдан юқори туришини тушуниб етади. Кафка сингари ёзувчиларнинг ўзи бир таълимотки, уларнинг улуғлиги ҳам шунда.

ФРАНЦУЗ АДАБИЁТИДА ШАРҚ ТАЛҚИНИ

(Амин Маалуфнинг “Самарқанд” романи мисолида)

Таржимонларни турли эллар ўртасидаги олтин кўприкка қиёс этадилар. Юртимизда таржимашунослик мактаби асосан XX асрнинг иккинчи ярмида ривожлангани яхши маълум. Таржимашунослик илмининг ривожланишида Ғайбулла Саломов, Нажмиддин Комилов, Қудрат Мусаев, Жуманиёз Шарипов каби атоқли олимларнинг салмоқли хизматлари бугун биз учун ўзига хос илмий-маърифий хазина бўлиб қолган. Айниқса, профессор Ғайбулла Саломовнинг таржимашуносликка оид китобларини кунт билан ўқиб-ўрганган талабалар бу соҳа сирларини янада пухтароқ ўзлаштирдилар. Эътиборли жиҳати шундаки, бугунги кунга келиб ўзбек таржимашунослар мактаби жаҳон таржимашунослик илмида тан олинди. Айни кунда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети хорижий филология факультетида кўплаб бўлғуси таржимон ва таржимашунослар сабоқ олмоқдалар.

Айтиш жоизки, юртимиз мустақилликка эришганидан буён ўзбек адабиётида бир қанча жанрлар қатори бадий таржима борасида ҳам муайян ўзгаришлар юз берди. Илгари аксарият чет эл асарлари рус тили орқали ўтирилган бўлса, сўнгги ўн йилликларда инглиз, француз, немис ва бошқа хорижий тиллардан дурдона асарлари она тилимизга бевосита таржима қилинаётгани ижобий ҳолдир.

Сўнгги йиллардаги ютуқларимиздан яна бири – айрим ёш истеъдод соҳиблари ўзбек адабиёти дурдоналарини бевосита хорижий тилларга эмин-эркин таржима қилишмоқда. Хорижлик адиб асарини ўзбек тилига ўтириш учун инсон, аввало, ўзбек бўлмоғи, миллий руҳда улғайиши лозим, деб ҳисобланади.

Таржима амалиёти илмга асосланади. Бирор асарни таржима қилишга киришишдан илгари унинг назарий асосларини пухта ўзлаштириш мақсадга мувофиқдир. Таниқли таржимон Григорий Стариковский билан “Таржимон ўзига ва сўзга муносабатини яшира олмайди”¹ сарлавҳали (рус тилидан Аҳмаджон Мелибоев таржимаси) мулоқотда қайд этилганидек, “таржимонлик ҳамма вақт, ҳатто оғир иш кунидан кейин ҳам шуғулланиш зарур бўлган ҳунар”. Демак, ижодкор ҳар куни қоғоз қоралаб машқ қилиши зарур бўлгани каби таржимон ҳам муттасил ўз устида ишлаши мақсадга мувофиқдир.

Таржимашунослик илми – адабиётшунослик, тилшунослик, грамматика, стилистика каби қатор фанлар билан узвий алоқада бўлиб, бўлғуси таржимон аввало, ана шу фанларни ҳам пухта ўрганишлари лозим. ЎЗМУ

¹ Калашникова Е. “Таржимон ўзига ва сўзга муносабатини яшира олмайди”. Таржимон Григорий Стариковский билан мулоқот. //Иностранная литература, 2016 й. 3-сон.

хорижий филология факультети француз тили йўналишида талабаларга тил ўргатиш баробарида таржимашунослик илми қатор фанлар билан биргаликда ўргатилмоқда. Таржимашунослик амалиётида талабалар аввало француз тилидаги асарлар ва уларнинг таржималарини солиштириб таҳлил қилишади.

Шундай асарлардан бири – асли келиб чиқиши ливанлик бўлган таниқли франциялик адиб Амин Маалуфнинг “Самарқанд” романи бўлди. Уни таниқли олим ва таржимон Абдумурод Кўчибоев бевосита француз тилидан она тилимизга ўттирган. У Амин Маалуфнинг мазкур роман таржимаси устида қарийб беш йил меҳнат қилган. Таржималарини дастлаб матбуотда эълон қилган. Роман таржимасини таниқли олим ва таржимон Озод Шарафиддинов юксак баҳолаган. Шу тариқа роман “Жаҳон адабиёти” журналининг 2003 йил 6-7- ва 2005 йил 7-8-сонларида чоп этилган. Асар таржимаси тилининг равон, ғализликлардан холи эканлиги билан китобхон эътиборини тортади. Шу жиҳатдан, романни ўзбек тилига аслиятга муқобил таржима қилинган асар дея баҳолаш мумкин.

“Ўзбекистон” нашриётида тўртта китобдан иборат ушбу ромanning чоп этилиши адабиётимизда эсда қоларли воқеа бўлди. Ўзбекистоннинг Париждаги элчихонаси ўз салоҳияти ва изланишларини юртимиз тарихи билан боғлаган бир гуруҳ маданият ходимларига Самарқанд шаҳрининг фахрий фуқароси унвонини берди. Улар орасида таниқли француз адиби Амин Маалуф ҳам бор эди. Адиб “Самарқанд” романи учун бу унвонга лойиқ топилган.

Амин Маалуф (Amin Maalouf) – 1949 йил 25 февралда Ливаннинг Байрут шаҳрида француззабон rassom ва журналист педагоглар oilасида туғилган. Адибнинг болалик йиллари Мисрда ўтган. Байрутдаги Авлиё Иосиф университетиде иктисодиёт ва социология соҳаларида таҳсил олган. У 1971–1975 йилларда Ливанда чоп этилувчи “Кундуз” (“An-Nahar”) газетасида халқаро мавзулар бўйича журналист, мухбир ва муҳаррир сифатида фаолият олиб борган. Маалуф 1971 йилда Андрея исмли тарбиячи қизга уйланган. Маалуф хоним ливанча таомлар билимдони бўлиб, бу борада бир неча китоб ёзган ва нашр эттирган. Амин ва Андрея Маалуфнинг уч нафар ўғли бор.

Француз, инглиз ва араб тилларида эркин мулоқот қилиш салоҳиятига эга адиб ҳаёти давомида олтмишдан зиёд мамлакатда бўлган. У 1976–1979 йилларда “Навқирон Африка” (“Jeunes Afriques”) журналининг муҳаррири сифатида иш бошлаган. Сўнгра 1979–1982 йилларда “Кундуз” газетасининг халқаро мавзулар бўйича Париждаги мухбири, 1982–1985 йилларда эса “Навқирон Африка” журналининг бош муҳаррири лавозимларида хизмат қилган. Адиб 2007–2008 йилларда Европа Комиссиясининг Кўптиллилиқ бўйича ишчи гуруҳига раислиқ қилган.

Амин Маалуфнинг “Африка арслони” (1985), “Самарқанд” (1988), “Ойдин боғлар” (1991), “Беатрисдан кейинги биринчи аср” (1992) каби асарлари адабиёт соҳасидаги нуфузли Гонкур мукофотида сазовор бўлган. “Таниос қояси” (1993), “Ливан дарвозаси” (1995), “Балдасар васвасаси” (2000), “Арслон севгиси” (2001), “Насаблар” (2004), “Адашганлар” (2012) каби романлари нафақат французлар, балки дунё китобхонлари томонидан севиб ўқилади. Профессор Муҳаммаджон Холбеков “Самарқанд” романи ҳақида ёзган “Французча янграган гўзал қасида” мақоласида қайд этгани-

дек, “Ўзбекистон билан Франция ўртасидаги сиёсий ва маданий алоқалар кўп асрлик тарихга эга. Соҳибқирон бобомиз Амир Темура ва Франция қироли Карл VI ўртасидаги ёзишмалар бу алоқаларнинг тарихидан гувоҳ беради. Ўзбекистон мустақилликка эришгач, икки давлат ўртасида сиёсий, маданий ва адабий жабҳаларда алоқалар жадал ривож топа бошлади. Тўқсонинчи йиллар бошида ўзбек астроном олими ва давлат арбоби Мирзо Улуғбек таваллудининг 600 йиллиги, француз адиби ва файласуфи Франсуа Вольтер таваллудининг 300 йиллиги Ўзбекистон ва Францияда кенг нишонланди. Кейинги йилларда ҳам икки мамлакат ўртасидаги дўстлик алоқалари мустаҳкамланиб бораётир... Бу асарнинг “Ўзбекистон” нашриётида чиройли муқовада чоп этилган нусхаси асар муаллифи ва француз адабий жамоатчилигида катта таассурот қолдирди”¹.

Амин Маалуфнинг “Самарқанд” романи дастлаб 1988 йили Париждаги Жан-Клод Латъе нашриётида чоп этилган. Ўша йилиёқ бу роман француз “Матбуот уйи”нинг бош совринига лойиқ топилди ва ўтган ўттиз йил мобайнида дунёнинг турли тилларига таржима қилинди. Муаллиф бир суҳбатда: “Мен 1987 йил романимни ёзаётганимда рафиқам билан Самарқандда бўлгандим. Бу жуда ажойиб саёҳат эди. Ўшандан буён мен дўстларимга ва ўқувчиларимга Самарқандга саёҳат қилишларини маслаҳат бераман. Уларнинг кўпчилиги маслаҳатимга қулоқ солиб, Самарқандга боришади ва у ердан бир олам таассурот билан қайтишади”, деб эътироф этган. Хуллас, асли миллати араб бўлиб, асарларини француз тилида ёзаётган Амин Маалуф ижоди, унинг машхур “Самарқанд” романи эндиликда дунё китобхонларининг севимли асарига айланиб бормоқда. Романнинг ўзбек тилидаги янги нашрини амалга оширишда Ўзбекистон Фанлар академияси академиги, таниқли олим ва жамоат арбоби Акмал Саидовнинг саъй-ҳаракатини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз. Унинг роман таржимасига ёзган “Амин Маалуфнинг муаззам Самарқандга гўзал қасидаси” сарлавҳали сўзбошиси муаллиф ҳаёти, ижоди ва унинг “Самарқанд” романи ҳақида муфассал маълумот беради.

Академик Акмал Саидов сўзбошисида муаллиф фаолияти билан боғлиқ кўп қимматли маълумотларни тақдим этган. Унинг таъкидлашича, “Ҳозирги замон француз адабиётида Амин Маалуфнинг номи Ду Клузио, Максанс Фермин, Патрик Модино, Фернандо Арраббаль сингари таниқли ёзувчилар қаторида тилга олинади. Шу билан бирга, адибнинг ўзи ҳамиша Шарқу Фарбнинг Томас Манн, Альбер Камю, Лев Толстой, Чарльз Диккенс, Стефан Цвейг, Умар Хайём сингари даҳо адиблари ижодидан илҳомланишини таъкидлайди. Айни чоғда, адиб асарлари дунёнинг 40 дан ортиқ тилларига таржима қилинган”.

“Самарқанд” романини мутолаа қилган китобхон қалбида Самарқанд шаҳрига меҳр жўш уради. Айниқса, бу юртга келмаган хорижликлар муаззам шаҳарнинг бутун бўй-бастини кўз ўнгида тасаввур қила олади. Хорижликлар қалбида “Самарқандни бир бориб кўрсам эди” деган орзу-ҳавас, кучли иштиёқ уйғотади. Муаллиф ўз романига америкалик ҳассос шоир, носир ва мунаққид Эдгар Аллан По (1809–1849) қаламига мансуб “Темурабек” достонидан Самарқандга бағишланган ёрқин мисраларни иқтибос келтиргани асар пештоқидаги чироқ янглиғ ажиб маънавий нур таратиб туради.

¹ Холбеков М. Французча янграган гўзал қасида. // <https://teletype.in/@uzas.uz/Skod22M0X>.

Амин Маалуфнинг тўртта китобдан иборат ушбу романида воқеалар ривожини Умар Хайём Самарқандга келган XI асрдан бошланиб, XX аср аввалида Яқин Шарқ мамлакатларида содир бўлган ижтимоий-сиёсий, тарихий воқеалар гирдобиди Хайём рубоийлари қўлёмасини қидириб Эронга келган ёш америкалик француз йигити Бенжамин Умар Лессажнинг саргузаштлари, унинг қўлёмаси билан бирга “Титаник” кемасида уммон қаърига фарқ бўлиши билан якунланади.

Романни мутолаа қилаётган китобхон кўз ўнгиди 1072 йилнинг ёз оқшомларидан бирида 22 ёшли Умар Хайём сиймоси гавдаланади. Ўша кезда Самарқандга келган бўлғуси буюк олим ва шоир бозор оралаб юрганида Мағрибда Авиценна, Машриқда Абу Али номи билан машхур аллома Абу Али Ибн Синонинг энг яқин шогирдларидан бўлмиш Узун Жаббор исмли нуроний мутафаккир оломон томонидан майпарастлик ва дахрийликда айбланиб сазойи қилинаётгани устидан чиқади. Навқирон йигит Умар Хайём ўша воқеага аралашиб, Абу Али Ибн Синонинг кекса шогирдини кутқариб қолишга аҳд қилиб, ўзи балога гирифтор бўлади. Уни Самарқанд шаҳри Асфизор маҳалласидаги Самарқанд қозикалони Абу Тохир ҳузурига олиб боришади. Шариат қозиси, бир томондан, дунёқараши кенг инсон бўлгани, иккинчи томондан, Балх султониға ёқмай қолган бир шеърини учун қатл қилинган шоирнинг аламзада ва хушёр укаси экани, қолаверса, Умар Хайёмни ғойибдан танигани учун унга илтифот кўрсатади. Яъни, алломани жазодан кутқариб қолади ва ҳатто, Самарқанд хони ҳузуриға йўл очиб беради.

Қизиқ бир эпизод, Самарқанд қозикалони Абу Тохир рубоийларини ҳар кимға ўқиб бермасдан, ёзиб ва тўплаб бориши ҳамда эҳтиётлаб сақлаши учун Умар Хайёмға варақларига ҳали ҳеч нима битилмаган китоб тўхфа қилади. Романда ўша воқеанинг тасвирланиши китобхонни сўзсиз ҳаяжонға солади:

“Китоб қалин ва қаттиқ, ялтироқ чарм муқовали бўлиб, устиға товус думининг тасвири босиб ишланган, саҳифа четлари ҳали тўғрилаб кесилмаган ҳам эди. Таассуротларға бой бўлган мана шу ёз оқшомида Умар китобни варақлаб, унинг икки юз эллик олти саҳифаси ҳам ҳали оппоқ эканлигини, уларға на бирон шеър ва на бирон нақл ёзилмаганини кўрди.

Абу Тохир ҳаяжонини босиш мақсадида савдогарларға хос қиёфаға кириб, гапини давом эттирди:

– Бу китоб Самарқанд устахоналарида қадимий усулда, энг сифатли хитой қоғозидан тайёрланган. Уни мотрудлик бир яҳудий уста менинг буюртмаға биноан махсус оқ тут ёғочидан тайёрлади. Саҳифаларини кўргин, улар худди шоҳидек силлиқ ва мустаҳкам”.

Самарқанд қозикалони Абу Тохир ушбу китобни эҳтиёт қилишни тайинлаб, Умар Хайёмға яна шундай дейди: “Ҳар сафар қалбингда бирон шеър туғилиб, у оламға чиқиш учун бўғзингға юурса, унга тишларинг ва лабларинг мустаҳкам дарвоза бўлсин. Уни овоз чиқариб оламға ёйма, мана шу китобға битиб, бир умрға сир сақла”. Воқеалар давомида Умар Хайёмнинг шу китобға рубоийларини қайд этиб бориши маҳорат билан тасвирланган.

Ишқ-муҳаббат куйчисига айланган Умар Хайёмнинг сарой шоираси Жаҳон исмли гўзал қиз билан тўққиз йиллик ишқий саргузашти ҳам ғоят қизиқарли тасвирланган.

Мухтасар қилиб айтганда, Амин Маалуфнинг “Самарқанд” романи ўзбек адабиёти хазинасига салмоқли дурдона бўлиб қўшилди. Уни таржима қилган фидойи инсоннинг меҳнати ҳам муаллифникидан кам эмаслигини эътироф этсак арзийди.

Французча асарларни она тилимизга ва ўзбекча дурдона асарларни дунёдаги энг нуфузли тиллардан ҳисобланмиш француз тилига моҳирона ўгириш борасида биз учун катта маҳорат мактабини яратиб кетган Абдумурод Кўчибоев (1944–2016) Самарқанд давлат университети роман-герман филологияси факультетининг француз тили бўлимини тугатган. 1977 йилда филология фанлари бўйича номзодлик диссертациясини ҳимоя қилган. Қатор йиллар Самарқанд давлат чет тиллар институтининг “Француз тили ва адабиёти”, “Таржима назарияси ва амалиёти” кафедралари доценти сифатида талабаларга таржима сирларидан сабоқ берган.

Таниқли олим ва таржимон Абдумурод Кўчибоев француз адабиётининг ўзбек таржимони сифатида ўзидан муносиб ном ва бой маънавий мерос қолдирди. У Жан Поль Рунинг “Амир Темур” романи ва Проспер Мерименинг “Кармен” қиссасини, Ги де Мопассан, А.Доде сингари атоқли француз ёзувчиларининг элликдан ортиқ новеллаларини ҳамда В.Гюго, Ронсар, В.Вуатюр, О.Баше каби француз шоирларининг шеърларини ўзбек тилига маҳорат билан ўгирган.

Юқорида айтганимиздек, ўзбек таржимонининг она тилимизда яратилган асарларни ўзга тилларга таржима қилиши ғоят мушкул иш. Бу ишни ҳам маҳорат билан уддалаган Абдумурод Кўчибоев Ғафур Ғуломнинг “Ўғригина болам”, Ўлмас Умарбековнинг “Меҳмондорчиликда” номли ҳикояларини, Азим Суюн ва Мусалламбонунинг баъзи шеърларини француз тилига ўгириб, хорижлик адабиёт ихлосмандларида катта қизиқиш уйғотган.

Абдумурод Кўчибоев таржима қилган Проспер Мерименинг “Маттео Фалконе”, “Таманго”, “Коломбо” новеллалари 2018 йилда китоб ҳолида нашр этилгани адабиётимиз хазинасини янада бойитди.

Бўлғуси таржимонлар Абдумурод Кўчибоев сингари устозларнинг таржималаридан теран нигоҳ ила сабоқ олишлари мақсадга мувофиқдир.

Улугбек УСМОНОВ

Шарлотта БРОНТЕ

(1816–1855)

ЖЕЙН ЭЙР

Роман¹

Рус тилидан
Шахло АХРОРОВА
таржимаси

Мени фақат Сент-Жон таъсирига тушиб қолганимгина азобламас эди. Бундан ташқари, анчадан бери ҳасрат қалбимга ин куриб олганди; юрагимни мислсиз оғриқ-азоблар, у ҳаёт қувончларини дарҳол оғулар: бу – овлоқда яшаш изтироби эди.

Балки, азиз ўқувчи, мени шундай воқеалар тўлкинида жаноб Рочестерни унутиб юборгандир, деб ўйлаётгандирсиз? Йўқ, уни бир сония ҳам унутмадим! Унинг сиймоси асло кўз олдимдан кетмади, зеро, бу қуёш нури тарқатиб юборгувчи туман эмас, бўрон кўмиб юборгувчи қумлоқдаги расм ҳам эмас, балки мрамарга ўйиб битилган, узоқ вақтлар сақлангувчи исм эди. Унинг холи нима кечди экан, деган оғриқли савол мени барча жойда таъкиб этарди. Мортонда яшаганимда ҳар окшом қулбамга қайтгач, фақат шу ҳақда ўйлардим; энди Мурхаузда ҳам ҳар кеч қаравотимга ётгач, яна шу ўйга чўмардим.

Жаноб Бриггс билан мерос масаласида ёзишмалар қилар экан, ундан жаноб Рочестерни танийсизми, ҳозир у қаерда, соғлиғи қандай, бундан хабарингиз борми, деб сўрагим келарди. Бирок, Сент-Жонс тахмин қилганидек, у жаноб Рочестер ҳақида ҳеч нарса билмас экан. Шундан сўнг мен Фэйрфакс хонимга хат ёздим. Бу энг тўғри чора эканига ишончим комил эди – ундан тез орада жавоб олишга умид боғлагандим. Бирок, афсуски, икки ҳафта ўтса-да, ундан жавоб бўлмади. Ҳафталар ойларга айланса-да, почтачи бир энлик хат келтирмагач, қаттиқ ташвишга тушиб, буткул тинчимни йўқотдим.

Мен яна хат ёздим; ахир, аввалги хатим етиб бормаган бўлиши ҳам мумкин эди-да! Бу янги уриниш менга янги умид бахш этди; у бир қанча вақт дилимни ёритиб турди-ю, охири яна хира тортиб, сўнди: яна бир сатр ҳам, бир сўз ҳам жавоб олмадим. Ярим йил бефойда кутиш билан ўтди, бу гал ҳам умидим сўнди. Энди сиқила бошладим.

Ёруғ, гўзал баҳор кириб келди, аммо у мени қувонтира олмасди. Ёз ҳам яқинлаша бошлади. Диана дардимни аритишга интиларди: унинг ай-

¹ Охири. Бошланиши аввалги сонларда.

тишича, юзим бетоб одамникидек сўлгин эмиш, мени ўзи билан денгизга олиб кетармиш. Аммо Сент-Жон бу фикрга қарши чикди: унинг наздида, менга кўнгилхушлик эмас, машғулотлар керак экан. Шу тобда ҳаётим ҳеч қандай мақсадсиз ўтаётган бўлиб, аввало бирор мақсадга эга бўлишим лозим эмиш. Турган гапки, бу бўшлиқни тўлдириш учун у ҳинд тили дарсларига янада зўр берди – аввалгидан ҳам талабчан бўлиб қолди. Мен эса, гўё ақл-хушини йўқотган одамдек, унга қаршилиқ кўрсатишни ҳаёлимга келтирмасдим – ахир, менда бунга етарли куч йўқ эди-да.

Бир куни машғулотга ҳар доимгидан ғамгинроқ келдим: эргалаб Ханна менга, сизга хат келди, деди, мен ниҳоят хушхабар олар эканман, деб суюнганча пастга тушсам, бу жаноб Бригтсдан келган оддий ҳисобкитоблар экан. Аламимдан йиғлаб юбордим; ҳозир ҳам гажакдор ажнабий ёзувлару ҳинд адабининг жимжимадор услуби устида бош қотириб ўтирибману, кўзим дам-бадам ёшга тўлади.

Сент-Жон мени ёнига чақириб, қани ўқинг-чи, деганди, мен тутилиб қолдиму, товушим сотиб қўйди: сўзлар йиғи бўлиб қуйилди. Биз у билан ёлғиз эдик; Диана меҳмонхонада мусиқа чалар, Мери эса боққа сайр қилгани чиққанди – ахир, май ойининг ажойиб куни эди: куёш чарақлар, майин шабада эсарди. Сент-Жон кўзёшларимдан ажабланмади, ҳатто сабабини ҳам сўрамади, фақат бундай деди, холос:

– Сиз тинчланиб олгунингизча, бир неча дақиқа кутамиз, Жейн.

Мен бу алам жазавабини бутун куч-иродам билан босишга уринаётган пайтда у столга тирсагини тираганча, сабр билан индамай кутди. Унинг шу ўтириши беморининг дарди кўккис хуруж қилишини кўз узмай сергак кузатаётган шифокорга ўхшарди. Ўқиригимни босиб, кўзёшимни артдим-да, гўлдираб, бугун ўзимни ёмон ҳис қилаётганимни айтдим. Бироқ машғулоти давом эттирдим, дарс ҳам одатдагидек ўтди. Сент-Жон китобларни йиғиштириб, уларни ғаладонга солиб қўйгач, бундай деди:

– Энди, Жейн, биргаликда сайр қиламиз.

– Унда Диана ва Мерини ҳам чақираман.

– Йўқ. Шу тонгда менга битта ҳамроҳ кифоя, ўша ҳамроҳ сиз бўласиз; кийиниб олинг-да, орқа эшикдан чиқинг, сўнг Марш-Глен йўлига тушинг; ўн дақиқада сизга етиб оламан.

Мен ҳеч бир ишда мўътадилликни сақлай олмайман; ҳеч қачон ўз табиатимга қарама-қарши ҳукмфармо ва қатъиятли кишилар билан муносабатда буткул итоаткорлик ва кескин исёнкорликнинг оралигини тополмаганман. Одатда, кўнглим зардобга тўлиб кетмагунча, баъзан эса у вулқондек отилмагунча, чин дилдан бўйсуниб юравераман. Аммо шу тобда на вазият, на қалбим мени исёнга даъват этарди; шунинг учун Сент-Жонга индамай бўйсундим: ўн дақиқадан сўнг биз кимсасиз сўқмоқда ёнма-ён қадам ташлаб борардик.

Ғарбдан енгил шабада эсар, у қирлардан супургигул ва қамиш бўйини олиб келарди. Мовий осмонда булут кўринмас, ёмғирдан тўлиб-тошган сой гоҳ куёшнинг олтин нури, гоҳ осмоннинг ложувард рангини акс эттирганча, шовуллаб ва товланиб дарага оқарди. Сўқмоқдан бурилиб, ўтлоққа кирдик: у ям-яшил гиёҳлар билан қопланган, у ер-бу ерда майда оқ чечаклару йирик сариқ гуллар кўзга ташланарди; бизни ҳар тарафдан қирлар ўраб турарди.

– Келинг, бироз дам оламиз, – деди Сент-Жон сой гулдурос солганча, дарага отилаётган қоятош ёнига етганимизда. Сал нарида гул ва майсалар гилами тугаб, супургигул ва харсанглар қоплаган тоғ юксалиб турарди. Бу ерда кимсасизлик даштга, қувонч маъюсликка айланар, гўё тоғлар шу маъюс ёлғизликни, шу сукунат гўшасини қўриқлаб тургандек эди...

Мен харсангга ўтирдим. Сент-Жон тикка турарди. У гоҳ дара, гоҳ шаршарага боқарди; у нигоҳи дам тўлкинлар устида сирғалар, дам сувда акс-ланган осмонга кўчарди. У шляпасини ечди, шаббода сочини тўзғитиб, манглайини силаб ўтди. Шу тобда Сент-Жон бу гўша руҳи билан сирли тиллашаётгандек, шу жойлар билан видолашаётгандек эди.

– Ганга бўйида уйкуга кетсам, шу ерлар тушимга киради, – деди у. – Ажал пайти Гангадан ҳам сирли ўзга дарё бўйида ҳам уларни туш кўраман.

Ғалати муҳаббатнинг ғалати изҳори! Унинг ўз юртига бўлган муҳаббати ҳам қахли эди!

Сент-Жон ҳам ўтирди; ярим соатча жим қолдик, сўнг у яна гап бошлади:

– Жейн, бир ярим ойдан сўнг Англияни тарк этаман. Йигирманчи июнда Шарқий Ҳиндистонга жўнайдиган кемага патта олдим.

– Сиз Парвардигор хизматидасиз, Унинг ўзи паноҳида асрасин, – деб жавоб бердим мен.

– Ҳа, – деди у, – ғурурим ҳам, юпанчим ҳам шундан. Менинг хо-жам – Парвардигорнинг ўзи. Мени ўзим қатори одамлар идора этиши-га рози бўлолмайман, уларнинг тубан қонунлари-ю осий ҳокимиятига бўйсунолмайман; менинг ягона ҳукмдорим, ягона қонунчи-ю ягона раҳнамойим – Худонинг Ўзидир. Барча инсонлар унинг байроғи остида бирлашиш истагида ёнмаслиги мени таажжубга солади.

– Сизга ато этилган хислат, ахир, ҳаммага ҳам раво қўрилмаган. Куч-сизларнинг кучлилар билан ёнма-ён бориши ақлсизлик бўларди.

– Мен кучсизлар ҳақида гапирмадим, улар билан ишим йўқ. Мен фақат бу аъмолга муносиб ва қодир инсонларни назарда тутяпман, холос.

– Бундай инсонлар кам, уларни топиш осон эмас.

– Сиз ҳақсиз; бироқ топилса ҳам, аввал уйқудан уйғотиш, ўрнидан кўзғатиб, ортингдан эргаштириш, уларга қандай салоҳият ато этилгану, бу салоҳият нега берилганини эслатиш, Парвардигор хоҳиш-иродасини англатиб, Ўзи танлаган зотлар сафида туришга йўллаш зарур.

– Агар улар чиндан-да бу аъмолга лойиқ бўлишса, буни уларга юракла-ри амр этмайдими?

Наздимда, мени тўрт ёқдан кучли сеҳр ўраб, ўзига таслим этаётгандек эди; мен Сент-Жон бутун қисматимни ҳал этувчи бир сўз айтиб, устимдан буткул ҳукмдор бўлиб олишидан қўрқардим.

– Сизнинг юрагингиз нима деяпти? – деб сўради Сент-Жон.

– Менинг юрагим сукут сақляпти... ҳеч нарса демаяпти, – деб жавоб бердим мен ҳаяжонланиб ва ҳадиксираб.

– Унда сизнинг юрагингиз ўрнига мен ўзим гапираман, – деди Сент-Жон жарангдор овозда қатъият билан. – Жейн, мен билан Ҳиндистонга яқин ёрдамчим, яқин дўстим бўлиб, бирга кетинг.

Кўз олдимда еру осмон чир айланиб, тоғлар чайқалиб кетди. Гўё менга илоҳий чорлов келгандек эди. Аммо мен ҳаворий эмасдим, Фариштани ҳам кўрганим йўқ, мен чорловга “лаббай” деёлмадим.

– О Сент-Жон!– дея хитоб қилдим . – Менга раҳмингиз келсин!

Бироқ мен ўз бурчи йўлида ҳеч кимга раҳм-шафқат қилмайдиган, ҳеч қачон иккиланмайдиган одамга илтижо қилган эдим. У сўзида давом этди:

– Худо ва табиат сизни миссионернинг хотини бўлиш учун яратган. Улар сизни зоҳирий эмас, ботиний гўзаллик билан сийлаган. Сиз муҳаббат учун эмас, заҳмат учун яралгансиз. Бу – сизнинг қисматингиз, сиз даъватчининг рафиқаси бўласиз. Сиз меники бўласиз: мен сизни ўз ҳузур-ҳаловатим ҳаққи эмас, Парвардигор хоҳиш-иродаси ҳаққи танлаяпман.

– Аммо бу қисматга тўғри келмайман, ўзимда шундай салоҳиятни ҳам кўрмайпман, – деб ялиниб-ёлвордим мен.

У бундай эътирозлар бўлишини билган чоғи зарра жаҳлланмади. У қоятошга суянганча, кўлларини кўксига чалиштириб, менга кўзини қадаганда англадимки, у бу узоқ ва шиддатли курашга сабр-тоқат билан ҳозирлик кўрган ва унда ғолиб бўлишига шубҳаси бўлмаган.

– Итоаткорлик, Жейн, – деди у, – насронийликдаги барча хайрли амаллар негизидир. Сиз бу ишга тўғри келмайман, деб чин гапни айтдингиз. Парвардигор ўз бандалари орасидан танлаб олган қайси мардум ўзини шунга лойиқман, деб ҳисоблайди? Масалан, мени олинг, кимман мен? Бир фақир, ўткинчи банда, холос. Ҳаворий Павелга ўхшаб ер юзидаги энг буюк осийлигимни тан оламан. Бироқ ана шу осийлигим мени хижолатга солмайди. Чунки оламларнинг Роббисини биламан, у – одил ва қудратли. Модомики, У буюк аъмол учун бундай ожиз қуролни танлаган экан, демак, ўз фазлу карами билан қурол ва аъмол ўртасидаги фаркни бартараф этади. Мендек фикрланг, Жейн, мендек ишонинг. Мен сизни азалий ва абадий Зотга суянишга даъват этаман, Жейн, шак-шубҳа қилманг, У инсоний заифлигингизни кечиради.

– Менга миссионерлик ҳаёти бегона, унинг бурчлари нималигини ҳам билмайман.

– Бу борада, гарчи ўзим ҳам комил бўлмасам-да, сизга кўмак бера оламан: ҳар соат вазифангизни уқтираман, ҳар дақиқа ёнингизда бўламан, ҳар қачон ёрдамга ошиқаман. Бунга фақат бошида зарурат бўлади: тез фурсатда – ахир, сиз жуда иктидорлисиз-ку – мендек фаол ва моҳир бўлиб қоласиз – ўғитларимга ортиқ муҳтожлик сезмайсиз.

– Бироқ куч-чи, наҳот менда шундай куч бўлса? Мен вужудимда бундай кучни ҳис қилмаяпман. Чорловингизга “лаббай” деб жавоб беришга иштиёқ туймаяпман ўзимда. Кўзларимда нур чақнамаяпти, ҳаёт барқ уриб кетмаяпти, мени шу йўлга етакловчи, дилимга далда берувчи илоҳий сас янграмаяпти. О, қанийди сиз менинг қалбим қоронғи зиндонга айлангани, унинг тубида қўрқув дир-дир титраётганини билсангиз: бу қўрқув ўзим қодир бўлмаган ишга сиз, жасорат қил, деб ундаётганингиз тўғилган.

– Энди жавобимни эшитинг, Жейн. Илк учрашган дақиқамиздан бери сизни кузатиб келаман – ўн ой давомида сизни мирингиздан-сирингизгача билиб олдим. Шу вақт ичида сизни ҳар хил вазиятга солиб, синаб ҳам кўрдим. Хўш, нимага гувоҳ бўлдингизу, қандай хулосага келдингиз, дерсиз? Қишлоқ мактабидаги дарсларингиз сиз ҳар қандай ишни, ҳатто қобилят ва малакангизга тўғри келмайдиганини ҳам жуда соз ва ўз вақтида бажара олишингизни исботлади. Менда сизнинг зарур иктидор

ва хулқ-одобга эга эканингизга ишонч ҳосил қилдирди. Сиз мақсад сари дадил интилиб, ўз ниятингизга эришдингиз. Айни чоғда сабот-матонат билан яшашни ҳам ўргандингиз. Шунда дафъатан Худо сизга бойлик ато этди. Мен руҳингиз ҳар хил гуноҳларидан поклигини пайқадим; бахиллик ҳам сизга мутлақо ёт эди. Ўз мулкингизни қатъият-ла тўрт қисмга бўлиб, ўзингизга фақат бир қисмини қолдирганингиз, уч қисмидан эса адолат ҳаққи-хурмати бошқалар учун воз кечганингизни кўриб, қалбингиз қурбонлик қилишга ташна эканини англадим. Битта илтимосим билан ўзингиз қизиққан фанни дарҳол мен қизиққан фанга алмаштирдингиз ва уни зўр ғайрат ила ўргана бошладингиз. Бу фанни ўрганишга ҳали ҳам аввалги иштиёқингиз сўнган эмас. Унинг қийинчиликларини қандай енгаётганингизга боқиб, сизда ўзим излаган барча зарур хислатларни кўрдим. Жейн, сиз итоаткор, тиришқоқ, беғараз, ишончли, субутли ва жасур кизсиз; сизда қанча ҳалимлик бўлса, шунча жасурлик ҳам бор. Иккиланишни бас қилинг, сизга ишончим чексиз. Сиз ҳинд хотин-қизлари учун мактаб очиш ва уларни исавийлик динига даъват этишда менга елкадош бўлиб, миссионерлик фаолиятимда беназир кўмакчим бўла оласиз.

Чор тарафдан пўлат ҳалқа қисиб келарди; Сент-Жоннинг сўзлари асов иродамни жиловлаб борарди. Унинг сўнгги сўзлари ҳозиргача менга ақл бовар қилмас бўлиб туюлган йўлни очиб бергандек эди. Ўзим шу пайтгача жуда арзимас ва шунчаки тасодиф деб ҳисоблаган машғулоти у сўзлагани ва тушунтиргани сари тобора аниқ шакл ва теран мазмун касб этарди. Сент-Жон мендан жавоб кутарди. Тузукрок ўйлаб олгани ярим соат сўрадим.

– Бажонидил, – дея рози бўлди у ва ўрнидан туриб, сўқмоқ бўйлаб нари борди-да, супургигуллар орасига чалқанча ётиб, ўз хаёлларига кўмилди.

“Унинг талабини адо эта оламан, бунинг олишим керак, – дедим ўзимга-ўзим. – Аммо Ҳиндистоннинг жазирама иссиғида узоқ яшай олмасам-чи? Агар бу шубҳам ҳақиқат бўлиб чиқса-чи? Унга бунинг ҳечам фарқи йўқ. Мабодо Ҳиндистоннинг иссиғига чидолмай ўлсам, у мени Яратганга оҳ-воҳ чекмай итоаткорона топширади. Буларнинг бари менга кундек аён. Гарчи Англия қалбимга суюкли бўлса-да, аммо энди мен учун хувиллаб қолган: ахир, жаноб Рочестер ҳозир бу ерда эмас; агар у шу ерда бўлганда ҳам, менга бунинг ҳақ қандай алоқаси йўқ? Бу ёғига энди усиз яшашимга тўғри келади; эҳтимол, ҳали шундай тасодиф юз берадики, у бизни жаноб Рочестер билан қайта топиштиради, деган хомхаёл билан яшашдан кўра бемаъни ва кўнгилсиз кечар. Дарҳақиқат, (Сент-Жон ҳам бир гал айтганидек), армонга айланган эски орзулар ўрнини янгиси билан тўлдиришим керак; у менга таклиф этган йўл инсон учун энг муносиб йўл эмасми, бу йўл адоғида кутаётган Худонинг ажру мукофоти-чи? У яқсон бўлган севги ва умидлардан қолган бўшлиқни олийжаноб ташвишлар ва юксак интилишлар билан тўлдирмайдими? Чамаси, мен рози бўлишим керак, аммо шу фикрнинг ўзиданоқ танамга титроқ тушмоқда. Афсус! Агар мен Сент-Жон билан Англияни тарк этсам, ўзлимдан воз кечишим зарур бўлади; агар Ҳиндистонга борадиган бўлсам, ўзимни барвақт ўлимга маҳкум қиламан. Ўлимгача-чи, унганча нима бўлади? О, наҳотки бунинг билмасам?! Сент-Жонга ёқиш учун жонимни жабборга бераман, унинг барча истакларини зиёди билан адо этаман. Агар у билан бирга кетсам, барча талабларини адо этсам, ўзимни буткул қурбон қиламан: шу

юрагим, шу кучим, жисму жонимни садқа этаман. Сент-Жон мени ҳеч қачон севмайди-ю, бироқ мендан рози бўлади. У менда ақл бовар қилмас куч ва шу куч манбаини топади. Ҳа, оғир захматларга миқ этмай елка тутиш менинг ҳам қўлимдан келади.

Агар унинг бир талаби, даҳшатли шарти бўлмаса эди, эҳтимол таклифига рози ҳам бўлардим. Сент-Жон мендан рафикам бўлинг деб сўрар эди-ю, аммо менга муҳаббати нари борса, жарга отилаётган мана шу шаршара ёнидаги қоятошча эди, холос. Жангчи ўз қуролини қанчалик сева олса, у ҳам мени шунчалик сева оларди – бор-йўғи шу. Ҳозирча у менинг эрим эмас, шунинг учун бундан кўп ҳам қайғурмаяпман. Аммо никоҳдан сўнг ҳам у мен билан ҳисоб-китоб асосида яшаши, ниятини совуққонлик билан амалга оширишига рози бўламанми? У бармоғимга никоҳ узугини таққач ҳам, гарчи у мени чиндан севмаса-да, ўзини худди севгандек қилиб кўрсатишига (у буни қойиллатишига имоним комил) тоқат эта оламанми? Сент-Жоннинг ҳар бир эркалаши атиги миссионерлик йўлидаги яна бир қурбонлиги эканидан қандай аҳволга тушаман? Йўк, бундай жафокашлик ўта қабихлик бўлур эди. Мен ҳеч қачон бунга рози бўлмайман. Мен унга сингил бўлиб Ҳиндистонга боришим мумкин, аммо хотин бўлиб эмас. Демак, ўзига ҳам худди шундай деб айтаман”.

Мен тепалик тарафга боқдим, Сент-Жон ҳали ҳам ўша ерда ағанаган устундек узала тушиб ётар эди: юзини менга ўгирган, нигоҳи ҳам менга қадалганди. У ўрнидан туриб, ёнимга келди.

– Эрким ўзимда қолса, Ҳиндистонга боришга розиман.

– Бу жавоб изох талаб этади, – деди Сент-Жон. – Фикрингизни очикроқ айтсангиз-чи.

– Шу вақтгача мен сизга сингил, сиз эса менга ака бўлдингиз; бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолайлик; никоҳдан ўтиш фикридан воз кечинг.

У бош чайқади.

– Ҳозирги вазиятда бунинг сира иложи йўк. Туғишган синглим бўлганингизда бошқа гап эди. Унда сизни бирга олиб кетардим, ўзимга қаллик излаб юрмасдим. Аммо биз туғишган ака-сингил эмасмиз, шу сабаб ҳамкор бўлишимиз учун ё черковда никоҳ ўқитишимиз, ё ҳамкорликка бир йўла чек қўйишимиз керак. Бундан бошқа йўлнинг ўзи йўк. Наҳот шуни англамаётган бўлсангиз, Жейн? Бироз ўйлаб боқинг-а, сиз жуда ақлсиз, буни дарров тушунасиз.

Бироқ мен ҳар қанча ўйласам ҳам, ақлим нуқул, сиз бир-бирингизни асил эр-хотинлардек севмайсиз, деб уктирарди; бундан келиб чиқадики, биз турмуш қурмаслигимиз керак.

– Сент-Жон, – дедим қатъий оҳангда, – мен сизни акам, деб биламан, сиз эса мени сингилдек кўрасиз. Бундан кейин ҳам, келинг, шундай бўлиб қолсин.

– Асло, асло, – деди у кескин тарзда эътироз билдириб, – сиз мутлақо хато ўйлаяпсиз. Ўзингиз боягина Ҳиндистонга боришга розиман, деб айтдингиз, эсланг, ахир, шундай дедингиз-ку!

– Ҳа, фақат бир шарт билан.

– Хўш, хўш! Демак, асосий мақсадимизга – мен билан бирга Англиядан кетиш ва миссионерлик фаолиятимда ёрдамчи бўлишга розисиз. Сиз бу билан гўё омов дастасини тутдингиз; энди ундан қўлингизни тортманг, бу сизга ярашмайди. Бу ёғига миянгизда фақат бир фикр: ўзингиз бошла-

ган ишни қандай қилиб охирига етказиш хаёли бўлсин. Бунинг учун эса сизга яқин ҳамкор зарур. Сизга ака эмас — ахир, бу жуда заиф ришта — эр керак, эр. Менга ҳам сингил керак эмас: уни ҳар қандай дамда тортиб олишлари мумкин. Менга хотин — якка-ягона ҳамроҳ зарур, токи у бир умр менга итоат этсин ва ажалим етгунча ёнимда бўлсин.

Мен бу сўзлардан титраб кетдим: унинг ҳукми, унинг иродаси жисму жонимни эгаллаганди.

— Ўзингизга мендан мосроқ бошқа қайлик топинг, Сент-Жон...

— Ўз мақсадингиз, ўз аъмолингизга мосроқ, демокчимисиз? Яна қайта айтаман, менга иродасиз, ўртамиёна, худбин кимса эмас, миссионер керак.

— Мен аъмолингиз учун бор кучимни сарфлайман, сизга фақат шу керак, ўзим керак эмасман-ку, ахир! Сиз учун мен маъзигина кийматли да-накман, холос. Мана шу данакни ўз ихтиёримда олиб қоламан.

— Йўқ, сиз бундай қилмайсиз, бундай қилолмайсиз. Наҳотки Худо ярим қурбонликка рози бўлса? Наҳотки У ярим тухфани қабул қилса? Мен Худо йўлида ҳижрат қиляпман, сизни ҳам Унинг ризолигига чақиряпман. Парвардигор учун шарт қўйиб онт ичишса, буни қабул қилолмайман, чунки бу йўлда шарт қўйишга рухсат йўқ.

— О, Худо учун юрагимни юлиб беришга тайёрман, — дедим мен. — Аммо сизнинг бу юракка эҳтиёжингиз йўқ-ку!

Қасам ичиб айтаман, азиз ўқувчи, бу сўзларни қандай оҳангда айтмай, унда ҳеч қандай яширин киноя йўқ эди. Мен шу пайтгача Сент-Жонни тушунмаганим учун унинг олдида кўрқувдан соқов бўлиб қолардим. Ундаги нима илоҳию нима инсоний эканини ажратолмай таҳликага тушардим. Аммо бу суҳбат кўз олдимда кўп ҳақиқатларни очиб ташлади, Сент-Жоннинг қандай одамлигини рўй-рост ошкор этди-қўйди. Мен унинг заифлигини кўрдим ва бу заифлик сабабини англаб етдим. Қиссадан хисса шуки, мен супургигуллар ўсиб ётган ушбу тепаликда гарчи Юсуф пайғамбардек хушсурат бўлса-да, аммо ўзимдек осий банда пойида ўтирган эканман. Гўё кўз олдимдан парда кўтарилди-ю, қаршимда бешафқатлик ва зулмкорлик намоён бўлди. Унда ана шу иллатларни кўргач эса, ўзи ҳам ноқислигини англадим, бирдан жасоратим ошди. Сент-Жон ўзим катори бир одам эдики, у билан курашишим, зарурат туғилганда эса, ҳатто зарба ҳам беришим мумкин эди.

Орага узок сукунат чўкди; охири журъат этиб, юзига қарадим. Сент-Жоннинг менга қадалган кўзларида маъюс таажжуб ва “Наҳот бу қиз устимдан кулаётган бўлса? Бу қилиғини қандай тушуниш мумкин?” деган нотинч савол бор эди.

— Бу жуда муҳим масала эканини эсдан чиқарманг, — дея давом этди у, — шу ҳақда енгил-елпи ўйлаш ё сўзлаш — гуноҳ. Умид қиламанки, Жейн, Худо учун юрагимни юлиб бераман, деб жиддий гапирдингиз — менга кераги ҳам ўзи ана шу эди. Энди бу юракдан дунё хой-хавасларини суғуриб отинг-да, уни фақат биру бор Эгам қўлига тутинг. Шунда Худонинг ердаги салтанати бирдан-бир мақсад ва қувончингизга айланади. Уни яқинлаштирувчи ҳар қандай ишга доим шай турадиган бўласиз. Эркак билан аёлнинг қисмати ва мақсадини абадиян бирлаштирувчи маросим — иккимизнинг жисман ва маънан қовушишимиз бизга қанчалар куч ато этишини ҳали ўзингиз ҳам кўрасиз. Агар майда-чуйда инжикликлар, бемаъни хурофотлар, қалб туйғуларимизга доир шубҳаларни итқита олсангиз, унда никоҳдан ўтишга шошилинг.

– Шундаймикан? – деб жавоб бердим мен ишонмай ва унинг кўркаму, бироқ қахрли юзига, сергайрат-у, аммо совук манглайига, чакноқ, теран, ўткиру, лекин бемехр кўзларига, шунингдек, бўйчан, салобатли қад-бастига бокдим-да, ўзимни унинг хотини, деб тасаввур қилдим. О, йўқ, ҳеч қачон! Унга ҳамроҳ, кўмакчи бўлиш – бошқа гап; бунинг учун мен Сент-Жон билан уммондан сузиб ўтишга, Осиё чўлларининг жазирасида буюк аъмол ҳаққи бирга заҳмат чекишга, унинг мардлиги, жонбозлиги ва ғайратига тан бериб, бу борада у билан мусобақалашига, қолаверса, унинг ҳукмига сабр билан итоат этиш, қон-қонига синган иззатгалаблигига эътибор бермай, беозор кулиб қўйиш, феъл-атворидаги насронийлик ва инсонийликни бир-биридан фарқлаш – дастлабкисини самимий ҳурмат қилиб, кейингисини чин дилдан кечиришга розиман. Ваҳоланки, унга фақат шу ришта билан боғланган тақдиримда ҳам, неча бор изтироб чекишимга тўғри келади; бироқ жисмим занжирбанд бўлса-да, руҳим озод қолади. Аввалгидек эрким ўзимда бўлади; ёлғизлик онларида хур орзуларимга берила оламан. Қалбимда шундай бир пучмоқ қоладики, у бус-бутун фақат ўзимники бўлади, унга ҳеч ким оёқ қўйиб кира олмайди. Бу пучмоқда самимий, эркин ҳиссиётлар пинҳон яшайди, уларга Сент-Жоннинг қаҳри дахл этолмайди, бешафқат оёқлари топтаёлмайди. Аммо унинг хотини бўлиш, ёнма-ён нафас олиш, унинг етовида юриш, қалбадаги оловни бостириш, кул остига кўмиш, пинҳон ёниб адо бўлиш, ўша аланга ўз домига тортса ҳам, кўнглимдаги дардни бир бор ҳам оҳ тортиб ошкор этмаслик – йўқ, буларга кучим етмайди!

– Сент-Жон! – дея хитоб қилдим мен ана шу фикрдан ҳаяжонланиб.

– Хўш? – деди у совук оҳангда.

– Яна бир бор айтаман: сизга дўст бўлиб бирга кетишга тайёрман, аммо хотин бўлиб эмас. Мен сизга турмушга чиқолмайман, жону таним билан сизники бўлолмайман.

– Йўқ, сиз бутун жон-танингиз билан меники бўлишингиз керак, – деди у қатъият билан, – акс ҳолда бу гапларнинг бари беҳуда. Қандай қилиб мен – ўттизга ҳам кирмаган эркак ўн тўққиз ёшли қизни, агар у хотиним бўлмаса, ўзим билан бирга Ҳиндистонга олиб кета оламан? Сиз мен билан беникоҳ қандай қилиб гоҳ чўл бағрида, гоҳ ёввойи қабилалар орасида доим бирга бўла оласиз?

– Ҳар қандай шароитда ҳам бунинг уддасидан чиқса бўлади, – дея эътироз билдирдим мен дадил. – Худди туғишган синглингиз ёки эркак ҳамроҳингиздек...

– Маълумки, биз ака-сингил эмасмиз, сизни синглимдек қабул қилолмайман; синглимдек қабул қиламан десам, иккимизнинг қалбимизда ҳам шубҳа туғилади. Қолаверса, гарчи ақлингиз эркак кишиникидек бўлса-да, аммо қалбингиз, барибир, аёл кишиники – хуллас, бундан ҳеч қанақа наф чиқмайди.

– Чикади, – деб ўз фикримни маъқулладим мен, – мана, кўрасиз. Менинг юрагим – аёл юраги, аммо унда сизга муҳаббат йўқ. Менинг сизга бўлган ҳис-туйғуларим садоқатли дўст, ишончли ҳаммаслак, меҳрибон сингил, боринги, итоатгўй шогирднинг ўз устозига эъзози, холос – бундан асло ортиқ эмас, хотиржам бўлишингиз мумкин.

– Менга ўзи шулар керак, – деди у гўё ўзи билан ўзи гаплашаётгандек. – Айнан шулар керак менга. Ишонтириб айтаманки, Жейн, менга

турмушга чикиб, афсус чекмайсиз; биз албатта турмуш куришимиз керак. Яна қайтараман: бошқа йўл йўк; мана, кўрасиз, никоҳ севгини ҳам туғдиради, бу эса биз тўғри қилганимизни исботлайди.

– Сизнинг севги ҳақидаги тасаввурингиздан нафратланаман, – деган гап беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди; мен ўрнимдан турдим-да, қоятошга суянганча, унга юзландим. – Сиз менга таклиф этаётган бу сохта туйғулардан нафратланаман. Ҳа, Сент-Жон, сиз менга шуни таклиф этаётганингизда сиздан ҳам нафратланаман!

У лабларини маҳкам юмганча, менга қаттиқ тикилиб қолди. Сент-Жон жаҳлландими ё ажабландими – буни айтиш қийин эди: у ичидагини ташига чиқармасликка устаси фаранг эди.

– Сиздан бундай сўзларни кутмагандим, – деди у. – Чамаси, мен нафратга лойиқ ҳеч нарса демадим ва ҳеч нарса қилмадим.

Сўзининг мулоим оҳангидан ҳаяжонга тушдим, юзининг хотиржам ва кўтаринки ифодасидан лол қолдим.

– Мени бу гапим учун кечиринг, Сент-Жон, аммо улар оғзимдан чиқиб кетганига ўзингиз айбдорсиз. Биз севги ҳақида икки хил фикрдамиз, шунинг учун бу хусусда баҳс очмасангиз бўларди. “Севги нима?” деган саволнинг ўзиёқ ўртамизда низо туғдиради. Агар бу савол олдимизда жиддий кўндаланг турганида нима қилардик? Сиз билан мен нималарни бошдан ўтказардик? Азиз холаваччам, никоҳ ҳақидаги фикрингиздан воз кечинг, бу ниятни ҳаёлингиздан чиқариб ташланг.

– Йўк, – деди у, – мен бу ниятни кўпдан бери пишириб келаман, фақатгина шу ниятгина буюк аъмолимда муваффақиятни таъминлайди. Аммо ҳозир сизни мажбур қилмайман. Эртага мен Кембрижга жўнаб кетаман: у ерда дўстларим бор, улар билан хайрлашишим керак. Икки ҳафта уйда бўлмайман; шу вақтдан унумли фойдаланиб, таклифимни обдон ўйлаб кўринг; аммо унутманг: агар таклифимни рад этсангиз, сиз мендан эмас, Худодан юз ўгирган бўласиз. Мен орқали У сизга буюк йўлни кўрсатиб берди, лекин бу йўлни менга хотин бўлибгина босиб ўта оласиз. Агар менга рафика бўлишни рад этсангиз, унда худбин ҳой-ҳавасларга алданиб, бенаф умр кечиришга маҳкум бўласиз. Муртадлик йўлини танлаб, кофирлардан ҳам баттар аҳволга тушиб қолишдан эҳтиёт бўлинг.

У жимиб қолди. Менга орқа ўтираётиб, яна бир бор сой ва қоятошга кўз ташлади.

Аммо бу гал у менга юрагини очмади: мен бундай ишончга нолойиқ эдим. Уйга ёнма-ён кетиб борар эканмиз, унинг сукутидан мен ҳақимда қандай фикрга борганини фаҳмладим: бу бағритош, ҳукмфармо мутаассиб мендан фидойи итоаткорликни кутгану, аммо бунинг ўрнига исён кўтарганимдан ранжиган эди; унинг совуққон ва қатъиятли ақли ўзга бир одамда ўзи ҳамдард бўлолмас кечинма ва қарашларни бефарқ кузатган эди; ҳуллас, у инсон сифатида мени ўзига бўйсунушга мажбур қила олар эди-ю, бироқ насроний сифатида менинг беодоблигимга сабр этишга аҳд қилган ва обдон ўйлаб кўриб, тазарру қилиш учун шунча муддат бераётган эди.

Бу оқшом Сент-Жон сингилларига хайрли тун тилаб, уларни ўпиб қўйди-ю, менга ҳатто қўл узатишни ҳам лозим топмади. Уни гарчи севмасам-да, лекин дўст деб билардим. Шу боис унинг бу намоишкоро-на бепарволигидан хафа бўлдим. Шу қадар хафа бўлдимки, кўзларимдан ёш тиркиради.

– Кўриб турибман, Жейн, – деди Диана, – сизлар Сент-Жон билан сайр пайти тортишиб қолгансизлар. Назаримда, унинг ёнига ўзинг борганинг маъкул, ҳозир долонда сени кутаётгандир – у ярашиб олишга тайёр.

Бундай вазиятларда аксар иззатталаблик қилмайман. Ўз фикримда оёқ тираб туриб олишдан ён беришни маъкул кўраман. Унинг ёнига югуриб чиқдим, у чиндан-да зина олдида кутиб турарди.

– Хайрли тун, Сент-Жон, – дедим мен.

– Хайрли тун, Жейн, – деди у вазминлик билан.

– Келинг, бир-биримизнинг кўлимизни сиқиб қўямиз, – дея таклиф қилдим мен.

Унинг қўл сиқиши шунчалар совуқ ва лоқайд эдики асти қўяверасиз! Анави гапим унинг кўнглига жуда оғир ботган; ҳеч қандай ҳис-туйғу юрагидаги музни эритолмас, ҳеч қандай кўзёши қалбидаги ғашликни аритолмас эди. Шодон ярашув, қувноқ табассум ёки эркаловчи сўзлар ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмасди; у насроний ўлароқ сабрли ва мулойим бўлишга уринарди, холос. Сент-Жондан, мени кечирдингизми, деб сўраганимда, у таомилга кўра, сиздан ҳечам хафа бўлганим йўқ, деди; модомики хафа бўлмаган эканман, демак, кечиримизга ҳам ҳожат йўқ.

Шундай дея, у хонасига кетди. Бундан кўра юзимга тарсаки урса, маъкул эди.

ЎТТИЗ БЕШИНЧИ БОБ

Сент-Жон эртасига, ўзи кеча айтганидек, Кембрижга кетмади. У сафарини бир ҳафта кейинга қолдирди; шу вақт ичида у менга меҳрибону, аммо қаттиққўл, адолатли-ю, бироқ бешафқат инсон ўзини хафа қилганларини нақадар қаттиқ жазолашини кўрсатиб қўйди. Ҳеч қандай кин-адоват, ҳеч қандай таъна-дашномсиз каминадан ихлоси қайтганини намойиш этди.

Йўқ, Сент-Жон ўз қалбида насронийга номуносиб қасос ҳиссини яширган эмасди, агар бунга ҳар қанча имконияти бўлса ҳам, у бошимдаги бир тола сочга ҳам қўл теккизмаган бўларди. У ўз табиати ва эътиқодига кўра, бундай пасткаш, тубан қасос ҳиссидан баланд турарди. Мен унинг туйғулари ва ҳатто ўзидан-да нафратланишим ҳақидаги сўзларимни кечирган эди-ю, аммо бу сўзларни унутмаган эди; биз иккимиз то тирик эканмиз, буни унутмаслигини ҳам билардим. У менга ҳар гал боққанида, энди шу сўзлар ҳар доим ўртамызда девор бўлиб туришини пайқардим; мен нима демай, ўша сўзлар қулоғига чалинар ва ҳар бир жавобида унинг асорати сезиларди.

У мендан ўзини олиб қочмас, одатдагидек, ҳар кун тонгда мени ёнига чақирарди. Назаримда, инсон Сент-Жон (насроний Сент-Жон буни маъқулламас ва бунда иштирок этмасди) юксак маҳорат билан ўзини гўё аввалгидек тутаетган ва сўзлаётгандек қилиб кўрсатганча, мени ўз бефарқлиги, бепарволиги билан сазойи қилишдан роҳатланарди. Чунки энди унинг ҳар бир сўзи ва хатти-ҳаракатида илгариги иноқлигимизга бироз дағал жозиба бағишлаб турган олқиш ва иштиёқдан асар йўқ эди.

Гўё энди у мен учун тирик одам эмас, мрамор устунга айланганди, кўзлари совуқ ялтировчи тош, тили эса сўзловчи бир аппарат эди, холос.

Булар мен учун бир қийноқ – узоқ давом этувчи бешафқат қийноқ эди. Бу қийноқ дилим тубида қаҳр-ғазабимни алангалатар, ғам-аламимнинг

титроқ хавотирини кучайтирарди. Агар мен Сент-Жонга хотин бўлсам, шу покдомон одам бир томчи ҳам қонимни тўкмай, соф виждонига заррача гард юктирмай, мени тез орадаёқ гўрга тикқан бўларди. Кўнглига раҳм-шафқат солиш учун қилган барча ҳаракатим зое кетгач, бунга аввалгидан ҳам қаттикроқ амин бўлдим. Менинг чорловимга жавобан бирорта ҳам акс-садо бўлмади. Афтидан, у бегоналашиб бораётганимиздан изтироб чекмас, бу ҳолни яшириб ҳам ўтирмас эди. Биргалашиб ўқиётган китобимиз саҳифасига бир неча бор кўзёшим тўкилса-да, бу унга юраги тошдан бўлган одамчалик ҳам таъсир қилмади. Бундай совуққонлик мендан нечоғли юз ўтиргани ва ўзидан итарганини кўрсатишга озлик қилади, деб ҳадиксираганидан у энди сингилларига аввалгидан ҳам меҳрибон бўлиб қолди. У ана шу тарзда мени сингилларига қарама-қарши қўяр, бироқ мен у булар унинг адоватидан эмас, тутумидан келиб чиқаётганини билардим.

Жўнашидан бир кун олдин, кунботар пайти Сент-Жон боғда ёлғиз сайр қилаётганини кўриб қолдим-да, энди менга гўё бегонадек бўлиб қолган бу киши бир вақтлар ҳаётимни сақлаб қолгани-ю ўзимга қон-қариндош бўлажагини ёдда тутиб, у билан дўстлигимизни қайта тиклашга сўнгги бор уриниб кўрмоқчи бўлдим. Уйдан ташқарига чиқиб, унинг ёнига бордим, бу вақтда у кўча эшигига суяниб турарди. Мен дарров максадга ўтдим:

– Сент-Жон, сиз ҳалиям мендан ҳафасиз, бундан жуда қийналиб юрибман. Келинг, яна дўст бўлайлик.

– Биз дўст эмасмизми? – деб жавоб берди у хотиржам янги чиқиб келаётган ойдан кўз узмай.

– Йўқ, Сент-Жон, биз аввалгидек дўст эмасмиз. Буни ўзингиз ҳам биласиз.

– Наҳотки шундай бўлса? Бу – жуда ёмон-ку. Ўзимга келадиган бўлсак, сизга фақат яхшилик тилайман.

– Бу гапингизга ишонаман, Сент-Жон, сиз ҳеч кимга ёмонлик тиламайсиз. Лекин мен – қариндошингизман, сиздан бегона кишиларларга кўрсатилувчи оддий инсонийликдан кўра иликроқ муносабат кутаман.

– Албатта, – деб жавоб берди у. – Сизнинг бундай муомалага ҳаққингиз бор. Лекин мен сизни ҳечам бегона, деб ҳисобламайман.

Совуқ оҳангда хотиржам айтилган бу сўзлар мени жуда ранжитди ва гашимни келтирди. Агар ғурур ва ғазабга ён берганимда, бу ердан дарҳол кетиб қолган бўлардим; лекин менда қандайдир куч бу туйғулардан устун келди. Мен холаваччанинг юксак қобилият ва тутумларини кадрлардим, унинг дўстлигини эъозлардим – бу дўстликни йўқотиш мен учун оғир синов бўларди. Уни аввалгидек ўзимга хайрихоҳ қилиш ниятидан осонгина воз кечиб кетолмасдим.

– Наҳот сиз билан шундай айрилиб кетсак, Сент-Жон? Наҳот менга бир оғиз ҳам ширин сўз айтмай, бизни тарк этиб Ҳиндистонга кетсангиз?

У кўзини ойдан узиб, менга қаради.

– Жейн, сизни тарк этиб, Ҳиндистонга кетар эканманми? Шундай бўлиши мумкинми, ахир? Сиз мен билан Ҳиндистонга бормайсизми?

– Ахир, у ерга фақат рафиқангиз бўлсамгина боришимни айдингиз-ку?

– Нима, менга турмушга чиқмайсизми? Ўз фикрингиздан воз кечмайсизми?

Азиз ўқувчи, бағритош одамнинг сўроғи юракни канчалар музлатиб

юборишини биласизми? Унинг қаҳри қор кўчкисига ўхшар, ғазаби эса шитоб музёарни эслатарди.

– Йўқ, Сент-Жон, сизга турмушга чиқмайман. Мен ўз фикримни ўзгартирмадим.

Кўчки бир титраб, ўрнидан силжиди, аммо ҳали пастга куламади.

– Сиздан яна сўрамоқчиман, нега мени рад этяпсиз? – деди у.

– Аввал мени севмаганингиз учун рад этгандим. Энди эса мендан нафратланганингиз учун рад этяпман. Сиз мени муқаррар ҳалок қиласиз.

Унинг лаби ва ёноғи оқариб кетди – улар гўё мурданикига ўхшарди.

– Ҳалок қиламан эмиш? Сизни ҳалок қиламанми? Бу гапларни айтишдан ор қилинг, бу – қип-қизил ёлғон-ку, аёл кишига муносибми шу? Бу гаплар фикрингизнинг тубанлигидан далолат беради, шунинг учун ҳам қораланишга лойиқ. Худо бандасига яқинини етмиш етти мартагача кечиришни буюрмаганда, бу гапларни ҳатто узрсиз, дейиш ҳам мумкин эди.

Ҳаммаси тамом бўлди. Оловга мой куйганим қолди, холос. Унинг қалбидаги эски ранж-аламни буткул ювиб ташламоқчи бўлдим, аммо унинг кекчи юрагига бир умр сақланиб қолувчи янги, янада чуқур жароҳат солиб қўйдим.

– Энди чиндан ҳам мендан нафратлана бошлайсиз, – дедим мен. – Сиз билан ярашишга бекор уринибман: ўзимга бир умрлик душман орттириб олганим қолди, холос.

Бу гапларим билан унинг қўнглига яна баттар оғриқ солдим, бу оғриқ аввалгисидан ҳам кучли эди, чунки ўша гапларим айна ҳақиқат эди. Унинг титраб турган қонсиз лаблари қийшайиб кетди. Мен Сент-Жоннинг қалбида қанчалар ғазаб уйғотганимни тушундим. Юрагим сиқила бошлади.

– Ишонинг, мени нотўғри тушундингиз! – деб хитоб қилдим мен унинг қўлига ёпишиб. – Мен сизни хафа қилмоқчи эмас эдим!

У беўхшов тиржайди-да, қўлларини тортиб олди.

– Энди ўз ваъдангиздан қайтасиз-да, Ҳиндистонга боришдан воз кечасиз, тўғрими? – деб сўради у узоқ сукутдан сўнг.

– Йўқ, ёрдамчингиз бўлиб бирга кетишга тайёрман, – деб жавоб бердим мен.

Яна орага узоқ сукунат чўқди. Унинг табиий ҳислари-ю бурч туйғуси ўртасида қандай кураш кетди, билмайман, аммо кўзларида чакмоқ чакнади, қорачиқлари қўққис нурланиб кетди, юзидан эса ғалати қўланка булутдек сузиб ўтди. Ниҳоят у деди:

– Мен бир гал сизнинг ёшингиздаги боши очик қиз менинг ёшимдаги боши очик эркакка ҳамроҳлик қилолмаслигини айтгандим. Шу ҳақда ўз фикримни айтгач, сиз анави фикрга бошқа қайтмайсиз, деб ўйлагандим. Аммо сиз унга қаттиқ ёпишиб олдингиз: ўзимга раҳмим келади, сизга эса янаям кўпроқ...

Мен унинг гапини бўлдим. Адолатсиз таъналар ҳар доим менда жасорат уйғотарди.

– Ақлингизни йиғинг, Сент-Жон, беъмани сўзларни айтманг. Сизнинг гапларингиз жаҳлимни чиқаряпти, деяпсиз. Аслида эса ундай эмас; сиз жуда ақлли ва зийраксиз, шунинг учун мен нима деяётганимни тушуниб турибсиз. Яна қайта айтаман, майли, ёрдамчингиз бўлиб бораман, аммо ҳеч қачон рафиқангиз бўлмайман.

Унинг юзи яна мурданикидек оқариб кетди, бироқ яна жаҳлини жиловлаб, совуқ оҳангда вазминлик билан деди:

– Менга рафикам бўлмаган ёрдамчи керак эмас. Кўриниб турибдики, мен билан бирга кетолмайсиз. Лекин ниятингиз чиндан ҳам самимий бўлса, шаҳарга борганимда оилали бир миссионер билан гаплашиб кўраман. Унинг хотини ўзимга бирор аёлни ҳамроҳ қилиб олсам, деяётган эди. Эҳтимол, улар сизни ўзлари билан олиб кетишар, сиз эса молмулкингиз боис уларнинг хайр-эҳсонига муҳтож бўлмайсиз. Шу йўл билан сиз ўз қасамини бузиш ва сафдошини ташлаб кетишдек исноддан кутуласиз.

Ўзингизга маълум, азиз ўқувчи, мен расман ҳеч қандай ваъда бермаганман ва зиммамга ҳеч қандай масъулият олмаганман; унинг бу ҳукми ўта бемантик, бу маломати эса ўта адолатсиз эди. Мен эътироз билдирдим:

– Ҳеч қандай шармандалик, ҳеч қандай виждонсизлик, ҳеч қандай мунофиқлик ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Мен Ҳиндистонга боришга мажбур эмасман, айниқса, бегона одамлар билан. Сиз билан бирга кўп нарсасига эришар эдим, сабаби – сизни ҳурмат қиламан, сизга қаттиқ ишонман ва сизни акамдек севаман. Аммо, ишончим комилки, ким билан ва қачон бормай, ўша иқлим шароитида узоқ яшай олмайман.

– Демак, ўзингиздан кўрқар экансиз-да? – деди у истехзоли табассум билан.

– Кўрқаман. Худо менга ҳаётни уни барбод қил, деб бермаган. Сиз айтган йўлни тутиш, ўйлашимча, жонимга суиқасд қилишнинг ўзгинаси. Бундан ташқари, Англиядан кетишга қатъий аҳд қилишдан олдин мен Ҳиндистонда бу ердагидан кўпроқ фойдам тегишига амин бўлишим керак.

– Нимани назарда тутяпсиз?

– Буни тушунтиришдан маъни йўқ, аммо мени бир шубҳа кўпдан бери қийнайди: ўша шубҳа бир ёкли бўлмагунча ҳеч қарерга кетмайман.

– Сизнинг юрагингиз нимага талпинаётгани ва нимага ёпишаётганини биламан. Сиз бошдан кечираётган ҳиссиёт ножоиз ва нопок! Уни аллақачон бостириш керак эди. Наҳот уни эслатишдан уялмасангиз? Ахир, жаноб Рочестер ҳақида ўйлаяпсиз, тўғрими?

У тўғри топганди. Буни жимгина тан олдим.

– Сиз жаноб Рочестерни қидирмоқчимисиз?

– Мен унга нима бўлганини билишим керак.

– Унда, – деди Сент-Жон, – менга ўз дуоларимда Худодан, бу кизни хор-зорлардан қилма, деб сўрашдан ўзга илож қолмайди. Мен сизда Худо мумтоз қилган бандани кўрдим, деб ўйлагандим. Бироқ Одам боласи Худо йўлини қандай билсин?! Яратганнинг иродаси амалга ошгай.

У эшикни очиб, боққа ўтди-да, водийга эна бошлади. Кўп ўтмай, кўздан ғойиб бўлди.

Меҳмонхонага қайтганимда, Диана дераза ёнида турарди; у ўйга ғарқ бўлгандек кўринди. Диананинг бўйи менда анча баланд эди; кўлини кифтимга қўйиб энгашди-да, юзимга қаттиқ термилди.

– Жейн, – деди у, – кейинги кунларда сен бошқача бўлиб юрибсан, ишончим комилки, бунинг ўз сабаби бор. Менга айт-чи, Сент-Жон билан ораларингизда нима бўляпти ўзи? Мен ярим соат сизларни деразадан кузатиб турдим; бу жосуслигим учун мени афв эт; лекин анчадан бери,

Худога аён, хаёлимга кўп гаплар келяпти. Сент-Жоннинг юриш-туриши бирам ғалатики...

У жим бўлиб қолди. Мен ҳам жавоб бермадим. Бироз ўтгач, у давом этди:

– Акамнинг сен билан боғлиқ бирор нияти борлигига ишончим комил: у анчадан бери сенга шунчалар эътибор ва иштиёқ кўрсатяптики, шу вақтгача у ҳеч кимга бунчалик эътибор ва иштиёқ кўрсатмаганди. Бунинг сабаби нима экан-а? У сени севиб қолмадимикан, Жейн?

Унинг муздек қўлини қайноқ пешонамга қўйдим.

– Йўқ, Ди, ундай эмас.

– Унда нега у сендан кўзини узмайди? Нега сен билан якка суҳбатлашади? Биз Мери билан бирга, у сенга уйланмоқчи, деган хулосага келдик.

– Бу – тўғри, у қўлимни сўради.

Диана чапак чалиб юборди.

– Биз ҳам шундай деб ўйлаган эдик. Бу жуда ҳам яхши бўларди-я! Унга турмушга чиқасан, тўғрими, Жейн? Ана шунда у Англияда қолади!

– Ҳечам унақа эмас, Диана; у мендан фақат Ҳиндистонда ўзига кўмакчи бўлишимни кўзда тутиб, қўлимни сўради.

– Қандай? У сени Ҳиндистонга олиб кетмоқчими?

– Ҳа.

– Бемаънилик-ку бу! Ахир, ўша юртда уч ой ҳам яшаёлмайсан! Демакки, Ҳиндистонга бора олмайсан – унга рад жавоби бергансан, тўғрими, Жейн?

– Мен, сизга рафиқа бўлмайман, деб айтдим.

– Бундан ранжиган бўлса керак, албатта? – деб сўради у.

– Қаттиқ ранжиди. Энди мени ҳеч қачон кечирмайди, деб кўрқаман; аммо мен унга, майли, сингил бўлиб бирга бораман, дедим.

– Бу – ғирт аҳмоқлик, Жейн! Сен зиммангга қандай юк олаётганинг, ўзингни қандай заҳматга қўяётганингни биласанми? Бундай синовлар, тагин шунақа иқлимда, ҳатто кучли одамни ҳолдан тойдиради, сен эса жудаям заифсан. Сент-Жон эса – ўзинг ҳам уни биласан-ку – сендан иложсиз нарсаларни талаб этади, куннинг энг жазирама пайтидаям ишлашга мажбур қилади; сен эса, бунга ўзим гувоҳман, унинг ҳар қандай буйруғини бажаришга розисан. Бу гал уни рад этишга қандай журъат қилдинг, хайронман. Демак, уни севмайсан, шундайми, Жейн?

– Эр сифатида, ҳа, севмайман.

– Ахир, у келишган йигит-ку!

– Мен эса – хунук қизман. Ўзинг кўриб турибсан, Ди, биз умуман бир-биримизга мос эмасмиз.

– Хунук эмиш? Сен-а? Ҳечам ундай эмас-да. Ҳатто, Калькуттада тириклай кўмилиш учун жудаям ёқимтойлик ва жудаям мушфиклик қиласан. – У яна куйиб-пишганча, мени Сент-Жонга сингил бўлиб Ҳиндистонга кетмасликка кўндира бошлади.

– Менинг ҳам бошқа чорам қолмаяпти, – дедим мен. – Унга яна ёрдамчиликни таклиф қилгандим, у эса бу нокамтарлигимдан жаҳли чиқиб кетди. Унинг фикрича, ўзи билан никоҳдан ўтмай, ҳамроҳлик қилишим уят саналармиш; ваҳоланки, биринчи кунданоқ мен уни ака деганман, ўзимни унга сингил сифатида тутганман.

– У мени севмайди, деган гапни қаердан олдинг, Жейн?

– Унинг нималар деганини эшитганингда эди. У менга ўз аъмоли йўлида уйланмоқчи эканини бир неча бор айтди. Унинг айтишича, мен муҳаббат учун эмас, заҳмат учун яралган эмишман; бу-ку албатта, тўғри, бироқ, модомики, муҳаббат учун яралмаган эканман, демак, никоҳ учун ҳам яралмаганман. Ахир, сенга умр бўйи фақат бир курол деб қарайдиган одамга хотин бўлиш даҳшат эмасми, Ди?

– Шунақаям даҳшатки! Бу ҳақда гап ҳам бўлиши мумкин эмас!

– Қолаверса, – дея давом этдим мен, – уни акамдек севсаму, бироқ унга хотин бўлсам, энди бошқача, ғалати, азобли муҳаббат билан севишимга тўғри келади. Ахир, Сент-Жон жуда ақлли, унинг кўзлари, хатти-ҳаракатлари ва сўзларида кўпинча улуғворлик кўзга ташланади. Бу аҳволда тақдирим чидаб бўлмас азоб-уқубатга айланади. Менинг севгим уни ғазабга солади, унга ҳиссиётимни тўкиб солсам, дарров бунинг ортиқчалигини эслатади, ўзига севги керак эмаслигини айтиб, менга бармоғини ҳам теккизиб қўймайди. Биламан, худди шундай бўлади.

– Барибир, Сент-Жон яхши инсон, – деди Диана.

– У меҳрибон ва фавқулодда инсон, у ўз аъмолига шунчалик берилганки, оддий одамларнинг хис-туйғулари ва орзу-истакларини бешафқатларча унутиб қўяди. Шунинг учун оддий бандалар унинг йўлини тўсмагани маъқул, акс ҳолда у бу кишиларни топтаб ташлаши мумкин. Ана, у келяпти, Диана, мен энди кетай.

Унинг боққа қираётганини кўриб, шошганча тепага, ўз хонамга чиқиб кетдим.

Бироқ кечки овқат устида, барибир, Сент-Жон билан кўришишга тўғри келди.

У ҳар галгидек хотиржам кўринарди. У мен билан гаплашишни хоҳламаслигига, қолаверса, уйланиш ниятидан воз кечганлигига ишончим комил эди. Аммо мен унисиди ҳам, бунисиди ҳам адашибман. Сент-Жон мен билан одатдагидек, аниқроғи, охириги кунлардагидек совуқ оҳангда назокат-ла гаплашди. Албатта, у Парвардигорга илтижо қилиб, мен кўзгаган ғазабни енгилда сабр-бардош сўради ва шу билан ўз наздида мени яна бир бор афв этди.

Кечки ибодат олдида ибратомуз мутолаа учун охир замон китобидан йигирма биринчи бобни танлади. Мен муқаддас битикни унинг оғзидан эшитишни хуш кўрардим; Сент-Жоннинг жарангдор овози ҳеч қачон Яратган каломини талаффуз этаётганидагидек бу қадар майин ва самимий янграмас, ўқиш усули ҳам бу қадар олийжаноб соддалиги билан кишини ўзига мафтун этмас эди. Бу оқшом сингиллари олдида унинг овози янаям тантанавор, ўқиш оҳанги эса янаям ҳаяжонли туюлди. Янги чиққан ой пардасиз деразадан мўралаб турар, шу боис стол устидаги шамга ҳожат ҳам йўқдек эди. Сент-Жон каттақон қадимий Инжил устида энгашганча, “янги ер ва янги осмон” ҳақидаги бобни: “Худо одамларга аралашиб яшаши” ва “уларнинг барча кўзёшларини артиши”, “энди ўлим ҳам, йиғи ҳам, оҳ-фигон ҳам, касаллик ҳам бўлмаслиги...”, “чунки барча аввалги даврлар ўтиб кетгани” хусусидаги башоратларни ўқирди.

Шу боб мутолаасидан кейинги дуога у гўё бутун куч-қувватини жамлаган, бутун жидду жаҳдини сарфлагандек кўринарди; у чиндан-да Худо билан баҳсга киришгану, бу баҳсда ғолиб келишига ишончи комилдек

туюларди. У ожиз бандаларга – куч-кувват, гумроҳларга – йўлчи юлдуз, дунё ва вужуд лаззатлари деб серзахмат нажот йўлидан чалғиганларга, кечикиб бўлса ҳам, роҳи ҳидоятга қайтмоқ саодатини сўраб илтижо қилди. Ўзини ҳалокат чоҳига отган руҳни олов бағридан чиқариб олишни сўради, ўтинди, ёлворди. Ўта жиддийлик ҳар доим ҳам ўз кучини кўрсатади. Аввалига бу дуо мени хайрон қолдирди, бироқ янада оташин бўлиб боргани сари қалбимни кучли ҳаяжон чулғаб, танамга титроқ кирди. У ўз вазифасининг буюк ва илоҳий эканига шу қадар самимий ишонардикки, тингловчи уни ҳис қилмаслиги мумкин эмас эди.

Ибодатдан сўнг у билан хайрлаша бошладик, чунки эртасига жуда барвақт жўнаб кетиши керак эди. Диана ва Мери уни кучиб хайрлашдида, хонани тарк этишди – чамаси, унинг ўзи шивирлаб сингилларидан шунини илтимос қилган эди. Мен унга қўл узатиб, оқ йўл тиладим.

– Раҳмат сизга, Жейн. Илгари ҳам айтганимдек, Кембриждан икки ҳафтада қайтаман, сизга ўйлаб олиш учун шунча вақт бераман. Агар инсоний ғурур сасига кулоқ осганимда эди, сизга никоҳ ҳақида бошқа эслатмаган бўлардим. Аммо мен фақат бурчим овозига бўйсунаман ва фарзи айн – ҳар бир ишни Худо ризолиги учун қилишга содиқ қоламан. Менинг устодим жуда сабрли эди, мен ҳам шундай бўламан. Мен сизнинг Яратган ғазабига дучор бўлиб, ҳалок бўлишингизга йўл қўёлмайман, ҳолингизга вой бўлмай туриб истиғфор айтинг, бир қарорга келинг. Унутманг, биз “то кун чарақлаб турган экан”, тер тўкмоққа даъват этилганмиз, илло, унинг ортидан “ҳеч ким бирор иш қилолмайдиган тун келади”. Ер юзининг барча ҳазинасига эга бўлган бой ҳақидаги ривоятни эсланг. Худо сиздан ҳеч ким тортиб ололмайдиган бойлик йўлини танлашда куч-кувват ато этсин.

Шу сўзларни айтар экан, Сент-Жон қўлини бошимга қўйди. У самимий ва мулоим сўзларди; аммо бу пайтдаги нигоҳи ўз маъшуқасига бокқан ошиқ нигоҳига ҳечам ўхшамасди – бу йўқолиб қолган кўзичоғини чакираётган чўпоннинг, аниқроғи, ўзига ишониб топширилган руҳни асраётган мухофиз фариштанинг нигоҳи эди. Ҳар қандай қобилиятли одамда, у хоҳ кучли эҳтирос эгаси, хоҳ дин мутаассиби, хоҳ шунчаки мустабид бўлсин – агар унинг орзу-интилишлари чиндан-да самимий бўлса – шундай юксалиш онлари бўладикки, бундай онларда у амру фармон беради, ҳукмронлик қилади. Шу тобда Сент-Жонга эҳтиромим шу қадар ортиб кетган эдики, бу жўшиш мени илкис узоқ вақт қочиб юрганим жарликка итариб юборди. Мен курашни тўхтатиш, унинг иродасига бўйсунуш ва Сент-Жоннинг ҳаёти тўлқинларига ғарқ бўлиш васвасасига тушдим. Бир вақтлар бошқа одам шундай тиришқоклик билан – тўғри, буткул ўзга туйғулар ила – мени қўлга киритганидек, у ҳам ҳозир мени қўлга киритмоқда эди. Ўшанда ҳам, ҳозирда ҳам мен гўё ақлдан озиб қолгандек эдим. Ўшанда унга ён босмоқ – виждон амрига қарши бормоқ дегани эди. Шу тобда ён босмоқ эса ақл амрига қарши чиқмоқ бўларди. Ўша чоғдаги жўшқин кечинмалар бугун ҳам ёдимда жонланади, уларни худди ҳозир бўлаётгандек аниқ кўраман; лекин ўша чоғда мен ақлимни йўқотиб қўйганимни англамас эдим.

Сент-Жон бошимга қўлини ҳукмфармо қўйганича, гўё сеҳрлангандек қилт этмай қотиб турардим. Энди эътирозларим чекинган, кўркувларим йўқолган, курашларим тўхтаган эди. Илгари Сент-Жон билан никоҳдан ўтишга қарши бўлсам, энди эса бунга розидек эдим гўё. Бир лаҳзадаёқ

бари ўзгарди-қолди. Ўзтиқодим ўзига чорлар, фаришталар кучок очарди, Худо амру фармон берар, ҳаёт кўздан яширинарди, ўлим қопқаси очилар, ундан мангулик кўринарди; наздимда, ўша оламда Ҳақ ризолиги ва абадий фароғат топиш учун бу оламдан ҳеч ўйлаб ўтирмай воз кечса арзирди. Ғира-шира хона рўёга тўла эди.

– Эҳтимол, энди қарор қиларсиз? – деб сўради Сент-Жон. У мулоҳим оҳангда шундай деди-да, мени аста бағрига тортди.

О, бу назокат! У нақадар кучли эди. Мен Сент-Жоннинг ғазабига қарши тура олардим, аммо меҳри олдида нозик қамишдай эгилиб кетдим. Бироқ шунда ҳам агар ҳозир унга ён берсам, кейин аввалги бебошликларим учун товон тўлашим аниқлигини ҳис этиб турардим. Тантанавор ибодатда ўтган шу бир соат унинг табиатини ўзгартириб юбормаганди, у фақат менга улуғвор томони билан кўринаётганди, холос.

– Агар Худонинг иродаси чиндан ҳам шундайлигига ишонч ҳосил қилсам, – деб жавоб бердим мен, – тақдиримни сиз билан боғлашга аҳд қилган бўлардим; ҳеч иккиланмасдан сизга турмушга чиқардим – у ёғи нима бўлса, пешонамдан кўрардим!

– Менинг илтижоларим ижобат бўлди! – дея хитоб қилди Сент-Жон. Гўё у ҳалитдан менга ўз ҳукмини ўтказа бошлагандек қўли бошимга оғир ботди; у мени гўё севган кишидек бағрига олди. (“Худди”, деб айтаётганим сабаби шуки, мен ўшанда ҳам ўртадаги фарқни билар, севиқли бўлиш нималигини бошдан кечирган, бироқ унингдек севгидан воз кечган ва фақат бурч ҳақида ўйлардим.) Басират кўзимни ҳамон ғира-ширалик қоплаган, уни қора булутлар тўсиб қўйганди. Мен чин дилдан, жуда қаттиқ, ёниб-жўшиб тўғри йўл тутишни истар, бошқа ҳеч нарсани хоҳламас эдим. “Менга йўл кўрсат, йўл кўрсат!” дея самога илтижо қилардим мен. Ва қалбимда мислсиз ҳаяжонни туярдим; шундан сўнг юз берган воқеага ана шу ҳиссиёт сабаб бўлдимиз ёки бошқами, буни азиз ўқувчи, ўзингиз англаб олаверинг.

Уйда сукунат ҳукм суларди; Сент-Жон ва мендан бошқа ҳамма уйкуга кетганди. Биттагина шам ҳам ёниб тутаган, хонага ой нури қуйилиб турарди. Юрагим тез-тез ва гупиллаб урарди, унинг зарбини эшитиб турардим. Бирдан бош, қўл ва оёғимга қуйилган ғалати, мубҳам сезги юрагимни тилиб ўтди-ю, уни музлатди-қўйди. Бу сезги электр токига ўхшамасди-ю, бироқ худди унингдек кескин, ғайриоддий ва қўққис юз берди, у туйғуларимни шунчалар ўтқирлаштириб юбордики, янги ҳиссиётлар олдида аввалги таранглик ҳеч нима бўлмай қолди. Бутун борлиғим сергакланди: кўз ва қулоқларим динг бўлди. Бор вужудим билан титрай бошладим.

– Нимани эшитдингиз? Нимани кўряпсиз? – деб қичқирди Сент-Жон. Мен ҳеч нарсани кўрмас, лекин олисдан келаётган: “Жейн! Жейн! Жейн!” деган чорловни эшитардим, холос.

– Ё Худойим! Нима бу? – деган сўзлар оҳ-фиғонга қўшилиб кўксимдан отилди. Мен “Бу чорлов қаердан келяпти?” деб сўрасам ҳам бўларди; чунки овоз уйдан ҳам, боғдан ҳам эмас, ҳатто ҳаводан, ер остидан, бошим тепасидан ҳам келмаётган эди. Мен уни эшитдим, аммо қаёқдан келди, буни билолмадим. Бу инсон саси – Эдвард Фэйрфакс Рочестернинг таниш, унутилмас, ардоқли овози эди; у кайғу, эҳтирос, изтироб ва қатъият билан жарангларди.

– Кетяпман! – деб қичқирдим мен. – Мени кут! Бораман ҳозир! – Ўзимни эшикка отдим-да, долонга алангладим – у бўм-бўш ва қоронғи эди. Бокқа қараб чопдим, – унда ҳам ҳеч зоғ кўринмасди.

– Қаердасан? – дея хитоб қилдим мен.

Марш-Глен тоғларида “Қаердасан?” деган бўғик акс-садо янгради. Бутун вужудим кулоққа айланди. Шаббода қарағайлар оралаб аста эсарди; чор атрофда тақир ботқоқликлар ястанган, тун сукувати ҳукм суларди.

– Даъф бўл, хурофий васваса! – дея қичқирдим мен эшик ёнидаги бута олдида менга юзма-юз келган қора шарпани ҳайдаб. Йўқ, бу ўз-ўзини алдаш ҳам, сеҳр-жоду ҳам эмас, бу табиатнинг иши эди: фалак амри уни мўъжиза яратишга мажбур этмаса-да, ўзи қодир бўлган чора-тадбирга буюрганди!

Мен ортимдан бокқа югуриб чиқиб, қўлимдан ушлаб қолмоқчи бўлган Сент-Жонни силтаб ташладим. Энди устун келиш навбати менга етганди. Энди менинг кучларим уйғонганди. Мен ундан ҳеч қандай савол ҳам, танбеҳ ҳам бермасликни талаб этдим; ундан нари туришни илтимос қилдим: мен ёлғиз қолишни истар, ёлғиз қолишим шарт эди. У дарров бўйсунди. Зеро, фармон бермоққа куч топилса, бўйсунувчи ҳам топилади. Мен ўз хонамга чиқдим, эшикни ичкаридан қулфлаб олдим-да, ўз билганимча илтижо қила кетдим, у гарчи Сент-Жонникига ўхшамаса-да, аммо униқидек оташин эди. Назаримда, мен Қодир Эгамга курб ҳосил қилган, шукронага тўлиб-тошган қалбим унинг пойига тўкилмоқда эди. Ушбу ибодатдан сўнг мен бир хулосага келдим; сўнг ақлимни йиғиб олиб, хотиржам кайфиятда тонгни сабрсизлик билан кутганча ухлаб қолдим.

ЎТТИЗ ОЛТИНЧИ БОБ

Тонг отди. Уйкудан турдим. Икки соатча хонамни тартибга келтирдим, кийимларимни жавон ва гардеробга тахладим. Зеро, бир неча кун уйда бўлмайман. Кўп ўтмай Сент-Жон хонасидан чиққанини эшитдим. У эшигим олдида тўхтади; мабодо тақиллатиб қолса-чи, деб чўчирдим; бироқ у эшик остидан қоғоз ташлади, холос. Мен қоғозни олиб, шу сўзларни ўқидим:

“Сиз кеча тунда менинг ёнимдан кўққис кетиб қолдингиз. Сўнгги қарорингизни роппа-роса икки ҳафтадан сўнг – уйга қайтганимда кутаман. Унгача ўзингизни эҳтиёт қилинг, нафс домига тушиб қолмаслик учун ибодатда бўлинг. Рухингиз тетик эканига аминман, аммо вужудингиз ҳорғинлигини кўриб турибман. Ҳар дақиқа сиз учун Яратганга илтижо қиламан. Сизнинг Сент-Жонингиз”.

“Менинг руҳим, – дея жавоб қилдим унга хаёлан, – ҳақ йўлни тутишга шай, вужудим ҳам Худо иродаси аён бўлиши билан уни адо этишга етарли куч топа олади. Ҳар холда, шубҳанинг зим-зиё тунидан ишончнинг ёп-ёруғ кунига чиқиш учун йўл излаш ва сўроқлашга кучим етиб ортади”.

Июннинг дастлабки куни бўлса-да, тонг сербулут ва совуқ эди; ёмғир деразани савалаб турарди. Мен ташқари эшик очилгани ва Сент-Жон уйдан чиққанини эшитдим. Деразадан унинг боғдан ўтиб бораётгани кўриниб турарди. Сент-Жон Уиткросс тарафдаги торф ботқоқларига олиб борувчи йўл томон юрди, ўша ердан почта арава­сига чиқиши лозим эди.

“Бир неча соатдан сўнг мен ҳам изингиздан бораман, азиз қариндошим, – деб ўйладим мен. – Мен ҳам Уиткроссда карета тўхтатишим керак. Мен ҳам Англияни тарк этишдан олдин бир инсонни кўриб келишим, бир инсонни сўраб-суриштиришим зарур”.

Нонуштага ҳали икки соатча бор эди. Шу вақт ичида мен хона бўйлаб аста қадам босганча, бутун режаларимни ағдар-тўнтар қилиб юборган кечаги ғаройиб воқеа ҳақида ўйлаб кетдим. Мен бир кун олдинги кечинмаларни яна қайта бошдан кечирдим – уларни ўз хотирамда бутун ғалатилиги билан қайта жонлантирдим. Кеча қулоғимга чалинган ўша товушни эсладим; ўз-ўзимга, у қаердан келди, деб такрор-такрор савол бердим, бироқ кечагидек бугун ҳам уринишларим зое кетди. Назаримда, у ташқи оламдан эмас, ўз кўксимдан эшитилган эди. Ўз-ўзимдан, бу асаб ўйини ёки қулоқ алданиши эмасмикан, деб сўрадим. Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас, ўша овоз само бағридан, ғайб олаמידан келгандек эди. Кўксимдаги ҳиссиётлар ғалаёни ҳаворий Павел ташланган зиндонни туб-тубигача титратиб юборган зилзилага ўхшарди; бу ғалаён қалбим зиндони эшикларини ланг очиб юборди, у чирмаб ташланган кишанларни парчалади, қалбимни уйқудан уйғотди; шунда у сапчиб ўрнидан турди-да, кўркув ичра қулоқ тутди; сўнг бу фарёд қулоғимни қоматга келтирган ва юрагимни уришдан тўхтатганча, уч бор янгради, менинг руҳим даҳшатга тушмади, ортга ҳам чекинмади, бироқ ўзига вужуддан айро чора кўришга ижозат этилганидан қувониб, ҳаприқиб кетди.

“Бир неча кундан сўнг, – дедим ниҳоят ўзимга-ўзим, – кеча мени чорлаган овоз эгаси ҳақида бирор нима билиб оламан. Хат ёзишлардан фойда чиқмади, энди уни ўзим қидирганим бўлсин”.

Нонушта устида Диана ва Мериға сафарга кетаётганимни, камида тўрт кун уйда бўлмаслигимни айтдим.

– Бир ўзингми, Жейн? – деб сўрашди улар.

– Ҳа, бир дўстимни кўрмасам бўлмайди, сўнгги вақтларда ундан жуда ҳавотирдаман, жилакурса, у ҳақида бирор нима билиб келарман.

Опа-сингил бирор нима деб жавоб берса бўларди – балки ўша гапни кўнгилларидан ўтказишгандир ҳам – зеро, улар ўзларидан бўлак дўстларим ҳам борлигини ҳалигача билишмасди; ўзим-ку уларга бу ҳақда кўп бор оғиз очганман, лекин туғма хушмуомалалиги сабаб бирор маслаҳат беришдан ўзини тийишганди. Фақат Диана, соғлиғинг саёҳатга чиқишга ярайдими, деб сўраб қўйди, холос. “Рангинг жуда синик-ку”, деди холаваччам. Уларга мени ёлғиз қалбимдаги ваҳима қийнаётгани, ҳадемай, у ҳам босилиб қолишини айтдим.

Йўлга ҳозирлик кўришимга ҳеч ким ҳалақит бермади, ҳеч ким на сўроққа тутиб, на шубҳали боқиб безовта қилмади, негаки, мен ҳозир ўз ниятимни ошкор этолмаслигимни айтгандим; буни улар ўзи худди шундай бўлиши керакдек қабул қилишди-да, вазминлик ва оқилалик билан мени ўз ҳолимга қўйишди, зеро, бундай вазиятда ўзим ҳам уларга шундай қилган бўлардим.

Мурхаузни чошгоҳдан сўнг, соат учларда тарк этдим, соат бешда эса Уиткроссдаги устун ёнида, мени олис Торнфильдга олиб кетувчи почта аравасини кутиб турардим. Бу кимсасиз йўл ва тақир адирларда ҳукм сураётган жимжитлик аро узоқдан келаётган ғилдирак овозини эшитдим. Бу бир йил олдин мени ёз окшомида шу ерга умидсиз ва мақсадсиз қолдириб

кетган ўша арава эди. Мен аравага ўтирдим, бу гал унга тўлаш учун пулим етиб ортарди. Торнфильд йўлида ўзимни гўё уйи сари учаётган хат ташувчи каптардек ҳис этдим.

Бир ярим кун йўл босдик. Уиткроссдан йўлга сешанба куни кундузи чиққандим, пайшанба куни тонгда эса отларни суғориш учун яшил буталар, кенг дала ва қир-адирлар орасида жойлашган йўл меҳмонхонасида тўхтадик.

Мортоннинг тунд ботқокликлари билан киёслаганда, бу манзара нақадар майин, бу кўкаламзорлик нақадар эркаловчи эди! Мен бу манзарани худди кадрдон кишимнинг юзидек дарров танидим ва манзилимга яқинлашиб қолганимни ҳис этдим.

– Бу ердан Торнфильдгача қанча бор? – деб сўрадим извошчидан.

– Роппа-роса икки миль, хоним, дала орқали тўғри йўл ўтади.

“Менинг саёҳатим тугади”, – деб ўйладим мен ва дилижондан тушиб, жомадонимни меҳмонхонага топширдим. Йўл ҳақини тўладим, извошчига чойчака бердим, арава йўлга тушди. Уфқдан бош кўтараётган куёш нури меҳмонхона эшиги тепасидаги зарҳал ёзувда жилваланар эди. Ёзувни ўқидим: “Рочестерлар муҳри”. Юрагим қаттиқ тепа бошлади, мен хўжайинимнинг ер-мулкида эдим; аммо кўкқис миямга келган фикрдан юрагим сиқилди: “Балки жаноб Рочестер Англиядан кетгандир? Ҳатто у Тронфильдда бўлса ҳам, шошишингдан қандай наф бор? Ўша жойда хўжайиндан бошқа яна ким борлигини биласанми? Унинг телба хотини. Демак, у ерда сен қиладиган иш йўқ: у билан учрашишинг ҳам, суҳбат куришинг ҳам мумкин эмас. Бекор келдинг бу ерга, яхшиси, ортингга қайт, – дея уқтира кетди қандайдир ички овоз мени сергак торттириб. – Уни меҳмонхонадан сўраб-суриштир; нимани билмоқчи бўлсанг, бари-ни билиб оласан, хавотиринг ҳам тарқайди. Бор, сўра, жаноб Рочестер кўрғондамикан?”

Бу мутлақо оқилона таклиф эди, лекин шундай бўлса-да, уни бажаришга ўзимни мажбурлай олмадим. Чунки саволимга олажак жавобим мени изтиробга солишидан кўрқардим! Беҳабарликни чўзиш – умидни ҳам чўзиш, шу умид нурида жилваланиб турган ўша уйни яна бир бор кўриш демак эди! Шундоқ олдимда яшил бутазор, хув нарида эса далалар ястанганди; Торнфильддан қочган тонгим ҳеч нарсага қулоқ осмай, ҳеч нарсага кўз ташламай шошиб ўтгандим; ўшанда қасоскор шарпалар мени таъкиб этган, қаттиқ азоблаган эди; бу далалар кучоғига қандай келиб қолганим, энди қаёққа боришимни билмай довдираб қолгандим. Бугун эса шу қадар тез юрардимки! Гоҳ-гоҳ чопганимни айтмайсизми? Олисдан ўша таниш хиёбон кўринармикан, деб қанчалар интиқ боқардим! Баъзи дарахтлар, ўтлоқ ва тепаликларни ҳам қувонч билан танидим!

Ниҳоят, хиёбон мени ўз қуюқ буталари билан бағрига олди. Гўнғарғаларнинг қаттиқ кичкириғи тонгги сукунатни бузиб турарди. Мени ғалати туйғу чулғади; олдинга қараб шошдим. Яна бир дала, яна бир сўқмоқдан ўтдим-да, қоровулхона ва кўрғон деворига юзма-юз келдим бироқ ҳали уйнинг ўзи ва гўнғарғалар ин қурган қайинзор кўринмасди. “Уни олд тарафидан кўраман, – дея ўзимча аҳд қилдим мен, – токи мағрур кунгурдор миноралар ўз салобати билан кўзимни қувонтирсин, ўшанда мен хўжайиним деразасини ҳам дарров топиб оламан: балки у дераза олдида тургандир – у одатда эрта уйғонади; эҳтимол, айвонда ё боғда сайр

қилаётгандир. Қанийди уни бир лаҳза кўрсам! Кучоғига отилгани, ҳар қалай, телба эмасман. Аммо ким билсин, ўзимга ишонмайман! Агар шундай қилсам, унда нима бўлади? Ҳеч қандай кўрқинчли жойи йўқ. Агар унинг боқиши юрагимга яна бир бор жон киритса, буни жинойтга йўйиб бўладими, ахир? Мен алжирай бошляпман, шекилли. Эҳтимол шу чоғда у Пиренейнинг қайсидир гўшасида ёки ёқвош жануб денгизи соҳилида куёш чиқишини кузатаётгандир?”

Мен мевазор боғнинг пастқам деворини айланиб ўтдим-да, муолишдан бурилдим; бу ерда майсазорга кирилувчи дарвоза бўларди; унинг тош устунлари тепасига юмалоқ харсанг ўрнатилганди. Ўша устун тепасидан уйнинг бутун олд томонини кўришим мумкин эди. Мен бирор ётоқхона пардаси кўтарилмагани, деб секин бўйнимни чўздим; бу ердан ҳаммаёқ — миноралар, деразалар, уйнинг олд томони кафтдек кўриниб турарди.

Балки бошим узра учиб ўтаётган гўнгарғалар мўралашимни кузатиб тургандир? Улар нима деб ўйлапти, буниси менга қоронғи. Эҳтимол улар менинг журъатсизлик ва эҳтиёткорлигим бирдан шиддат ва журъатга айланганидан лол қолишгандир. Пусганча, назар ташладиму, тошдек қотиб қолдим; панадан отилиб чиқдим-да, майсазорда у ёқдан-бу ёққа чопа кетдим, сўнг уй олдида тўхтаб, унга дадил бокдим. “Бу қандай журъатсизлик эди-ю, энди қандай эҳтиётсизликка айланди?” деб сўраши мумкин эди парвоздаги қушлар...

Кичик бир ўхшатиш қилишга рухсат этинг, азиз ўқувчи.

Ошиқ йигит ўз маъшуқасини йўсин босган бир қияликда ухлаб ётган ҳолда топади. У қизни уйғотмасдан, эркалагиси келади. Ошиқ йигит овоз чиқармай деб, майса узра охиста қадам босади. Шу пайт қиз сал қимирлагандек бўлади-ю, йигит таққа тўхтади ва ортига қайтиб кетади; севгилиси шу тобда уни кўриб қолишини хоҳламайди. Бироқ яна осудалик чўмгани, қиз ухлаб ётганини кўргач, яна унга яқинлаша бошлайди. У қизнинг устида энгашади: ёр юзига ҳарир ёпинчиқ ташланган эди. Йигит ёпинчикни кўтаради-да, янаям пастроқ энгашади: унинг кўзини майсазорда уйкуга чўмган қайноқ, тароватли, мафтункор гўзаллик қувнатади. У қизга қанчалар ташналик билан боқади! Бироқ тўсатдан қотиб қолади! Танасига кучли титроқ киради. Бир лаҳза олдин бармоғини ҳам текизишга ботинолмаган вужудни энди шундай маҳкам бағрига босадики! Сал аввал шитир этган овоз чиқаришга қўрққан йигит энди унинг исмини айтиб, шундай қаттиқ бақирадики! Сўнг қизни ерга кўяди-да, унга телбаларча боқади: ахир, у ёрини бежиз бағрига маҳкам босмаган, унинг номини атаб қаттиқ кичқирмаган, унга худди телбалардек бокмаган эди, энди қизни ҳеч қандай куч билан: на қичқириб, на силтаб уйғотиб бўлмасди. У севгилисини ширин уйкуда, деб ўйлаганди, бироқ уни жонсиз, тош қотган ҳолда топди...

Мен ҳадик аралаш қувонч билан улуғвор бинони кўрмоқчи бўлдим, лекин маҳзун вайронани кўрдим!

Энди устун ортига беркинишга ҳам, тагин кўриб қолишса-чи, деган ҳадикда писиб деразага боқишга ҳам ҳожат қолмаганди! Эшикни биров очмаяптимикиан, айвон ёки йўлакда биров кезмаяптимикиан, деб кулоқ осишга ҳам ҳожат йўқ эди. Майсазор ва боғ ташландик ҳамда кимсасиз, уй эшиги қийшайиб ланг очик турарди. Уйдан фақат олд қисм (шу онда тушимни эсладим) ва ёнғиндан қорайган баланд деворлар қолганди, холос; на том, на минора, на қувурлар омон қолмаганди.

Харобалар аро кимсасиз жимлик, ўлик сукунат кезарди. Бу ерга жўнатган хатим нега жавобсиз қолганини энди тушундим; черковга ёндош сағанага илтижо қилсанг ҳам, илтижоинг худди шундай жавобсиз қолади. Олов ва тутундан қорайган тошлар уйнинг шўришидан дарак берарди – у ёнғин оқибатига вайронага айланганди. Аммо бу ёнғин қаердан чикди? Бу вайроналарда қандай даҳшатли сир яширин? Ёнғинда бу шувоқлар, мрамар ва ёғочлардан бўлак яна қандай қурбонлар бўлди? Ёнғин фақат уйнигина эмас, одамларни ҳам ўз домига тортмадими? Агар шундай бўлса, кимни ўзи домига тортди? Даҳшатли савол! Унга жавоб бергани бу ерда ҳеч ким йўқ эди – на бир из, на бир ҳаёт аломати кўринарди.

Кимсасиз уйнинг вайрона деворлари ичра кезар эканман, бу офат анча олдин юз берганига ишонч ҳосил қилдим. Эҳтимол қишда ёкқан қорлар бу деворлар остида уюм-уюм бўлиб ётгандир, кузги ёмғирлар эса бўм-бўш деразаларни беаёв савалагандир; баҳорда эса кулранг хароба уюмлари орасида гиёҳлар кўкаргандир, гоҳ у, гоҳ бу ерда – харсанг ёки томдан ағанаган тўсинлар орасини йўсин қоплаган, бегона ўтлар босгандир. Аммо ҳозир шу харобанинг бахтиқаро эгаси қаерда? Ўзи тирикмикан ишқилиб? Қайси ўлкаларда юрган экан? Нигоҳим беихтиёр дарвоза яқинидаги кулранг черковга тушди-ю, миямга, у Дэймер Рочестернинг мрамар сағанасида бирга ётган бўлса-чи, деган савол келди. Бу саволларга жавоб топмаса бўлмасди. Жавобни эса фақат меҳмонхонадан топиш мумкин. Мен бир дақиқани ҳам зое кетказмай, ўша ёққа йўл олдим.

Меҳмонхона хўжайини менга нонушта келтирди. Ундан эшикни ёпиб, стулга ўтиришни илтимос қилдим: сиздан баъзи нарсаларни сўраб олмоқчиман, дедим. Аммо у стулга ўтирганда, гапни нимадан бошлашни билмай довдираб қолдим – унинг жавобини шу қадар даҳшат ичида кутардимки! Ҳозиргина ўз кўзим билан кўрган нохуш манзара мени маҳзун ҳикояга шайлаб қўйганди. Меҳмонхона хўжайини ўрта ёшлардаги салобатли одам эди.

– Сиз Торнфильдхоллни билсангиз керак, албатта? – деб сўз бошладим ниҳоят.

– Ҳа, хоним, илгари ўша уйда хизмат қилганман.

– Ростданми?

“Мен келмасдан бурундир, – деб ўйладим, – ахир, уни танимаяпман-ку”.

– Мен марҳум жаноб Рочестернинг эшикбони эдим, – дея изох берди у.

“Марҳум, дедими!” Назаримда, ўзим кўрққан зарба менга келиб тушган эди.

– Марҳум? – бу сўз кўккис оғзимдан чиқиб кетди. – У ўлдимми?

– Мен ҳозирги хўжайин жаноб Эдварднинг отаси ҳақида гапиряпман, – деб аниқлик киритди у.

Мен яна эркин нафас ола бошладим, томиримда ҳам яна қон оқа бошлади. Бу сўзлардан амин бўлдимки, жаноб Эдвард, менинг Рочестерим (қаерда бўлса ҳам, уни Худо асрасин!) тирик экан; ахир, суҳбатдошим “ҳозирги хўжайини”, деб айтди-ку! Қандай ҳузурбахш сўзлар! Энди, бундан кейинги сўзларни – улар қандай бўлмасин – хотиржам эшита олардим. Ҳамонки, у қабрда эмас экан, демак, у дунёнинг нариги четида бўлса ҳам, энди буни эшитишга қурбим етарди.

– Жаноб Рочестер ҳозир Торнфильдда яшаётгани йўқми? – деб сўрадим мен қандай жавоб олишимни олдиндан билсам-да, унинг қаердалигини тўғридан-тўғри сўрашдан ўзимни тийиб.

– Йўқ, хоним, йўқ! Ҳозир ўша уйда ҳеч ким яшамайди. Сиз меҳмонсиз шекилли. Акс ҳолда, ўтган ёзда бу уйда қандай воқеа юз берганини билар эдингиз. Торнфильдхолл ёниб, кул бўлди! Бу воқеа айтиб ўрим вақтида юз берди. Дахшатли офат! Қанча қимматбаҳо буюмлар ёниб кетди, мебеллардан бирортаси ҳам омон қолмади. Ёнғин ярим тунда бошланди, Милкотдан ўт ўчирувчилар етиб келганда, уй буткул аланга ичида қолганди. Дахшатли томоша! Ўзим шу кўзларим билан кўрдим.

– Ярим тунда? – деб гўлдирадим мен. Ҳа, бу Торнфильд учун энг хавфли вақт эди. – Ёнғин сабабини аниқлашдимизми? – деб сўрадим мен.

– Айрим тахминлар бўлди, албатта. Сўнг ўша тахминлар тасдиқланди – ҳеч қандай шубҳага ўрин қолмади. Биласизми, – дея давом этди у стулини столга яқин суриб, овозини пасайтирганча, – уйда бир... телба аёл яшаган экан.

– Мен ҳам бу ҳақда эшитгандим.

– Уни қаттиқ назорат остида сақлашар экан: кўпчилик ўша аёлнинг шу уйда яшаганига ишонмади. Уни ҳеч ким ўз кўзи билан кўрмаган, фақат шундай аёл яшашини эшитган, холос: аммо унинг ким эканини ҳеч ким билмасди. Миш-мишларга қараганда, жаноб Эдвард уни чет элдан олиб келган, илгари бу аёл унинг хуштори бўлган эмиш. Аммо бир йил олдин ғалати, жуда ғалати воқеа юз берди.

Мен ҳозир ўзим ҳақимда сўзлай бошлайди, деб кўрқдим-да, уни асосий мавзуга қайтишга чақирдим.

– Ўша аёлга нима бўлибди?

– Бу аёл, – деб жавоб берди у, – жаноб Рочестернинг хотини экан! Бу ҳақиқат ажабтовур тарзда юзага чикди. Қасрда ёш бир мураббия хизмат қилган экан, жаноб Рочестер уни...

– Ёнғин-чи? – деб яна гапини бурмоқчи бўлдим мен.

– Гапни ўшанга олиб боряпман-да... жаноб Рочестер ўша қизни қаттиқ севиб қолган экан. Хизматкорларнинг айтишича, улар ҳеч қачон бунақасини кўрмаган экан. Мураббия қаерга борса, хўжайин ҳам изидан қолмас экан. Хизматкорлар эса индамай кузатиб юраркан – биласизми, хоним, оқсочлар шунақа пойлоқчи бўлишади. Яна айтишларича, хўжайин уни еру кўкка ишонмас экан; жаноб Эдвард бу қизда қандайдир гўзалликни кўрган экан. Ўша қиз эса, аслида, жимитгина экан, ёш қизчага ўхшаркан! Ўзим уни ҳеч қачон кўрган эмасману, бироқ оқсоч Лининг оғзидан эшитганман. У қиз ҳақида оғзидан бол томиб гапирарди. Жаноб Рочестер қирққа яқинлашиб қолган, мураббия эса ҳали йигирмага ҳам тўлмаган. Биласизми, жентльмен шу ёшда бирор оиймтиллани севиб қолса, аксарият қизгина унинг бошини айланттирган бўлиб чиқади. Хулласи калом, жаноб унга уйланмоқчи бўлибди.

– Бу ҳақда менга бошқа вақт айтиб берарсиз, – деб тўхтатдим меҳмонона хўжайинини, – ҳозир эса, айрим сабабларга кўра, ёнғин ҳақида батафсил билмоқчи эдим. Уйга Рочестер хоним ўт қўйган, деб гумон қилинганми?

– Топдингиз, хоним: уйни бошқаси эмас, айнан у ёқиб юборган. Унга Пул хоним деган оқсоч қараб турар экан. Ўзи абжир ва ишончли аёл экану, фақат битта камчилиги бор экан – бу камчилик касалларга қараб ўтирувчилар, умуман олганда, ёши катта аёлларда кўп учрайди: у майга ружу қўйган экан, баъзан кўпроқ ичиб кўяркан. Бунини тушунса бўлади, ахир, телба аёлга қараш осонми; лекин шу ишни қилмаса ҳам бўларди-

ку! Пул хоним майдан кўпроқ ичиб, уйкуга кетиб қолса, телба аёл – ўзиям иблисдек айёр экан-да – унинг чўнтагидан калитни олиб, хонадан чиқаркан-да, уй ичида сандирақлаб, миясига нима номаъкулчилик келса, шуни қилиб юраверар экан. Ҳатто бир гал ухлаб ётган эрини ёкиб юборишига ҳам оз қолган экан; аммо бу ҳақда аниқроқ ҳеч нарсани билмайман. Ўша тунда у аввал қўшни хонадаги пардани ёққан, кейин пастки қаватга тушиб, мураббиянинг ётоғига борган (гўё у ҳамма гапни фаҳмлагану, қизни гумдон қилмоқчи бўлган) ва каравотга ўт қўйган; аммо, хайриятки, каравотда ҳеч ким бўлмаган. Мураббия бундан икки ой олдин қочиб кетган бўлган, жаноб Рочестер уни худди хазинани излагандек роса қидирган, бироқ қиздан ҳеч қандай дарак топмагач, аламдан нақ ақлдан озай деган; унинг феъли аввал ҳам ювош эмас эди, қизни йўқотгач эса, одамларга ташлана бошлаган, ҳеч кимни кўргиси келмай қолган. Иш бошқарувчиси Фэйрфакс хонимни қариндошлариникига жўнатиб юборган, лекин унга нисбатан виждонсизлик қилмаган, кампирга бир умрлик нафақа тайинлаган; Фэйрфакс хонимнинг ўзи ҳам шунга муносиб эди – унингдек баъмани хотин камдан-кам топилади. Ўзи васийликка олган Адель хонимни эса мактабга жойлаштирди. Атрофидаги барча дворянлар билан алоқасини узиб, таркидунё қилгандек, қасрга қамалиб олди.

– Нима, жаноб Рочестер Англиядан кетмаганми?

– Англиядан кетмадими, дейсизми? Худо ёрлақасин сизни, йўқ! У остонасидан ҳатлаб чиқмади, фақат кечалари хиёбон ёки мевазор боғда телбадек кезиб юради; менга қолса, у чиндан ҳам ақлдан озган, чунки, хоним, ўша мураббияни учратмагунча, бу дунёда ундан ақлли, мағрур, жасур эркак йўқ эди. У бошқаларга ўхшаб арақ ичмасди, карта ўйнамасди, пойгага пул тикмасди, гарчи ўзи кўркам бўлмаса-да, жасоратда ҳаммадан ўтарди; хуллас, ўзига хос инсон эди. Жаноб Рочестерни болалигидан бери биламан. Эйр хоним Торнфильдхоллга келгандан кўра бўйни қайрилиб, тагида қолса дуруст эди.

– Демак, жаноб Рочестер ёнгин содир бўлганда уйда экан-да, шундайми?

– Бўлмасам-чи! Ҳаммаёққа ўт туташганда, у иккинчи қаватга кўтарилган, уйкудаги хизматкорларни уйғотиб, уларнинг пастга тушишига кўмаклашган, кейин эса телба хотинини қутқариш учун яна олов ичига кирган. Шу пайт унга хотини томга чиқиб олганини бақириб айтишган; аёл чиндан ҳам томда турар, минора устида қўлларини силкитганча, шундай қаттиқ кичқирар эдики, бир миль наридан эшитса бўларди. Мен уни ўз кўзим билан кўрдим, овозини ҳам қулоғим билан эшитдим. У баланд бўйли аёл бўлиб, кора сочлари узун эди, бу сочлар аланга ичида тўзғиб кўринарди. Шу пайт жаноб Рочестер ён дераза орқали томга чиққанини кўрдик; унинг “Берта!” деб кичқирганини эшитдик, сўнг у аёлнинг ёнига борди. Аёл эса бирдан жазавага тушиб бақирди-да, ўзини пастга отди. Бир лаҳзадан сўнг у чил-парчин бўлганча, пастда – тош устида ётарди.

– Ўлганмиди?

– Ўлганмиди, дейсиз-а? Тош миясининг қатиғини чиқариб юборганди. Ҳаммаёқ қон бўлиб кетганди.

– Эй, худойим!

– Ҳа, хоним, бу – жуда аянчли манзара эди.

Мехмонхона эгаси беихтиёр жунжикиб кетди.

– Кейинчи? – деб сўрашда давом этдим мен.

– Кейинми, бутун бино ёниб кул бўлди, баъзи деворлар омон қолди, холос.

– Бошқа ҳеч ким ҳалок бўлмадимми?

– Йўқ, аммо, айримларнинг бундан кўра ўлгани яхши эди.

– Нега бундай деяпсиз?

– Шўрлик жаноб Эдвард! – дея хитоб қилди у. – Ўшанда у бундай бахт-сизликка йўлиқаман, деб ўйламаган бўлса керак! Баъзилар уни, хотини борлигини яширгани ва бошқасига уйланмоқчи бўлгани учун Худо жазолади, дейишяпти. Лекин ўзимга қолса, унга ачинаман.

– Ахир, уни тирик, дедингиз-ку? – дея хитоб қилдим мен.

– Ҳа, ҳа, у – тирик, лекин, одамларнинг айтишича, бундан кўра ўлгани дуруст эди.

– Нега? Нима учун? – дедим мен яна бутун вужудим музлаб. – У қаерда? Англиядами?

– Албатта, Англияда; у Англиядан кетолмайди – менингча, у энди шу ерга михланиб қолган.

Қандай қийноқ бу! Нега бу одам гапни чўзади?!

– У буткул кўр бўлиб қолган, – деди у ниҳоят. – Ҳа, жаноб Эдвард энди сўқир.

Мен бундан баттарини кутиб, чўчиб турувдим. У ақлдан оздимикан, деб ваҳимага тушгандим. Бутун иродамни тўплаб, унинг қандай кўр бўлиб қолганини сўрадим.

– Бари жасурлигидан, ҳатто меҳрибонлигидан дейиш мумкин; у ҳаммани чиқармагунча, уй ичида қолган. Рочестер хоним ўзини пастга отгач, у асосий зинадан тушаётганда, даҳшатли қарсиллаш овози эшитилди-ю, бирдан устига тўсин кулади. Уни харобалар остидан тирик, лекин абгор ҳолда чиқариб олишди. Тўсин устига кулаганда, уни буткул босиб қолмаган. Лекин бир кўзини оқизиб юборган, қўл суягини мажақлаб ташлаган; доктор жаноб Картер ўша ернинг ўзида лат еган қўл панжасини кесиб ташлади. Сўнгра иккинчи кўзи шамоллаб, буниси ҳам кўрмай қолди. Энди у буткул ночор – кўр ва мажруҳ.

– Қаерда у? Ҳозир қаерда яшяпти?

– Ферндинда, бу ердан ўттиз миль нарида, у ерда қасри бор, жуда овлоқ жой.

– Унга ким қараяпти?

– Қария Жон хотини билан; икковидан бошқа ҳаммани бўшатди. Жаноб Рочестерни соб бўлди, дейишяпти.

– Сизда бирор арава топиладими?

– Коляска бор, хоним, жуда қулай коляска.

– Ҳозироқ уни йўлга шайланг. Извошчингиз мени қоронғи тушмай ўша жойга элтиб қўйса, ҳаққини икки баравар тўлайман.

ЎТТИЗ ЕТТИНЧИ БОБ

Ферндиндаги қаср анча эски бўлиб, улкан ҳам, ҳашаматли ҳам эмас – у қалин ўрмонда жойлашганди. Мен илгари ҳам бу қаср ҳақида эшитгандим. Жаноб Рочестер Ферндинни тез-тез тилга олар, унга тез-тез бориб ҳам туларди. Отаси қасрни шу ўрмонда кўп учровчи илвасин овлаш учун сотиб олганди. Жаноб Рочестер уни жон деб ижарага берган бўларди-ю,

аммо қаср хилват ва зах ерда жойлашганидан ижарачи топилмаганди. Шунинг учун Ферндинда ҳеч ким яшамас, унинг икки-учта хонасигина жиҳозланган, фақат энг зарур анжомларигина қўйилган бўлиб, хўжайин бу ерга ов мавсумидагина келиб турарди.

Ферндинга қош қораётганда кириб келдим, осмоннинг қовоғи солиқ, қора шамол туриб, ёмғир шивалаб ёғарди. Ваъда қилинган ҳакни бериб, экипаж ва извошчини ортига қайтариб юбордимда, ўзим охириги милни пиёда босиб ўтдим. Қалин ва қоронғи ўрмон ҳар тарафдан тунд девордек ўраб олгани учун кўрғон ҳатто яқин масофадан ҳам кўринмасди. Тош устунли темир дарвозадан ўтдим-да, тиғиз дарахтзор ичига кириб қолдим. Ўт ўсиб ётган йўлак ғадир-будур танасини йўсин қоплаган дарахтлар ора-лаб, шу дарахтларнинг қуйига осилиб ётган шохлари остидан илонизи бўлиб ўтганди. Мен тезроқ уйни кўриш илинжида шу йўлакдан юрдим, аммо у гоҳ ўнг, гоҳ чапга бурилганча давом этар, гўё унинг қайрилишлари ҳеч тугамайдигандек эди; ҳеч қаерда на уй, на хиёбон кўринарди.

Мен йўналишни хато олиб, адашиб кетдим, деган қарорга келдим. Бусиз ҳам қалин ўрмон оқшом ғира-ширасида янаям қоронғилашиб борарди. Мен бошқа йўл топиш илинжида алангладим, аммо қани ўша йўл топила қолса; чор тарафда бир-бирига чалкашиб ётган новдалар, дарахтларнинг саф-саф йўғон таналари, кузги баргларнинг қалин чойшаби бор эди, холос — бир қатим ҳам зиё кўзга ташланмасди.

Мен яна олдинга қараб юрдим; ниҳоят, ўша тараф ёришгандек, дарахтлар четлангандек бўлди; аввал панжарали тўсиқ, кейин уй кўринди, у кўзни алдовчи оқшомги ғира-ширада дарахтлардан аранг ажралиб турарди — унинг кўҳна деворлари кўкариб кетган, уларни йўсин қоплаб олган эди.

Темир илгак осилган эшикчадан кириб, ўрмон ярим айлана шаклида ўраб олган, тўсиқ билан ажратилган майсазорга чиқдим. Бу ерда на гулзор, на гулхона кўзга ташланар, фақат майсазор гирдида кенг шағал йўлка қорайиб кўринар, чор атрофини эса қалин ўрмон ўраб олганди. Уй томида икки найзасимон гумбаз серрайиб турарди; уй деразалари тор, уларга панжара қўйилганди; эшик ҳам тор бўлиб, унга битта зинадан чиқиларди. Бу ер, “Рочестерлар муҳри” меҳмонхонаси хўжайини айтганидек, чиндан-да овлоқ эди. Черковда якшанбадан бошқа кунлар қандай сукунат ҳукм сурса, бу ерга ҳам ана шундай жимжитлик чўкканди; фақат япроқларни шитирлатаётган ёмғир овози эшитиларди, холос.

“Наҳотки шу ерда одам яшаса?” деб савол бердимга ўзимга-ўзим. Ҳа, одам яшаркан, чунки мен шарпани пайқадим. Тор эшик очилиб, остонада биров кўринди.

Ўша одам эшикдан чиқди-да, ғира-шира зинада туриб қолди. Бу эркак киши бўлиб, бошланг эди; у худди ёмғир ёғаётганини билмоқчидек қўлини олдинга чўзди. Қоронғи бўлишига қарамай, мен уни танидим: бу хўжайиним, Эдвард Фэйрфакс Рочестер эди.

Мен унга тўйиб қараш учун нафасимни ютганча, тўхтаб қолдим; таасуфки, у энди мени кўролмасди. Бу иккимиз учун ҳам фавқулодда учрашув эди, кўксимда шодлик ва изтироб қоришиб кетганди. Мен оҳ урганча, унга ўзимни отиш истагини аранг жиловлай олдим.

Жаноб Рочестернинг қад-қомати аввалгидек кўркем ва басавлат; қаддини тутиши ҳам яна аввалгидек тик, сочлари қарғанинг патидек

коп-қора; юзи ҳам ўзгармаган, ҳатто сўлмаган; бир йиллик азоб-уқубат унинг тоғдек кучини енголмаган, пўлатдек соғлиғини буколмаганди. Лекин юзида бурунги ифодадан асар ҳам қолмаганди! Унга ноумидлик ва ғамгинлик бешафқат муҳрини босганди; хўжайиним ярадор қилиниб, кишанга солинган йиртқич ҳайвон ёхуд қушни эслатарди – унинг тунд ёлғизлигини бузиш хавfli эди. Кўзи ваҳшиёна ўйиб олиниб, тутқунликка ташланган бургут – мана, нимага ўхшатиш мумкин эди бу сўқир Самсонни¹.

Эҳтимол, азиз ўқувчи, жаноб Рочестер менга аянчли сўқирлиги билан қўрқинчли кўринди, деб ўйлаётгандирсиз? Агар шундай фикрда бўлсангиз, мени яхши билмас экансиз. Қалбимдаги аламини, мен яқинда шу совуқ пешона ва тунд лаблардан ўпаман, бироқ ҳали бунга фурсат етгани йўқ, деган ширин орзу аритди. Мен ҳозирча у билан гаплашмасликка қарор қилдим.

У зинадан тушди-да, аста пайпасланганча, майсазор томон юрди. О, қани унинг аввалги дадил қадамлари! Мана, у қайси тарафга бурилишни билмагандек, бирдан тўхтаб қолди. У қўлини чўзди, қовоқларини очди; у кўзига бутун кучини йиғиб, осмонга ва дарахтларга қаттиқ тикилди; аммо ўз қаршисида фақат зим-зиё зулматни ҳис этди, холос. У ўнг қўлини олдинга чўзди (мажруҳ чап қўлини узун белбурма камзулининг тутмалари орасига тикиб олганди) – ўзини нима қуршаб турганини қафти билан билмоқчи бўлди; аммо узанган қўли ҳавода муаллақ қолди, зеро, дарахтлар ундан бир неча қадам нарида эди. У қўлини тортиб олиб, кўкси устида қўйди-да, яланг бошига ёғаётган ёмғир остида хотиржам ва бесас қотиб қолди. Шу он қаердандир Жон пайдо бўлди-ю, унинг ёнига келди.

– Қўлимдан ушлаб олсангиз, қулайроқ бўлармиди, жаноб? – деди у. – Кучли жала бошланяпти, балки уйга кира қоларсиз?

– Мени ўз холимга қўй, – деган жавоб бўлди унга.

Жон мени пайқамай, нари кетди. Жаноб Рочестер яна юрмоқчи бўлди, аммо қадамлари журъатсиз эди. У пайпасланганча, уйга йўл топди-да, зинадан кўтарилиб, эшикни ичкаридан ёпди.

Шунда мен эшикни тақиллатдим. Эшикни Жоннинг хотини очди.

– Салом, Мери, – дедим мен.

У арвоҳни кўргандек, бирдан титраб кетди. Мен Мерини тинчлантирдим. Унинг шоша-пиша: “Наҳотки бу сиз бўлсингиз, хоним, шу овлоқ жойга бундай беаҳалда қандай кўркмай келдингиз?” деган саволига жавобан унинг қўлини оҳиста сиқиб қўйдим-да, унинг ортидан ошхонага кирдим, бу ерда Жон олов ёнида ўтирарди. Уларга ўзимдан кейин Торнфильдда қандай фожаия юз берганини билишимни қисқача тушунтирдим-да, жаноб Рочестерни кўргани келганимни маълум қилдим. Сўнгра Жондан арава ва извозчини ортига қайтариб юборган еримдан жомадонимни олиб келишини илтимос қилдим. Ва ниҳоят шляпам ва рўмолимни ечиб, Мерида бугун кўрғонда тунаб қолсам бўладими, деб сўрадим. Гарчи оғир бўлса-да, иложи борлигини билгач, тунни шу ерда ўтказаман, дедим. Шу чоғ меҳмонхонада кўнғироқ овози эшитилди.

– Хўжайинингизга, – дедим мен Мерига, – бир аёл уни кўрмоқчи бўлиб келганини айтинг, аммо ўша аёл менлигимни зинҳор-базинҳор билдирманг.

¹ Самсон – Қадимги аҳд персонажларидан бири, фавқулодда куч-қувват соҳиби.

– Сизни қабул қилмаса керак, – дея жавоб берди Мери, – у ҳеч кимни кўришни хоҳламайди.

Мери хўжайин олдидан чиққанида, жаноб Рочестер нима деб жавоб берганини сўрадим.

– У кимлигингиз ва нега келганингизни билмоқчи, – жавоб берди Мери; кейин стаканга сув қуйиб, шам билан бирга патнисга қўйди.

– Шулар учун чақирибдимиз сизни? – деб сўрадим мен.

– Ҳа, у ҳар куни қуёш ботгач, ҳеч нарсаси кўрмаси ҳам, шам келтиришни буюради.

– Патнисни беринг, ўзим олиб кираман.

Мерининг қўлидан патнисни олдим, у мени меҳмонхона томон бошлади. Патнис кўлимда титрар, стакандаги сув чайқалар, юрагим эса гуллаб урарди. Мери меҳмонхона эшигини очди-да, уни ортимдан аста ёпди.

Бу ер кўзимга жуда қоронғи кўринди, камин панжараси ортида олов сўниқ ёнарди. Олов олдида эса каминга энгашиганча, жаноб Рочестер тик турарди. Каминга яқин жойда, кўр соҳиби беҳос босиб олишидан чўчигандек, қари ит – Пилот ғужанак бўлиб ётарди. Мен кирганда Пилот кулоқларини динг қилди; сўнг сакраб туриб, қаттиқ вовиллаганча, менга отилди; кўлимдан патнис тушиб кетишига оз қолди. Мен патнисни стол устига қўйиб, итни силай бошладим, сўнг секингина: “Ёт!” дедим. Жаноб Рочестер гўё кимлигимни кўрмоқчидек юзини менга бурди, бироқ ҳеч нарсани кўролмаганидан яна ўтирилди-да, чуқур нафас олди.

– Сувни беринг, Мери, – деди у.

Мен ярим суви тўкилган стаканни кўлимга олиб, унинг ёнига бордим. Пилот ҳаяжонланганча, ортимдан эргашди.

– Нима бўлди? – деб сўради Жаноб Рочестер.

– Ёт, Пилот! – деб такрорладим мен.

Унинг стакан тутган қўли ярим йўлда қотиб қолди: чамаси, у нимагадир кулоқ тутди; сўнг сувни ичиб, стаканни столга қўйди.

– Бу сиз-а, Мери? Шундайми?

– Мери ошхонада, – деб жавоб бердим мен.

У дарҳол мен томон қўл чўзди, аммо кўрмагани боис тегинолмади.

– Ким бу? Кимсиз? – деб такрорлади у нурсиз кўзлари билан мени кўрмоқчи бўлгандек боқиб – лекин бу уриниши тушқун ва беҳуда эди! – Жавоб беринг! Жим турманг! – деб буюрди у баланд овозда.

– Яна сув ичасизми, жаноб? Мен ярмини тўкиб юбордим, – дедим секингина.

– Ким бу? Нима бу? Ким бу гапирган?

– Пилот мени таниди; Жон ва Мери ҳам кўрди. Мен ҳозиргина келдим, – деб жавоб бердим мен.

– О, қодир Худойим! Қандай алдамчи ҳиссиёт бу! Қандай роҳатбахш телбалик бу!

– Ҳеч қандай рўё, ҳеч қандай телбалик йўқ. Ақлу ҳушингиз жойида, жаноб, уни алдаш иложсиз, сиз – соппа-соғсиз.

– Аммо қани ўша гапирётган? Эҳтимол бу фақат овоздир? О! Мен сизни кўрмайпман, сизга қўл теккизмасам бўлмайди, акс ҳолда, юрагим уришдан тўхтаб, бошим чатнаб кетади. Ким ё нима бўлишингиздан қатъи назар, яқинроқ келинг, сизни ушлаб кўрай – йўқса, ўлиб қоламан!

Мен унинг пайпасланаётган бармоқларини кафтларим орасига олиб сиқдим.

– Бу – унинг бармоқчалари! – дея хитоб қилди жаноб Рочестер. – Унинг митти, нозик бармоқчалари! Демак, унинг ўзи ҳам шу ерда!

Унинг қўли кафтим орасидан суғирилиб чиқди, у елкамни, бўйнимни, белимни пайпаслади. Сўнг ўзига тортиб, бағрига босди.

– Бу Жейнми? Ё бошқами? Унинг қадди, унинг қомати...

– Унинг овози ҳам, – дея қўшимча қилдим мен. – У бус-бутун шу ерда; юраги ҳам сиз билан бирга. Худо ёрлақасин сизни, жаноб Рочестер. Хайриятки, яна ёнингиздаман.

– Жейн Эйр!... Жейн Эйр!!! – деб такрорлади у.

– Ҳа, азиз соҳибим, мен – Жейн Эйрман. Сизни охири излаб топдим, яна ёнингизга қайтиб келдим.

– Ростданми? Бус-бутун, соғ-саломат-а? Тирик Жейнми?

– Ахир, мени кучиб турибсиз-ку, жаноб, маҳкам бағрингизга босиб турибсиз: мурдадек совуқ эмасман, арвоҳдек бевужуд ҳам эмас, тўғрими?

– Ҳа, севгилим энди ёнимда! У – хайрият тирик экан! Бу, албатта, унинг вужуди, унинг нафаси! Аммо шунча кулфат ортидан бундай марҳамат кўришим мумкинми? Йўқ, бу – атиги туш; ахир, кечалари уйкумда уни неча марта шундек бағримга босганман; уни неча марта шундек ўпганман; у мени севишини ҳис этганман; мени ташлаб кетмаслигига ишонганман.

– Энди сизни ҳеч қачон ташлаб кетмайман, жаноб.

“Ҳеч қачон ташлаб кетмайман”, бу гапни менга шарпа айтяптими? Ахир, мен ҳар тонг уйғониб, бари ёлғон ва мазах эканини англаганман; ҳар гал ёлғизлигим ва ташландиклигимча қолганман; менинг ҳаётим қайғуга, ёлғизлик ва умидсизликка тўла; қалбим доимо бахтга ташна, бироқ қани уни қондириб бўлса?! Эй пинжимга суқилган нозик фаришта, сен ҳам ўша тушларимдаги парилардек ҳализамон учиб кетасан. Аммо учиб кетишингдан олдин мени ўп, куч, Жейн!

– Мана, жаноб, мана!

Мен лабимни унинг бир пайтлар чакнаган, энди эса сўнган кўзларига босдим, бир тутам сочини кўтариб, пешонасидан ҳам ўпиб қўйдим. Бирдан у уйғонгандек сергак тортди, булар чиндан ҳам ўнгида бўлаётганига ишонч ҳосил қилди.

– Бу – сизми? Ростдан, Жейнми? Демак, қайтибсиз-да?

– Қайтдим!

– Бирор арик ёки дарё тубида ўлик ҳолда ётганингиз йўғ-а? Ҳаммадан юз ўгириб, бегона юртда дарбадар кезиб юрганингиз ҳам йўғ-а?

– Йўқ, жаноб, энди мен – эркин аёлман.

– Эркин! Бу билан нима демоқчисиз?

– Мадейрадаги амаким оламдан ўтди, у менга беш минг фунт мерос қолдирди.

– О, мана бу чинданам ҳаёт, бу ростданам туш эмас! – дея хитоб қилди у. – Бунақаси ҳеч қачон тушимга кирмаган бўларди! Қолаверса, бу унинг ўша қизгин, жўшқин ва айни чоғда, майин овози; у ўлик юрагимни тирилтирди, уни қувончга тўлдирди. Бу – қандай соз, Жейн! Сиз энди эркинмисиз? Сиз энди бадавлатмисиз?

– Ҳа, жаноб. Агар менга ўзингиз билан яшашга изн бермасангиз, уйингиз ёнига уй қуришим, оқшомлари, агар суҳбатимни кўнглингиз тусаб қолса, меникида меҳмон бўлиб кетишингиз мумкин.

– Энди бой бўлсангиз, Жейн, сизни деб қайгурувчи дўстларингиз ҳам бор; улар ўз ҳаётингизни шўрпешона бир сўқир билан ўтказишингизга йўл қўйишмаса керак.

– Мен сизга айтдим-ку, бой ва эркинман, деб. Энди, ўзимга-ўзим хўжайинман.

– Сиз мен билан қоласизми?

– Ҳа-да, фақат ўзингиз йўқ демасангиз. Мен сизнинг ҳамсоянгиз, қаровчингиз, иш юритувчингиз бўламан. Ёлғиз эканингизни кўриб турибман: сизга ҳамроҳ зарур – китоб ўқиб бераман, сайрга олиб чиқаман, сизга қараб ўтираман, зарур бўлса, ёрдам бераман: кўлингиз ва кўзингиз бўламан. Ғам чекишни бас қилинг, азиз соҳибим, мен тирик эканман, энди ёлғиз қолмайсиз.

У жавоб бермади; чамаси, қандайдир узоқ, оғир ҳаёлларга чўмганди; мана, у чўчиб тушди, бир гап айтмоқчидек, оғзини очди-ю, яна юмди. Мен бирмунча хижолатда қолгандим. Эҳтимол, мен кўнглимни жуда тез очиб қўйгандирман; у ҳам Сент-Жондек менинг шошқолоқ аҳдимдан гангиб қолгандир? Аслида эса, ўз таклифим ортидан у, менга турмушга чиқинг, дейишини кутгандим. Жаноб Рочестер албатта шундай қилади деб каттиқ ишонгандим. Аммо у бу ҳақда оғиз ҳам очмади, ҳатто баттар қовоқ уюб олди. Шунда ҳаёлимга тағин хатога йўл қўйиб, аҳмоқона вазиятга тушиб қолмадимми, деган ўй келди. Унинг кучоғидан сирғалиб чиқа бошладим, лекин у мени бағрига яна маҳкам босди.

– Йўқ, йўқ, Жейн, кетманг! Йўқ! Сизнинг қад-бастингизни ушлаб кўрдим, сўзингизга кулоқ солдим, нозик вужудингиз, ширин юпанчингизни туйдим; бундай шодликдан воз кечолмайман. Ҳаёт менга озгина насиба қолдирди, холос. Сиз мен билан бирга бўлишингиз керак. Майли, устимдан кулишсин, майли, савдойи, худбин, калтафаҳм дейишсин – энди ишим йўқ! Рухим сизга интиқ, Жейн, унинг раъйига қарши боролмайман, акс ҳолда у қобиғини парча-парча қилади.

– Йўқ, жаноб, мен сиз билан қоламан: ахир, шундай ваъда бердим-ку!

– Ҳа, лекин мен билан қолишга ваъда берсангиз-да, буткул бошқа нарсани назарда тутдингиз. Эҳтимол, сиз мендан нари кетмай, қаровчи сифатида парвариш этмоқчидирсиз (ахир, сиз меҳрибон ва саховатлисиз, кимга раҳмингиз келса, унга жонингизни фидо этасиз), мен, албатта, шунга ҳам шукур қилишим керак. Балки энди сизга фақат оталик меҳри билангина боқишим керакдир. Сиз шуни истаяпсиз, чоғи? Тўғрими, Жейн?

– Мен сизнинг хоҳишингизга қарайман, жаноб: агар сизга шу маъкул бўлса, майли, фақат қаровчингиз бўламан.

– Аммо бир умр қаровчим бўлиб қолмайсиз, Жейнет; сиз – ёшсиз, кимгадир албатта турмушга чиқасиз.

– Мен эрга тегишни хоҳламайман.

– Йўқ, сиз хоҳлашингиз керак, Жейн. Агар аввалгидек бўлганимда, сизни қўлдан чиқармасдим; бироқ мен энди... бир сўқир тўнкаман!!!

У яна қовоғини уюб олди. Менинг эса, аксинча, дилим яйради: унинг охириги сўзларидан гап нимада эканини англадим, хижолатлигим таркаб кетди-ю, энди суҳбатни ҳазил оҳангида давом эттирдим.

– Сизни одам сиёғига қайтариш фурсати келди, – дедим мен унинг қалин ва ўсиқ сочларини силаб, – жуда ажабтовур қиёфага кириб қолибсиз – сизни шергами ёки бошқа йиртқич ҳайвонгами айлантириб

қўйишибди. Бу ёввойи ўрмонда менга Навуходоносорни эслатяпсиз, сочларингиз бургутнинг патига ўхшайди; ҳали кўз ташлаганим йўқ: балки тирноқларингиз ҳам қушнинг панжасидек ўсиб кетгандир?

– Бу қўлимда тирноқлар ҳам, бармоқлар ҳам йўқ, – деди у бурма белли узун камзулининг тугмалари орасидан мажруҳ қўлини чиқариб кўрсатар экан. – У чўлтоқ бўлиб қолган. Кўрқинчли кўринади-я, тўғрими, Жейн?

– Менга бу қўлни кўриш азобли, кўзларингизга ҳам, манглайингиздаги чандиққа ҳам боқиш азобли; лекин энг ёмони шуки, сизга, жилакурса, шуларнинг бири ҳаққи чин дилдан яқинлашишга журъат этсам, бу сизни ҳаддан ортиқ талтайтириб юборади.

– Мен эса бу қўл ва чандиқларни кўриб, жирканасиз ва кўнглингиз қолади, деб ўйлагандим.

– Шундай деб ўйлаганмидингиз? Бундай ҳаёлга сира бора кўрманг, акс ҳолда, сиз ҳақингизда ҳам ёмон фикрга бораман. Энди сизни бир дақиқа ҳам тарк этмайман. Манави каминни тозалаб, обдон иситиш керак. Сиз ёрқин алангани фарқлай оласизми?

– Ҳа, ўнг кўзим билан ёруғликни кўраман – у қизил доғ бўлиб кўринади.

– Шамни-чи?

– Жуда хира, куёш нури тушган булутдек кўринади.

– Мени-чи, кўряпсизми?

– Йўқ, фариштам, кўрмаяпман; аммо эшитиб, ҳис этиб турганимдан жуда бахтлиман.

– Кечки овқатни қачон тановул қиласиз?

– Мен кечки овқатдан воз кечиб қўйганман.

– Лекин бугун овқатланишингиз шарт. Мен – очман, имоним комилки, сиз ҳам очсиз, фақат буни унутиб қўйгансиз.

Мен Мерини чақирдим, тез орада хона шинам ҳолга келди; биз жаноб Рочестерга мазали овқат тайёрладик. Қувноқ кайфиятда эдим, у билан ярим кечагача яйраб суҳбат қурдик. Мен унинг ёнида ўзимни жуда эркин тутдим, табиий қувноқлик ва шаддодлигимни намоён қилдим; ўзимни фавқуллодда енгил ва оддий ҳис этдим, чунки унга ёқишимни билардим. Менинг ҳар бир гапим унга юпанч бўлар, уни гўё ҳаётга қайтарарди. Бу жуда ёқимли ҳол эди! У бутун борлигимни нур ва сурурга буркаб ташлади: жаноб Рочестернинг ёнида мен ҳаёт завқига тўйиб қондим, унинг ҳақида ҳам айни шундай дейиш мумкин эди. Кўзи сўқирлигига қарамай, юзи табассумдан нурланарди; унда бахт учкунлари кўзга ташланарди, аввалги қаҳр ҳам чекиниб, ўрнини меҳр эгаллади.

Кечки овқатдан сўнг у ҳадеб мендан қаерда яшаганим, нима ишлар қилганим, уни қандай топганим ҳақида сўраб-суриштираверди; бироқ мен унинг саволларига қисқа-қисқа жавоб бериш билан чекландим; ахир, барини бир бошдан сўзлаб бериш учун бугун жуда кеч бўлиб қолган эдида. Бундан ташқари, унинг нозик қалби торларига тегиниб кетишдан, яна ярасини тирнаб қўйишдан кўрқардим; шу тобда асосий мақсадим – фақат руҳини кўтариш эди. Бироқ унинг қувончи бир неча дақиқагина давом этарди, холос. Суҳбатимиз сал узилиши билан у хавотирга туша бошлар, қўл чўзиб, мени ушлар ва “Жейн!” деб хитоб қиларди

– Сиз рўё эмасмисиз, Жейн? Бунга ишончингиз комилми?

– Бўлмасам-чи, жаноб Рочестер.

– Шундай зим-зиё ва дилгир оқшомда қўққис хилват гўшамда қандай пайдо бўла қолдингиз-а? Мен хизматкорнинг қўлидан сув олмоқчи

бўлдим, аммо уни сиз узатдингиз; мен савол бердим, Меридан жавоб кутдим, лекин унинг эмас, сизнинг овозингизни эшитдим.

– Чунки, Мерининг ўрнига патнис кўтариб мен киргандим.

– Сиз билан ўтказаетган шу кечамда қанча сеҳрли жозиба бор! Мен бу ерда узок ойлار қанча бефайз, ғамгин, ноумид кунларни ўтказганим ёлғиз Худога аён. Мен ҳеч нарса қилмас, ҳеч нарсани кутмас, кун ва тунни фарқламас эдим, фақат олов ўчганда совқотганимни, овқатланиш эсимга тушганда очкаганимни фаҳмлардим, холос. Сўнгра яна чорасиз алам ичида қолар, баъзи-баъзида азизим Жейнни яна учратиш истаги телбага айлантларди. Ҳа, мен кўзимга нурни қайтаришдан кўра ҳам, уни ўзимга қайтаришни кўпроқ хоҳлардим. Наҳотки Жейн мен билан гаплашаётгани ва мени севиши рост бўлса? Балки у тўсатдан қандай пайдо бўлган бўлса, яна шундай ғойиб бўлиб қолар? Балки уни эртага кўрмасман?

Уни бундай таҳликали хаёллардан маиший икир-чикирларгина чалғита олишини билардим. Қошларини бармоқларим билан сийпалаб кўриб, улар куйганини сездим, қошлар аввалгидек қуюқ ва қоп-қора бўлиб ўсиши учун бирор чора қўллаш кераклигини айтдим.

– О, меҳрибон фариштам, мен деб жон койитишдан не наф? Ахир, сиз машъум бир сонияда худди соядек бирдан ғойиб бўласизу, мени мангу тарк этасиз!

– Чўнтак тароғингиз борми?

– Нега, Жейн?

– Мана бу ҳурпайган қора ёлни тарагани-да. Сизга яқиндан қарашга кўрқади одам. Сиз мени фаришта, дейсиз, ўзингиз эса алвастига ўхшайсиз.

– Мен хунукманми, Жейн?

– Жудаям, жаноб; ҳар доим ўзи шунақа бўлгансиз, буни ўзингиз ҳам биласиз.

– Ҳм! Шу вақтгача қаерда яшаган бўлсангиз ҳам, аввалги ўша муғамбирлигингиз қолмабди.

– Ўтиборингиз учун, сиздан анча яхши одамлар билан яшадим, ҳатто юз марта яхши, дейиш мумкин; уларнинг гоё ва қарашлари ҳатто тушингизга ҳам кирмаган – шунақаям нозиктаъб ва олийжаноб одамларки!

– Жин урсин, ким билан яшадингиз ўзи?

– Бошингизни бундай бураверсангиз, бутун сочингизни юлиб оламан, ўшанда тирик одамлигимга шубҳаланмай қўясиз.

– Кимлар билан яшадингиз, Жейн?

– Бугунча сўрамай турунг, жаноб! Эртагача сабр қилинг; агар киссамни тугатолмасам, бу – эртага нонуштага чиқишиму, уни тугаллаб қўйишимга кафолат бўлади. Дарвоқе, кейинги гал ёнингизга бир стакан сув эмас, майли, қовурдоқ демай қўя қолайу, аммо жиллакурса тухум олиб кираман.

– Эҳ, айёр шайтонча! Жинқарча пари! Мен сиз билан шундай хиссиётларни бошдан кечирипманки, уларни бутун йил мобайнида ҳис этмаган эдим. Мабодо сиз Довуднинг ўрнида бўлиб қолсангиз, Саулнинг вужудидан ёвуз руҳни чилторсиз ҳам ҳайдаб чиқарган бўлардингиз.

– Мана, жаноб, сочингизни тараб бўлдим, энди одам сиёғига кирдингиз. Хуллас, энди сизни ёлғиз қолдираман. Уч кун йўл юриб, жуда чарчаганман. Хайрли тун, жаноб!

– Яна бир гап, Жейн! Сизнинг ўша уйингизда фақат хонимлар яшармиди?

Мен кулиб юбордим-да, чопқиллаб чиқиб кетдим. Зинапоядан чиқаётганда ҳам кулгидан ўзимни тия олмадим. “Ажойиб ғоя, – деб ўйладим мен муғамбирона, – уни тушкунликдан чиқариш йўлини топдим шекилли”.

Эртасига жаноб Рочестер жуда барвақт уйғонди, у хонада кезиб юрганини эшитдим. Мери пастга тушиши ҳамону у:

– Эйр хоним шу ердами? – деб сўради. Сўнг эса қўшимча қилди: – Уни қайси хонага жойлаштирдингиз? Ўша хона зах эмасми? Ўзи уйкудан турдими? Бориб сўранг-чи, ҳеч нарса керак эмасмикан? Қачон пастга тушар экан?

Нонушта қилиб олмасам бўлмайди, деган фикрга келганимда ошхонага тушдим. У ерга оёғим учида кирдим, чунки келганимни пайқамасидан, уни кузатмоқчи эдим. Шундай кучли руҳ мажруҳ вужудга банди этилганини кўриш изтиробли эди. У креслода жим, аммо бетоқат ўтирарди: у мени кутаётгани кўриниб турар, кескин қиёфасида одатий қайғу излари кўринарди. Боёқишнинг юзи ўчиб қолган чирокка ўхшар, у ўзини яна ёқишларига мушток эди, зеро, у – минг афсус! – ўзида ҳаёт оловини ёқишга қодир эмасди: бунинг учун унга бошқа одам керак эди! Мен илгаритдан қувноқ ва бепарво бўлишга аҳд қилиб қўйгандим, бироқ шундай кучли одамнинг чорасизлиги қалбимни туб-тубигача зирқиратиб юборди. Бироқ иродамни ишга солиб, куч тўпладим-да, ҳар галгидек шаддодлик билан дедим:

– Бу тонг ҳаво очик, қуёш чараклаб турибди, жаноб. Ёмғир тўхтади, ҳаво илиқ ва ажойиб. Сал туриб, сайрга чиқамиз.

Мен унда ҳаёт оловини алангалатдим: унинг юзига нур югурди.

– О, ростдан ҳам шу ердасиз, менинг чуғурчиғим! Қани, ёнимга келинг-чи. Кетиб қолмадингизми тагин? Ғойиб бўлмадингизми ишқилиб? Бир соатча олдин ўрмонда яна бир чуғурчиқ сайраганини эшитдим, аммо унинг қўшиғи мени ботаётган қуёш нуриддек қувонтирмади. Бутун дунё оҳанглари, наздимда, Жейннинг овозида жамланган (хайриятки, у табиатан камгап эмас). Мен учун қуёш у пайдо бўлгачгина чиқади.

Унинг оғзидан бу изхорни эшитиб, кўзёшларимни тия олмадим: қояга занжирланган шоҳона бургутгина қаргадан егулик келтиришни ўтиниши мумкин. Бироқ, мен ўзимни тезда тутиб олдим, юзимдан шўр томчиларни артдим-да, нонушта тайёрлашга киришдим.

Ўша тонгни биз очик ҳавода ўтказдик. Мен уни қалин ва зах ўрмон ичидан хушҳол далаларга олиб чиқдим ва унга ўт-ўланлар қандай ўсаётгани, гул ва буталар қанчалар яшнаганию осмон қанчалар мовийлигини сўзлаб бердим. Мен унга ўтиргани қулай жой излаб топдим – бу катта қуруқ тўнка эди – мени тиззасига ўтказишни хоҳлаганди, бунга ҳам монелик қилмадим. Айро бўлгандан кўра бирга бўлганда ўзимизни бахтли ҳис этсак, нега энди унинг раъйига қарши боришим керак экан? Пилот ёнимизда ётар, теварак жимжит эди. Мени маҳкам қучганича, жаноб Рочестер деди:

– Ох, сен – бешафқат, бағритош хиёнаткор! Ох, Жейн, сен Торнфильддан қочиб кетиб, иссиз ғойиб бўлганингда, айниқса, хонангни кўздан кечириб, на пул ва на қимматбаҳо тақинчоқларни олмай кетганингни бил-

ганда, қандай аҳволга тушганимни тасаввур этолмайсан! Сенга совға қилган марварид тақинчоғим қутисида ётарди; тўй саёҳатига шай жомадонларинг эса ёпилганча ва боғланганча ўрнида турарди. “Севгилимнинг аҳволи пулсиз ва ёр-биродарларсиз нима кечади?” деган ўй юрагимни тирнади. Ўшанда нима қилдинг? Менга айтиб бер энди.

Унинг илтимоси билан шу бир йилда бошимдан ўтказган ҳамма воқеаларни сўзлаб бердим. Уни ортиқча азобламай деб, дарбадарлик ва очликда юрган ўша уч куним ҳақида юмшатиброқ гапирдим. Лекин мана шу озгинаси ҳам унинг олийжаноб қалбини туб-тубигача зирқиратиб юборди.

Жаноб Рочестер, сен ҳеч нарса олмай, уйдан кетиб қолмаслигинг зарур эди, деди. Унингча, ўз ниятимни айтишим, унга ишонишим керак экан. Сени ҳеч қачон хушторим бўл, деб мажбур қилмасдим, деди жаноб Рочестер. У жаҳли чиққанида ғазабга минса-да, мени беҳад севганидан ҳеч қачон зулм қилолмас экан; у ҳатто бир бўса ҳам сўрамай, бор ер-мулкини менга берган бўлар экан – фақат мен бошим оққан томонга бир ўзим, дўсту ёрсиз чиқиб кетмасам бўлди экан. Бундан ташқари, сен менга тортган азоб-уқубатларинг ҳақида барча гапни айтмадинг, деди комил ишонч билан у.

– Азоб-уқубатларим қандай бўлмасин, улар узоқ давом этмади, – деб жавоб бердим мен. Сўнг унга мени Мурхаузга қабул қилишгани, қишлоқ мактабидан иш топганим, Мадейрадаги амакимдан мерос қолгани ва шу баҳонаи сабаб билан яқинларимни топганим ҳақида сўзлаб бердим. Албатта, ҳикоямда Сент-Жон номи кўп бор эсга олинди. Бу унинг диққатини тортди, ҳикоям тугагач, суҳбатимиз унга кўчди.

– Сент-Жон деганинг – холаваччангми?

– Ҳа.

– Унинг номини тилдан қўймаяпсан: у сенга ёқадими?

– У жуда яхши одам, жаноб; унга меҳр қўймаслигим мумкин эмасди.

– Яхши одам, дедингми? Нима ҳам дердим. Бу бообрў ва олийжаноб одам эллик ёшларда борми?

– Сент-Жон йигирма тўққиз ёшда, жаноб.

– Jeune encore¹, французлар шунақа дейишади. Хўш, яхши, у паст бўйли, беғам ва хунукми? У юксак фазилатлари ошиб-тошиб ётганидан кўра, ҳеч қандай қусури йўқлигидан мақтаниб юрса керак-а?

– Бу одамнинг ғайрати ичига сиғмайди. Ҳаётдаги мақсади – буюк савоб ишлар қилиш.

– Хўш, ақли қандай? Иқтидори борми ўзи? Нияти эзгу бўлса, бордир, лекин у сўзласа, кулоққа ёкмаса керак-а?

– У камгап, жаноб, лекин ҳар бир сўзи нишонга бориб тегади. Ақли ҳам жуда баланд – у уддабурондан кўра, ҳукмфарморок.

– Демак, иқтидорли одам, шундайми?

– Ўта иқтидорли.

– Маълумоти-чи?

– Сент-Жон – кенг ва чуқур билим эгаси.

– Сенга гўё унинг ўзини тутиши ёкмайдигандек туюлди. У ўзига бино қўйган расмиятчи одамми?

¹ Ҳали ёш экан (фр.)

– Ўзини тутиши ҳақида ҳеч нарса демадим, агар бу менга ёқмаган бўлса, демак, дидим жуда паст экан; у ғоят назокатли, вазмин, бир сўз билан айтганда, асил жентльмен.

– Унинг ташки кўриниши-чи?.. Қандай таърифлаганинг ёдимда қолмабди; у ингичка оппоқ галстук тақиб, баланд тагчармли пойабзал кийиб юрадиган кўпол рухоний бўлса керак-да?

– Сент-Жон дид билан кийинади. У хушбичим эркак – юнонлардек баланд бўйли, гўзал мовий кўзли, оқ юзли йигит.

– (Четга қараб.) Жин урсин уни! (Менга юзланиб.) У сенга ёққан-а, Жейн?

– Ҳа, жаноб Рочестер, у менга ёқарди; аммо сиз бу ҳақда аввал ҳам сўрагандингиз.

Албатта, ҳамсуҳбатим гапни қаёққа бураётганини фаҳмлаб турардим: унда рашк уйғонганди. Бу рашк уни илондек чақаётганди, аммо унинг ҳар бир ниши шифобахш эди: бу уни азобли хаёллардан чалғитарди. Шунинг учун мен бу илонни даф қилишга шошмадим.

– Эҳтимол, тиззамдан тушарсиз, Эйр хоним? – Бу лукма мен учун тасодифий эди.

– Нима учун, жаноб Рочестер?

– Сиз таърифлаб берган одам билан менинг ўртамда жуда катта тафовут бор экан. Сиз мафтункор Апполонни тасвирладингиз; у баланд бўйли, гўзал юзли, мовий кўзли, юнонлардек хушбичим экан. Қаршингиздаги одам эса Вулқон – атиги бесўнақай темирчи, қорамағиз юзли, елкаси кенг, яна кўзи кўр ва қўли чўлтоқ.

– Бу асло хаёлимга келмабди, аммо сиз чиндан-да асил Вулқонсиз, жаноб.

– Қани, жўнанг-чи бу ердан, хоним, сизга ана катта кўча! Аммо кетишдан олдин (у мени бағрига янада маҳкам босди), марҳамат қилиб, айрим саволларимга жавоб берсангиз.

У жим бўлиб қолди.

– Қандай саволлар экан, жаноб Рочестер?

Энди росмана тергов бошланди:

– Сент-Жон сизни Мортон мактабига ўқитувчи қилиб ишга жойлаштирганида холаваччаси эканингизни билармиди?

– Йўқ, билмасди.

– У билан тез-тез кўришиб турармидингиз? У мактабингизга кириб турармиди?

– Ҳар куни.

– У ишингизни маъқуллармиди, Жейн? Биламан, сиз ҳар қандай ишни бенуксон қиласиз, ахир, оқила қизсиз-ку.

– Ҳа, ишимни маъқулларди.

– У, албатта, сизда кўп фазилатларни кўрган бўлса керак? Сиз ҳаммада ҳам учрамайдиган қобилиятга эгасиз.

– Бу масалада сизга ҳеч нарса деёлмайман.

– Сиз, мактаб яқинидаги уйчада яшадим, дедингиз. У ўша ерга сизни кўргани борармиди?

– Гоҳида.

– Оқшомдами?

– Бир ё икки марта.

Орага жимлик чўкди.

– Қариндошлик риштасини боғлагач, у ва сингиллари билан қанча вақт бирга яшадингиз?

– Беш ой.

– У сиз билан кўп бирга бўлармиди?

– Кўп. Меҳмонхонани ўзига иш кабинети қилиб олганди; у дераза олдида ўтирарди, биз эса стол атрофига жойлашардик.

– У узок шуғулланармиди?

– Ҳа, узок.

– Нима билан?

– Ҳинд тили билан.

– Бу вақтда сиз нима қилардингиз?

– Аввалига немис тилини ўрганардим.

– У сиз билан машғулот ўтказмадимиз?

– У немис тилини билмайди.

– Бошқа машғулот ҳам ўтказиши мумкин-ку?

– Бироз ҳинд тилини ўргатди.

– Риверс сизга ҳинд тилини ўргатдими?

– Ҳа, жаноб.

– Сингилларига ҳам ўргатдими?

– Йўқ.

– Демак, у фақат сизга ўргатишни истаган?

– Ҳа.

Яна орага жимлик чўкди.

– Нима учун у сизга бу тилни ўргатди? Ҳинд тилининг сизга нима кераги бор?

– Риверс мени ўзи билан Ҳиндистонга олиб кетмоқчи эди.

– А-ҳа! Мана энди жумбоқнинг тагига етдим. У сизга уйланмоқчи бўлдимиз?

– Ҳа, кўлимни сўради.

– Бу – ғирт ёлғон! Рашкимни кўзғаш учун атай тўқиб чиқаряпсиз!

– Маъзур тутасизу, бу – айна ҳақиқат; у кўлимни бир эмас, бир неча марта сўради, яна худди сиздек қатъият билан.

– Эйр хоним, яна қайтариб айтаман, сиз кетишингиз мумкин. Бунинча марта айтишим керак? Нега кетинг десам ҳам, қайсарлик билан тиз-замда ўтирибсиз?

– Менга шу ер ҳам маъкул.

– Йўқ, Жейн, сизга бу ер маъкул эмас, чунки сиз қалбан узокда – анави холаваччангиз Сент-Жон ёнидасиз. Мен бўлсам, жажжи Жейним бус-бутунича меники, деб юрибман! У ҳатто ташлаб кетганида ҳам, мени севишига ишонибман; бу – қайғу жомидидаги бир томчи асал экан. Гарчи биз айрилиб кетган бўлсак ҳам, гарчи мен бунга қайноқ кўзёшлари тўккан бўлсам ҳам, ўзим кўмсаган одам бошқасини севиб қолишини ҳаёлимга келтирмаган эдим. Бироқ энди ёниш-куйиш – бефойда. Мени ташланг-да, Жейн, Риверсга турмушга чиқинг.

– Майли, мени ҳар қанча туртинг, ҳайдаб солинг – лекин ўз ихтиёрим билан сизни ташлаб кетмайман.

– Жейн, менга товушингиз жуда ардоқли, у умидимга яна жон бағишламоқда, у шунақаям тўғрисида! У менга бир йил олдин юз берган воқеани эслатапти. Балки ўзга эркакка кўнгил боғлаганингизни эсдан ҳам чиқарарман. Лекин мен жуда аҳмоқ эмасман ... Боринг...

- Хўш, қаёққа борай, жаноб?
- Ўз ҳаётингизга – ўзингиз танлаган қаллиғингиз ёнига.
- Ким экан у?
- Биласиз-ку, Сент-Жон Риверс-да.

– У менга қаллиқ эмас, ҳеч қачон бўлмайдиям. Сент-Жон мени севмайди, мен ҳам уни севмайман. У Розамунда деган гўзал қизни севарди (аммо бу севги ўзгача, у сиздек сева олмайди). Менга фақат, миссионерлик ишимда ҳамроҳ бўлар, деб уйланмоқчи бўлди, севган қизи эса бу ниятига сира мос тушмасди. Сент-Жон олийжаноб қалб эгаси, аммо жуда қахри қаттиқ, менга муносабати айсбергдек совуқ. У сизга ўхшаймайди, жаноб; унинг ёнида ўзимни бахтли ҳис этмайман. Унда менга нисбатан на илтифот, на назокат бор. Уни ҳатто ёшлигим ҳам жалб этмайди, у фақат маънавий фазилатларимни қадрлайди. Шундай экан, сизни тарк этиб, унга кета оламанми, жаноб?

Мен бирдан титраб кетдим, сўқир, аммо севимли хўжайиним пинжи-га тикилдим. У жилмайди.

– Қандай денг, Жейн? Ростми шу? Риверс билан икковингизнинг муносабатингиз шундайми?

– Айнан шундай, жаноб. О, рашк қилишингизга заррачаям асос йўқ! Мен сизни ғамгин ҳаёллардан қалғитиш учунгина жиғингизга тегдим. Мен сизга ғамдан кўра жаҳл фойдалироқ деб ўйладим. Модомики севгим сизга шу қадар қадрли экан, хотиржам бўлинг. Агар сизни қанчалар севишимни билганингизда, жуда ғурурланиб ва қувониб кетардингиз. Менинг юрагим тўлиғича сизга тегишли, жаноб! У фақат сизники; ёвуз қисмат мени сиздан мангу жудо этса ҳам, у ёлғиз сизники бўлиб қолаверади.

У мени ўпди, лекин юзи яна оғир ўйдан тундлашди.

– Шўрлик сўқир! Мажруҳ! – деб гўлдиради алам билан у.

Жаноб Рочестерни юпатиш учун уни эркаладим. Мен у нималарни ўйлаётганини билардим, шу ҳақда гаплашиб олмоқчи ҳам бўлдим, лекин бунга журъатим етмади. У бир онга бетини ўгирганида, юмук қовоқлари орасидан ёш сизиб чиқиб, мардона юзига томганини кўрдим. Юрагим бирдан тўлиб-тошиб кетди.

– Мен Торнфильд боғидаги яшин урган кекса қайинга ўхшайман, – деди у бирмунча вақт ўтгач. – Ўзи шундай хароб бўла туриб, у баҳорги гулбутадан, мени яшил баргларга ўра, деб сўрашга ҳақки борми?

– Сиз ҳечам хароб эмассиз, жаноб, яшин урган дарахт ҳам эмассиз, сиз забардаст, ям-яшил қарағайсиз. Гул ва бутоқлар сиз илтимос қилмасангиз ҳам томирингиздан ўсиб чиқади, сизнинг хузурубаш соянгиз уларни ўз оғушига олади; юқорига ўса туриб, улар пинжингизга киради, танангизни чирмаб олади, чунки забардаст танангиз улар учун ишончли кўрғондир.

У яна жилмайди: сўзларим уни юпатганди.

– Сен дўстлар ҳақида гапиряпсан-а, Жейн? – деб сўради у.

– Ҳа, дўстлар ҳақида, – деб жавоб бердим мен бироз ишончсизлик билан, чунки мен рости дўстликдан-да юксак туйғуни назарда тутгандим, аммо бунга ифодалашга муносиб сўз тополмадим. Унинг ўзи менга ёрдамга келди.

– Ох, Жейн! Аммо мен хотиним бўлса дейман!

– Ростданми, жаноб?

– Ҳа. Нима, бу – сиз учун янгиликми?

– Албатта, сиз ҳали бу ҳақда ҳеч нарсa демагандингиз.
– Бу сиз учун ёқимсиз янгиликми?
– Вазиятга қараб, жаноб, танловингизга қараб.
– Бу танловни мен учун сиз қиласиз, Жейн. Мен сизнинг қарорингизга сўзсиз бўйсунаман.

– Ундай бўлса, жаноб, сизни ҳаммадан ҳам яхшироқ кўрадиган одамни танланг.

– Унда ўзим ҳаммадан ҳам кўпроқ яхши кўрадиган одамни танлайман. Жейн, сиз менга турмушга чиқасизми?!

– Ҳа, жаноб!

– Ўзингиз қўлидан етаклаб юрадиган бахтиқаро сўқирга-я?

– Ҳа, жаноб!

– Сиздан йигирма ёш катта бўлган, ўзини-ўзи эплотмайдиган мажруҳга-я?

– Ҳа, жаноб!

– Ростданми, Жейн?

– Ростдан, жаноб.

– О, севгилим менинг! Сени Худонинг Ўзи қўлласин ва мукофотласин!

– Жаноб Рочестер, агар ҳеч бўлмаса, бир марта савоб иш қилган, кўнглимга эзгу ният туккан, ихлос-ла астойдил илтижо қилган, адолатга қараб талпинган бўлсам – энди мукофотини олиб турибман! Сизнинг рафиқангиз бўлиш – бу дунёда мен учун энг олий бахт!

– Чунки сен ўзингни қурбон қилишдан қувонч топасан.

– Қурбон қилиш, дейсизми? Нимани қурбон қиляпман? Таом ҳаққи очликни, ҳой-ҳавас ҳаққи сабрними? Ўзимга қадрли бўлган одамни кучишим, суйган кишимнинг лабига лаб босишим, ўзим ишонган инсонимга суянишим қурбонликми? Агар шундай бўлса, ҳа, мен бу қурбонликдан қувонч топаман.

– Ожизлигимга қаноат қиласанми, Жейн? Мажруҳлигимга кўника оласанми?

– Сиз мен учун на ожиз, на мажруҳсиз, жаноб. Энди, сизга чиндан-да зарур бўлган вақтимда, мен сизни аввалгидан ҳам – ўз киборлигингиз осмонида турганча, фақат мурувват кўрсатиш ва ҳомийлик қилишни кўзлаган пайтингиздагидан ҳам кўпроқ севаман.

– Шу вақтгача мен бировларнинг ёрдамидан жирканардим, кўлимдан тутиб етаклаб, юришларидан ғазабланардим, энди эса бу нақадар ёқимли бўлишини ҳис этипман. Шу юмушга ёлланган одамнинг елкасига суяниш дилимни яраларди, бироқ кўлимни ўз Жейним кичкина бармоқлари билан сиқишини англаш қувончли бўляпти. Хизматкорларга буткул муҳтож бўлишдан кўра, буткул ёлғиз қолганим афзал эди; бироқ Жейннинг меҳр билан ғамхўрлик қилиши мен учун битмас-туганмас шодлик манбаи бўлади. Мен Жейнни севаман, у ҳам мени севадими?

– Бутун борлиғим билан, жаноб.

– Агар чиндан шундай бўлса, унда ҳеч нарсани кутмаймиз: зудлик билан никоҳдан ўтамыз.

У қизишиб сўзлар, аввалги жўшқинлиги қайтганди.

– Биз бошимизни тезроқ иккита қилишимиз керак, Жейн; пайсалга солишнинг мавриди эмас; никоҳга рухсат оламиз-да, черковда никоҳдан ўтамыз.

– Жаноб Рочестер, боягина куёш ғарбга оғгани, Пилот ҳам қорни очиб, уйга чоғиб кетганини кўриб қолдим. Соатингизни бериб тулинг, унга қараб олай.

– Уни камарингга тақиб ол, Жейн, ўзингда тура қолсин; энди у менга керак эмас.

– Соат тўртга яқинлашибди, жаноб. Ўзингиз ҳам очқагандирсиз?

– Икки кундан кейин тўйимиз бўлади, Жейн. Энди ҳеч қандай либослар ҳам, тақинчоқлар ҳам керак эмас – уларнинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ.

Куёш нури баргларидаги ёмғир томчиларини буғлатиб юборган, шамол тинган, кун исиб кетганди.

– Биласанми, Жейн, бўйнимга сенга берган марварид тақинчоқни тақиб олганман. Уни ягона бойлигимни йўқотган кунимдан бери тақиб юраман.

– Биз уйга ўрмон оралаб борамиз, бу – энг соя-салқин йўл.

Бироқ у менинг гапларимга эътибор бермай, фикрини баён қилишда давом этди.

– Жейн, мени балки художўй эмас, деб ҳисобларсан, лекин ҳозир юрагим бу дунёда ҳам бахт тортиқ этишга қодир меҳрибон Роббимга шукрона билан лиммо-лим тўлган. Унинг кўзи одамникидек эмас, у ҳар нарсани аниқ кўради, ҳукми ҳам одамникидек эмас, унинг ҳукми комил ибратдир. Мен аҳмоқона йўл тутдим: бокира гулимни фосиқ нафасим билан булғамокчи бўлдим. Оқибатда Яратган Эгам уни мендан тортиб олди. Қайсарлигим тутиб, Ўзи юборган синовни лаънатлашимга бир баҳя қолди – Унинг иродаси олдида бош эгиш ўрнига, аксинча, туғёнга бордим. Худо бунинг учун мени жазолади: бошимга кулфат ёғилди, ажал билан орамда бир қилча масофа қолди. Менга аталган жазо оғир эди; бу жазо мени ёввош қилиб қўйди. Мен ўз кучим билан қанчалар фахрланишимни билардинг – аммо гўдакдек ўзга етовига муҳтож бўлганимда қани ўша куч? Жейн, мен яқинда, яқиндагина бу қисмат Худодан эканини ҳис этиб, англай бошладим. Виждон азобини торта-торта, гуноҳларимга истиғфор келтира-келтира, Роббим мағфиратидан умид этишга киришдим. Мен баъзида ибодатга тутинардим, дуоларим қиска эса-да, бироқ самимий, чин юракдан эди.

Бир неча кун олдин... йўғ-ей, қачонлигини аниқ айтаман – тўрт кун олдин, душанба куни тунда ғалати кайфиятга тушдим: мендаги кучли умидсизлик, ғамгинлик, қўмсов ўрнини қайғу эгаллади. Ахир, шунча қидириб, ҳеч жойдан тополмадим, демак, у – ўлган, деган хаёлга бориб бўлгандим. Ярим кеча, ўн бир-ўн иккилар орасида, ётишдан олдин Худодан мени тезроқ нариги дунёга, Жейннинг ёнига жўнат, деб илтижо қилдим.

Мен ўз хонамда, очиқ дераза ёнида ўтирардим; туннинг хушбўй ҳавосидан нафас олиш менга ёқарди; тўғри, мен юлдузларни кўролмайман, ой эса хира қизил доғ бўлиб кўринади. Шунда сени кўргим келди, Жейнет! Мен сени жон-танним билан соғингандим. Худодан ҳам қўмсов, ҳам итоат ила, ахир, шунча азоб, ноумидлик, дард тортганим етарли эмасми, менга яна хузур-ҳаловат ва тинчлик-осойишталик ато этсанг-чи, деб ёлвордим. Бошимга қанча кулфат тушган бўлса, бари катта-кичик гуноҳларимга берилган жазо эди, буни тан оламан, аммо яна азоблар тортишга ҳолим қолмаганди. Мен унга сажда қилдим ва бўғзимдан бир ном – аввалу охир-

ги истагим – “Жейн! Жейн! Жейн!”, деган нидо отилиб чиқди.

– Сиз бу сўзларни овоз чиқариб айтгандингизми?

– Ҳа, Жейн. Агар оҳимни бирор киши эшитса, бу одам жинни бўлибди, дерди – чунки ўша сўзлар бўғзимдан бениҳоя куч билан отилиб чиққанди!

– Бу воқеа ўтган душанба ярим тунда бўлди-ми?

– Ҳа, аммо қачонлиги муҳим эмас; энг қизиғи, бундан кейин нима бўлди, де. Сен мени хурофотчи деб ҳисобларсан – тўғри, ҳар доим қалбимда бидъатларга озроқ мойиллик бўлган, аммо мен эшитган овоз бидъат эмас, асил ҳақиқат эди, қандай овоз эди у, буни ҳозир айтиб бераман.

Мен: “Жейн, Жейн, Жейн!” деб қичқирганимда (бу овоз қаердан келди-ю, у кимнинг овози эди, билмайман), “Кетяпман! Мени кут!” деган жавоб бўлди, бир сония ҳам ўтмай, шамол менга: “Қаердасан?” деган садони олиб келди.

Ўшанда бошимдан кечирган ҳисларимни сенга айтиб берардим, лекин уни сўз билан ифодалаш ниҳоятда қийин. Ферндин, ўзинг кўриб турганингдек, қалин ўрмон билан ўралган; бу ерда ҳар қандай овоз бўғик эшитилади, акс-садо ҳам бермайди. Аммо “Қаердасан”, деган садо гўё тоғдан келгандек туюлди, чунки унинг тоғларда акс-садо берганини эшитдим. Назаримда, манглаймни янада янги, янада салқин шамол силаб ўтгандек бўлди; биз Жейн билан қандайдир ёввойи, тақир жойда учрашадигандек туюлди. Эҳтимол бизнинг руҳларимиз учрашган ҳамдир. Албатта сен, Жейн, бу пайтда қаттиқ уйкуда бўлгансан; эҳтимол сенинг руҳинг вужудингдан чиқиб, менинг руҳимга тасалли бергани учиб келгандир: чунки бу сенинг овозинг эди – менинг борлигим қанчалик ҳақиқат бўлса, бу гапим ҳам шунчалик ҳақиқат! Бу – чиндан ҳам сенинг овозинг эди.

Биласизми, азиз ўқувчи, айнан душанба куни, ярим тунда мен сирли чорловни эшитгандим; унга айнан мана шу сўзлар билан жавоб қайтаргандим. Мен жаноб Рочестернинг ҳикоясини эшитдим, бироқ унга жавобан ҳеч нарса демадим. Бу ўхшашлик шу қадар мубҳам ва мени шу қадар лол этган эдики, у ҳақда на сўзлай олар, на уни муҳокама қила билардим. Бу жаноб Рочестернинг қалбида чуқур ҳаяжон уйғотган бўлардики, қанчадан-қанча азобни бошдан кечирган ва шу сабаб қайғута ботган шу қалбни хурофотнинг қоп-қора пучмоқларига етаклаш зарарли эди. Шунинг учун ўша тунги воқеани ундан сир тутдим.

– Кеча кечқурун тўсатдан хонамга кирганингда, – дея давом этди жаноб Рочестер, – сенинг шарпа ҳам, ўша овоз ҳам эмаслигингга нега ишоним қийин бўлганига энди ҳайрон қолмассан. Худога шукурки, ҳозир сен тану жонинг билан қаршимда турганингни биламан. Ҳа, мен Худога шукрона келтираман.

У эҳтиром ила бошини эгди, нурсиз кўзларини пастга тикди ва Худога унсиз ибодат қилди.

– Мен Қиёмат куни бизга раҳм-шафқат қилмоғи учун Яратганга истиффор келтираман. Шу вақтгача яшаганимдан кўра покизароқ ҳаёт кечиришим учун куч-ирода беришини сўраб Унга ожизона илтижо қиламан.

Сўнгра у менга кўлини чўзди, бу – қани, энди етакла, дегани эди. Мен бу азиз қўлни олиб, аввал бир он лабимга босдим, сўнг кучсин деб унга елкамни тутдим: ундан анча паст бўлсам-да, ҳам суянч, ҳам йўлбошловчи эдим. Биз ўрмонга кирдик-да, уй томон юрдик.

ЎТТИЗ САККИЗИНЧИ БОБ. ХОТИМА

Азиз ўқувчи, мен жаноб Рочестерга турмушга чиқдим. Тўйимиз одмигина бўлди: унда иккимиз, руҳоний ва унинг ёрдамчиси иштирок этди. Черковдан қайтгач, ошхонага кирдим: Мери тушлик ҳозирлаётган, Жон эса пичоқ қайраётган эди.

– Мери, бугун эрталаб жаноб Рочестер билан никоҳдан ўтдик, – дедим мен.

Иш бошқарувчи ва унинг эри совуққон одамлар эди; уларга энг фавкулудда янгиликни ҳам бемалол айтса бўлаверарди; улар хаяжон ичида қичқириб юбормас, ҳар хил саволларга кўмиб ташламас эди. Мери таажжубга тушганча, мендан кўз узолмай қолди; товада қовураётган бир жуфт жўжасига соус қуяётган қошиғи муаллақ турарди. Жон ҳам бир фурсат пичоқ қайрашдан тўхтаб қолди. Охири Мери қовурдоқ устига эгилиб, аранг бундай деди:

– Никоҳдан ўтдингизми, хоним! Ростданми? – Сўнгра у бундай дея кўшимча қилди: – Сиз хўжайин билан қаергадир кетаётганингизни кўргандим, лекин черковга никоҳдан ўтгани кетаётганингизни билмабман. – У шундай деди-да, яна ишига унади.

Жонга ўгирилиб, юзига табассум югурганини кўрдим.

– Мен Мерига, бу савдо шундай тугайди, дегандим, – деди у. – Мен жаноб Эдварднинг кўнглидагини сезгандим (Жон хизматкорлар орасида энг кексаси эди, у хўжайинни болалигидан катта қилганди, шунинг учун уни кўпинча исми билан атарди), у кўп кутолмаслигига ҳам ишончим комил эди. Менга қолса, жуда тўғри қилибсизлар. Сизларга бахт тилайман, хоним!

У ана шу сўзларни айтиб, эхтиром юзасидан таъзим бажо қилди.

– Раҳмат, Жон! Жаноб Рочестер мана буни сизга ва Мерига бериб қўйишимни илтимос қилди. – Мен шу сўзлар билан унинг кўлига беш фунтлик қоғоз пул тутқаздим-да, эр-хотин яна нима дейишини кутмай, чиқиб кетдим. Бироздан сўнг ошхона ёнидан ўтаётиб, шу сўзларни эшитдим:

– Олийнасаб хонимдан кўра, жаноб Рочестерга у кўпроқ муносиб. Тўғри, ўзи сал хунукрок, лекин юраги тоза, у ҳақда ёмон гап айтгани тилинг бормайди; хўжайинга келсак, ҳаммага аён, у Жейн Эйрни гўзаллар гўзали деб билади.

Мен дарров Мурхауз ва Кембрижга хат ёзиб, ҳаётимдаги ўзгариш ва унинг сабаблари ҳақида хабар бердим. Диана ва Мери менинг қароримни маъқуллашди. Диана, асал ойингиз тугаши билан сизни кўргани бораман, деб қўшиб ҳам қўйибди.

– Асал ойи тугагини кутмай келишаверсин, – деди жаноб Рочестер унга Диананинг хатини ўқиб берганимда, – акс ҳолда ҳеч қачон келолмай қолишади; чунки асал ойи умримиз бўйи бошимизда нур таратиб туради; унинг нури фақат сенинг ва менинг қабрим устидагина сўниши мумкин.

Сент-Жон бу хабарни қандай қабул қилганини билмайман; чунки уни шу янгиликдан хабардор қилиб, ёзган хатимга жавоб олмадим. Лекин ярим йил ўтгач, ҳайтовур, у менга хат ёзди. Бироқ у ўз хатида жаноб Рочестер ва унга турмушга чиққаним ҳақида мутлақо тўхталмаганди.

Унинг хати вазмин оҳангда, жиддийлик ва айни чоғда меҳрибонлик билан ёзилганди. Ўшандан бери биз у билан тез-тез бўлмаса-да, мунтазам хат ёзишиб турамиз. У, ўзингизни бахтли ҳис этиярсиз, деб умид қиламан, деб ёзади ва бу дунёда фақат тириклик ҳой-ҳавасларига кўмилиб қолган худобехабарлардан бўлиб қолмасликка даъват этади.

Ҳали жажжи Аделни унутмаган бўлсангиз керак, азиз ўқувчи? Ўзимга келсак, уни бирор дақиқа ҳам унутганим йўқ. Кўп ўтмай, Аделни йўқлаб унинг мактабига бориб келиш учун жаноб Рочестердан рухсат сўрадим. У мени кўрганда нақадар қувониб кетгани қалбимни тўлқинлантириб юборди. Қизча кўзимга худди озиб кетгандек, ранглари ҳам сўлгиндек туюлди. Дарҳақиқат, бу мактабда тартиб-интизом жуда қаттиққўл, ўқитиш усули эса ҳаддан зиёд шафқатсиз экан. Мен уни уйга олиб кетдим – яна мураббиялик қилмоқчи бўлдим; аммо тез орадаёқ бунинг иложи йўқлигини англадим: мен кўпроқ вақтимни бошқа инсонга ғамхўрлик қилиб ўтказардим – ахир, эрим бунга жуда муҳтож эди-да!

Шунинг учун мен Аделга мос бошқа мактаб топдим; бу мактаб бизга яқин жойда бўлиб, қизчани тез-тез бориб кўрса, ҳатто баъзан уни уйга олиб келса бўларди. У ҳеч нарсага зорикмасин деб барча зарур чораларни кўрдим ва у тез орадаёқ нафақат янги мактабга кўникиб кетди, балки ўзини бу ерда ҳар жиҳатдан бахтли ҳис этиб, ўқишда муваффақиятларга ҳам эриша бошлади. Йиллар ўтиши билан Адель инглизча тарбия боис французча одатларидан воз кечди; мактаб тугагач эса, мен унинг тимсолида итоаткор, қувноқ, камтар бўлган ёқимтой ва зийрак ёрдамчига эга бўлдим. У ўзим ва яқинларимга ғамхўрлик кўрсатиб, мендан кўрган меҳр ва эътиборни ортиғи билан узди.

Қиссам ўз ниҳоясига етмоқда. Оилавий ҳаётим, ҳикоямда номи тилга олинган кишилар ҳақида яна икки оғиз сўз айтиш билан уни тугаллайман.

Оила курганимизга ўн йил бўлди. Мен бу дунёда ўзинг севган инсон учун яшаш қандай бўлишини англадим. Бугун ўзимни ниҳоятда бахтиёр деб ҳисоблайман, бу бахтни сўз билан ифодалаш қийин, чунки биз жаноб Рочестер билан бир-биримизни деб яшаймиз. Дунёда бирорта аёл мендек жон-жаҳони билан эрига тегишли бўлмаса керак. Кўксимизда тепиб турган юраклар ҳеч ҳеч қачон толиқмагандек, биз ҳам бир-биримиздан сира зерикмаймиз; ана шу сабаб ҳеч қачон бир-биримиздан ажралмаймиз. Бирга бўлсак ҳам худди ёлғизликдагидек ўзимизни эркин тутамиз, айни чоғда, худди одамлар даврасидагидек ўзимизни қувноқ ҳис этамиз. Бутун кунимиз суҳбатлар билан ўтади, суҳбатларимиз эса овоз чиқариб фикрлашдек бир гап. Мен унга, у эса менга тўлиқ ишонади; феъл-атворимиз бир-биримизга тўлиқ мос келади, шунинг учун бир тан-бир жон бўлиб яшаймиз.

Никоҳимиздан сўнг жаноб Рочестер икки йил сўқирлигича қолди. Балки шу ҳол бизни бир-биримизга янада кўпроқ яқинлаштирган, янада кўпроқ боғлагандир; чунки ўша вақтда мен, ҳозир ҳам ўнг қўли вазифасини бажарганимдек, икки кўзи хизматини ҳам бажарар эдим. Мен том маънода унинг кўз қорачиғи эдим (ўзи ҳам мени кўпинча шундай деб қақирарди). У табиатни менинг кўзим билан кўрар, китобларни менинг кўзим билан ўқирди; мен ҳеч қачон бизни қуршаб турган бутун манзара – далалар, дарахтлар, шаҳарлар, дарёлар, булутлару қуёш нурларини унинг учун кўриб-кузатиш ва таъриф-тавсифлаб беришдан; ҳар кунги об-

хаводан олган таассуротларимни етказишдан, кўзлари кўролмаган нарсаларни кулоқлари орқали танитишдан чарчамас эдим. Унга китоб ўқиб бериш, у хоҳлаган жойга етаклаб бориш, у илтимос қилган юмушни адо этиш менга сира ҳам малол келмасди. Бундай хизматлар менга ҳар доим нафис, аммо биров маънос қувонч бағишларди; чунки жаноб Рочестер буларни изтиробли тортинчоқлигу таҳқирланиш ҳиссисиз илтимос қиларди. У мени шу қадар севар эдики, ҳеч тортинмай ёрдамимга ошиқарди; шунингдек, мен уни мушфикларча севишимни, унинг учун қайғуришдан хузуриланишимни ҳам ҳис этиб турарди.

Иккинчи йил тугаётганида, бир куни тонг пайти, у менга хат ёздираётиб, ёнимга келди-да, устимда энгашиб:

– Жейн, бўйнингда ялтироқ тақинчоғинг борми? – деб сўраб қолди. Дарҳақиқат, бўйнимда олтин занжир бор эди, мен унга:

– Ҳа, – деб жавоб бердим.

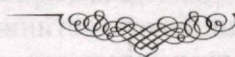
– Кўйлагинг ҳаво рангми?

Чиндан ҳам шундай эди. Сўнг у менга кейинги вақтда кўзидаги қалин парда юққалашгандек туюлаётганини айтди: энди эса ўзи бунга ишонч ҳосил қилибди.

Биз лондонлик машҳур кўз докторига мурожаат қилдик; жаноб Рочестернинг бир кўзи аста-секин кўра бошлади. Энди у биров хира кўрса, узок ёзиб, ўқиёлмас ҳам, ўзи мустақил юра бошлади, қўлидан тутиб етаклашга ҳожат қолмади. Энди унинг учун осмон бўм-бўш тубсизлик, ер эса қоп-қора зулмат эмас эди. Унинг тиззасига тўнғич ўғлини ўтқазганимизда, унинг кўзлари худди аввалги кўзларидек катта, қоп-қора ва чақнаб турганини кўрди. У Худога бу инояти учун яна шукрона келтирди.

Хулласи калом, Эдвард ва мен – иккимиз ҳам бахтли эдик; суюкли дўстларимиз ҳам бахтиёр эди. Диана ва Мери Риверсларнинг иккиси ҳам турмушга чиқди; йилда бир марта бизникига келиб туришади, биз ҳам уларникига бориб турамиз. Диананинг эри – денгиз капитани, жасур офицер, ажойиб инсон. Мерининг эри – рухоний, акасининг мактабдош ўртоғи, ўз иқтидори ва ахлокий фазилатлари билан Мерига жуда муносиб. Капитан Фицжемс ва жаноб Уортон рафиқаларини каттиқ севишади; рафиқаларининг уларга муҳаббати ҳам ана шундай баланд. Сент-Жонга келсак, Англияни тарк этиб, Ҳиндистонга жўнаб кетди. У ўзи танлаган йўлга қадам қўйди ва ундан ҳозиргача чекингани йўқ.

Сент-Жон ҳалигача уйланмади, эҳтимол, энди уйланмаса ҳам керак. У ҳозиргача ўз аъмолини ёлғиз адо этмокда; бу аъмоли ҳам якунига етай деб қолди: унинг муборак кўёши уфққа ёнбошламокда. Ундан олган сўнгги хатим кўзимга ёш келтирди: у ажалим яқин эканини сезяпман, деб ёзибди. Яратган Эгам ўз содиқ қулини ҳузурига чақириб олгани ҳақидаги кейинги хатни бегона дастхат, эҳтимол, бирор хизматкори ёзса ажабмас.

ПАРИЖДА УШАЛГАН ОРЗУЛАР

Ориентализм XX аср жаҳон тасвирий санъатида кенг ёйилган йўналишлардан бири бўлиб, Европа rassomlari изланишларида Шарқнинг ўзига хос хусусиятлари, тарихи, маданияти, турмуш-тарзи ва характер мотивларига қизиқиш устиворлик қилади. Дарҳақиқат, Шарқ ўзига хос дунё бўлиб, ҳозирда ҳам кўплаб ғарблик мусаввирлар диққатини ўзига жалб этиб келмоқда. Ўтган асрда Насриддин Дине, Жак Мажорель, Рудольф Эрнест, Франк Буксер, Эдмунд Дюлак, Мариано Фортунни каби атоқли ориенталист rassomlar яшаб ижод этган. Улар орасида энг номдорларидан бири Лев Бакстдир.

Лев Самоилович Бакст (Лейб-Хаим Израилевич Розенберг) 1866 йили Беларусиянинг Гродно шаҳрида туғилган. У ёшлигидан rassom бўлишни орзу қилади. Бироқ бўлажак rassomнинг отаси тижоратчи бўлгани боис расм чизишга қизиқиши ортиб бораётган ўғлининг машғулотларига жиддий қарамайди. Бакстлар oilasi Петербурга кўчиб келгач, унинг орзулари жиддийлаша боради. Ҳали гимназия ўқувчиси бўлган Левнинг чизмалари таниқли ҳайкалтарош М.Антоколскийнинг эътирофига сабаб бўлади ва у ёш rassomнинг ишларини Парижга юборади.

1883 йили Бакст Санкт – Петербург Бадиий академиясига ўқишга киради, аммо у ерни тугатиш унга насиб этмайди. Шунингдек, отаси вафот этиб, oila ташвишлари ҳам унинг зиммасида қолади. Бакст ўша йиллари асосан журнал ва болалар китобларига иллюстрация чизиш билан шуғулланади ва бу rassomни тушкунликни енгишига ёрдам беради.

1890 йилга келиб таниқли акварелист Алберт Бенуа устахонасида таҳсил олиши rassomнинг тақдирида катта рол ўйнади. У Алберт Бенуанинг укаси rassom Александр Бенуа билан дўстлашади. 1891 йили унинг тавсияси билан биринчи марта чет элга чиқади. Саёҳатнинг асосий қисмини Парижда ўтказган rassom катта таассуротлар ва янги ижодий куч билан Санкт-Петербургда қайтади. Аммо Париждаги ижодий муҳит уни ўзига боғлаб қўяди. Шундан сўнг Бакст ҳаётининг аксар қисмини Парижда яшаб, Лувр музейидан жой олган rassomларнинг асарларини ўрганади. Жерома студиясида, Жулиен академиясида ўқийди. Бу изланишлар Бакст ижодида ўзи аксини топади. 1896 йилдан Франция пойтахтида Бенуанинг ёнида юриб, катта ижодкорга айланган Лев Бакст номи дунё ва Россия тасвирий санъатида баланд овозларда жаранглашни бошлади.

Ўз даврида “Розанова портрети”, “Хоним апелсинлар билан”, “Кечки дастурхон” асарлари айниқса машҳур бўлади. Бакст “Розанова портрети” асарида асосий эътиборни инсон характери кўрсатиб беришга қаратган. Персонажнинг айёрони табиатини деталлар орқали кўрсатиб берган. Плотнотининг чап томонида жойлашган китоблар жавони ҳам композицияни марказлаштиришда муҳим аҳамиятга эга. Қахрамоннинг қўллари оппоқ ва бармоқлари калтарокдек туюлади. Бу инсон характери очиқ берадиган нозик хусусиятни Бакст усталик билан томошабинга етказиб берган.

“Хоним апелсинлар билан” асари 1903 йили “Дунё санъати” кўргазмасида иштирок этган. Бакст мазкур асарида ташқи ва ички контрастга алоҳида эътибор берган. Оқ скатер билан қора кийим орасидаги контраст мувозанатини усталик билан ушлаб қолганини алоҳида таъкидлаш керак.

Шунингдек, Лев Бакст ижодий фаолиятида сценография муҳим ўрин тутди. У дастгоҳли рангтасвирда қанчалик маҳорат кўрсатган бўлса, сценограф рассом сифатида ундан кам бўлмаган ишларни амалга оширган. У 1902 йилдан театр рассоми сифатида иш олиб боради. 1909 йили Парижда “Рус фасллари” бошланади ва Бенуа таклифига кўра Сергей Диягилев билан “Клеопатра” балетини сахналаштириб, бу соҳада ҳам нақадар кенг имконият соҳиби эканлигини намоён қилади. “Шахризода” балетидан сўнг бутун Европада Бакст номи шон-шараф билан тилга олина бошлади. Ижодининг шу босқичида Шарқ мавзуси кириб келади ва у кейинги ишларида етакчи мавқе касб этади.

Дунёнинг кўплаб театрларида “Сильвия”, “Ипполит”, “Кўғирчоқ Фей”, “Миньон”, “Эдип Колонда”, “Антигона”, “Эврика”, “Ой шакли”, “Оққуш”, “Соломея”, “Травиата”, “Клеопатра”, “Юдифь”, “Уйкудаги гўзал”, “Шахризода”, “Жин. Шарқона ракс”, “Пари”, “Иван Грозний”, “Кўк Тангри”, “Ҳиндча муҳаббат”, “Борис Годунов”, “Юсуф хакида афсона”, “Лайло”, “Орфей”, “Оловиддин” сингари элликка яқин опера ва драматик спектакллари сахналаштиришда иштирок этади, улар учун ноодатий сахнавий эскиз ва либослар яратади. Парижда замондошлари Диягилев, Анна Павлова, Тамара Карсавина, Михаил Фокин, Васлав Нижинский, Ида Рубинштейн каби рассомлар Бакст билан биргаликда театр сахнасида янги дунё яратишди. Ундан сўнг ҳам кўпчилик рассомлар Бакстга тақлид қилишди, аммо унинг услуби ягона бўлиб қолаверди.

Бакст дунёга машҳур Третьяков музейининг асосчиси, рассом Павел Третьяковнинг қизи Любовь Павловна билан оилавий можаролари ва яхудий эканлиги билан боғлиқ зиддиятлар туфайли Россиядан четлатилди. 1914 йилга келиб, Бакстни руслар яна тан оладилар ва Бадиий Академиянинг мутлоқ аъзолиги тақдим этилади. Аммо Биринчи Жаҳон уруши бошланиши туфайли рассомнинг Россияга қайтиб боришидан маъно йўқ эди. Шу боис Бакст Парижда қолади. Умрининг қолган қисмини Европа бўйлаб сафарлар билан ўтказган атоқли рассом 1924 йилда Парижда хасталикдан сўнг бу дунёни тарк этади. Лев Бакстнинг бугунги авлодга мерос қолдирган асарларида унга хос истеъдод, бакстона санъат анъаналари яшаб қолмоқда.

Миржалол ХОЛИҚОВ,

П.Бенков номидаги

Республика рассомлик

коллежи катта ўқитувчиси

РЕЗЮМЕ

●● В 1925 году один из знаменитых писателей XX века Эрих Мария Ремарк женился на Ильзе Ютте Замбоне. Правда, через некоторое время они расстались, но эта женщина успела стать прототипом героини нескольких его романов, среди которых “Три товарища” и “Жизнь взаимы”. Эти произведения, в которых правдиво описываются социально-экономические проблемы, возникшие в Европе после Второй мировой войны, осветили все аспекты общественной жизни европейского континента и принесли писателю известность на мировом уровне. В предыдущих номерах журнала был представлен роман “Три товарища” в переводе Низама Камила. Очередное произведение писателя “Жизнь взаимы” публикуется в переводе молодой переводчицы Дильфузы Сабириной.

●● Данный номер “Жахон адабиёти” посвящается творчеству молодым переводчикам, литературоведам и переводоведам. В журнале публикуются: “Эссе об эссе” Севары Алиджановой, публицистические статьи “Интерпретация Востока во французской поэзии” Улугбека Усманова, “Образ душевных страданий” Шахрибану Темировой, а также переводы из мировой литературы, осуществленные Ярким Иногатовым, Салимой Садыковой, Музаффаром Мирзахидом, Шахрухом Усмановым, Зумрад Машариповой, Назимой Хабибуллаевой, Башарат Атаджановой, Рахматом Бабаджановым.

●● Социально-литературную среду, в которой осуществлялась творческая деятельность Чулпана, невозможно ограничить только Узбекистаном или Центральной Азией. Он был непосредственно знаком с литературными движениями России, Турции, Германии и ряда других стран, вел активное творческое общение с представителями литературной интеллигенции, просветителями этих стран, вводил в национальную литературу лучшие достижения и тенденции мировой литературы, перевел множество уникальных произведений иностранных авторов на узбекский язык. Об этом можно прочитать в статье доктора философии по филологическим наукам Шахло Хаджиевой “Чулпан и мировое литературно-эстетическое мышление”.

RESUME

●● One of the popular writers of XX century Erich Maria Remark married to Ilza Utta Zambona in 1925. They had divorced later, but this woman became a prototype to Remark's works such as "Three Friends", "Life in Debt". These novels where the author described economic and social problems in Europe after the Second World War became popular all over the world. The novel "Three Friends" translated by well-known translator Nizom Komil was published in issues of previous years. Remark's "Life in Debt" translated by talented translator Dilfuza Sobirova is presented from this issue of the magazine.

●● This issue is dedicated to works of future owners of literary translation – young translators, literary critics, researchers. Literary-journalistic articles such as "Essay about Essay" by Sevara Alijonova, "Interpretation of the East in French Poetry" by Ulugbek Usmonov, "The Symbol of Pain" by Shahribonu Temirova, literary translations from the works of well-known authors all around the world by Yorqin Inogomov, Salima Sodiqova, Muzaffar Mirzohid, Shohrukh Usmonov, Zumrad Masharipova, Nozima Habibullaeva, Bashorat Otajonova, Rahmat Bobojon are published in this issue.

●● A social-literary environment connected with Chulpon doesn't limit only with Uzbekistan or Central Asia. Chulpon investigated literary tendencies in Russia, Turkey, Germany and other countries and he actually interacted with intellectuals and literary researchers from these countries. He modernized our literary with the best traditions of world literary and translated a lot of great works from world literary. The doctor of philology Shahlo Hojjeva in her article "Chulpon and the World Literary-Esthetic Thought" wrote about it.

Jahon ADABIYOTI

Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publitsistik jurnal

Навбатчи муҳаррир: М.МУҲАММАДАМИНОВА

Техник муҳаррир: Ғ.ЎНАРОВ

Мусахҳих: Я.ЭМИНОВА

Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.

Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олиниши шарт.

Таҳририят манзили:

100066, Тошкент, Алишер Навоий номидаги Миллий

боғ ҳудудида жойлашган Адиблар хиёбони.

Телефонлар: (0371) 231-23-54, 231-23-56, 231-23-57.

Сайт: www.jahonadabiyoti.uz

E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 15.09.2020 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.

Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.

Адади 1600 нусха. 21 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компьютер марказида териблиб,

“PRINT REBEL” МЧЖ матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Олмазор тумани. Ўразбоев кўчаси, 35-уй.

Лев Бакст.
“Бадий либос эскизи”

Лев Бакст.
“Балерина учун либос”

ОБУНАЧИЛАР ДИҚҚАТИГА!

Журналнинг обуначиларга етказилишида
муаммо пайдо бўлса, қўйидаги манзилга
мурожаат қилинг:
Тошкент шаҳри, Амир Темури 1-тор қўчаси,
2-уй. Тел.: (0371) 233-60-78, 233-67-98.

Муқоламизда:

Лев Бакст.

“Зар қалпоқли қиз портрети”